

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

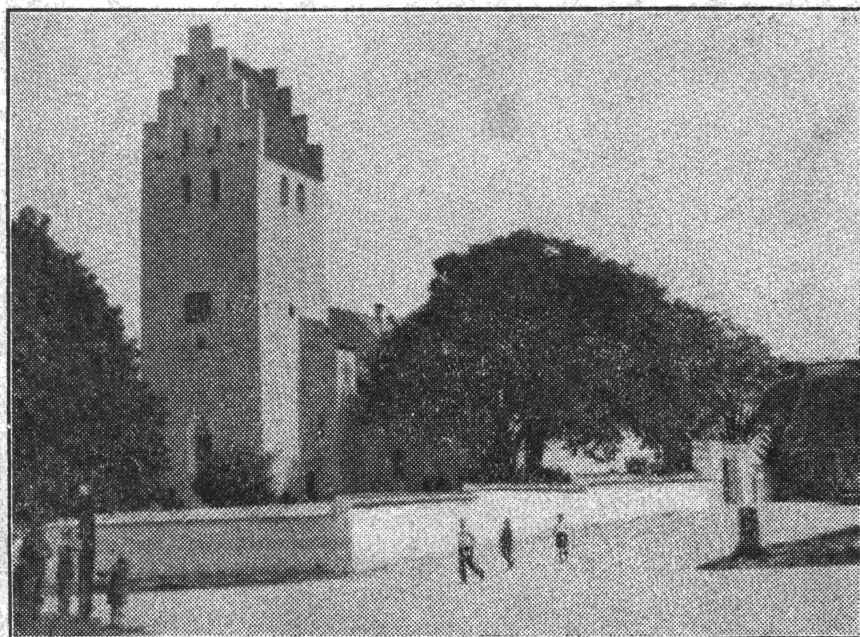
Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Philipp Borries:

»Omkring Landsbykirken«.

Hammer og Lundby Sognes Historie.

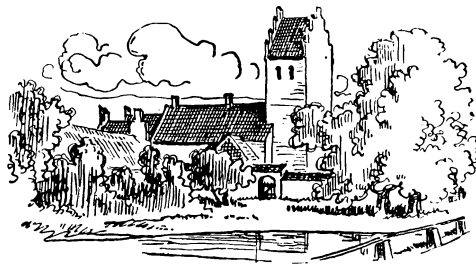

MCMXXXIV.

Philipp Borries:

»Omkring Landsbykirken«.

Hammer og Lundby Sognes Historie.

MCMXXXIV.

A/S Næstved Tidendes Bogtrykkeri Næstved

Hammer og Lundby Menigheder tilegnet.

Indholdsfortegnelse:

	Side
Hammer Kirke	9
Præsterne før Reformationen	31
Præsterne efter Reformationen	36
Kirkegaarden	127
Præstegaarden	150
Præstegaardshaven	169
Hammer Sogn: Oprindelse og Udledning	193
Korshøj og Frændestævne	201
Galgebakke og Folkevandringsgrav	203
Vildtbanegrøft og Vildtbanekro	206
Stejlehøjen ved Ring Strand	208
En Landsbymaler.....	211
Kultur- og Tidsbilleder	217
Religiøse Forhold gennem Tiderne	228
Lundby Sogn	236
Lundby Kirke	248

FORORD

I VINTEREN 1933—34 holdt jeg i Præstegaardens Menighedssal 3 Foredrag med Emnet: „Kirken, Præsterne, Præstegaarden og Skolen“, i hvilke jeg fortalte om Hammer gamle næsten 900-aarige Kirke, om Præsterne, der i disse mange Aar havde øvet deres Gerning dér, om Præstegaarden, der havde dannet den ydre Ramme om saa mange skiftende Livsskæbner, og om Skolen, der i 1000 Aar havde hørt saa uløseligt sammen med Kirken. Trods Vinter og Mørke og andre Besværligheder, som Afstande, Vejr og Vind paa Landet kan føre med sig, viste det sig, at der til disse Mødeaftener kom en overvældende stor Tilslutning, ligesom jeg sporede en saadan Kærlighed til og Interesse for det valgte Emne, at jeg kom til at forstaa, at der her var rørt ved noget, der havde dybe og stærke Rødder i Befolkningen, noget, den omsluttede med en særlig Varme og Kærlighed.

Den store Tilslutning gav mig Lyst til at føre Foredragene videre gennem yderligere Studier og Undersøgelser. Under Arbejdet var det, som Emnet blev rigere og rigere, ligesom det kom til at gribe ind paa flere og flere Omraader, Manuskriptet voksede fra Dag til Dag, og Resultatet foreligger da nu her i nærværende Værk.

Det har været en stor personlig Glæde for mig at arbejde paa dette Værk, som det er mit Haab maa være en Hjælp til at bevare Minderne fra gamle Dage og til at værne om den Arv, Fortidens Slægter har efterladt os.

Da Skolen gennem Aarhundreder har været saa nøje sammenknyttet med Kirken og Præsternes Gerning, har den ikke faaet noget særligt Afsnit, men vil være at finde inden for de Præsters Biografier, i hvis Embedsperiode de forskellige Skoler er byggede:

Hammer Skole under Provst Judichær 1721.

Lundby Skole under Provst Judichær 1721.

Faarup Skole under Pastor Rørdam 1863.

Ring Skole under Pastor Hansen 1880.

Lou Skole under Pastor Lind 1898.

Blangslev Privatskole under Pastor Lind 1919.

Idet jeg da nu tilegner Hammer og Lundby Menigheder denne Bog, er det i taknemlig Erindring om alle de gode Minder, jeg selv fik „omkring Landsbykirken“, det være sig i Kirken eller Præstegaarden, i Skolen blandt Børnene, ved Husbesøgene eller Sygebesøgene, eller hvor jeg færdedes i Hus og Hjem, ofte under Glæde, til Tider under Sorg.

Det er Tanken, at det mulige Overskud, der kommer ind ved denne Bog, helt skal gaa til Sognelegatet Iver Hansens Legat, der to Gange aarligt uddeles til Sognets trængende, i dette Tilfælde ogsaa til trængende i Lundby Sogn.

Hammer Præstegaard pr. Lou, Oktober 1934.

Philipp Borries,

Sognepræst.

HAMMER KIRKE

NEDE i det smukke, sagn- og historieomspundne Sydsjælland, ca. 2 Mil Syd for Næstved og ikke langt fra det Sted, hvor Smaalandsøen i Dybsø Fjord skærer sig ind i en af Danmarks tidligst bebyggede Egne, ligger, højt hævet i Terrænet, med vid og smuk Udsigt ud over Marker, Bakker, Skove og Vand, Hammer Kirke, en af vort Lands ældste, største, smukkeste og mest interessante Landsbykirker. Vidt omkring kan Kirken ses med sit meget høje Taarn, efter gammel Folketradition i sin Tid anvendt som Sømærke for Skibene derude i Smaalandsøen; selv helt ude paa Knudshoved kan man se den med dens hvide Blændinger, der som ranke Lys stræber op mod Himlen.

Hvor gammel Hammer Kirke er, kan ikke siges med Bestemthed, idet ingen af vore gamle Landsbykirker, med Undtagelse af Gjellerup Kirke ved Herning 1140, er daterede. Der er dog ingen Tvivl om, at den er iblandt de ca. 1500 Kirker, der blev bygget i Valdemarernes Tid, i Tidsrummet mellem 1100 og 1250. Det saakaldte Draabemotiv, der findes paa Korbuene, og som er af gammel angelsaksisk Paavirkning, tyder endda paa, at den kan datere sin Oprindelse helt tilbage til 1080. I hvert Fald er den en af Egnens aller ældste Kirker. At godt og vel 90 pCt. af vore Landsbykirker er bleven bygget i Løbet af 150 Aar, lader os ane, hvilken Vækkelse der i de Aar maa være gaaet hen over vort Land, og hvilken storlaaet Kraftanstrengelse den vældige Byggevirksomhed maa have været Udtryk for, ganske enestaaende og uden Sidestykke i hele Verden.

Hvem, der har bygget Kirken, vides ikke, idet baade Byggherre og Bygmester er ukendt. Baade Kongerne, Herremændene, Gejstligheden og Bønderne stod jo i de Dage som Bygherrer. Bygmestrene var gennemgaaende gode danske Mænd,

der stod i Samarbejde med Kirkens Mænd. Eet er sikkert: den anseelige Kirkebygning er et Vidnesbyrd om den middelalderlige Religiøsitetes stærke Trang til at give sin Tro praktiske Udslag. At rejse en Kirke var i de Dage fremfor noget andet en Gud velbehagelig Gerning. Jo større og skønnere, man byggede den, jo mere æredes Gud og det Evangelium, den skulde være en Ramme om. Da Hammer var en gammel, anseelig Odels- og Herredsby, var det ikke saa underligt, at man gjorde mere ved denne Bys Kirke end ved saa mange andres, og at den blev udsmykket saa smukt, som Tilfældet er, baade med Romantikens, Gotikens, Renæssancens og Barokkens Kunststilarter.

Det er ikke utænkeligt, at vore hedenske Forfædre har haft deres Asatempel eller Gudehov paa det Sted, hvor nu Kirken ligger. Sandsynligheden taler nemlig for, at de første kristne Præster herhjemme, ligesom tidligere i England, indrettede de hedenske Templer til kristen Gudstjeneste. Disse Steder var jo Folket dyrebare og skulde ogsaa være det i Fremtiden. I saa Fald maatte Gudehovet først renses og helliges, hvortil især hørte Alterets Forsyning med Relikvier. I det endnu bevarede Stenalter i Hammer Kirke findes saaledes uden Tvivl en Relikviefordybning med mulige Helgenben eller lignende. Hvorom alting nu er, den første Kirke, der har staaet her, maa, som Tilfældet var andre Steder i Landet, have været af Træ, noget i Lighed med de yngre norske Stavkirker.

Paa det Tidspunkt, da Kristendommen naaede her op til Danmark, havde den længe haft Fodfæste i de store omliggende Lande: Tyskland, England og Frankrig. I disse Lande blomstrede en kirkelig Bygningskunst, der havde sin Rod i længst forsvundne Tider. Baade Basilikastilen, den byzantinske Stil og Kuppelhvælvingerne var saaledes kendte og fuldt udviklede, da vort Land blev kristnet. Ogsaa Rundbuestilen eller den romanske Stil, i hvilken Hammer Kirke er bygget, er kommet Syd fra. Der er noget symbolsk over denne Stil, som vore første Stenkirker blev bygget i: Guds favnende Kærlighed eller Menneskehjertets Længsel efter ad Bønnens Vej at drage de himmelske Kræfter ned til den lidende Jord, saadan har man tænkt sig den romanske Stils symbolske Tanke.

Hammer Kirkes Apsis, Kor, Skib og Taarn er fra romansk Tid. Oprindeligt har Kirken kun omfattet Apsis, Kor og Skib. Bygningen er af Form som et langstrakt Kors til Minde om Frelserens. Den fine Iagttager vil lægge Mærke til, hvorledes Planen ikke er helt regulær, idet Korets og Skibets Længdeakser divergerer. Den ligger i Retning fra Vest til Øst, Taarnet i Vest og Koret, Kirkens helligste Sted, i Øst, den Himmeleegn, hvor Jerusalem tænkes at ligge, og hvorfra Morgenlysets første Straaler falder ind i Kirken.

Murene er af Kridtkvadre, blandet med Faksekalk og Kamp over lodret stillet Syld. Apsisrundingen, der efter sjællandske Forhold er usædvanlig smuk (Hammer og Tyvelse er Hammer-Tybjerg Herreders eneste Apsiskirker), har et nu tilmuret sengotisk, fladbuget Vindue. Paa Korgavlen ses endnu Spor af et ældre, maaske oprindeligt Apsistag med langt større Rejsning end det nuværende. Paa Korets Nordside findes et med Munkesten tilmuret, romansk Vindue, indvendig 78 cm bredt. Ved en Udhugning af dette Vindue 1933 ved Arkitekt C. G. Schultz viste det sig, at to af Buestikkets Kridtkvadre og en tredje tilstødende Sten havde indridset et Baandslyngornament i 1000-Tallets Stil, beslægtet med Runestensornamenter af „Ringerike-Type“. Ornamenterne, der er en Mejselprøve, udført af en Stenmester, inden Byggestilladserne var fjernede, fastslaaer yderligere Kirkens Ælde. De interessante Kvadre opbevares nu paa Nationalmuseet.

Det lange, rummelige Skib, hvis Murhøjde er omtrent 6 m, har i hver Langmur oprindeligt haft tre Vinduer, hvoraf nu kun det vestligste Par lader sig konstatere, højt anbragt over Dørenes Østkarme og begge tilmurede. Ved Udhugning 1933 inde i det nordre Vaabenhus fandtes det nordre Rundbuevindue velbevaret, 148 cm højt, 400 cm over Jorden. I Lysningen sad et stærkt forvitret Sprosseskors (nu i Nationalmuseet) af svært Egetræ med Rester af Jernsøm, men ingen Glasfalse. Muligvis har Vinduet været lukket med Blære eller Skind. Marielglas er ikke helt utænkligt. Hvad man brugte til Vinduer i hine Tider er nemlig endnu for Videnskaben et aabent Spørgsmaal. Det lille, romanske Vindue lader os forstaa, hvorledes Lysforholdene maa have været i vore gamle, middelalderlige

Kirker, hvor den katolske Ritus's Mystik og Menighedens Passivitet under Gudstjenesten netop krævede et vist Tusmørke. For at bøde paa den ringe Lysmængde anbragtes de smaa Vinduer altid højt oppe paa Muren, ligesom man forsynede dem med skraa Karmsider, saaledes at selve Lysaabningen kom til at virke som en lyssamlende og lysspredende Tragt. Norddøren, der endnu er velbevaret, staar kun lukket med en tynd Spærremur. Syddøren er endnu i Brug, men omdannet med gotisk Dørfløj. Norddøren var fra gammel Tid forbeholdt Kvinderne og Syddøren Mændene, en Deling af Kønnene, som man stadig ved Gudstjenesterne kan se bliver overholdt, en Kendsgerning, der ikke er tilfældig, men kan forklares ved den middelalderlige Symbolik, der omspandt hele Bygningen, lige fra Grundstenen til Vejrhanen. Syd betragtedes langt finere og fornemmere end Nord. Syden var jo Lysets og Solens Hjem, mens Dragen, „den gamle Fjende“, rugede mod Nord. Paa Syd-siden anbragtes ogsaa Prædikestolen. Naar man derfor i gamle Dage ofrede noget paa Indgangsdørene, var det altid den søndre Indgang, der blev rigest udsmykket. Ikke engang Døden slettede dette Skel mellem de to Verdenshjørner, men fremhævede det tværtimod. Da Kirkebygningen efter den gamle Tids Symbolik var et jordisk Genbillede af Guds Rige, blev Indgangene ganske naturligt Symbolet paa Kristus, Han, der jo var Vejen, ad hvilken man naaede til Guds Herlighed.

Koret, der baade udvendig og indvendig skiller sig ud som et lille afsondret Hele, var forbeholdt Præsten, medens Menigheden opholdt sig i Skibet, hvorfra den gennem den saakaldte Triumfbue havde Udsyn til det ved Korets Østvæg opstillede Alter. Paa hver Side af Triumfbuen, der er ualmindelig stor, ind mod Skibet, findes udsparet to Vægnischer, der rimeligvis har givet Plads til Sidealtrene.

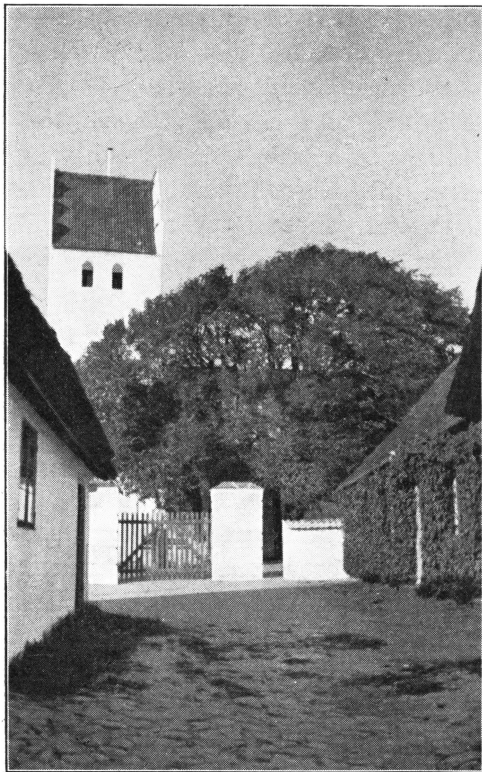
I Korets Nord- og Sydvæg findes to firkantede Fordybninger, der i sin Tid har staaet i Forbindelse med det Frie. Hvad de har været brugt til, lader sig ikke med Bestemthed afgøre. Rimeligvis har de tjent som Opbevaringssted for Alterkar og Alterbøger. Traditionen sætter dem imidlertid i Forbindelse med Middelalderens ulykkelige Stedbørn, de Spedalske, der gennem dem skulde have faaet den hellige Hostie.

Den smukke Apsisbue er forsynet med Fals, hvori der er indlagt et nu ret ødelagt og delvis skjult 14 cm svært Rundstavled, der er baaret af to slanke Trekvartsøjler med krukkeformet Base og trapezformet Kapitæl, begge med en svær Ring om Skaftet. Ved en Undersøgelse i 1933, hvor Vægpuksen blev fjernet, viste det sig, at der i Kapitælerne, der er af saksisk-rinsk Form, var indskaaret Stængler med Volutter, en Ornametik, der sammen med Søjleringene minder om engelske Former fra Tiden 1050—1100.

Baade Apsisbuen og Koret, med Triumfbuen som Indgang, er festligt og rigt bygget, et Vidnesbyrd om Trangen til at fremhæve det helligste Sted i Kirken og yde sit Bedste netop her.

Foruden Apsis, Kor og Skib skriver ogsaa det meget høje og slanke Taarn sig fra den romanske Tid, dog er det noget yngre end selve Kirken. Murene er af ret regelmæssigt tilhuggede Granitkvadre med enkelte Kridt- og Kalkstenskvadre. Til Taarnrummet, hvis Bue ind mod Skibet efterligner Triumfbuen, har der i sin Tid været Adgang gennem en 102 cm bred Vestdør. Dennes Tærskelsten og kvadermurede Vanger kan endnu ses under det nye spidsbuede Vestvindue. Man kan tænke sig, hvilket smukt Syn det maa have været for den indtrædende, naar hele det lange Skib har ligget foran ham. Paa Nord- og Sydsiden findes nogle ganske smalle Glugger, der rimeligvis har givet Lys til Taarnrummet. I Klokkestokværket findes til hvert Verdenshjørne to rundbuede Glamhuller, gennem hvilke Lyden fra Klokkerne naar ud over Gaarde og Marker. Taarnets oprindelige Gavle er nedbrudte; men endnu bevarede Murrester tyder paa, at Taarnet i sin Tid ligesom nu har haft Saddeltag med Gavle i Øst og Vest. Oprindeligt har Kirken været kullet, altsaa uden Taarn. Opgangen til Taarnet er ad en Vindeltrappe, indbygget i et særligt sengotisk Trappehus, der har været tilgængelig fra Taarnrummet ad en fladbuget, falset Dør, som nu er lukket og erstattet af en Yderdør. Vindeltrappen har Kridtstensspindel. Overdøren er brudt gennem den gamle Taarnmur. Da Taarnet er blandt de ældste i vort Land, og Trappehuset først er fra den sengotiske Tid, maa Opgangen til Taarnet oprindeligt have været i selve Murtykkelsen, saaledes at Indgangen udmundede inde i Kirken.

Da langt den største Del af vore Kirketaarne stammer fra den senere Middelalder og endda fra dennes sidste Del, kunde man spørge om, hvad man har brugt som Klokketaarn før den

Hovedindgangen til Hammer Kirke. Den gamle Rytterskole til Højre. Skoleladen til Venstre.

Tid. Efter al Sandsynlighed har der staaet et Klokketaarn af Træ i Kirkens Nærhed, saaledes som man endnu kan se det i Sønderjylland, eller maaske en simpel Klokkestapel, som det endnu bruges flere Steder i Jylland. Fra først af har Taarnene nemlig sikkert haft en anden Hensigt end at skulle bruges som Klokketaarne. Man har tænkt sig den Mulighed, at de har tjent som Tilflugtssted under Ufred og til Opbevaring af Gods og Ejendele. Den brandsikre Byggemaade og de smaa Vinduesaabninger gjorde Taarnene velegnede til dette Formaal. Det er muligt. Den rigtige Forklaring er dog sikkert den, at de

er byggede „Gud til Ære og Kirken til Beprydelse“. Den kamtakkede Gavltinde skulde efterligne Borgtinden. Det var Kampen her i Verden, den skulde symbolisere, men ikke alene dette, ogsaa „det stykkevise“, som Livet her nede er saa præget af, og som Paulus saa smukt minder om i Kærlighedens Lovsang, 1. Kor. 13. Trin for Trin skulde Livet forme sig for os Mennesker; om vi kom op ad Nordsiden eller Sydsiden var ikke det

afgørende, blot vi maatte naa dør op, hvor Trinene mødtes, hvor vi ikke mere skulle famle og hige, men hvor vi skulle „skue Ansigt til Ansigt“. Det svære, firkantede Kirketaarn med Saddeltaget og de symbolsk kamtakkeede, blændingsprydede Gavle hører uløseligt sammen med Billedet af et typisk dansk, navnlig østdansk Landskab, naar Skaane undtages, ene-staaende for Danmark.

Den romanske Stils Særpræg var en rolig, alvorsfuld Harmoni. 90 % af vore Landsbykirker er byggede i denne Stil. I Løbet af det 13. Aarhundredes 2. Halvdel kom imidlertid en anden Bygningsstil, Spidsbuen eller den gotiske Stil, her op til Danmark. Den optraadte først i Nordfrankrig, hvorfra den bredte sig mod Syd og Nord, langsomt arbejdende sig frem. I Modsætning til den romanske Stil er den gotiske præget af en vis livfuld Uro, af noget frit og himmelstræbende, noget lyst og dog noget mystisk dæmrende. Betegnelsen „den gotiske“ skriver sig fra, at denne Stil er optraadt blandt Europas yngre Folkeslag. Paa Korstogenes Tid fik den et mægtigt Opsving, idet den muhamedanske Bygningskunst ejede en stor Rigdom af Enkeltformer, bl. a. ogsaa Spidsbuen, der netop var Gotikens typiske Hovedejendommelighed og det Middel, hvorved man ved Hvælvinger og Vinduer kunde føre Bygningens Indre og Ydre op til en ukendt Højde og skaffe Kirkerummet hidtil ukendte Lysforhold, alt sammen et symbolsk Udtryk for Menneskeandens Higen og Stræben op efter mod Evigheden. I Middelalderens senere Tid følte man Trang til at faa Kirkerne bedre belyste, en Bevægelse, der af praktiske Grunde, da Salmesangen kom frem, fortsattes efter Reformationen, og da vort Land ved Gotikens Fremkomst herhjemme for største Delen var forsynet med Kirker, og Bonden med sædvanlig konservativ Sejghed holdt fast ved det gamle engang tilvante, blev det hos os, som man kan se det i Hammer Kirke, navnlig paa Hvælvingernes, Lysforholdenes, Vaabenhusenes, Sakristiets, Kapellernes, Kamgavlens og Blændingernes Omraade, at Gotiken kom til at sætte ind. Uden for Frankrig forekommer den spidse Bue tidligst i Cisterciensernes Bygninger, hvorfor man har kaldt disse Munke for „Spidsbuens Missionærer“. Her til Norden kom Cistercienserne især ved Eskils og Absalons Ind-

flydelse. Allerede ved denne Tid er maaske Omdannelserne i Hammer Kirke begyndt.

Oprindelig var der her, som i alle andre Kirker herhjemme, og som det endnu kan ses flere Steder i Jylland, fladt Bjælkeloft af Eg. Gotiken skabte Korets og Skibets smukke Krydshvælvinger samt Taarnets Hvælv, der hviler paa skraatstillede, stærkt overkalkede Hjørnekonsoller. De lette, livfulde, gotiske Hvælvinger, der skal give et Genbillede af Himmelhvælvingen, har gjort Kirken højere og festligere. De krydsende Ribber, der er det støttende i Hvælvingerne, og Fladerne, de saakaldte „Hvælvingskapper“, der tjener som Fyldinger mellem Ribberne, leder Tanken hen paa Uendeligheden og hjælper det indre Rum til at faa mere Dagslys ind, end Tilfældet var i den romanske Tid.

Korets og Skibets Vinduer omdannedes efterhaanden i Spidsbuestil. Endnu kan man under Kalkpudsen tydelig se den runde Bue. Taarnrummets spidsbuede Vestvindue er af senere Oprindelse.

Triumfgavlens Kam, der er glat med en lille Toptinde, er rimeligvis fra sengotisk Tid. Korgavlens mange, smaa Kamtakker af Mursten er derimod fra den nyere Tid.

Til de sengotiske Tilbygninger hører foruden det tidligere omtalte Trappehus Sakristiet paa Korets Nordside, bygget mod Sædvane med Taget parallelt med Kirkens Længderetning, med Øst- og Vestgavl kamtakketrydet over spidsbuede Blændinger som Taarnets og med spidsbuet Øst- og Nordvindue. Sakristiets Hvælvning har Kvartstensribber. Den store, svære Dør ind til Koret er fladbuget og har bevaret sin oprindelige Dørfløj. Langs Vestvæggen staar en Murbænk. Middelalderens Sakristier, der egentlig er Arvtagere efter Oldtidens Tempelskatte, er atter Forgængere for Renæssancens og Barokkens fyrstelige Kunstkamre. Her opbevaredes ornamenta, hvad der hørte til Gejstlighedens og Kirkens Udstyr, som Messeklæder, Kalke, Hostiegemmer, Røgelsekar, Varmebækkener, Relikviegemmer og Krucifikser.

Fra Sengotikens Tid (1450—1550) stammer de to Vaabenhuse; det nordre er yngst af alle Kirkens Tilbygninger. Hvor upraktisk det end har været, synes man fra først af at være

gaaet fra det Frie lige ind i Kirken. Indgangene var af Hensyn til Processionerne anbragte saa langt mod Vest som vel muligt. Det søndre Vaabenhus, hvis omdannede, nu fladrundede Dør er lige gammel med Dørfløjjen (fra 1600'erne) har en meget smuk Indgangsgavl med syv spidsbuede Højblændinger og syv Kamtakker, af hvilke to dog har mistet Topstykkerne. Langs Vaabenhusets Mur er tilmuret en Murbænk. Det nordre Vaabenhus, hvis Mure er af raa Kamp med Hjørnekvadre af Granit, bruges nu som Materialrum. Den oprindelige Taggavl er forsvundet og erstattet af en Valm. Paa Grund af Terrænets Vækst er Døren, der har Karme af Munkesten, meget lav, man maa bukke sig for overhovedet at komme ind. Det er maaske ikke tilfældigt, at netop det tilmurede Vaabenhus paa Nord-siden skulde komme til at minde saa meget om Ordet: Ydmyghed. Hvorvidt den gamle Tradition er rigtig, at Vaabenhuset i sin Tid blev brugt som midlertidigt Opholdssted for Kirkegængernes Vaaben, mens de overværede Gudstjenesten, kan ikke siges med Bestemthed; men meget taler for det, da Spyd dengang i de mer eller mindre retsløse Tider var et lige saa almindeligt Tilbehør, naar man færdedes udendørs, som nutildags Spadserestokke og Paraplyer. Hvorom alting er, Tanken og den mulige Skik var smuk. Paa det hellige Sted kunde man kun færdes vaabenløs, uden sit eget, altsaa som man var, af Guds Naade. I Jylland bruges endnu nogle Steder Navnet „Skriftes“ om Vaabenhuset, en Betegnelse, der muligvis kunde tyde paa, at der her har været holdt Skriftemaal. I Nordslesvig har Vaabenhusene i senere Tider i hvert Fald været brugt til Skolelokaler, hvor Degnene underviste Ungdommen i Kristendomskundskab. Kirkeinventarer fra o. 1700 omtaler udtrykkelig Bænke og Borde til dette Brug.

Det Felt, hvor vor hjemlige Landsbykirkegotik dog maaske har givet det bedste og mest særprægede, er de to dekorative Elementer: Gavlenes Kamtakker og Blændingsdekorationerne. Hvad vilde det danske Landskab ikke mangle, hvis disse to ikke fandtes! Paa et nogenlunde tidligt Tidspunkt holdt de symbolske Kamtakker deres Indtog; paa hvilket Tidspunkt kan ikke med Bestemthed afgøres. Blændingerne, der er henede fra den nordtyske Murstensgotik, og som kan karakteri-

seres som „Højblændinger“ og „Rundblændinger“, er symbolske Udtryk for Sjælens Længsel og Stræben mod Gud. Alle-rede i den romanske Arkitektur spillede de en betydelig Rolle, som det kan ses paa Apsisrunden, men i Gotikens med Virtuositet udformede Spidsbue naaede de i Murfladen med mange Variationer udsparede Felter det højeste.

Kirkens Tage, der, med Undtagelse af Taarnets, er af Fyr, rimeligvis fra 1600'erne, dækkes af Vingeteg. Paa Kam-mene ligger Munketegl.

I Februar 1934 hærgedes Sydsjælland af en ualmindelig voldsom Storm, der bøjede Vejrhanen sammen som et Stykke Staaltraad og rev Teglstenene i Taarnet løse. Disse faldt ned paa Skibets og Vaabenhusenes Tage, efter først at være hvirv-let rundt i Luften, og knuste en Mængde Sten dør. Medens Stormen stod paa, var det livsfarligt at færdes paa Kirkegaar-den. Ikke mindre end 2000 Tagsten gik til. Reparationen be-løb sig til 735 Kr. for Murer- og 200 Kr. for Smedearbejdet.

For adskillige Aar siden skal Lynet være slaaet ned i Taar-net og fremkaldt en stor Revne i Hvælvingen.

De forskellige Tilbygninger, som i Gotikens Tid føjedes til Kirken, synes ikke at være foraarsaget ved Menighedens Vækst, men skyldtes Ønsket om at fejre Gudstjenesten med større Festlighed og at omgive det hellige Sted med rigere Ud-smykning.

Kalkmalerier.

Spørgsmaalet, om der er Kalkmalerier i Hammer Kirke, er endnu et aabent Spørgsmaal. Usandsynligt er det ikke. Me-get taler endogsaa stærkt herfor, i Betragtning af, at Kirken er den gamle Herredskirke, som gerne udsmykkedes mere end de andre, mere almindelige Kirker. Den katolske Kirke har altid optraadt med stor Pragt og har forstaaet at tage alle Kunstarter i sin Tjeneste. Der er derfor ingen Tvivl om, at vore middelalderlige Kirker, altsaa muligvis ogsaa Hammer Kirke, i det Indre har været langt mere udsmykkede, end man nu skulde tænke sig, naar man betragter de hvidtede, ensfor-mige Kirkerum. Skulde det være Tilfældet, at der fandtes

Kalkmalerier i Hammer Kirke, maa man dog næsten ønske, at de ikke kommer frem, saa længe de nuværende gamle Kakkelovne er i Brug, da Røgen fra disse efter al Sandsynlighed vil ødelægge de oprindelige Farver. Man maa ønske, som en Kunstkender en Dag udtrykte det, at de maa blive ved med i Fred at sove deres Tornerosesøvn, indtil Betingelserne for deres Fremkalden er der.

Allerede i den romanske Tid smykkede man de gamle Kirker med Kalkmalerier, navnlig Apsisrundingens Halvkuppelhvæiving, Koret og Triumfbuens Underside. I Apsisbuen var det ofte Motiver fra Johannes Aabenbaring af Kristus i sin Herlighed, omgivet af de 4 Evangelister, som afbildedes. Disse malede Billeder var i Middelalderen, hvor kun faa Lægfolk var i Stand til at læse eller forstaa den latinske Messe, „Fattigmands Bibel“, en „folkelig Billedbog“, der spændte fra Bonden bag Ploven til Ridderen paa sin Ganger, fra Tiggeren foran Kirkedøren til Bispen for Alteret, og som netop ved deres Enfold og barnlige Fromhed kunde tale til Hjerter og Sind. De gotiske Kalkmalerier, som der er fundet flest af, kan ikke maale sig med de romanske i storladen Værdighed eller i teknisk Henseende. Med Reformationen blev, hvad der fandtes af Kalkmalerier, dækket til og overkalket for at afskære Menigheden fra Tilbedelse af døde Ting.

I 1744 blev der af Maleren Niels Christensen Lund fra Slagelse paa Muren om Altertavlen og Prædikestolen malet to „Gardiner“ med Limfarve. Nu er ethvert Spor af dette Værk forsvundet.

Paa den nordre Væg under Orgelpulpitret skimtes under Kalkpuksen to smaa fremstaaende Englehoveder. Det samme er Tilfældet paa Væggen bag den nordre Kakkelovn, hvor der skimtes fire. Disse Englehoveder skriver sig rimeligvis fra Renæssancetiden.

Inventar.

Alterbordet, der er muret og fritstaaende under Apsisbuen, er omgivet af glat Fyrrepanel og paasømmet rødt Klæde med gyldent Kors. Rimeligvis er der i Stenalteret et Relikviagemme med mulige Helgenben.

I 1832 var Kunsthistorikeren Høyen i Hammer og beskrev da den skjulte, sengotiske Alterbordsforside paa følgende Maade: „Marie Kroning, hun knæler mellem Gud og Christus, i Hjørnerne de 4 Evangelistsymboler. Næsten afslidt. Ligner i Behandlingen St. Peders Tavle i Næstved.“ Ifølge Præstendberetningen 1809 staar foroven: „... co (m) pletu (m) est sub anno d (omi) ni MDIII“ („... er fuldført i Herrens Aar 1504“).

Den korte Notits af Høyen i 1832 fik i 1934 Museumsinspektør Aksel Jensen og Magister V. Hermansen til paa ny at foretage en Undersøgelse. Ved denne blev det konstateret, at Farverne endnu delvis er bevarede. Indskriften, der staar paa det øverste Ramstykke, har gule, renæssanceagtige Majuskelbogstaver paa grøn Bund: [Hoc] op (us) co (m) pletu (m) est sub anno dni ... Begyndelsesordet og Aarstallet (1504) mangler, idet Panelværket er afskaaret paa begge Enders. Himmelkroningsbilledet er stærkt afskallet; af Ansigterne er kun Gud Faders bevaret. Det minder meget om Glumsø-Billedet, og i Anbringelsen af de 4 Cirkler med Evangelisttegn: Johannes: Ørnen, Lukas: Oksen, Markus: Løven, Mathæus: Englen. Gud Fader og Gud Søn har siddet paa en Tronstol med gyldne Kugler. Bag Maria er der malet brokademønstret rødt Fløjel, og i Baggrunden har der været et Landskab med et Taarnspir.

Altertavlen, der er en af vore Kirkers sjældneste og skønneste, er skaaret 1642 af Abel Schrøder. Den er et overordentligt smukt bruskbarokt Prydværk med en sjælden rig Ornametik. I Postamentets Midtparti er fremstillet den hellige Nadver, omgivet af et Forhæng, som drages til Side af Engle. I dets Sidenischer staar i perspektiviske Buer Moses til Venstre og Johannes Døberen til Højre. Reliefferne i Storstykkets Sidefelter forestiller Judaskysset i Gethsemane, Kristus for Ypperstepræsten, Hudflettelsen og Korsdragningen. I Storfeltet findes en meget figurrig og af ypperlig Kunst præget Golgathagruppe. De fire Hermer forestiller Tro (Korset og Biblen), Kærlighed (Barnet), Haab (Duen) og Retfærdighed (Vægtskaal og Sværd). I Topornamentet er fremstillet den opstandne Frelser foran en Muslingskal, der holdes af Engle i

Sneglehuse, Aarstallet 1642 og øverst Christian IV's Navnetræk. I Sidetopstykkerne, paa hvis Ornamentik de fire Evangelister sidder, er der Adelsvaaben og Navne, der henviser til Lensmanden Fr. Reedtz og Fru Sofie Høg. De fleste Dækfarver i det smukke Snitværk skriver sig fra 1744, flere Steder er dog endnu de oprindelige Farver bevarede. Maleren Niels Christensen Lund fra Slagelse malede i det nævnte Aar Altertavlen med fine og zirlige Farver og udstafferede den med Guld og Sølv, „ligesom den forhen har været“. Forsølvningen blev overtrukket med Florentinerlak.

Alterkalken, der er fra 1601 og 22,5 cm høj, har en sjælden smukt ciseleret Fod i Højrenæssancestil. Paa Midtringen er der Englehoveder og paa den flade Knop Kartoucher med skiftende Kvinde- og Mandshoveder, de sidste med Hængeklæder. Paa Foden er der et Englehoved og en tolinjet graveret latinsk Versalindskrift, der findes oversat i Præstebioграфien. Kalken er et Næstved-Arbejde; Mestermærke med Bomærkeskjold (Olrik 604), Bægeret er nyt.

Disk, ligeledes fra 1601, forsynet med 4 Cirkelkors.

Oblatæske, af kbh. Prøvesølv, fra 1688, smuk, oval Æske med drevne Akantusranker paa Sider og Laag; Mestermærke for Jacob Sørensen (Olrik 299).

Sygekalk, af kbh. Prøvesølv, 14 cm høj, med sekstunget Fod, sekskantet Skaft, riflet Knop og lille Kumme, hvorpaa graveret F. 5's kronede Spejlmonogram; Mestermærke for A. F. Holling (Olrik 12—13).

Alterstager, fra o. 1600—50, 63 cm høje, rigt profilerede, balusterformede Skafter. De øverste Led i den ene er erstattede af en simpel Jernring; 1668 blev den ene Stage, der var faldet ned og gaaet i Stykker, repareret.

Røgelsekar; den underste Del af et saadant fandtes i 1809, men er nu gaaet tabt.

Skab; endnu i 1809 fandtes i Væggen ved Siden af Alteret et saadant, muligvis brugt som Monstransskab, med Jernstakit og Laas for. Dets Spor er nu forsvundet.

Korgitter; dette, der maa have skilt Koret fra Skibet, er nu ogsaa forsvundet. 1744 blev „Korrækket“ med sine Zirater og Krucifikset rengjort, og det nye Snedkerarbejde derpaa tilgemed de gamle opmalet af nyt og forgyldt.

Korbuekrucifiks; nu anbragt over Syddøren, sengotisk fra o. 1525. I Gotikens Tid fremstilles Kristusfigurens Fødder krydslagte og fæstede med een Nagle til Korset; i romansk Tid fremstilledes Kristus derimod med Fødderne adskilte og fæstede med to Nagler, een gennem hver Fod. Af det oprindelige Korstræ er kun bevaret de fire Evangelistsymboler. Stafseringen, der er smuk og velbevaret, stammer fra 1744, da Krucifikset, der var anbragt lige for Kirkedøren, blev istandsat. Snedker Peder Terkelsen fremstillede et Kors dertil og reparerede „Billedet, som Armene var frafaldne, med hvad det fattedes. De fire Evangelisters Billeder med dertil hørende Vaaben var meget spoleret og en Hoben deraf borte; de blev tilrettegjort med alt, hvad der fattedes“. Ogsaa Maria og Johannes blev, „saa vidt muligt var, repareret paa Folderne med det manglende“.

Døbefont. Meget gammel, romansk Granitfont af tre Sten. Kummen, der er halvkugleformet uden Afløb, har Rundstav langs Overkanten. Den høje, runde Fod, hvis Skaft spidser nedad, har Rundstav forneden. Maaske har Foden staaet med Ringen opad og derved mindet om en gullandsk Kalkfont. Nu er den oliemalet. 1744 blev „Daabsstenen“ malet og marmoreret. Døbefonten, der er en meget værdifuld Levning fra Middelalderen, har sikkert oprindelig staaet et andet Sted, maaske i Taarnet, der da har tjent som Forhal til Kirken og samtidig ogsaa som Daabskapel. Intet er jo for saa vidt mere naturligt, end at Fonten har haft sin Plads i Nærheden af Kirkens Indgang, Daaben, der netop er Indgangen til Guds Rige.

Daabsfad. Et sydtysk Arbejde af Messing med Bebudelsen, omgivet af to Friser med Hjort og Hund. Hjorten er en Hentydning til Salme 42, 2—3: „Ligesom en Hjort skriger efter Vandstrømme ...“, og Hunden muligvis Udtryk for Trofastheden.

Daabskande. Af Messingblik med pressede Muslingskalblomster under Halsen, og Hank af Elfenben. Ifølge den graverede Indskrift er den en Gave „Fra (Kirkeejeren) A. C. Sal: Arbo til Hammer Kirke 1838“.

Prædikestol. Ligesom Altertavlen sjælden smuk, i rigt, bruskbarokt Snitværk, skaaret af Abel Schrøder i 1667. Re-

liefferne i Storfelterne forestiller: Bebudelsen, Hyrdernes Tilbedelse, Omskærelsen, de hellige tre Kongers Tilbedelse, Si-meon og Anna og Kristi Daab; Hjørnefigurerne: Kristus med Glorien og Verdenskuglen og de fire Evangelister med Evangelistsymbolerne. I Postamentets Ornamentik er skaaret Præstens og Kirkeværgernes Navne, „H: Rasmus Madssøn“, O H S T N S samt Aarstallet 1667. Stolen bæres af en Mosesfigur, bærende Lovens Tavler. Opgangspanelet, der er af Eg med Springlister og har oprindelige, overmalede Blomster i Felterne, og Lydhimlen, over hvis Hjørner der er anbragt Englebørn med Kristi Lidelsesredskaber, er fra samme Tid. Lidelsesredskaberne er Isopstænglen, Pælen, Stigen, Hammer og Nagler og Korset. I et af Himlens Topornamenter er skaaret Dronning Sofie Amalies kronede Navnetræk. Stafferingen med Guld og Lazurer er meget smuk og sikkert i det væsentligste oprindelig. I det sidste Fag, der er halvskjult, er der anvendt guldfarvet Sølv i Stedet for ægte Guld. Friseindskriften paa Himlen er desværre overmalet. I to af Topornamenternes Felter staar „1668“ og Malersignaturen „H M S“. Kirkeregnskaberne, som undertiden kan give værdifulde Oplysninger, nævner fra 1666—67 kun, at Billedsnideren med sit Folk og Redskab hentes fra og bringes til Næstved, men angiver ingen Navne. For den nye Prædikestol og „Gaberiet“ (d. v. s. Galleriet, Pulpituret) med zirligt Arbejde at pryde og den gamle Prædikestol at nedtage betaltes 165 Dlr. Regnskabet 1667—68 oplyser, at Prædikestolen, Koret og Trappen blev stafferet af Eske Nielsen og Hans Lauridsøn, begge Malere i Næstved, for 160 Dlr. 1744 blev Prædikestolen med sin „Trone“ afvasket og repareret (for 64 Skilling).

Stoleværket. Omtrent paa samme Tid som Reformationen kom den i Italien ved Studiet af den klassiske Oldtids Kunst fremkaldte nye Stil, Renæssancen, her til vort Land og satte i Løbet af Aarhundredet sammen med dens Efterfølger, Barokken, et meget stærkt Præg paa vore Kirkers indre Udsmykning, paa Inventar og Gravminder. Deres Ydre har de derimod kun paavirket i ringe Grad. I en Overgangstid, hvor Katolicismen og Lutherdommen kæmpede mod hinanden og nødvendigvis maatte medføre adskillige ydre Ændringer, kom

disse to Stilarter til at sætte deres stærke Præg, ogsaa paa Hammer Kirke: Barokken paa Altertavle og Prædikestol, og Renæssancen paa Stoleværket og Dørene. — Stoleværket, der er af egetræsmalet Fyr, har i Nordrækken rigt, tidligere brunrødt malet, Senrenæssancesnitværk, rimeligvis skaaret af Abel Schrøder den Yngre. I Topornamenterne er der Englehoveder. Sydrækkens Snitværk er enklere, med Trekantgavle og skællagte, joniske Brystpilastre, ikke af samme Kunstner som Nordrækken. I Taarnrummet findes en Række endnu ældre Stadegavle samt en enkelt tilhørende Dør. Sydrækken har Trekantgavle og derunder Felter med Skjolde; i et er skaaret „Anno 1587“, i et andet J H S, i et tredie en Lilje; de tilsvarende Vægstader har bevaret Trekantgavlenes firsidede Spirtoppe. Nordrækkens Gavle har halvrund, rosetfyldt Afslutning, hvorunder Friser og Felter med Kasetteværk; paa et Par Stader Bladværk. Paa to Stader findes Bomærker og Bogstaverne: R I A H D; R N 1592. Staderne mod Væggen er svarende dertil runde. I 1744 blev de 37 Mands- og Fruentimmerstole fra „Korrækket“ til Taarnbuen malet tilligemed de to i Buen staaende korte Stole; Ryg- og Lænpanelet blev malet røde med hvide Lister, „Bistøder“ og Døre, som bestod af Snit- og Billedværk, med Zirater og adskillige Kulører. — Blandt Stolene i Skibet er Præstefamiliens Stol paa Nordrækken bredere og bekvemmere end de andre. Denne Stol synes gennem umindelige Tider at have Tradition som Præstefamiliens. Bl. a. ses endnu under Malingen Præstenavnet Judichær malet.

Orgelpulpitur. Dette er nyt og egetræsmalet. 12 Arkader fra o. 1600 er benyttet. I Felterne er anbragt Statuetter af Kristus og 11 Apostle, udskaarne af Abel Schrøder, rimeligvis 1667, da Pulpituret blev „forfærdiget“ (istandsat) af Hans Poulsen i Hammer. 1744 blev Pulpiturets Panelværk, som havde været zirforgyldt, renoveret med fine Farver og Guld, og Loftet derunder anstrøget med Perlelimfarve og røde Lister.

Orgel. Oprindeligt fandtes der intet Musikinstrument i Kirken. Gamle Folk kan endnu huske, hvorledes der paa Pulpituret paa det nuværende Orgels Plads i Pastor Rørdams Tid stod et gammelt Pibeorgel. Dette var dog ikke i Brug. Da

Lærer Brix i 1884 kom til Faarup, var han kaldet til at spille Orgelet i Hammer Kirke; men stadig blev det ikke brugt. Efter Kammerherreinde Haralda Judithe Collets Død i 1892 skænkede hendes Mand, Peter Ferdinand Collet, sin Hustrus Harmonium til Kirken. Det blev anbragt paa Pulpituret ved Siden af Pibeorgelet. Endnu i 1902 stod dette her. Ved Kirkesynet i 1903 beordrede Provst Waage, Herlufmagle, af Pladshensyn det gamle Orgel taget ned, hvorefter det førtes til Lundbygaard. Det lille Harmonium afløstes i 1919 af det nuværende, store Pibeorgel, der første Gang var i Brug Søndag den 25. Maj 1919. Midlerne til dets Anskaffelse kom til Veje ved en Indsamling i Sognet det nævnte Aar. Denne indbragte 4507 Kr. 35 Øre. For det gamle Harmonium indkom 400 Kr. Selve Orgelet, der er bygget af Orgelbygger M. Sørensen, Horsens, kostede 4760 Kr.

Degnestol. Den gamle Degnestol, der var anbragt ved Prædikestolen, langs Opgangspanelet, blev fjernet, da den ny Alterskranke i 1923 blev sat op. I Degnestolen sad ved Guds-tjenesterne og Ofringerne Sognets Lærere. Den opbevares nu i Sakristiet.

Skriptestol. Fra den katolske Tid, nævnt i Kaldsbogen 1738. Den har været anbragt i Koret, men er desværre nu gaaet tabt. 1744 blev det forraadnede Forstykke erstattet med to Døre. Samtidig blev den og Degnestolen opmalet.

Døre. Disse er alle af Eg og meget smukke. At Indgangsdørene er fremhævede saa meget, som Tilfældet er, har sin Grund i, at de stod som billedlige Udtryk for Vejen til Naaden, som Tegn paa Kristus, der selv havde sammenlignet sig med Døren til Faarefolden: 1) mellem Kor og Sakristi, fra sengotisk Tid, profileret Rammeværk delt i 7×5 Firkantfelter, Jernnaglerne Hoveder er formede som Rosetter, Dørringen er prydet med smaa Dyrehoveder. Laasen af senere Dato. 2) mellem Vaabenhus og Skib, ligeledes sengotisk, mere varieret i Feltdelingen, men med samme Høvlprofil og samme Rosetter. Dørringen er anbragt paa en rosetformet Plade med gennembrudt Ornamentik. Laasen er fornyet. 3) den ydre Vaabenhusdør, fra 17. Aarh., med glat Forside, kun prydet med større, smedede Hoveder paa Jernnaglerne, som fastholder Kryds-Revlerne paa Plankernes Bagside.

Pengeblok. Af Eg, ombundet af Jernbaand, hvilende paa en Konsol med udskaaret Kasetteværk, lidt ældre end den Englehovedgavl, hvorpaa den er anbragt.

Offertavle. I sin Tid brugt til at stikke ind i Kirkestolene for at modtage Gaver; nu er den fastspigret paa Indgangspanelet og bruges til at modtage Penge ved Indsamlinger. Paa Rygskjoldet er udskaaret en fladsnitskaaret Landsknægt med Spyd; fra 1600'ernes Begyndelse.

Klokker. Paa den ene staar mellem Akantusbladække og gotiserende Buefrise: „Si Deus pro nobis quis contra nos Ao 1616 Hartwich Qvellichmeier gos mich“: „Er Gud for os, hvem kan da være imod os, Anno 1616 Hartwich Qvellichmeier gjorde mig“. I Tværmaal 102 cm. — Paa den anden staar: „Soli Deo gloria (Gud alene Æren), Herr. Knud Thott til Knudstrup og Gaunoe Ridder lod denne Klocke støbe Anno 1702“. I Tværmaal 117 cm. Begge Klokker har en dyb og meget smuk Klang.

Gravminder.

I den tidlige Middelalder var det almindeligt, at ogsaa Landsbykirkerne blev benyttede til Begravelser for de gejstlige. I den senere Middelalder blev denne Særret udvidet til ogsaa at gælde for Lægfolk. I det 14. Aarhundrede bliver saaledes Jordfæstelse i selve Kirken almindelig, indtil Forordningen af 22. Februar 1805 af sundhedsmæssige Hensyn forbød Begravelser i Kirkens Gulv. I Hammer Kirke har der ogsaa været Begravelser, og naar engang de to nuværende store, upraktiske Kakkelovne er udtjente, og Kirkens Gulv skal brydes op for at give Plads for et moderne Varmeanlæg, vil sikkert adskilligt komme for Dagen, som kan kaste Lys over disse Forhold.

Som et Minde om de sikkert ikke faa Begravelser, der har fundet Sted i Hammer Kirke, er de to endnu bevarede Ligsten:

1) over Laurits Jørgensen, Sognepræst i Hammer og Lundby og Provst i 26 Aar, død 1. Novbr. 1591, og Hustru Ellen (Helina) Pedersdatter, død 24. Febr. 1601. Den latinske Indskrift med Reliefversaler omgives af en Kartouche, hvori der foroven er et Kerubhoved, forneden et Træ og Ordene: „spero

meliora“ („jeg haaber paa det bedre“). Rimeligvis Næstved-Arbejde. Ølandskalksten. I 1755 laa den i Korgulvet ved Siden af Alteret lige for Skriftestolen. Nu er den rejst paa Vaabenhusets Sydvæg.

2) Opsat 1663 af Rasmus Madsen Faaborg, Sognepræst til Hammer og Lundby i ... Aar, død 16..., og Hustru Susanne Larsdatter Hammer, død 16.... Den latinske Indskrift med skraa Versaler staar forneden i en enkel Barokramme; foroven læses med lodrette Versaler et dansk Paamindelsesvers: „Her huiler vi med vore smaa, som Gud ved Døden tog os fraa. . . .“ Nederst paa Stenen er i Relief symbolsk fremstillet en Slange, et Dødningsben, et Timeglas og en Vinge. Pastor Faaborg opsatte selv Stenen i levende Live. Den er af Ølandskalksten og anbragt i Sakristiets Nordvæg. I 1755 sad den ved en aaben Begravelse i Sakristiet, hvorfra en svensk Oberst, som var bleven begravet dør, efter Ordre af Frederik IV, som faa Aar før sin Død var i Hammer, blev flyttet ind i Kirken og nedsat under Kvindestolene.

Oprindeligt var der i Hammer Kirke hverken Varme, Belysning eller Orgel. Først lidt efter lidt er disse Ting kommen til. Den ældste Slags Opvarmning, som vides at have været i Brug i Kirkerne her i Landet, er de saakaldte Fyrpotter eller Ildpander, som Kirkegængerne selv medbragte. Disse primitive Varmeapparater har dog kun kunnet mildne den værste Kulde lidt i den bærendes umiddelbare Nærhed. Først ved Midten af d. 19. Aarhundrede begyndte man at anbringe Kakkelovne i Kirkerne. Her i Hammer først i Pastor Hansens Tid omkring Aar 1875. Gamle Folk fortæller, hvor koldt der var i Kirkerne før den Tid. Om Vinteren var saaledes Væggene helt hvide og glinsende af Frost. Pastor Rørdam maatte for Kuldens Skyld bære Handsker paa Prædikestolen. Lærer Outzen havde Kalot og store, laadne Støvler, som han trak uden paa de egentlige. De første Kakkelovne holdt ud til 1913, da de af Brandsynet blev kasserede som ubrugelige. I 1914 kom de nuværende, der staar paa samme Plads som de første. Varmen, der udstraaler fra disse gamle, upraktiske Kakkelovne, stiger hurtigt til

Vejrs. Medens der derfor ved en Gudstjeneste kan være iskoldt nede i Kirkestolene, kan der være som i en Bagerovn oppe paa Prædikestolen, hvorfor det da ogsaa er hændet, at enkelte fremmede Prædikanter, efter at være kommet op her, hurtig er gaaet ned igen og har talt fra Kordøren.

I 1920 installeredes efter Indsamling og Bazar elektrisk Lys i Kirken. Før den Tid havde man i flere Aar anvendt Petroleumslamper, og før den Tid igen havde man klaret sig med Stearin- og Tællelys, anbragt i smaa Lysholdere paa Stolestaderne. Disse er nu forærede til Mogenstrup Kirke.

I 1923 bestemtes det paa et Menighedsmøde at indføre Særkalke (70), og samme Aar afløstes den gamle Jernalterskranke af den nuværende smukke Egetræsskranke.

I 1926 skænkede et af Menighedens Medlemmer 4 Høreapparater („Acousticon“) til Kirken.

I 1930 anskaffede Menighedsraadet den lange Stumtjener i Vaabenhuset, og samme Aar forærede en anden af Menighedens Medlemmer Sognepræsten 500 Kr. til Istandsættelse af det gamle Kirkeuhr, der nu slaar Timeslagene smukt og klangfuldt paa selve Kirkeklokken. Giveren, der ikke ønskede sit Navn nævnet, føjede til Gaven de smukke Ord: „For mig er det kært, at Uhret bliver istandsat. Mine Slægtninge ligger begravede lige ved, og særlig min Mor holdt saa meget af Salmen „Klokken slaar, Tiden gaar“.“ Det gamle Taarnuhr har siden da været til megen Glæde for mange.

Tilsynet med vore Kirker paahvilede allerede i Middelalderen Provsterne. Samtidig havde hver Kirke sin Værge eller Værger, som ofte nævntes ved Navn eller Bogstaver, f. Eks. i Klokke- eller Prædikestoleindskrifter (jfr. Hammer Prædikestol). Under Kristian IV indførtes de første faste Lovregler. I 1634 indførtes aarlige Visitatser. I 1643 desuden et fast aarligt Syn. Kristian V's Danske Lov optog denne Ordning uforandret, samt Bestemmelsen om, at Provsten ved den aarlige Visitats af Kirken skulde optage Synet over denne sammen med Præsten og 4 vederhæftige Sognemænd. Trods disse Forordninger viste det sig dog, at Kirkerne de fleste Steder blev daarlig holdte, dels paa Grund af, at Provsterne ifølge Sagens Natur ikke var bygningskyndige, dels paa Grund af, at de

saakaldte „vederhæftige Synsmænd“ ofte skjulte eller gik let hen over de Mangler, der kunde findes ved Kirken, enten for at staa sig godt med Patronerne, eller, hvor Menigheden selv ejede Kirken, for at spare denne for Udgifterne. Den 19. Novbr. 1802 erstattedes ved et Kancellireskript disse Synsmænd af to „uvildige Mænd“, en Tømrer og en Murer, der udnævntes af Herredsfogden. Synene skulde indføres i en Embedsbog. Monrads Lov om Kirkesyn i 1861 bevarede denne Ordning af 1802 med Syn af Provst, Murer og Tømrer, en Lov, der, udvidet med ekstraordinære Syn af sagkyndige, har haft megen Betydning for Kirkerne og deres Inventars Bevaring og Vedligeholdelse.

At Kirkerne i mange Aar er blevne forsømte, som Tilfældet har været, staar ikke blot i Forbindelse med manglende Forstaaelse, men ogsaa med daarlige, økonomiske Kaar. Ved Reformationen mistede Kirkerne saaledes den store Indtægt, de havde haft gennem Sjælemesserne, samtidig med at Staten inddrog deres Jordegods. Tilbage havde de kun den Trediedel af Tienden, som fra gammel Tid tilhørte dem. Gennem alt dette kan man forstaa noget af Grunden til den Vanrøgt, som saa mange af vore Kirker har været udsat for.

Først Romantiken med dens store Begejstring for Fortiden, for det nationale og historiske kaldte Forstaaelsen og Ansvarsbevidstheden frem overfor det, som Fædrene havde givet os. Kunsthistorikeren Høyen (1798—1870) var her den Mand, der gjorde Banebryderarbejdet. Ved Kirkesynsloven og ved Menighedsraadenes Virksomhed efter Kirkernes Overgang til Selveje er Interessen for Kirkerne yderligere vokset.

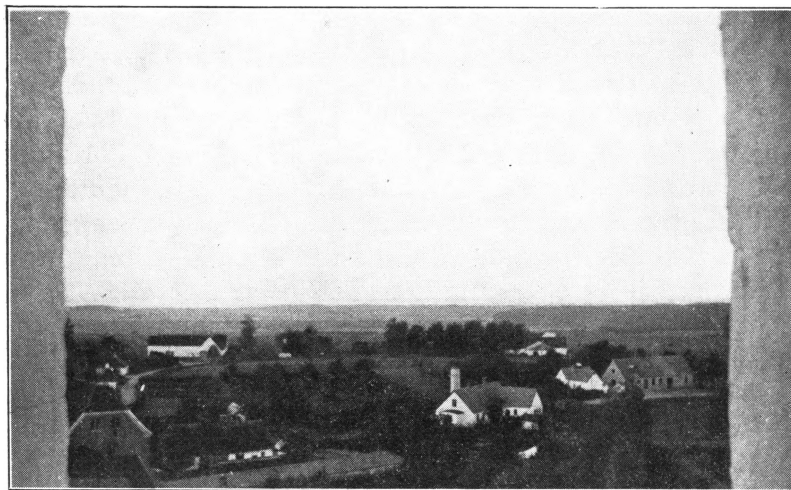
Ved Skøde af 3. Maj 1684 overdrog Kristian V Jus patronatus over Hammer Kirke til Gaunøs Ejer, Knud Thott; men den tilbagekøbtes 1710 og lagdes senere under Ryttergodset. Ved dettes Bortsalg fra Kronen 1774 kom Kirken under Lundbygaard, og den overgik til Selveje 1. Juli 1917.

I 1854 gennemgik Kirken en større Restaurering.

I over 800 Aar har Hammer Kirke samlet Mennesker til Gudsdyrkelse og til at søge Gud og hans Gave til Mennesker, Jesus Kristus. Livet i denne Kirke har gennem disse mange Aar formet sig paa meget forskellig Maade, ikke blot naar vi tænker paa de mange vekslende Menneskeskæbner, der under Glæde og Sorg har været knyttet her til, hvor der saa mange

Gange er gaaet „Klang af Daabens Vand og Gravens Nøgler“, men ogsaa, og dette ikke mindst, naar vi tænker paa den skiftende Forkyndelse, der gennem Tiderne har lydt her inde. I denne Kirke lød i dens første Tid, i over 400 Aar, den katolske Messe. Denne blev ved Reformationen, 1536, brat afløst af den lutherske Menigheds Salmesang og de stærke Prædikener. Den første lutherske Tids Varme og Vækkelse kølnedes i det 17. Aarh. i Ortodoksiens Bestræbelser for, at alle skulde tro det „rette“. Selv den mindste Afvigelse fra de fastsatte protestantiske Dogmer betragtedes som Dødssynd. Retroenheden afløstes i det 18. Aarh. af Pietismens Vækkelse og Fromhedsbevægelse. Efter faa Aartiers Forløb afløstes Pietismen af Rationalismen, vel nok den dødeste Tid i dansk Kirkeliv. I det 19. Aarh. kom endelig Vækkelsen ved Grundtvig og Vilh. Beck, og i og af disse Vækkelsers Frugter og Følger lever vi i vor Tid.

Ja, „Kirken den er et gammelt Hus“, den staar, om end Taarnene falde, ja, om end Forkyndelsen skifter. „Herlige Ting i den er sagt, Sluttet har der med os sin Pagt Han, som os Himmerig skænker“.

Udsigt over Hammer By mod Smaalandshavet.

PRÆSTERNE I HAMMER FØR REFORMATIONEN

SAA langt tilbage som til Aaret 1370 kan vi følge Hammer Sogn. Omkring det Aar nævnes nemlig i Roskilde Bispens Jordebog følgende Sogne i Hammer Herred: Olefstorp, Rinæbek, Vethlø, Nestelsø, Magnestorp, Bøghesø, Hammer, Egespyr, Risby, Kyngæ, Lundby, Swerthbyrthæ og Kastorp. Herredet havde med andre Ord en anden Udstrækning dengang end nu, Kirkerne i Bøgesø og Risby findes saaledes ikke mere (Tiden for Risby Kirkes Nedlæggelse kendes ikke. Om Bøgesø Kirke ved vi derimod, at der Tirsdagen efter Dionysii Dag 1551 udgik kgl. Befaling til Bøgesø Sogns Beboere om at søge Everdrup Kirke, da „Bøgesø Kirke er tillukt“), og Byerne er henlagt henholdsvis til Everdrup og Baarse Sogne, begge i Baarse Herred. Et enkelt Navn inden for Hammer Sogn har vi fra nogle Aar før. 1331 nævnes nemlig en Fru Christine af Løve (det nuværende Lov eller Lou), Hr. Niels Absalonsens Efterleverske. Hun afstod 1348 alt sit Gods, deriblandt Løve, til Kong Valdemar Atterdag for sine Forfædres Forseelser mod Kronen.

Kirken og Præsten i Hammer omtales dog allerede 1292 under Erik Mændved. I det Aar oprettede Fru Gyde Karlsen, Enke efter Hr. Esbern Karlsen, Datter af Skjelm Bang og Søster til den bekendte Biskop i Roskilde, Peder Bang, sit Testamente, i hvilket hun skænkede sin Formue til forskellige Formaal. Ogsaa Kirken i Hammer kom til at nyde godt deraf, idet Kirken fik skænket $\frac{1}{2}$ Mark og Præsten 2 Øre, hvilket sidste forhaabentlig har betydet noget mere efter Datidens Møntforhold end efter vore.

At Hammer Sognekald allerede i Middelalderen har været et meget betydeligt Kald, har vi et Vidnesbyrd om i den Kends-

gerning, at Avignonpaverne (1309—77), der arbejdede paa at besætte alle Bispesæder i Kristenheden og lidt efter lidt havde besat alle de danske: Viborg, Slesvig, Roskilde, Aarhus, Ribe, Odense og Børglum, og havde naaet at bestemme over Udnævnelsen ved de højeste Prælaturer, Pladserne i Domkapitlerne, særlig i de rigeste af dem: Lund, Roskilde og Slesvig, — „ikke forsmåede at reservere sig selv store Sognekald som Falltofta i Skaane eller Hammer i Sjælland“.

Fra 1351, paa Valdemar Atterdags Tid, er der bevaret et Pavebrev angaaende Hammer Sognekald, hvor den første Præst, vi har Navn paa her, nævnes. I dette Pavebrev omtales det, hvorledes Gert Nielsen, Klerk af Roskilde Stift, der tidligere havde faaet pavelig Dispensation for Manglerne ved sin Fødsel, idet han nemlig var Søn af en Præst, af Biskoppen i Roskilde var bleven kaldet til Præst i Kongens Haraldsted. Samme Dag havde han dog med Biskoppens Samtykke mageskiftet dette Kald mod Hammer, og han var allerede begyndt at nyde godt af dette Kalds Indtægter. Et saadant Mageskifte var imidlertid en Uregelmæssighed, der vilde hindre ham i fremtidige Forfremmelser indenfor Kirken. Han ansøgte derfor Paven om Dispensation, og da denne blev givet ham, kunde han ikke blot med Rette beholde Hammer Sognekald, men ogsaa have Adgang til mulige Naadesbevisninger.

Den næste Præst, der findes optegnet fra Hammer, er Nicolaus sacerdos de Hammer, der i Nekrologet for Sankt Peders Kloster i Næstved anføres blandt de afdøde, som skulde nyde godt af Klosters Forbøn. Som hans Dødsdag angives d. 25. August; Aarstallet derimod kendes ikke. Der er imidlertid en Mulighed for, at denne Præst er den samme som den „Nicolaus Bonde rector ecclesiae in Hammer“, der d. 2. Juli 1421 paa Landstinget i Ringsted var med til at aflægge Vidnesbyrd om Sønderjyllands Forhold til den danske Krone (Erik af Pommern). Samme Niels Bonde, Sognepræst i Hammer, og hans Moder, Cecilia Pedersdatter, forekommer Aaret efter i et Dokument, udstedt d. 30. Marts 1422, angaaende en Ejendom, de havde i Lundby, og som Høvedsmanden paa Vordingborg Slot, Hr. Michel Rud, forment dem Besiddelsen af.

Af den før nævnte Roskilde Bispers Jordebog fra 1370 faar

vi at vide, at Biskoppen i Roskilde ved Slutningen af Valdemar Atterdags Regeringsaar ejede flere Boel i Hammer Sogn samt Andel i Skoven „Maggehawæ“, som Bispen købte af en Mand ved Navn Boo Rand. Bispetienden af Sognene i Hammer Herred skulde gives til Lekkinge, der var eet af Roskilde Bispestols Herresæder. Desuden havde Bispen i Hammer By en „exactio“ eller en Fogedgaard, hvortil der gjordes Arbejde af det nærmest liggende Gods. I Byen Rænge eller Ring ejede Sankt Peders Kloster i Næstved flere Ejendomme, der i Tidens Løb var skænket til Messelæsning eller „for Sjælens Tørvt“, som det hed. Saaledes skænkede Væbneren Knud Barwitzsen af Gjerdrup 1519 Klosteret sin Gaard i „Rængæ“, mod at Brødrene hvert Aar skulde holde to Begjængelser og Messer for ham.

Lundby Sogn, som i flere Hundrede Aar har hørt sammen med Hammer, havde i Middelalderen sin egen Præst. Blandt de mange Jærtegn, der tillægges den hellige Abbed Vilhelm i Ebelholt (Nordsjælland) efter dennes Død 1203, skal ogsaa en Pige fra Lundby ved Navn Ingefred have oplevet et saadant. Er dette rigtigt, saa har vi ogsaa Navnet paa Sognets daværende Præst, nemlig Johannes, da en saadan nævnes som Vidne til dette Jærtegn. Tiden for denne Begivenhed menes at have været i Valdemar Sejers Dage eller i Begyndelsen af d. 13. Aarhundrede. Kan der være nogen Usikkerhed her, saa er det derimod sikkert, at 1422 forekommer en Johannes Tydichini som Sognepræst i Lundby, idet han paa Hammer Herredsting var med til at udstede et Dokument angaaende den Ejendom, Præsten Hr. Niels Bonde i Hammer ejede i Lundby.

Paa den gamle Stendøbefont i Lundby Kirke kan man endnu finde følgende Indskrift:

† BONDØ : FRIS ME FECIT.

Den samme Kunstners Navn findes iøvrigt ogsaa paa Døbefonten i Baarse tillige med et særegent Runealfabet samt den latinsk-gotiske Indskrift: Esgærus Røth (eller Røih) me fiere fecit, hvori han har villet genfinde den bekendte Asger Ryg. I alle Tilfælde er Døbefonten i Baarse Kirke gammel, og den i Lundby kan man med god Grund regne for jævnaldrende, da den samme Kunstner har forfærdiget dem begge.

Den eneste Præst i Lundby, som med nogenlunde Bestemt-

hed kan nævnes fra Tiden efter Reformationen, er Hr. Matz Bertelsen. Denne Præst omtales nemlig i 1584, i hvilket Aar han var med til at udstede Hyldingsfuldmagten for tre Præster i Hammer Herred. I Aaret 1600 havde „Hr. Matthis af Lyndby“, der sikkert maa være den samme som Hr. Matz Bertelsen, en Sag paa Landemodet med Præsten i Sværdborg, Hr. Søren Jørgensen, idet han af denne gjorde Krav paa en aarlig Afgift, som han hævdede var ydet hans Forgængere. Men da det ikke klart kunde fastslaas, at Præsten i Sværdborg besad noget af Lundby Sogns Kirkegods, blev han frikendt for at betale den forlangte Afgift. Mulig kunde den Afgift, hvorpaa Præsten i Lundby gjorde Fordring, staa i Forbindelse med den Mensaljord, han havde i Snertinge, der hører til Sværdborg Sogn. Paa samme Tid havde ogsaa Degnen i Lundby en Sag med Sværdborg Præsten, maaske i Anledning af noget lignende. Men her gik det rent galt. Da Degnen nemlig blev overbevist om Løgn og Falsk, blev han uden videre afsat fra sit Embede. Nogen afgørende Sikkerhed med Hensyn til Lundbys Selvstændighed i kirkelig Henseende i d. 16. Aarhundrede har vi imidlertid ikke. Der er en Vanskelighed, idet den samtidige Præst i Hammer, Hr. Lavrits Jørgensen, der døde 1591, paa sin Ligsten i Hammer Kirke nævnes som Præst baade i Hammer og Lundby. Den eneste mulige Løsning er den for saa vidt ret naturlige, at Præsten i Lundby har indtaget en underordnet Stilling, en Slags selvstændig Kapellanstilling, med Bolig i Annexgaarden i Lundby.

En gammel i Befolkningen endnu levende Folkeoverlevering fortæller, at engang i gamle Dage opstod der en Strid mellem den Hammer- og Lundbypræst, om hvem af dem der var den klogeste og dygtigste. De satte saa hinanden en Dag Stævne paa Galgebakken mellem Hammer og Lundby, for at Kampen kunde blive udkæmpet. Dér viste det sig, at Hammer-Præsten var den klogeste, idet Lundby-Præsten blev manet ned i Jorden. Paa det Sted, hvor han forsvandt, opstod der en lille Kilde. Fra da af skal Lundby Sogn have været underordnet Hammer. Folkesagnet fortæller videre, at fra den Dag, Nedmaningen fandt Sted, skal man hver Nat kunne høre en Ravn flyve skrigende over Stedet.

Da der i Aaret 1567 paa kgl. Befaling optoges Fortegnelser over Kirkernes, Præstegaardenes og Degnestavnens Tilliggende i Sjællands Stift, optegnedes følgende for Lundby Sogns Vedkommende:

„Lundby Kirke haver kun een Gaard, Peder Hansen ibor, saas til alle Marker 5 Pund Byg (1 Pund Byg = $3\frac{1}{2}$ Td. sjællandsk Maal), Havre 10 Td., Eng 26 Læs. Den aarlige Afgift til Kirken er 2 Pund 2 Skp. Korn. — En øde Jord i Byen, som Peder Hansen bruger, isaaes 27 Skp. Byg, 3 Td. Havre, Eng 11 Læs. Afgift til Kirken $\frac{1}{2}$ Pund Byg. — En øde Jord paa Lundbytorps Mark, Jens Ingvorsen har, er 9 Skp. Land, Eng $3\frac{1}{2}$ Læs. Afgift til Kirken 6 Sk. — En Skp. Land i Byen, som Rasmus Bonde har, giver i Afgift til Kirken hvert andet Aar 4 Alb. En Skovlod kan føde, naar Olden er, Tjenernes egne Svin“.

Om Præstegaarden i Lundby hedder det: „Der kan saas i alle Vangene 6 Pd. Korn. Haver Mensaljord paa Snertinge Mark, $\frac{1}{2}$ Pd. Byg. En Skovlod kan føde, naar Olden er, Præstens egne Svin.

Degnestavnen i Lundby har ingen Jord“.

PRÆSTERNE I HAMMER EFTER REFORMATIONEN

1. **Hr. Peder.** I en Optegnelse ved Kaldet hedder det, at denne Præst „antog den rene Religion, repudiato Papicolarum fermento, og blev fra Skolemester i Ringsted kaldet til Sognepræst her“. Interessant er et Udtog af eet af Kongebrevene fra 1536, hvoraf vi erfarer, hvorledes Hr. Peder af Hammer har faaet Stævning over Hr. Rasmus Jørgensen af Sværdborg for Korn og Penge, som han skyldte ham. Den indstævnte skulde møde otte Dage efter for det kgl. Retterting; men hvorledes Sagens Udfald er forløbet, vides dog ikke.

2. **Hr. Hans Lavritsen** virkede som Præst i Hammer 1545 og tillige som Provst i Hammer Herred. Efter al Sandsynlighed var Hr. Lavrits Hansen Hammer, der 1584 og følgende Aar var Præst i Køng, en Søn af ham.

0. **Hr. Rasmus.** Det er her et stort Spørgsmaal, om denne Præst kan regnes med blandt Sognepræsterne i Hammer. Der findes en Notits om ham, at han „fra Vejlø Sogn blev hidkaldet og betjente Kaldet i kort Tid“. Men dette kan maaske have været under Sygdom eller midlertidig Embedsledighed. I een af Roskilde Landemodeakter fra 1566 nævnes „Hr. Rasmus i Vejlø“ som et advarende Eksempel paa, hvor forkasteligt det var, naar nogen Præst „handler umiddeligt med nogen Enke, som han finder for sig“. I 1566 og flere Aar derefter var imidlertid Hr. Lavrits Jørgensen Sognepræst i Hammer. Hr. Rasmus kan altsaa ikke være kommen fra Vejlø til Hammer. Snarere maa vi tænke os, at han har været Kapellan i Hammer og derfra 1565 er kaldet til Sognepræst i Vejlø og Vester Egesborg.

3. **Hr. Lavrits Jørgensen** (26 Aar). Nævnes som Præst i Hammer 1565 og faa Aar efter som Herredets Provst. I een af Forhandlingerne paa Roskilde Landemode 1569 ses det,

at „Hr. Lavrits i Hammer, Provst i Hammer Herred“, har berettet om et Overfald, der havde fundet Sted paa Præsten i Køng, hvilke desværre i de Tider ikke var saa helt ualmindelige. Ved Tronfølgerhyldningen i Ringsted 1584 (Kristian 4de) var Hr. Lavrits Jørgensen som Provst en af Herredets deputerede. Han døde $\frac{1}{9}$ 1591. G. m. Elline Pedersdatter, d. $\frac{24}{2}$ 1601 efter omtrent 10 Aars Enkesæde. Ved Udgangen af Vaabenhuset i Hammer Kirke findes endnu en Ligsten over dette Ægtepar mel følgende Indskrift:

„Hic sepultus est honorabilis vir D. Laurentius Georgii, qui sana doctrina et vita integritate ecclesiis Christi in Hamer et Lundby, similiter præposituræ hujus provinciæ, 26 annos cum laude præfuit. Mortuus vero A^o 1591 9 bris 1. Et honesta matrona eius uxor Helina Petri f., quæ in Domino obdormivit 24 Feb. A^o 1601. Spero meliora.“ — Det var jo i de Tider, hvor det latinske Sprog anvendtes meget indenfor den højere Skole og Kirken og baade læstes og taltes som Modersmaalet. — I Oversættelse betyder denne Gravstensindskrift: „Her ligger begravet den hæderlige Mand D. Laurits Jørgensen, som med sund Lærdom og uplettet Liv forestod Kristi Menigheder i Hammer og Lundby og ligeledes med Ros var dette Herreds Provst i 26 Aar. Han døde i Aaret 1591 den 1. November. Og hans Hustru, den hæderlige Matrone, Helene Petersdatter, som hensov i Herren den 24. Februar 1601. Jeg haaber indsovet til et bedre Liv.“

I over 300 Aar har denne Ligsten staaet i Vaabenhuset, og mange er de Slægter, som i disse mange Aar Søndag efter Søndag i Glæde og i Sorg er gaaet her forbi. Faa, maaske ingen, lægger vel mere Mærke til den eller aner, hvilket Opstandelseshaab den gamle Kirketjener endnu gennem de latinske Ord fortæller om efter sin Død.

4. Hr. Jørgen Lavritsen (41 Aar). Sikkert en Søn af Forgængeren, Lavrits Jørgensen. I hvert Fald blev han Præst i Hammer umiddelbart efter dennes Død, 1591. I Aaret 1595 skete en sørgelig Begivenhed, idet Præstegaarden brændte, hvorved Hr. Jørgen led megen Skade. En Brand var i de Dage en gennemgribende Katastrofe. Denne Præsts Navn er uløseligt knyttet til Kirken, idet det er indgraveret paa Kirkens

smukke Kalk, der anskaffedes 1601. Indskriften paa denne lyder saaledes:

„Anno Domini MDCI sumptibus ecclesiae Hammerensis ex consensu Præsidis, magnifici viri Henrici Løcke de Offvergaard, comparatus est hic calix, tunc existente Pastore Georgio Laurentio, tutoribus ecclesiae Erasmo Nicolao et Nicolao Olao in pago Renge“: „I det Herrens Aar 1601 blev denne Kalk lavet efter Patronen, den velbyrdige Hr. Henrik Løcke til Overgaards Billigelse, dengang Georg Laurentius var Præst der, og Rasmus Nicolaus og Nicolaus Olaus, boende i Byen Ring, var Kirkens Beskyttere.“

Ved Tronfølgerhyldningen i København, 14. Marts 1610 (Frederik III), var Hr. Jørgen Lavritsen een af de deputerede fra Hammer Herred, og 1619 udnævntes han til Provst for Hammer Herred efter Hr. Søren Jørgensen i Sværdborg. Hans Dødsaar vides ikke med Bestemthed, men ligger sikkert ikke længe efter 1632. Følgende Kongebrev fra Kristian IV til Lensmanden paa Vordingborg Slot, Frederik Reetz, er nemlig bevaret:

„Chr. IV. V. G. t. Eftersom Margrete afg. M. Hans Bangs (Præst i Besser og Onsbjerg samt Provst paa Samsø) Efterleverske underdanigst er begjærendes at maa bekomme Hammer Tiende, som os elsk. hæderlige og vellærde Hr. Jørgen og hans Hustru, Sognepræst sammesteds, naadigst er med forlenet, da bede vi Dig og naadigst ville, at Du Dig mod os erklærer, hvorledes det sig med samme Tiende haver.

Hafnia, 3. Oktober 1632.

Ved Kongebrev af 29. Septbr. 1555 henlagdes Hammer Kongetiende til Helliggejsthus Hospital i København med 39 andre sjællandske Kongetiender til Underhold for 20 Studenter. Bang havde været Præst ved Helliggestes Kirke i København.

I Kongebrevet omtales Hr. Jørgens Hustru ved Navnet Abel Thomesdatter, Datter af Hr. Thomes Christensen i Allerslev, Baarse Herred. Deres fire Børn, der alle fik med Præstegaarde at gøre, var følgende:

1. Ellen Jørgensdatter, g. m. Eftermanden.
2. Anne Jørgensdatter, 1627 g. m. Hr. Hans Sørensen Nyborg, Præst i Kongsted, Provst i Faxe Hrd.

3. Hans Jørgensen Hammer, Student fra Herlufsholm, 1626, Præst i Førslev, Ø. Flakkebjerg Hrd.

4. Lavrits Jørgensen Hammer, Student fra Herlufsholm, 1627, 1641 Præst i Sorø og siden i Lyngø og Broby. Herlufsholms Skole blev oprettet 1565.

5. **Hr. Lavrits Jonsen Haning** (13 Aar). Blev Præst i Hammer efter 1632, men har efter al Sandsynlighed allerede i en Del Aar været sin Formands og Svigerfaders, Hr. Jørgen Lavritsens Medhjælper i Embedet. Han kaldes „Cimber“ og menes at være født i Byen Hanning ved Ringkøbing, efter hvilken By han har faaet sit Tilnavn. I denne Præsts Tid indtraf der svære Begivenheder for Sognet, som sikkert i Aaringer har sat sit Præg paa Livet her. I Sommeren 1634 hjemstøgtes saaledes Sydsjælland af et voldsomt Uvejrs, der slog Kornet ned, — navnlig Lundby skal det være gaaet slemt ud over —, og 1638 var der en saadan Misvækst, at der i Hammer kun kunde avles Udsæden. Men det, der vel nok følte som den haardeste Hjemstøgelse for Hr. Lavrits Jonson, var Præstegaardens Brand 1639. Det er anden Gang i dens Historie, vi hører om en saadan. En fejlslagen Høst, Misvækst og Ildsvaade skulde nok bringe Embedet ind under ringe og trange Kaar. Af et Kongebrev fra 1641 til Biskop D. Jesper Brochmand fremgaar det saaledes:

„Chr. IV. V. s. G. t. Vider, at os elsk. Hr. Lavrits Jonsen, Guds Ords Tjener udi Hammer, for os underdanigst haver ladet berette, at endnu en Del resterer af Præsterne her udi Sjælland, udi Kjøbenhavns, Kronborg, Frederiksborg, Roskilde, Tryggevælde, Kallundborg, Dragsholm og Møens Len, som ikke haver efter vores naadigste Anordning været fornævnte Hr. Lavrits Jonsen behjælpelig for den Skade, han haver lidt af Ildebrand Anno 1639. Hvorfore vi bede Eder og naadigst ville, at I foreholder Præsterne udi forskrevne Len, at enhver efter sin Formue giver hannem noget til Hjælp, paa det han kan komme noget til Rette igen.

Hafniæ, den 13. Oktober 1641.“

Den Præstegaard, som derefter blev bygget, er rimeligvis med forskellige Forandringer og Ombygninger den samme, som staar den Dag i Dag. Mange Slægtled er gaaet igennem

den, og meget, baade Sorg og Glæde, har vekslet herinde. Kunde den gamle Bygning tale, da havde den noget at fortælle, som vi aldrig vilde kunne glemme. Ogsaa Familien Jonsen maatte opleve noget af hvert, og Kingos gamle Salme:

„Sorrig og Glæde de vandre til Hobe,
Lykke og Ulykke de gange paa Rad,
Medgang og Modgang hinanden tilraabe,
Solskin og Skyer de følges og ad“ ...

som paa det Tidspunkt endnu ikke var bleven til, kunde om noget Sted saa med Rette synges i Hammer Præstegaard.

At der ogsaa har været Solskinsdage for Præstefamilien er dog sikkert. Aaret efter Kongebrevet, 1642, gjorde Pastor Jonsen sin Datters Bryllup med Sognepræsten i Snesere, Magister Albert Samuelsen Schrøder. I den Anledning indbød han Biskop Jesper Brochmand til at deltage i Festligheden. Indbydelsen, der endnu findes i Afskrift paa Det kgl. Bibliotek, er skrevet paa Latin og kan ved sin Omstændelighed og snørklede, højtravende Stil staa som et udmærket Eksempel paa de for hin Tid saa almindelige og ejendommelige Bryllupsbreve:

„Salutem et benedictionem cum gratiarum actione debita.
Pulchre dixit, qui dixit, tria homini Christiano bona bene esse: 1) Bene nasci, 2) Bene nubere, 3) Bene mori: quæ tria si qui contingant, sat habet hujus vitæ usuræ. Hoc ego considerans filiam meam piam et pudicam Virginem Margaretham Laurentiam, bene (laus æterna Deo) natam, cum in uxorem suam et vitæ sociam Vir Venerandus M. Albertus Samuelis Pastor Sinesoranus elegerit, ut sic et bene nuberet, eam ipsi ante septimanas pauculas desponsari curavi, juxta, ipsius postulata honesta a Divina prouidentia directa, et a me meisque dilectis comprobata, quo sic tandem, quando Deum visum fueret, ipsi bene mori contingat. Instat ergo jam dies festivitati nuptiali destinatus, 31. Julii hujus, qui incidit in Dom. 8. Trin., Neonymphis hisce sacer futurus. Eam ergo ob causam Reverendam dignitatem Venerandi Mei Episcopi Vigilantissimi obnixè rogo, ut ad tempus præscriptum huc Hammeræ, cum aliis amicis, si per occasionem fieri possit, Dignitas Ven.

Episcopi se sistat, et felicem ingressum, feliciorem progressum, felicissimum quoque egressum Conjugii horum a Deo Conjugii hujusce Directore exoptet, et peractis in æde sacra sacris ædes nostras ingrediendo, diem unum et alterum hilaritati convivali se oblectare ne gravetur. Ornamentum certe ex tali Dignitatis Vener. Dui Episcopi præsentia honorabili Coronæ Convivarum, quos tunc affuturos speramus, erit non exiguum. Quod si a Dignitate Ven. Episcopi impetraverimus, omnia nostra officia ac studia vicissim paratiora sancte pollicemur. Valeat Ven. Dues Episcopus.

Hammeræ, 11. Julii Anno 1642.

Ven. et Dignit. V.

Subjectissimus

Laurentius Jonæ Haningus.“

I Oversættelse:

Hilsen og Velsignelse med skyldig Tak. Den har talt smukt, som har sagt, at det er godt for en Kristen at eje de tre Livsgoder: 1) at fødes vel, 2) at blive godt gift, 3) at dø godt: og dersom nogen opnaar disse tre Livsgoder, saa har han tilstrækkelig Nydelse for dette Liv.

Idet jeg nu betænker dette, saa har jeg, efterdi den ærværdige Hr. M. Albertus Samuel, Præst for Snesere, har valgt min fromme og kyske og vel fødte, Gud være lovet i Evighed, Datter, Jomfru Margrethe Lauritsen, til sin Hustru og Livsledsagerinde, — saa har jeg sørget for at trolove hende med ham for nogle Uger siden, paa det hun saaledes ogsaa kunde blive vel gift, alt sammen i Overensstemmelse med hans hæderfulde af det guddommelige Forsyn ledede Begæring, der tillige er billiget af mig og mine kære, paa det hun saaledes endelig engang, naar Gud monne behage det, ogsaa maa kunne dø vel.

Altsaa staar nu den til Bryllupsfesten bestemte Dag for Døren, nemlig den 31. Juli dennes, hvilken Dag falder paa den 8. Søndag efter Trinitatis, og som skal være hellig indviet for de nygifte.

Derfor indbyder jeg indstændigt min ærværdige og saare bevaagne Biskops ærefulde Dignitet til at indfinde sig til den foreskrevne Tid her i Hammer tillige med andre Venner, om

det da kan lade sig gøre, og ønske, at Gud, som staar for dette Ægteskab, at han vil give det en lykkelig Begyndelse og endnu lykkeligere Fortsættelse og endelig en saare lykkelig Udgang, og, naar Vielsen har fundet Sted, at indfinde sig her i Hjemmet og ikke besværes ved at fryde sig et Par Dage ved et muntert Gæstebud.

Deres højjærværdige Biskops hæderfulde Nærværelse vil i Sandhed være en ikke ringe Pryd for Kredsen af de Venner, som jeg da haaber vil indfinde sig. Hvis nu Deres Højjærværdighed indvilliger heri, lover jeg til Gengæld at ville udføre alt pligtmæssigt og med Iver, paa det at alt tilbørligt kan være i Orden.

Maatte Deres Højjærværdighed leve vel.

Hammer, 11. Juli 1642.

Deres ærværdige og ærefulde Dignitets
meget undergivne

Laurentius Jonsen Hanning.

Ganske faa Aar efter denne Glædesdag holdt Sorgen atter sit Indtog i Præstegaarden, idet Pastor Jonsen døde, saa vidt vides, 1645. I sit Ægteskab med Ellen Jørgensdatter havde han følgende Børn:

1. Margrete Lavritsdatter, g. 31. Juli 1642 m. Mag. Albert Samuelsen Schrøder, Sognepræst i Snesere.
2. Susanne Lavritsdatter, g. m. Eftermanden, Hr. Rasmus Madsen Faaborg.
3. Jørgen Lavritsen Hammer, f. 10. Marts 1633 i Hammer, Student 1652 fra Herlufsholm, Regimentssekretær ved Studenterkorpset under Københavns Belejring 1658, Magister 1663, Konrektor ved Københavns Skole, Komunitetsprovst og Professor poeseos ved Universitetet, død 1683.
4. Jon Hammer, gik i Herlufsholm Skole, men forlod den 1654, da han ikke havde Evner til Studeringerne. Hans senere Skæbne er ukendt.

6. Hr. Rasmus Madsen Faaborg (24 Aar). Denne Præst var, som Tilnavnet antyder, fra Faaborg. Den 7. Maj

1638 finder vi ham immatrikuleret ved Universitetet fra Odense Gymnasium. Den 17. Oktober 1639 blev han indskreven til Kommunitetet. I Aaret 1641 blev han Rektor ved Ringsted Skole, og den 2. Juli 1645 ordineredes han til Sognepræst for Hammer og Lundby Menigheder, hvilket altsaa skulde blive hans første, men ogsaa sidste og eneste Embede. I hans Tid begynder Hammer Sogns ældste Kirkebog, omkring 1650, og fra Aaret 1651 er der opbevaret en Beretning af ham om Gaardenes Antal og Ejere i Hammer og Lundby, hvilken endnu findes i Gehejmearkivet i Samlingen „Jordebøger“, Præsternes Sognebeskrivelser fra 1651.

I Hr. Rasmus Madsens Tid forefaldt der en mærkelig Strid, den saakaldte „Substitutkrig“, der sikkert, saa længe den stod paa, levende har optaget alles Sind i Sognet. Ifølge Kirkeordnansen af 1537 var det bestemt, at for at støtte de latinske Skoler og skaffe de fattige Skoleelever det nødvendige til Livets Ophold, skulde de Sogne, der ikke laa 2 Mil fra Købstæderne, have Degne fra Skolerne, det vil sige, at Hørerne og de ældre Skoledisciple fra den saakaldte Mesterlektie skulde forrette Degnetjenesten og oppebære Degnelønnen i de omliggende Sogne. Disse Degne fik Navnet „Løbdegne“ i Modsætning til de Degne, der havde Bolig eller Sæde i Sognet, de saakaldte „Sædedegne“. Bønderne var som oftest ikke glade for denne Ordning; men Skolerne var interesserede i den. Paa denne Maade var Hammer og Lundby Sogne blevne henlagte til Vordingborg Skole. Men da Afstanden imidlertid for Hammers Vedkommende var saa stor, at Disciplene ikke uden alt for stor Afbrydelse i deres Skolegang kunde varetage de Pligter, som paalaa en Degn, saa ansattes der her en „Subdegn“ eller „Underdegn“, der i det væsentlige skulde varetage Degnens Embede mod at yde et fast aarligt Beløb i Korn til vedkommende „Skoledegn“. Et Degneembedes Indtægter i de Dage bestod i Degnejorden (jfr. Degneladerne ved enkelte Skoler), Offer i Kirken og en Ydelse i Korn, Degnetraven. Det ældste Eksempel paa et saadant Substitutforhold i Hammer skriver sig fra 1617, hvor Provsten i Hammer Herred, Hr. Seffren Jørgenssøn af Sværborg, i en udfærdiget Takst angiver, hvor mange Skæpper Byg Degnen i Hammer, Michel Degn, har at afgive til Vordingborg Skole.

I Aaret 1619 betaltes den fastsatte Afgift for sidste Gang af den ovenfor nævnte Michel Degn i Hammer. Fra 1620 var Knud Andersen Subdegn her til sin Død 1657. Ved den da opstaaede Tjenstledighed udvirkede nu Rektoren for Vordingborg Skole, Pieter Carstensen Drejer, hos Biskop Hans Svane (kendt fra Enevældens Indførelse under Frederik III), at Degnetjenesten i Hammer for Fremtiden skulde varetages af en Substitut, hvorved Vordingborg Skole fik en større Del af Degnekaldets Indtægter, end den før havde haft.

Denne Ordning syntes imidlertid Sognepræsten, Hr. Rasmus Madsen, og Hammer Bønderne ikke om. De ønskede ikke nogen Substitut, og desuden havde de lige efter Knud Andersens Død uden videre kaldet en anden Degn, nemlig Præstens Huslærer, Oluf Jensen, uden Bispens Vidende og uden dennes Confirmats, hvorfor de da ogsaa gjorde baade Rektoren og hans Substitut, Søren Brorsen eller Severinus Brotius, al den Modstand, de kunde.

Om denne pinlige Sag findes der i Vordingborg Skoles Regnskabsbog bl. a. følgende Optegnelse af Rektoren:

„1658, 15. Maj rejste jeg, efter Bispens Befaling, op til Hammer med Severino Brotio, som var kaldet og confirmeret til at være en Substitut der sammesteds. Gav til Vognleje i en hel ond Vej 3 Mark. Samme Tid, der jeg intet i Hammer proficerede, efter Befaling til Vejlø — 4 Mk. 8 Sk.“

Sagen udviklede sig stadig videre, og i Roskilde Landemodes Forhandlinger for 16. Juni 1658 erfarer vi, at „Hr. Rasmus i Hammer og alle Bønder i Hammer Sogn bleve stevnede til Landemode ved Kongens Stevning efter Bispens Begjæring anlangendes Substitutens Bestilling i Hammer“ Det oplyses saa videre, at „der Skolemesteren i Vordingborg fik omsider Kundskab, at Substituten i Hammer var død, giver han en anden Person, Søren Brorsen, Kaldsbrev paa det Substituteri (som penseser til Vordingborg Skole), efter en Contract, som er gaaet tilforn imellem Skolemesteren i Vordingborg og Præsten da udi Hammer, saa og Bønderne i Sognet, at Skolemesteren maa skikke dem en Substitut, hvilken Contract er underskrevet af Provsten og Lensmanden Friderich Reetz. Det Kaldsbrev, Skolemesteren gav Søren Brorsen, blev confirmeret

af Bispen, og [han] skikkede Herredsprovsten i Hammer Herred, Hr. Peder i Vejlø, til Hammer Kirke en Søndag, at han skal læse for Menigheden Søren Brorsens Kaldsbrev og Bispens Confirmats, og lade Præsten forkynde af Prædikestolen, at Menigheden bliver tilstede efter Gudstjenesten; thi der er noget at bestille paa Bispens Vegne. Det skete ogsaa; men en stor Del af Bønderne gik dog straks ud af Kirken. Provsten læste dog for dem, der blev tilstede, Bispens Confirmats. De svarede, de havde kaldet en Substitut med Præstens Samtykke, den vilde de nøjes med. — Imidlertid stevne Bønderne Skolemesteren for sin Herredsprovst M. Albret [Samuel- sen Schrøder] i Snesere, at ville vide, af hvad Rettighed han gav Søren Brorsen Kaldsbrev. Han beraabte sig paa den Contract, der var gaaet imellem Skolemesteren og Bønderne i Hammer Sogn, og paa Bispens Confirmats. Bønderne mente, at den Contract ikke var en evig Contract, men gjaldt ikkun imellem den Skolemester og den Præst, som da var, og mente, hverken Bispen eller Provsten havde noget med Substitutens Kald at skaffe, men Præsten og Bønderne selv, som skulde lønne hannem. Satte derfor i Rette, om Søren Brorsens Kaldsbrev var saa nøjagtigt, som det sig burde. M. Albret dømte det under, efterdi det ikke var underskrevet af Præsten i Sognet og Sognemændene. Skolemesteren stevnedes M. Albret for sin Dom til Landemode. Bispen blev meget fortørnet for den Dom; dog undskyldte han Hr. Albret og sagde: I er nok en ærlig, god Dannemand; men en anden (han mente uden Tvivl Hr. Rasmus), haver haft ved eders Haand, der I skrev dette. — Hr. Rasmus mødte ikke, men to af hans Sognemænd, Kirkeværgerne, mødte med hans skriftlige Undskyldning. De to Mænd, som mødte paa de andres Vegne, bleve tilspurgt af Bispen, hvo der havde kommet dem til at stevne Skolemesterens Kaldsbrev, han havde givet Søren Brorsen. De vilde ingen vis Person nævne. Bispen svarede: I skal sige mig det, inden Legen endes, jeg vil vide det, hvo der foragter min Confirmats, og det skal andrages for den høje Øvrighed. — Og dermed blev denne Gang ingen anden Ende paa. Synes, Bispen vil protestere mod Hr. Rasmus.“

Hvorledes denne mærkelige Substitutkrig er bleven endelig

afgjort, vides ikke. Hverken Søren Brorsen eller Oluf Jensen hører vi noget til mere. Det er sikkert gaaet her som saa ofte ellers. Der er kommet alvorligere Ting, som har beskæftiget Sindene. Krigen med Svenskerne under Karl Gustav skyllede som en blodig Bølge ind over Landet og bragte Nød og Elendighed med sig alle Vegne. Det var svære Tider for Danmark, og Sporene sattes i den Opløsning af de ordnede Tilstande, som mange Steder var Følgen. Rektor Drejer selv rejste i to Aar bort fra sit Embede, rimeligvis som dansk Gesandtskabssekretær i Udlandet. Ganske kort Tid efter hans Tilbagekomst efter Fredsslutningen finder vi følgende af ham affattede Bemærkninger i Skolens Regnskabsbog:

„Anno 1660, 7. Sept. gav jeg Hans Pedersen Kaldsbrev (som Substitut i Hammer) og efter Bispens Consens gav hannem al Degnerettigheden af Hoenstrup, Faarup, Tvede, Lov, Blangslev. Af Hammer By, Hammerstorup, Ring, Kjulbæksmølle nyder Skolens Degne alting. Offeret beholder Substituten ene og uden Afgift.“

Den uheldige Ordning med Substitutterne skulde dog ikke faa nogen særlig lang Levetid, idet Danske Lov 1683 bestemte: „Der skal ingen Substitutter være paa Landsbyerne, uden de, som er bosiddende Degne for deres Alderdoms, Svagheds eller anden lovlig Aarsags Skyld, med Præstens og Provstens Samtykke tage for dem selv, og selv lønne.“

Den ovenfor nævnte Hans Pedersen var i 26 Aar Substitut i Hammer og blev ved Danske Lovs Bestemmelse Sogndegn i Hammer og Lundby, hvilket han var i 31 Aar. Det formodes, at han i nogle Aar har fungeret som Degn under Svenskekrigen, inden han 1660 fik sit Kaldsbrev af Rektoren i Vordingborg. Han døde 82 Aar gl.

Den sørgelige Krig med Svenskerne satte sig mange tunge Spor i vort Land, navnlig vel paa Sjælland. Ogsaa i Hammer Kirkebog finder vi dem. Den 17. Marts 1658 begravede saaledes Hr. Rasmus Hans Hemmingsen af Ring, der var bleven dræbt af Svenskerne, og ti Dage efter Leonhard Christensen af Kylebæks Mølle, der var omkommen paa samme Maade. Denne Egn af Landet var under Krigen Operationsbasis for en Del af „Gøngehøvdingen“, Svend Povlsens og hans modige

„Snaphaner“s mange eventyrlige Bedrifter. Svend Povlsen, kaldet Gjønge efter Gjønge Herred i det nordlige Skaane, skal med sine Gjønger, efter at være slaaet af Stenbuch ved Skottorp i Halland 1657, være draget til Danmark, hvor han deltog i flere Udfald fra det belejrede København. Han hørte til Kongens Livregiment og kaldtes Kaptajn, og hans Folk angaves at være Dragoner. Efter Freden i Roskilde blev hans Folk aftakket og indkvarteret i Egnen mellem Vordingborg og Præstø, og Svend Povlsen fik Forsikring om Kongens Naade og om Forsørgelse af Hustru og Børn, hvis han skulde falde i Landets Tjeneste. — Da Krigen igen brød ud, 1658, boede han i Snesere By. Her virkede han igen som Snaphane, idet han forklædt som Degn, Bissekræmmer, Tigger, Tiggerkælling eller svensk Soldat udspejdede Fjenden for derefter pludselig at bryde frem. De mange Skeletter i Moser og Banker her omkring skriver sig maaske fra den Tid. Til sidst udsatte den svenske Oberst paa Jungshoved en Pris paa hans Hoved; men en Aften, han stod i Vinduet og saa ned i Gaarden, faldt der et Skud, og han sank død om. Det var Svend Povlsen, der her igen var paa Spil. — Efter et stedligt Sagn, der til Dels stadfæstes i Kirkens Dagbog, tilbød „Gøngehøvdingen“ engang forklædt som Kvinde at vise Svenskerne Svend Povlsen, men i Nærheden af Snesere Skov (rimeligvis Overdrevsskoven) kastede han Kvindeklæderne fra sig, idet han raabte: „Her ser I Svend Povlsen“, hvorpaa han satte af Sted paa sin lille, graa Hest ud over den nærliggende, islagte Sø. Svenskerne satte samlede ud over Søen; men derved brast Isen, og de druknede alle.

Efter Fredsslutningen fik Svend Povlsen 1666 for sine Fortjenester mod Landet tilskødet Lundbygaard og Gods for 1303 Dlr. og 3 Mk.; men da han døde uden at efterlade sig Børn, kom Gaard og Gods igen tilbage til Kronen. Endvidere skal han have ejet en af Smidstrup Hovgaarde i Jungshoved Sogn og en Gaard i Knudsby ved Vordingborg.

Der gaar selvfølgelig mange Sagn og Frasagn her paa Egnen om „Gøngehøvdingen“, hvis Skikkelse nu nærmest staar som en eventyrlig Sagnskikkelse fra fjerne Dage. Endnu kalder Navne som Vildtbanegrøft og Vildtbanehøj ved Ring Strand Minderne frem fra hine bevægede Tider.

Ogsaa Hr. Rasmus Madsen skulde komme i Forbindelse med „Gøngehøvdingen“, men vel at mærke paa en fredelig Maade. Hr. Rasmus var, hvad der var et sjældent Tilfælde i de Tider, en velhavende Mand, som i de sløje Tider under og efter Svenskekrigen maatte laane mange af Egnens Folk Penge. I Aaret 1667, Aaret efter, at Svend Povlsen var bleven Ejer af Lundbygaard, laante han denne 200 Sletdaler. Pantebrevet blev oplæst paa Baarse Herredsting, 12. Marts 1667. Svend Povlsen har underskrevet Pantebrevet i Hammer den 7. Marts, „ligesom han venligen havde ombedet de tvende velagtede Dannemænd, Jens Jensen Smed og Rasmus Andersen, begge af Hammer, til som Vitterlighedsvidner at underskrive med sig“.

Et synligt Minde fra Hr. Rasmus Madsens Tid har vi endnu i Kirkens vidunderlige Prædikestol fra 1667, paa hvis Forside hans Navn: H. Rasmus Madssøn findes udskaaet.

Denne Præst, der i sin Embedstid kom til at opleve saa mange bevægede Ting, skulde ikke blive nogen gammel Mand. Næppe 50 Aar gl. døde han. Han blev begravet i Kirken den 15. Februar 1669. I Kirkens Sakristi findes indmuret en af ham selv rejst Sten, hvorpaa følgende Indskrift læses:

Her hvile vi med vore Smaae,
Som Gud ved Døden tog os fraa.
Oc før os lod i Veien gaee,
Du efter kommer, tench derpaa,
At saa vil Dig oc Dine gaee.
Naar I end mindst der tencher paa.
Vor' Been derfor i Fred lad staae,
Vii tog Dig dog ei mere fraa
End denne Sted, vi ligger paa,
At naar Du Dødsens Vei skal gaee,
Med os Du salig leffve maa.

Erasmus Matthiæ Foburg, Ecclesiarum Hammer et Lundbye Pastor annos (25) et Susanna Laurentii Hammer hoc monumentum sibi et suis erigi curarunt anno 1663. Obiit ille anno 16 (69) die (11. Febr.). Hæc anno 16 (67) die (8. Julii).

Paa Ligstenen er symbolsk fremstillet en Slange, et Dødningeben, et Timeglas og en Vinge.

Naar Præsterne siden hen om Søndagen har staaet i Sa-

kristiet og ventet paa at gaa ind til Gudstjenesten, har deres Øjne sikkert ofte strejft deres gamle Embedsbroders Ligsten med den manende Indskrift: „Du efter kommer, tench derpaa, At saa vil Dig oc Dine gaae“, og de har vel ved denne ikke kunnet andet end komme til at grunde over, hvordan Lys og Skygge dog veksler hernede i Verden — ogsaa i et Præstehjem.

I sit Ægteskab havde Hr. Rasmus mange Børn, hvoraf dog flere døde som smaa:

1. Abigael Rasmusdatter, g. $12/6$ 1666 m. Hr. Carl Torchildsen, Præst i Kallehave, hvis anden Hustru hun var; efter hans Død 1675 ægtede hun $10/1$ 1677 Hr. Peder Clausen Nelde, Præst i Førslev og Sneslev.
2. Mads Rasmussen Hammer, indskreven som Student til Kommunitetet $21/12$ 1670.
3. Dorothea Rasmusdatter, begr. $26/3$ 1666. Maa være død som voksen, da hun flere Gange tidligere anføres som Fadder i Kirkebogen.
4. Lavrits Rasmussen, begr. $30/8$ 1652.
5. Helvig Rasmusdatter, døbt Søndag Jubilate 1652, baa-ren af Margrete, Mag. Alberts i Snesere.
6. Lavrits Rasmussen, døbt $16/11$ 1653, begr. $2/3$ 1654.
7. Elline Rasmusdatter, døbt $29/11$ 1654, død som Barn.
8. Jørgen Rasmussen Hammer, døbt $5/3$ 1656, $21/11$ 1680 Hører ved Sorø Skole, 1682 Præst i Ruds Vedby, død $5/2$ 1695.
9. Elline Rasmusdatter, døbt $22/8$ 1658, begr. $26/5$ 1664.
10. Lavrits Rasmussen, døbt ved Paasketid 1660.
11. Christian Rasmussen, døbt $7/8$ 1661. ($27/6$ 1667 begra-vedes „Hr. Rasmusens Søn i Hammer“, maaske har det været denne).

I Hr. Rasmus Madsens Tid var der Forhandlinger i Gang om at overdrage Patronatsretten for Hammer og Lundby til Hofpræsten Dr. Johan Didriksen Bartskjær. I Sjællandske Tegnelser findes der saaledes følgende Brev om denne Sag:

Hr. Frederik Reetz at erklære sig om nogle Jus Patronatus og Tiender for D. Johan Dideriksen.

Frederik III. V. s. G. t. Vi bede Eder og naadigst ville, at

I med forderligste lader os bekomme Eders Erklæring om efterfølgende Kongetiende og Jus Patronatus til Hammer og Annex Lundby samt Jus Patronatus til Vesteregitsborg og Kongetienden af Rønnebæks Sogn, samt Kongetienden af Nestelsø med andre des Tilliggelse af Bøndergods og andet, saa og om det kan fra Kronen forundes uden nogens Præjudice .

Hafniæ, d. 26. Juni 1658.

Den Anordning, som der her hentydes til, blev dog, for saa vidt den førtes ud i Livet, ikke af nogen blivende Betydning, idet Dr. Didriksen Bartskjær kort Tid efter døde.

Ikke mange Aar derefter blev Hammer gjort til et Præbendekald for Sjællands Biskop, D. Hans Wandal. I Acta Consistorii 21. Marts 1666 finder vi saaledes følgende Oplysning:

„Blev underdanigst læst Kgl. Maj.'s naadigste Brev, givet D. Joh. Wandalino, at maa nyde til Stipendii augmentum det første Præstekald, som vacerer og han begjærer, hvor Hs. Kgl. Maj. eller Universitetet haver Jus vocandi, og skal holde en dygtig Kapellan, naar han det selv ikke kan betjene“.

Vandal, der paa det Tidspunkt endnu kun var teologisk Professor, oplevede den 19. Novbr. 1666 den første Del af det lovede Tilsagn, idet der da blev tillagt ham Indtægterne fra Karlslunde og Kagstrup Sognekald. Men efter at han 1668 var bleven udnævnt til Biskop, fik han oven i Købet ogsaa det store Hammer og Lundby Kald ved et Kongebrev, hvis Ordlyd lyder som følger:

„Frederik III g. a. v., at eftersom vi os elskelige hæderlig og højlærd D. Johan Wandal etc. efter vores den 1. Martii og 19. November 1666 udgivne Breve naadigst have forundt Karlslund Præstekald med dets Annex til Auctuarium Stipendii Professorii udi hans Livstid at nyde: da have vi af kgl. Gunst og Naade endnu fremdeles naadigst bevilget og tilladt, saa og hermed bevilger og tillader, at bemeldte D. Johan Wandal desforuden maa ogsaa hans Livstid nyde Hammers Præstekald her i vort Land Sjælland, naar det efter den nuværende Sognepræst ledig vorder, med lige saadan Kondition og Vilkaar, som forskrevne Karlslunde og dets Annex hannem af os tilforn naadigst forundt er. Forbydendes etc. Hafniæ, 3. Febr. 1669.“

Som det ses af Kongebrevet, er det udstedt nogle faa Dage

før Hr. Rasmus Madsens Død. De betydningsfulde og spændende Forhandlinger om Embedets Skæbne maa have været Hammer Præsten bekendt, og vi kan tænke os, hvorledes dette ikke har virket opmuntrende eller fremmende for den vel alle-rede den Gang dødsmærkede Præst.

Den nu saaledes fastsatte Ordning var selvfølgelig meget fordelagtig for Biskoppen; men for Embedet virkede det uheldigt, idet dette ligesom blev gjort uselvstændigt, ved det at de to følgende Præster i Hammer og Lundby nu kun var at betragte som Biskoppens Kapellaner.

7. Hr. Niels Lavritsen (Wedberg). (2 Aar). Denne Præst, der altsaa blev Biskoppens første Kapellan eller Med-tjener i Hammer, stammer fra Gaarden Pebering ved Slagelse, der ejedes af hans Fader, Kaptajn Lavrits Nielsen. Efter et Andragende, han den 14. November 1660 indgav til Frederik III., og som endnu findes opbevaret i Gehejmearkivet, i de saakaldte „Sjælandske Indlæg“, erfarer vi en meget ejendommelig Tildragelse, som giver et karakteristisk Billede af Datidens Forhold. Under Svenskekrigen 1658 forlod Kaptajn Nielsen sin Gaard og drog ind til København for at stille sig til Kongens Tjeneste og overdrog under sin Fraværelse Gaardens Bestyrelse til Ridefogden paa Antvorskov. Ridefogden var en typisk Skikkelse fra Vornedskabets Dage, en Slags Mellemand mellem Jorddrotten og Bonden. Han skulde være Godsherrens højre Haand og Haandlanger: opkræve Skatter, tilse Hoveriet og i det hele taget have Opsyn med alt; men han skulde paa den anden Side ogsaa være Bondens Talsmand og Forsvarer, der gik i Forbøn for ham hos Herskabet, bad om Udsættelse ved Skatternes Betaling og Eftergivelse af Bøder. Ridefogden skulde være alles Tjener; men han skulde ogsaa være Herre, eftersom det var ham, der de fleste Steder havde hele Godsstyrelsen i sin Haand. Det var med andre Ord ikke nogen let Stilling. Dertil kom, at man i det almindelige Om-dømme ofte tillagde Ridefogden Haardhed og Uærlighed.

At den her omtalte Ridefoged paa Antvorskov maatte falde ind under denne Dom, synes følgende Oplysning i Andragendet at slaa fast: „Efter Freden haver Ed. kgl. Maj. mig forlovet at maatte rejse til min Gaard og søge hos bemeldte

Ridefoged noget til Livsmiddel, eftersom jeg paa tre Aars Tid intet af Ed. Maj. havde bekommet. Strax beskikker han mig tvende Mænd, at jeg skulde skifte med mine Børn, og Svenske laa endda paa Stervboen (hans Hustru er rimeligvis død under hans Fraværelse), saa jeg maatte drage uforrettet til Kjøbenhavn igen. Og eftersom den store Nød og Trang mig haver tvunget at rejse til Gaarden igen at skifte med mine Børn efter Loven og vilde bruge Slotsherrens Hjælp at befordre Skiftet og faa noget at leve af af Ridefogden til Livsens fornødent Ophold, bliver jeg ikke aleneste paa min egen Gaard ilde antagen, men med haanlige Ord overfalden af Ridefogden, mens mig nægtes endogsaa baade Værelse og Vaaning der, saa mig vederfares den største Uret, nogen fattig Mand kan gjøres i Verden: først at han forhindrer mig Skifte med mine Børn; — thi han er den, det paa Hs. Maj.s Vegne skulde befordre, — for det andet gjør han Arrest paa mit Gods.“ Den paa saa mærkelig en Maade forurettede Mand anmoder derfor nu om, at Landsdommer Jørgen Seefeld og Krigskommissær Otto Powisch maatte beskikkes til Dommere i Sagen. Hvorledes dens Udfald er bleven, vides dog ikke.

Sønnen, Niels Lavritsen, maa have været ganske ung, mens disse bevægede Begivenheder har fundet Sted, og der er vel ingen Tvivl om, at de har sat dybe Spor i hans Liv. Den 1. August 1666 blev han ordineret til Skibspræst. 1668 blev han Biskoppens Kapellan i Hammer hos Hr. Rasmus Madsen og forblev her eet Aar efter dennes Død, 1669. Fra 1. Januar 1668 til Søndag Septuagesima 1670 er Kirkebogen ført med en ny og meget smuk Haandskrift, sikkert Hr. Niels Lavritsens. Den 18. Januar 1670 blev han udnævnt til residerende Kapellan i Korsør, hvor han forblev til 1674. Her hører saa Sporene op, og om han er død eller flyttet andet Sted hen, vides ikke.

8. **Hr. Lavrits Olufsen Kold.** (5 Aar). Studerede i København i 1658—59 under Svenskernes Belejring af Byen og deltog som Kommunitetsalumnus sammen med de andre Studenter i Byens Forsvar mod Karl Gustav. Den 1. Februar 1670 blev han af Biskop Wandal kaldet til Medtjener i Hammer og Lundby og ordineret den 22. Februar s. A. — Den 1. Maj 1675 døde imidlertid Biskoppen, hvorved Hammer og Lundby

ophørte med at være Præbendekald, hvilket samtidig gav Anledning til, at Hr. Lavrits Olufsen blev forfremmet til Sognepræst i Langebæk, hvor han forblev til sin Død, 1685. Kongens Kaldsbrev lyder saaledes:

„Christian V. g. a. v., at vi allernaadigst haver tilskikket og forordnet, og hermed tilskikker og forordner Hr. Lavrits Olsen, forrige Kapellan til Hammer, herefter at være Sognepræst til Langebæk i Vordingborg Amt i vort Land Sjælland, i den forrige, nu ved Døden afgangne Sognepræst, Hr. Carl Torchildsens, hans Sted. Forbydendes etc. Mecklenborg, d. 13. Novembris 1675.“ — I Hammer var Hr. Lavrits Olufsen gift med Bodil (Michelsdatter), der efter hans Død ægtede Eftermanden i Langebæk, Hr. Peder Eriksen Greve. I Hammer havde de to Børn:

1. Oluf Lavritsen, døbt $11/11$ 1672.
2. Susanne Katrine Lavritsdatter, døbt $24/6$ 1675, begr. $14/3$ 1676.

Bodil Michelsdatter boede som Enke i Kallehave fra 1685 indtil sin Død 1703, begr. paa Kallehave Kirkegaard $24/5$, „66 Aar och 6 Mdr.“.

9. **Magister Lavrits Gregersen Weile.** (23 Aar). Fødtes 2. Juni 1641 i Varde (eller paa Nørgaard i Skjern Sogn) som Søn af Gregers Lavritsen Weile, f. 1. Januar 1609, d. 5. Oktober 1644. Faderen var paa det Tidspunkt Ridefoged paa Lundesnæs. Moderen, Maren Jensdatter Bandsbill fra Varde, maatte efter faa Aars Ægteskab opleve en Enkes svære Kaar, og da hun stod tilbage med to smaa Tvillingdrenge, kan man tænke sig, hvor vanskelige disse Kaar har været for hende. To Aar efter Mandens Død, 1646, blev hun imidlertid gift med Sognepræsten ved Sct. Nicolai Kirke i Varde, Hr. Hans Hansen, og nu aabnede der sig her i Præstehjemmet i Varde ny, lyse Kaar, hvor de to Tvillingbrødre sikkert har faaet de Impulser, der skulde blive bestemmende for deres Fremtid. De var begge meget velbegavede og kom til at følge hinanden i næsten alt. I Aaret 1662 blev de saaledes begge Studenter fra Ribe Skole. Efter alt at dømme har Lavrits Gregersen haft en eller anden Ansættelse, inden han den 10. Februar 1676 blev kaldet til Sognepræst i Hammer og Lundby. To Aar efter, 1678, blev

hans Broder, Jens Gregersen Weile, Nabopræst i Snesere. Den 11. Juni 1684 tog Lavrits Gregersen Magistergraden ved Københavns Universitet, og kun to Aar derefter opnaaede hans Broder den samme Udmærkelse.

Fra disse Aar skriver sig en Tildragelse, der kaster adskilligt Lys over baade Datiden og de stedlige Forhold. I Vornedskabets Dage gik det ofte paa med Overtrædelse af Forbudet angaaende Gilder og Krohold, Brændevinssalg og Øl-salg; men langt værre gik det med det daglige Drikkeri i Smugkroerne og rundt omkring i Hjemmene. Her var Tidens haardeste Nød, og ingen formaaede rigtig at faa Bugt med den. Brændevinen spillede en forfærdelig Rolle; det var jo dens Ilddraaaber, der skulde slukke alle Bondens Sorger. Med mægtig Styrke regerede Drikkeriet og førte de sørgeligste Følger med sig: Strid, Splid, Slagsmaal, Raahed, Vold og Mord hørte næsten til dagligdags Hændelser. Straks efter Julen, 1681, blev to Livgardere, Nikolaj og Hendrik Fiskmand, fra Vordingborg Slot sendt paa Eksekution til Hammer Sogn. De laa nede i Ring By hos en Mand ved Navn Hans Hovgaard, og drog derfra ud om Dagen for at hjem søge de Stakler, der sad med for store Restancer; men om Aftenen samledes de igen hos Hans Hovgaard. En Aften var der foruden de to Livgardere kommet endnu flere til, deriblandt to Savskærere fra Køge, som paa den Tid skar Sav for Hans Hovgaard. Da de den Aften havde spist og drukket tæt, kom det til et Skænderi mellem Garderen Nikolaj og den ene af Savskærerne, en Bornholmer ved Navn Jep Borringholm, om, hvor stor Afstanden var mellem Amsterdams, Grønland og Trondhjem. Det meningsløse Skænderi, som det taabelige Drikkeri var Skyld i, endte med, at Livgarderen stak sin Degen, sin Sabel, ind i Jep Borringholms Side, saa Tarmene væltede ud, og han sank om under høje Klageraab. Nu vilde Hans Hovgaard have Vidner og Synsmænd tilkaldt; men medens han selv gik ud i Byen for at tilkalde Folk, forsvandt Livgarderen, og ingen saa ham siden. „Henter mig nu snarlig en Præst, snarlig og fort“, bad Jep Borringholm; „thi jeg maa nu ret strax dø“. „Da aag Hans Hovgaard fluks efter Præsten, Hr. Laurs i Hammer, at han efter Jepes Begjering kunde berette hannem. Hr. Laurs fulgte og med lige paa

Steden, saa han kom tidsnok til at kunne betjene Jep i hans Salighed. — Men efter den Tid laa den saarede stille og rolig hen“. Den anden Livgarder, Hendrik Fiskmand, havde imidlertid, „straks Ulykken var hædet, lejet tvende Mænd til at hente Bartskaeren i Næstved; men da denne kom, havde Jep Borrhjelm allerede været død en stiv Time“. — Om der siden hen er kommet noget ud af denne beklagelige Sag, som sikkert ikke har været enestaaende, er et stort Spørgsmaal. I de Tider blev nemlig ikke alle Forbrydelser anmeldte, af den gode Grund, at Anklagerne dengang selv foreløbig maatte bære alle Sagens Omkostninger. Man kan derfor forstaa, hvor vanskeligt det maatte være i de Dage, da hele Landet vrirmede af alskens Omstrejferpak, at haandhæve Retsorden og Sikkerhed. For at indjage Skræk og derved afværge Forbrydelser blev de haarde, barbariske Straffe anvendte, som man endnu med Gru kan læse om, f. Eks. Kagstrygning, ja, selv aabenbart Skriftemaal blev anvendt som Straf. Det syntes dog ikke, som man hermed naaede, hvad der sigtedes til, idet det stadig viste sig, at Bøddelens og hans Medhjælper, Rakkerknægtens (som oftest en Natmand eller Tater) Arbejde voksede. — Med Sædeligheden stod i det i de Tider ogsaa meget daarligt til. Man kan derfor selv tænke sig, hvorledes den aandelige Tilstand maatte være i Sognene i det 17. og 18. Aarhundrede. Ganske vist ejede Bonden i Almindelighed en enfoldig Barnetro, en Tro paa en fast, forud bestemt Skæbne, hvor alt var Tilskikkelse — karakteristisk udtrykt ved Ordene: „Det skulde nu saadan være“ eller om Guds Ord: „Vi fattige og elendige Folks eneste Trøst“; men paa den anden Side var ogsaa Overtroen stor, til Dels Rester fra Hedenskabets og Munkevæsenets Dage. Fra Hedenskabets skrev sig Troen paa Trolde, Lygtemænd, Husnisser, Ellefolk, Spøgelser, Genfærd, Varsler, Dødningehuret, Helhesten med de tre Ben, Varulve og Glumsøer, og fra Munkevæsenet, særlig de lægekyndige St. Antoniebrødre, der strejfedes om med deres vidunderlige Lægemedler, med Splinter af Kristi Kors og med Relikvier, skrev sig de mange kloge Mænd og Koner, der læste over alle Arter af Sygdomme hos Mennesker og Dyr. — Der var mange lammende Baand for det aandelige Liv i de Dage, mange hæmmende Hensyn at tage i det daglige

Liv, f. Eks. at det bragte Uheld at begynde paa noget nyt Arbejde en Mandag, en Tro, der forøvrigt endnu er meget almindelig.

I de sjællandske Landemodsforhandlinger for 20. April 1681 omtales en anden Sag, som Hr. Lavrits Gregersen havde med at gøre: „Hr. Lydik (Ejlersen) i Kjøng var forordnet af sin Præposito Hr. Frants (Andersen Magleby) udi Toksværd, tilligemed Hr. Lavrits udi Hammer, at antage tvende Børns Værgemaal efter sl. Hr. Albret (Christensen) udi Nestelsø. Men som de begge undslog sig derfra, haver Bispen, efter Præpositi Begjæring, ved sin Skrivelse indkaldt dennem for Landemodet, hvor Hr. Lydik af Biskoppen Formynderskabet ved Lodseddel blev overleveret og formedelst Provstens Intercession blev fri for Mulkt; mens Hr. Lavrits, som ej mødte, blev ej alene sin Lodseddel ved Hr. Lydik tilskikket, men og mulkteret paa 10 Rdl., saa fremt han Bispens Brev havde bekommet“. —

Ved Landemodet den 13. Juni 1683 blev følgende Sag behandlet:

„Hr. Lavrits Gregersen i Hammer havde indstævnet Hr. Knud Walter i Nestelsø i Hammer Herred for Tiende oppebaaren af en Gaard i Blangslev. Blev bevist af en gammel Pergaments Tingsvidne, over 100 Aar gammel, at den Jord liggende til Blangslev Gaard hører Hammer Sogn til. Hr. Knud beviste ved Tingsvidne, over 60 Aar gammel, at alle Tiender, Kvægtiender undtagendes, er ydet til Nestelsø Kirke, Præst etc., item Degnetrave til Nestelsø Degn. Og var saaledes Hævd og Argumenter paa begge Sider, saa at den Handel paa en 100 Aars Tid var ikke kommen til endelig Decision. Ingen af Parterne vilde cedere. Hvorfor, eftersom Nestelsø Kald er et meget ringe Kald, saa at Præsten neppelig kan have 4 Pund Korn, og Hammer Kald er et af de principaleste Kald paa Landet, da er begge Kald taget i Betragtning, og endelig Hr. Lavrits i Hammer overtalt godvillig in totum at cedere fornævnte Blangslev Gaard til Nestelsø Præst; og skrev derpaa deres Hænder under i Landemodets Protokol“.

Paa Blangslev Gaard boede i en Del Aar Officerer ved det i Vordingborg Amt lagte Rytteri. D. 29. Septbr. 1668 blev

Oberst Stedings Lig nedsat i Hammer Kirke, hvor, vides ikke. Der er Mulighed for, at han har boet i Blangslev, hvilket var Tilfældet med Ritmester Smit, som 1684 stod Fadder til et af Lavrits Gregersens Børn.

Morsomt er det gennem den ovenfor nævnte Sag at erfare, hvorledes Blangslev allerede den Gang var delt mellem to Sogne. Det er endnu et meget splittet Distrikt, hvor man stadig maa spørge: „Hvem hører til hvad?“ Det er saaledes en almindelig Tro blandt Befolkningen, at de store Gaardmænd i sin Tid har spillet om Jorden og Stederne, og at altsaa Sammenblandingen derved skulde være kommen. — Hvorom alting er, saa har man somme Steder Morskab af at kunne fortælle, at man f. Eks. spiser i Hammer, men sover i Nestelsø-Mogenstrup Sogn, alt eftersom paa hvilken Sogngrund de respektive Værelser ligger i samme Gaard eller Hus.

Hr. Lavrits Gregersen naaede at blive Provst for Hammer Herred. Som saadan havde han 1696 en Synssag, som kan have sin Interesse for os at høre om. Ved Landemodet det nævnte Aar var det overdraget ham med nogle tilkaldte Præster at foretage et ekstraordinært Syn af Præstegaarden i Fanefjord paa Møen; men da han havde ladet være med at indkalde alle de i Sagen interesserede til dette Syn, blev det kasseret af det følgende Aars Landemode, og Hr. Lavrits Gregersen maatte betale 10 Sldr. som Bidrag til Afholdelse af Udgifterne ved en ny Synsforretning. —

Ved dette sidstnævnte Landemode, 10. Juni 1697, havde Mag. Lavrits endnu en Sag, men af langt ubehageligere Art. Af denne kan man se, hvad en Præst ogsaa i de Tider kunde blive udsat for:

„Rasmus Lavritsen, Slagter i Kbhvn., contra Mag. Lavrits udi Hammer og hans Hustru anlangende deres Vidnesbyrd om et Lammekjøb med Mag. Jens i Snese. Mons. Flyng, Prokurator udi Roskilde, procederede for Rasmus Lavritsen ikkun aleneste paa det, at Mag. Lavrits udi Hammer maatte tilholdes at aflægge sit Vidne efter Indstevning baade for Provsterretten saa og for dette vellovlige Landemode. Og som Mag. Lavrits vægrede sig ved at aflægge sit Vidne, som han burde efter Indstevningen og Loven p. 106 Art. 7, saa blev ham af

Landemodet det paalagt at vidne, hvad han i den Sag om samme Lammekjøb vitterligt var, og det under den Straf, som Loven sammesteds paabyder. Herpaa aflagde Mag. Lavrits sit Vidne ved Ed, at han kunde ikke vidne andet, end som at samme Kjøb var conditional, tilmed aldrig specificeret noget vist Tal, langt mindre det Tal, som prætenderedes, sc. 120 Lam. — Prokurator Flyng tilspurgte Mag. Lavrits, om han kunde benægte, at hans Broder jo tilsagde Rasmus Lavritsen sine Tiendelam anno 96, og om Mag. Weile ikke bekom til sig og sin Broder paa Haanden 2 Sl. Dlr., og om han ikke deraf leverede sin Broder den ene Sletdaler, som han og annammede paa Haanden paa bemeldte Kjøb. Mag. Lavrits svarede: Til-sagnet skete conditional saaledes, at dersom Mag. Jenses egen Slagter, den, han tilforn udi mange Aar havde handlet med, ikke kom, da vilde han unde ham sine Lam, hvorpaa han annammede Penge paa Haanden. Prokurator Flyng begjærede, at Mag. Lavrits's Hustru og maatte efter Indstevningen aflægge sit Vidne udi egen Person, hvorpaa Mag. Lavrits svarede, at hun tilforn for Provsteretten ved Ed sit Vidne havde aflagt. Prokuratoren protesterede, at saasom Mag. Lavrits tilligemed sin Kjæreste formedelst Udeblivelse efter Stevningen har for-aarsaget Bekostning og Pengespilde, da formoder Rasmus Lavritsen, at Mag. Lavrits bør Skaden erstatte. Og derpaa begjærede Prokurator skriftlig, hvad for Retten var passeret“.

Af disse forskellige Sager, som jeg her har taget med, ser vi, at Mag. Lavrits Gregersen i sin Embedstid var ude for adskilligt. Om hans Præstegering ellers ved vi intet. I Christentze Friis's Skrift „Sjælens rette Liggendefæ“, Kbhvn. 1687, findes et Æredigt af ham til Forfatterinden. I den i sin Tid som Forfatter bekendte Sognepræst i Dalum og Sanderum, Hr. Jens Pedersens Skrifter: „Et nyt Creature, et igienfødt Menneske korteligen og klarligen fremstillet“, Kbhvn. 1665, og „Et fattigt forandret Rige“, Kbhvn. 1667, findes Digte baade af Lavrits og Jens Gregerssøn Weile. — I Lundby Kirke findes hans Navn endnu indridset paa den store Kirkeklokke i følgende Indskrift:

„Støefte mic Peter Jyzen oc Jacob Jeremisen,
Da Danmarks Herre var Kong Christian den Femte,

Som ei Guds Lov oc ei Guds Tieneste forglemte,
Blev denne Klokke støbt oc hengt i Taarnets Favn,
Vor Gud til Ære oc hans Menighed til Gavn.

Anno 1691.

Samme Tid Sogne-Prest Mag. Laurs Gregersen Weile.“

Denne Præst døde 58 Aar gl. og blev begravet den 26. Maj 1699 i en muret Begravelse i Kirken eller lige udenfor, ingen ved dog nu hvor. Med sin Hustru, Anne, der overlevede ham, havde han mange Børn; men da Kirkebogen i alle de Aar er ført med en meget ulæselig Haand, er det vanskeligt at finde ud af dem. Følgende kan dog nævnes:

1. Gregers Lavritsen Weile, f. $24/3$ 1675, Aaret før Forældrene kom til Hammer, $8/4$ 1696 cand. theol., $27/7$ 1708 Sognepræst i Følleslev og Sørslev, 1730 Provst, død $7/1$ 1754. G. m. Susanne Eleonore Langelow. — Skrev et Sørgedigt ved Fru Birgitte Skeels Død (Grevinde Pasberg til Gammel-Køgegaard og Ørtofte, g. m. Knud Thott til Gavnø og Knudstrup).
2. Et Barn, begr. $21/8$ 1678.
3. Maren Lavritsdatter, f. 1679, død s. A.
4. Maria Lavritsdatter, f. i Decbr. 1682; $24/4$ 1685 begravdes Mag. Lavritses Barn, rimeligvis denne Datter.
5. Maren Lavritsdatter Weile, døbt $21/11$ 1683, død $23/4$ 1722, g. 1714 m. Borgmester Niels Lunde i Roskilde.
6. Margrethe Lavritsdatter Weile, døbt $16/11$ 1684, død $15/12$ 1749. G. 1724 m. Hr. Peder Paludan, (f. $31/3$ 1687, d. $3/5$ 1753), Sognepræst i Kallundborg og Provst i Arts Herred.
7. Elisabeth Kirstine Weile, døbt $13/4$ 1686.

10. Hr. Lars Nielsen Judichær. (40 Aar). Var født omkring Aar 1664 i Wamlingebo paa Gulland, hvor hans Fader, Hr. Niels Olufsen Judichær, var Præst 1650—65. Moderen, Anne Nielsdatter Gardea, ægtede efter sin her omtalte Mands Død Præsten Hr. Jakob Hansen Toftenius i Grøttingbo paa Gulland. I det første Ægteskab var der i hvert Fald fire Sønner, der alle skulde blive til noget. I det andet Ægteskab var der to Sønner. Da Øen 1676 blev erobret af de Danske under Niels

Juel, gav dette Anledning til, at en af Hr. Niels Olufsen Judichærs Sønner, Niels Nielsen Judichær, der havde studeret i Upsala, 1678 søgte ned til Københavns Universitet, hvor det lykkedes ham at faa Kommunitetet. Efter tre Aars Forløb vendte han dog igen tilbage til Upsala og blev siden Præst i Stenkyrka paa Gulland, hvor han døde, 78 Aar gl., den 26. Jan. 1735. — Af Hr. Niels Olufsen Judichærs øvrige Sønner drog imidlertid de tre andre fra Tid til anden, længe efter at Gulland ved Freden i Lund igen var kommen tilbage til Sverige, ned til Danmark og blev der for bestandig. — Den ene, som der ikke vides noget nærmere om, blev Købmand. — Den anden, Ole Judichær, kom paa en Skole i København, hvorfra han den 15. Juli 1683 blev indskrevet ved Universitetet. Samme Aar fik han Kommunitetet og tog 1684 Baccalaurgraden. Han studerede nu Teologi, men kom gennem Astronomen Ole Rømer i Forbindelse med Holmens Admiral, Henrik Span, der fik ham ansat som Viceekvipagemester paa Bremerholm og som Konstruktør. J., der havde gode matematiske Kundskaber, indlagde sig megen Fortjeneste i den sidste Stilling og byggede i Aarene 1692—1727 alle Flaadens Linieskibe og Fregatter, ialt 33. 1714 udnævntes han til Viceadmiral og Holmens Chef, og 1718 blev han virkelig Admiral, skønt han hverken var uddannet som Sømand eller Kriger. J., der var en meget selvstændig og stædig Karakter, blev af sine mange og mægtige Fjender og Misundere anklaget for Underslæb og uordentlig Embedsførelse, og den mistænksomme Konge, Frederik IV., afskedigede ham straks fra hans høje Embeder. Ved den paafølgende Krigsretssag, der varede i to Aar, blev J. i 1727 dømt til at have sin Stilling forbrudt. Senere Undersøgelser har imidlertid vist, at selv om Forholdene paa Holmen ikke var, som de skulde være, er J. dog blevet højst uretfærdigt behandlet. Han døde i en Slags Forvisning i Næstved den 29. September 1729. Herfra har han sikkert adskillige Gange taget ned til den to Mil derfra liggende Hammer Præstegaard, hvor Broderen, Lars Judichær, netop i disse bevægede Aar var Præst, og vi har vel nok Lov til at tænke os, at han her ude i Stilheden, et godt Stykke fra Døgnets og Stridens Alfarvej, har fundet nogle stille Timer under sit sidste Livsafsnits tunge Skæbne. —

Den tredie af de begavede Sønner var vor Lars Judichær, som 1686 blev Student i København og samme Aar fik Komunitetet. Efter at have taget teologisk Embedseksamen blev han den 7. Jan. 1690 kaldet til Præst paa den lille, smukke Ø Endelave i Kattegat. Herfra forflyttedes han den 5. Juni 1699 til Hammer og Lundby. 1728 blev han Provst for Hammer Herred. 1739 døde han efter i 40 Aar at have været Præst i Hammer. Den 18. Decbr. blev han begravet. I de sidste 15 Aar af sit Liv havde han sin Svigersøn og Eftermand i Embedet, Hr. Knud Christian Sevel, til Kapellan. Lars Judichær var den fjerde af Hammer Præsterne, der opnaaede at blive Provst.

Han var gift med Katrine Elisabeth Span, en naturlig Datter af Admiral Henrik Span til Hørbygaard (f. $17/4$ 1634, d. $27/12$ 1694), af hvem hun blev lyst i Kuld og Køn, da hun skulde giftes med Hr. Judichær. Man sporer gennem dette Ægteskab Broderens Forbindelse med Admiral Span og dennes Hus. Hun døde i Barselseng i Hammer Præstegaard med en dødfødt Datter, 1718, og blev begravet den 4. Februar. Om de har haft Børn, før de kom til Hammer, vides ikke; men her i den gamle Gaard fødtes i hvert Fald, foruden to dødfødte 1717 og 1718, følgende:

1. Henrik Span Judichær, f. $14/7$ 1700, d. i Jan. 1758 som Præst i Vollerslev og Gjørsløv. En haandskreven Lig-tale af ham over Christian VI findes paa Det kgl. Bibliotek.
2. Susanne Kirstine Judichær, døbt $31/7$ 1701. Ved hendes Daab nævnes som Faddere: Ekvipagemester Ole Judichær og Kaptajnløjtnant Niels Toft. Blev g. m. Eftermanden i Embedet, Hr. Knud Christian Sevel.
3. Niels Judichær, døbt $19/7$ 1702.
4. Anne Lisbeth Judichær, døbt $30/8$ 1703. G. m. Hr. Thomas Hansen Borck i Vejlø og Vester-Egesborg, hvis tredie Hustru hun var. Efter hans Død $12/5$ 1749 levede hun i mange Aar i Hammer Præstegaard. Hun døde i Præstø 1779.
5. Charlotte Henrikke Judichær, døbt $1/6$ 1705, død som spæd.

6. Charlotte Henrikke Judichær, døbt $\frac{1}{6}$ 1706, g. $\frac{9}{7}$ 1755 med „hæderlige og vellærde Mand“ Joen Thorn, Degn i Hammer 1734—55 og derefter i Jungshoved til 1773.
7. Hilleborg Katrine Judichær, døbt $\frac{9}{4}$ 1709, begr. $\frac{8}{12}$ 1712.

I Præstefamiliens Stol paa Kvindesiden i Hammer Kirke kan man endnu skimte Navnet Judichær indridset. Saa langt tilbage i Tiden kan man altsaa i hvert Fald regne med, at denne Stol har været forbeholdt Præstens, og tro mod gamle Traditioner har den stadig holdt sig som saadan lige ned til vore Dage.

I Lars Judichærs Embedstid fik Sognet sin første virkelige Skole, idet **den gamle Rytterskole i Hammer 1721** blev bygget, saa symbolsk rigtigt, paa Kirkepladsen, tæt op ad den Kirke, inden for hvis Mure Folkeskolen engang bogstavelig talt havde staaet.

Før Reformationen var saa godt som alt Oplysningsarbejde for Ungdommen her i Landet knyttet til Latinskolerne, der som Følge heraf oftest var overfyldte. — Kristian II. paa-bød Oprettelse af danske Skoler „udi smaa Kiøbsteder, som icke haffue Skolemesther“. Paa Landet fandtes overhovedet ingen Skoler. Ganske vist havde denne Konge paalagt Præsterne at undervise Almuens Børn, lære dem Fadervor, Ave Maria og Trosordet paa Dansk, saa de vel forstod Meningen; men vilde Forældrene naa videre med deres Børn, maatte de sende dem til Latinskolen og der sørge for deres Kost; thi at trygle Føden fra Dør til Dør vilde ikke mere blive tilladt. Ved Kristian II's Fald 1523 faldt imidlertid disse hans Skoleanordninger. Dog fandt den mildere Aand og Almuetanken, som Kongen vilde have i Skolen, snart ivrige Talsmænd i Reformationens Mænd. Først og fremmest lagde disse Vægten paa Undervisning i Kristendomskundskab; det var deres store Fortjeneste, hvorfor det da ogsaa i Kristian III's Kirkeordinans af 1537 hedder: „Saa skal Sogndegne undervise det unge Bondefolk udi Børnelærdommen og Katekismus een Sinde om Ugen, udi Sted og Stund, som Sognepræsten dennem foreskriver“. — Biskop Peder Palladius skriver i sin Visitatsbog saaledes: „Naar det om Søndagen har ringet første Gang, skal Degnen

klemte 15 el. 16 Klemt, og da skal I vide, at det klemter til Børnelærdom, og Ungdommen skal da komme i Kirken og sætte sig i de øverste Stole, og Eders Sogndegn skal staa og læse Børnelærdom for Eder med Lyst og Lempe, eftersom den Degnebog, der blev prentet i København, udviser. Men til dem, der ikke bo i Kirkebyen, skal han komme mindst een Gang om Maaneden, en Søndag Eftermiddag, naar det er dejligt Solskin, og Børnene kunne komme fra Huse“. — Ungdommens Undervisning kom altsaa i de Aar nærmest til at paahvile Degnene.

Som Almueundervisningen var gaaet i d. 16., fortsattes den i d. 17. Aarh. Sogndegne og Løbedegne bragte Almuen en tarvelig Kristendomskundskab ved Søndag Eftermiddag at samle Børn og Ungdom i Kirken eller om Sommeren i Hytter, opførte af Græstørv og dækkede med Grenefletning og Løv, og der foresige og foresynge Guds Ord og nogle Salmer saa ofte og saa længe, indtil Ungdommen kunde sige og synge det efter. — Et ganske enkelt Sted kunde der vel findes en lille, fattig Skole, som en eller anden from Mand eller Kvinde havde oprettet; men deres Antal var saa ringe, at de ikke formaaede at sprede Oplysningens Lys ret langt. Endnu ind i Begyndelsen af d. 18. Aarh. fandtes der faa Steder andre „Skoler“ i Landsbyerne end de, som Degnene holdt i Kirkebyerne. Og ikke engang alle Vegne holdt Degnene Skole eller havde Substituter (Medhjælpere), der kunde holde Skole for dem. — Da kom Pietismen og med den Forstaaelsen for den dybe Betydning af Almueundervisningen. I Spidsen gik Kongefamilien. — Ved Fundats af 28. Marts 1721 bragte Kongen Paabud om Oprettelse af 20 Rytterskoler i hvert af de 12 Rytterdistrikter, Landet var delt i. De 240 smukke, grundmurede Skoler med deres røde Tegltage rejstes med Iver og Hurtighed, og allerede inden Udgangen af 1725 var dette Frederik IV's store betydningsfulde Værk endt. Den første af Skolerne blev bygget i Gentofte, der saaledes er kommen til at staa som Mønster for alle de øvrige. Hver af Skolerne kostede 550 Rdl. At disse første rigtige Skoler var solidt byggede, viser sig ved, at hvor disse gamle Bygninger endnu staar tilbage, er de de eneste i Landsbyen, der ved Siden af Kirkerne har kunnet trodse Tidens Tand.

Da baade Hammer og Lundby laa paa det vordingborgske Rytterdistrikts Grund, rejstes der begge disse Steder i 1721 en Skole. Disse staaar endnu som Vidnesbyrd om hine Tiders beundringsværdige Forsøg paa Kulturindsats. Lundby Skole er nu omdannet til Bolig for ældre. Hammer Skole er derimod stadig i Brug, men ombygget i 1854, det Aar, den store Solformørkelse var, og udvidet med en ny Skolestue i 1878.

Til højre for Indgangen har Kongen ladet indmure en Sandsten med Inskription. Stenen bærer øverst Frederik IV's kronede Navneciffer og derunder følgende Indskrift:

Hanc scholam, hujusque ad instar ducentas quadraginta in circulis ad perpetuo alendas duodecim cohortes equestres a me institutis fundavi:

I Aaret 1721 har jeg grundlagt denne Skole og i Lighed med (= som) denne 240 i de Distrikter, som er oprettede af mig til stadig at underholde 12 Ryttereskadroner.

MDCCLXXI.

Nedenunder staaar det af Fr. Rostgaard forfattede Vers:

Halvtredsindstyve Aar, Gud, har Du mig opholdet,
At Sygdom, Kriig og Pest mig intet ondt har voldet;
Thi yder jeg min Tack og breeder ud DIT Navn.
Og bygger Skoler op de Fattige til Gavn.
Gud, lad i dette Værk DIN Naades Fylde kiende.
Lad denne min Fundatz bestaar til Verdens Ende,
Lad altid paa min Stool een findes af min Æt,
Som mener DIG MIN GUD og DISSE SKOLER rætt.

Lønnen til hver Skoleholder blev sat til: 24 Rdl., desuden 1 Lispund Hø pr. Td. Hartkorn, 1 Lispund Halm pr. Td. Hartkorn, 1 Læs Tørv pr. 20 Tdr. Land, 3 Læs Skovbrænde og fri Græsning for 2 Køer og 6 Faar hos Bønderne.

Selve Skolegangen i Hammer Skole begyndte først 1725.

Frugterne af Undervisningen i de Aar var dog trods alle hæderlige Anstrengelser kun faa og smaa. Af de gamle Tingbøger ses det, hvorledes Datidens Degne mange Gange var, hvorledes de tit var henfaldne til Drukkenskab og Trættesyge, Svir og Dobbelt. Det er ikke uden Grund, det gamle Ordsprog siger: „Degne og Duer gør skidne Stuer!“ De mange sørgelige Degnehistorier og Stridigheder mellem Præster og Degne er desværre kun altfor velkendte rundt om i Befolkningerne. Tit

svigtede disse sidste deres Præster og stillede sig, ubegribeligt at tænke sig, paa de daarlige Degnes Side. Ikke saa underligt, at Udviklingen er gaaet saa langsomt for sig, som Tilfældet har været. Det er jo farligt at røre ved Ilden!

Typisk for de Tider var den Maade, hvorpaa Beboerne valgte deres Degne. Der blev saaledes ikke altid taget Hensyn til, om de var dygtige til at undervise, hvilket dog „var deres ypperste Gerning, hvorfor de skulde tjene deres Brød“ (Palladius), men snarere til, om de var dygtige til at synge, hvad ogsaa var en Degns Stolthed (jvfr. Per Degn), eller til om de var villige til at ægte Formandens Enke. Indgiftede Degne var endnu hyppigere end det tilsvarende for Præsters Vedkommende. Til Degne kunde vælges alle Slags Folk. Man har saaledes Eksempler paa, at en Snedker, en Smed eller en Kælder-svend er bleven taget til Degn.

Af Lærere ved Hammer Skole kendes følgende:

1. Simon Samsing, tidligere Lundby, synes at have været Lærer her 1713.
2. Frants Jacobsen Gad, tidligere Lundby, var den første Skoleholder her c. 1722—1730, efter al Sandsynlighed Søn af Herredsfoged Jacob Pedersen Gad i Køng.
3. Niels Madsen Lundorph, Skoleholder her 1731—34.
4. Joen Thorn, f. i Faaborg 1714, Søn af Skrædder Joh. T. og Karen Varbjerg, Student fra Næstved 1733, 1734 Skoleholder i Hammer og endelig Degn i Jungshoved fra 1755 til sin Død 1773. Han blev gift i Hammer 1755 med Charlotte Henrica Judichær, f. 1706, d. 1763, Datter af Provst Judichær.
5. Peder Klemp, f. i Kbhvn. 1725, Student Vordingborg 1748, Skoleholder i Hammer 1755, Degn i Allerslev 1762, hvor han døde. Gift 3 Gange: 1. Gang i Allerslev 1764 med Cathrine Christiane Bender, begr. 6. Sept. 1768, 26 Aar gl.; 2. Gang i Hammer 14. April 1769 med Ester Abel Parelius, død 3. Sept. 1771, 36 Aar gl.; 3. Gang i Helsinge 25. Okt. 1773 med Anna Sophie Hammer, død i Vejby 7. Decbr. 1790.
6. Jochum Jørgen Holst, Studiosus, ansattes 1762 af Bisen som Skoleholder i Hammer, skønt Amtmanden,

Gehejmerraad Reitzenstein vilde have „en verdslig Person ved Navn Stribolt“, som Provsten imidlertid fandt at være i Besiddelse af meget ringe Kristendomskundskaber. Holst kan ikke have været meget længe i Embedet; thi allerede 1768 ser man ham afløst af

7. Jens Gelius Møldrup, som allerede i Febr. 1769 søger Bispen om Tilladelse til at forlade Skolen og om Løfte paa Kordegneembedet i Præstø. Han fik ogsaa dette Embede, men forflyttedes derfra 1777 til Dalby og Tureby Degneembede, hvor han døde 1808. — Født 1733, Student 1735, gift 2 Gange: 1. Gang med Abelone Kaae, f. i Bergen 1726, død 1795; 2. Gang med Magdalene Christine Helmich, Datter af Degnen i Vетterslev.
8. Lars Birchedal, f. o. 1736, skal have taget Navn efter Gaarden Birkedal i Jørlunde Sogn, 1761 Student fra Frederiksborg Skole, 1770 Skoleholder i Hammer, 1771 Svigerfaderen Parelus's Efterfølger i Degneembedet mod at svare denne 100 Rdl. i aarlig Pension. Denne Byrde blev ham dog i Tidens Løb for svær at bære, hvorfor han i 1778 søgte og fik Tilladelse til at forene Skoleholderstillingen med Degneembedet. Hans Forældre levede hos ham paa deres gamle Dage. Faderen, der skal have heddet Niels Larsen, blev nemlig begravet i Hammer $\frac{4}{7}$ 1781, 81 Aar gl., Moderen $\frac{24}{8}$ 1792, 80 Aar gl. Da Birchedal gik af 1811, blev Embedet opløst, og dets Indtægter fordelte mellem Pastoratets fire Skoleholdere, mod at de tilsammen skulde svare den afgaaede Degn 200 Rdl. i aarlig Pension, hvilket faldt flere af dem overordentlig besværligt, især da B. blev 94 Aar gl. Efter sin Afgang fra Degneembedet levede han hos sin Datter og Svigersøn i Vigersted Præstegaard, og, efter dette Hjems Opløsning, hos sin Datterdatter, g. m. Pastor Fyhn i Nørrejernløse. B. var g. m. Frederikke Lovise Parelus. De havde 5 Børn:
 1. Birgitte Dorothea B., f. 1770, d. 1771.
 2. Ludvig Harboe B., f. $\frac{27}{4}$ 1772, d. $\frac{8}{11}$ 1819 som Forpagter og Godsinspektør paa Møn (Fader til Præsten Schøller Vilhelm Parelus B.).

3. Anne Gjertrud B., f. $6/2$ 1774, g. 1798 m. Præsten Thomas Husum i Vigersted, der døde $11/2$ 1822. Hun døde $16/7$ 1832 i Nørrejernløse Prgd.
4. Birgitte B., døbt $27/5$ 1776, g. m. Enkemanden Hr. Peter Lorents Wulf, Præst i Haarlev, der døde 1818.
5. Ester B., døbt $22/2$ 1778, døde ugift i en høj Alder i Lou i Hammer Sogn.
9. Andreas Hansen, Student, i de mellemliggende Aar 1771—78 Skoleholder i Hammer, indsendte til Bispen en meget skarp Klage over Skolepatronen, Kammerherre von Munthe af Morgenstjerne til Lundbygaard, som tilbageholdt hans Løn og Brændsel, saa han vilde frosset og sultet ihjel, om ikke gode Mennesker havde hjulpet ham. (Bispearkivet).
10. Christian Frederik Runchel, theologisk Kandidat, var Lærer i Hammer fra 1782 til sin Død, begr. $26/11$ 1787, 50 Aar gl. Han havde „taget Prædike-Condition“ hos Pastor Hersom i Næstelsø, hvorover Præsten i Hammer, Hr. Homann, var meget forbitret; han beskyldte endog Runchel for Drukkenskab og Insubordination imod ham (Homann), Bispearkivet. — G. $26/11$ 1778 m. Jomfru Anna Kirstine Margrete Gottliebsdatter Hardenberg.
11. Edvard Røring Bedsted, f. i Køng ca. 1762, Søn af Degnen Hans Bedsted, Student Vordingborg 1785, 1787 Skoleholder i Hammer, 1790 Degn i Nordrup og endelig 1795 Degn i Terslev og Ørslev, hvor han døde pludselig under Høstarbejdet $28/8$ 1800. Han var g. 1788 i Hammer m. Marie Christine With, Datter af Skoleholder Nicolaj With i Bjeverskov.
12. Peder Hammer, var Skoleholder i Hammer fra 1790 til sin Død 1806.
13. Søren Gade, var Skoleholder i Hammer fra 1806 til 1813, da han døde, 35 Aar gl., begr. $5/5$ 1813.
14. Julius Henrik Schou, fra 1813 til sin Død $17/6$ 1851, 67 Aar gl.; havde i mange Aar været aflægs og derfor haft en Række Hjælpelærere.
15. Niels Outzen, Søn af Husmand Jens Henrik Falk O. og

Hustru, Anne Marie Christensdatter Nysogn; f. paa Holmsland $25/8$ 1822, var efter sin Faders Død i Huset hos sin Morfader, Christen Nysogn, Skolelærer i Hee, og efter sin Konfirmation fra sit 16. Aar Omgangsskolelærer i Thorsted i 2 Vintre, ansattes derefter som Biskolelærer i sit Fødesogn, var i denne Stilling i 4 Vintre og havde om Sommeren Pogeskoler s. S. Under hans Ophold paa Holmsland havde Præsten Hassenfeldt megen Indflydelse paa ham og paa hans Opvækelse i kristelig Henseende. Blev 1844 Seminarieelev paa Snedsted Sem., dim. 1846 (meget duelig), Hjælpe­lærer i Skjern Nov. s. A., Skolelærer i Hyllerslev og Kjærup Skoledistrikt i Jandrup Sogn ved Varde, 13. Nov. 1847, Lærer og Kirkesanger i Hodde ved Varde i Maj 1848, Lærer og Kirkesanger i Hammer i Aug. 1851, Lærer i Vejlø fra 1869 til 1896. Stillede sig i Præstø Amts 5. Kreds mod Folketingsmand Schroll i 1852. Ved sit 50 Aars Jubilæum i 1888 viste Beboerne i Vejlø med Lensbaron og Lensbaronesse Reedtz-Thott i Spidsen ham megen Opmærksomhed. Efter 58 Aars Virksomhed som Lærer tog O. i 1896 sin Afsked, ved hvilken Lejlighed han af Beboerne ved en Fest fik foræret en stor, massiv Sølvkande med følgende indgraveret Vers:

„Tak for Livets Ord paa Tunge,
Tak for Kundskabs klare Væld,
Tak fra gamle, Tak fra unge,
Herren signe Dig i Kvæld.“

Den 13. Aug. 1902 døde O. i Lille-Næstved og blev begravet paa Vejlø Kirkegaard. Paa hans Grav lod Beboerne sætte en Sten med de to sidste Linjer af Verset:

„Ja, tal nu sandt om smaat og stort,
Og jævnt om alt det Høje;
Thi godt er alt, hvad Gud har gjort,
Og klart er Barnets Øje.“

Den $3/9$ 1856 blev O. g. med Georgie Juliane Karoline Pingel, Datter af Sognepræsten i Dover og Veng ved Skanderborg, Christian Nicolai P. og Hustru, Anna

Marie, f. Ponsaing. Hun døde i Hammer Skole den $\frac{8}{9}$ 1865 og blev begravet paa Hammer Kirkegaard $\frac{15}{9}$ 1865, 41 Aar gl. I dette Ægteskab var der 3 Sønner: 1) Carl Georg Viggo, f. i Hammer $\frac{30}{11}$ 1857, d. i Næstved $\frac{21}{2}$ 1918, Bogholder, 2) Hendrik Severin Christian, f. i Hammer $\frac{12}{2}$ 1860, Havnefoged i Kbhvn., 3) Peter Boisen, f. i Hammer $\frac{3}{9}$ 1862, Førstelærer i Raadvad.

Den $\frac{8}{11}$ 1867 blev O. gift anden Gang med Johanne Emilie Nielsen, Datter af Dyrlæge Chr. N. og Hustru, Korselitze. Deres Børn: 1) Jutta, f. i Hammer $\frac{15}{8}$ 1868, d. i Vejlfø $\frac{21}{11}$ 1875. 2) Valdemar, f. i Vejlfø $\frac{21}{7}$ 1870, d. $\frac{14}{9}$ s. A. 3) Julie, f. i Vejlfø $\frac{23}{2}$ 1875, Enke e. exam. jur. Jørgensen, Næstved. Moderen og de to Børn ligger begravet paa Vejlfø Kirkegaard.

O. har udgivet: Udvalg af Salmer og Sange til kristelig Skolebrug, 1852. 2. Oplag 1856.

16. Rudolf Valdemar Kurtzhals, f. i Kbhvn., $\frac{27}{6}$ 1832, dim. fra Odense Sem. 1859 med 1. Kar., 1860 Lærer i Vindehelsinge, Kirkehelsinge Sogn, 1869 Lærer og Kirkesanger i Hammer, Afsked $\frac{31}{12}$ 1886, var i mange Aar Skriver paa Beldringegaard, boede i Faksinge, død $\frac{27}{2}$ 1907, begr. paa Beldringe Kirkegaard, hvor hans Gravsted endnu findes. G. m. Ellen Marie Lindholm, Datter af en Lærer L. paa Falster. I Hammer Skole fødtes der dem 5 Sønner og 2 Døtre. Den ene af Døtrene døde her. — K. sad haardt i det. Spekulerede paa Patentet paa en Gravemaskine.
17. Jørgen Hanssen, f. $\frac{10}{6}$ 1860 i Stenstrup paa Fyn, dim. fra Skaarup Sem. 1880 med 1. Kar. Huslærer paa Sofiendal ved Haslev 1 Aar, $\frac{25}{8}$ 1881 Andenlærer i Haslev, $\frac{1}{1}$ 1886 Lærer og Kirkesanger i Hammer, søgte og fik sin Afsked 1897, flyttede til Kbhvn., hvor han ernærede sig som Skriver, lever endnu. Viet i Haslev Kirke $\frac{30}{3}$ 1886 til Christiane, f. Hansen. I Hammer fødtes dem Børnene Ejner og Astrid.
18. Severin Larsen Wittrup, f. $\frac{24}{5}$ 1852, dim. 1882 fra Gedved med 1. Kar., $\frac{15}{9}$ 1882 Lærer i Sahl ved Bjerringbro, Lærer i Tørup ved Langaa, 1897 Lærer og Kirke-

sanger i Hammer, Afsked $\frac{1}{10}$ 1907, Lotterikollektør i Kbhvn., død 192 (?).

19. Poul Nissen Schmidt, f. $\frac{8}{2}$ 1877 i Øster Lindet, Sønderjylland; Søn af Væver Nis Poulsen S. og Hustru, Karen Jørgensen, f. Kjær; g. $\frac{3}{11}$ 1903 m. Ane, f. Sørensen Serup, f. $\frac{6}{6}$ 1868 i Rind ved Viborg. Dim. Jelling 1898. Hjælpelærer 1 Aar i Bøgeskov, Ning Herred; Andenlærer $3\frac{3}{4}$ Aar i Rind; $\frac{1}{6}$ 1903 Enelærer i Iglshøj, Fjends Herred; $\frac{1}{10}$ 1907 Enelærer og Kirkesanger i Hammer.

Rytterskolen i Lundby, der byggedes paa samme Tid som Skolen i Hammer, 1721, men ligesom denne først blev taget i Brug 1725 — før den Tid maa der have været en Skole i Lundby under een eller anden Form —, har haft følgende Lærere:

I.

1. Hans Nielsen, den første Skoleholder i Lundby, blev begravet $\frac{21}{3}$ 1710.
2. Hans Danielsen, var her kun i kort Tid, gift $\frac{30}{11}$ 1710 med Sara Laursdatter.
3. Simon Samsing, var her 1712, men synes Aaret efter forflyttet til Hammer.
4. Frants Jacobsen Gad, synes ogsaa at have været i Lundby, før han ca. 1722 blev Skoleholder i Hammer. Der nævnes saaledes Børn af ham, døbte i Lundby Kirke 1716 og 1720.

II.

1. Jacob Pedersen, den første, der betjente selve Rytterskolen, begr. Midfaste Søndag 1736. I 1729 blev Lundby Skole forsynet med Jernkakkellovn og et vist Antal Bibler.
2. Michael Winding, Søn af Degnen Anders Johansen, Guldsmed i Køng, Degn i Lundby 1740—53, g. $\frac{8}{11}$ 1741 m. Maren Rasmusdatter Krog, fra 1753—72 Degn i Køng efter sin Fader.
3. Jacob Hansteen Funch, var her fra 1753 til sin Død

1772; formodentlig var han en Søn af Præsten Frederik Steen Funch i Østeregesborg, hvis Hustru var en Datter af Præsten Jacob Hansteen i Vordingborg. Hans Hustru døde et Par Aar før ham, 40 Aar gl., og blev begravet $14/10$ 1767. De havde otte Børn. Skifteforretningerne efter dem udviser et efter Boets Værdi betydeligt Underskud, idet de fattige Sager, som fandtes i Boet, ved Auktion kun indbragte 23 Rdl. 15 Skill.; men efter at de privilegerede Fordringer — 20 Rdl. 1 Mark — var fradragne, var der kun 2 Rdl. 5 Mark 15 Skill. tilbage, og med dem skulde der betales forskellige Gældsposter paa tilsammen 17 Rdl. 1 Mark (Bispearkivet).

4. Jørgen Andreas Weis, var Funchs Efterfølger; 1782 fik han af Sognepræst Nestius' Bo i Hammer udbetalt 3 Rdl. 4 Mark for „forfærdiget Skræderarbejde for Salig Hr. Nestius“ (Bispearkivet). Han blev begravet $22/3$ 1801, 75 Aar gl.
5. Poul Røder, var kun i Embedet fra 1802 til Maj 1803; havde været Lærer ved en af Holmens Skoler i København og i nogle Aar Skriver i General-Toldkammeret og oppebar derfra 84 Rdl. i aarlig Pension, men p. Gr. af Uoverensstemmelse med Lundbygaard's Ejer frasagde han sig Embedet ved Skolen i Lundby.
6. Alexander Carstens, var først Ejer af Nyløkkegaarden i Hammer Sogn; men det maa vel være gaaet tilbage for ham, siden han tog til Takke med at være Skoleholder i Lundby. Hans Virketid her varede fra 1803 til 1811, da ha ndøde, 47 Aar gl. Begr. $3/3$ 1811. Hans Hustru, Ellen Ditzel, med hvem han havde 6 Børn, døde $1/9$ 1831, 66 Aar gl.; formodentlig var hun en Datter af Præsten Hans Ditzel i Øster Egesborg.
7. Jonas Haugs, var Student, laa paa Regensen 1793—96, 1811 blev han Skolelærer og Kirkesanger i Lundby. „Han var en udmærket, duelig og brav Lærer“. Ved sin Død $23/2$ 1825, 57 Aar gl., efterlod han sig 10 uforsørgede Børn, af hvilke den ældste (f. $14/10$ 1810 i Vejlø Sogn) endnu ikke var konfirmeret.

8. Andreas Georg Poulsen, 1825—79, i hans Tid blev Lundby Stationsby til o. 1870.

III.

Lærere ved den i 1882 opførte Skole:

9. Niels Claudius Christiansen, fra 1879—82 Lærer ved den gamle Rytterskole. Fra 1882—1912 ved den nyopførte. F. i Myrup $20/9$ 1844, Søn af Parcellist Christian Andersen og Hustru Ane Margrethe Claudiusdatter. Død 67 Aar gl. $11/2$ 1912. Hans Enke, Henriette Sofie, død $28/4$ 1912, var Datter af Skovfoged Eskildsen i Lou Sønderskov. Dygtig Lærer, musikbegavet, ca. 1910 blev Harmoniet anskaffet til Kirken, flere Tillidshverv, 1894 blev Skolen udvidet med 2 Klasser, Skolebygningen tilbyggedes med 1 Klasseværelse og Lejlighed til en ugift Andenlærer. — En Mindesten er rejst paa Lundby Kirkegaard over ham og hans Hustru.
10. Alfred Frederik Knudsen, „begyndte min Gerning her i Guds Navn d. 9. Maj (Helgolandsdagen) 1912 og i Fortrøstning til, at „han, som har hjulpen hidindtil, han hjælper nok herefter“. F. i Østofte paa Lolland, Søn af Husmand Ole Knudsen og Hustru Sofie Kirstine Jørgensen. Dim. Skaarup Sem. 1898. Andenlærer i Sandby ved Nakskov 1898—1902, Militærtjeneste, Lærer i Utterslev, Lolland, 1903—07, i Branderslev, Lolland, 1907—12, g. m. Karen Amgodt Lund, Datter af Lærer, Dmd. P. H. Lund, Branderslev. I Lundby $9/5$ 1912— $8/8$ 1921. I Embedsbogen: „Med Tak til Gud for hans gode Hjælp vil jeg ønske min Eftermand Lykke og Velsignelse i Gerningen“.
11. Carl Thorvald Foss Michélsen, f. i Lendum Sogn pr. Sindal $31/5$ 1890, Søn af Gaardejer Jens Michélsen og Hustru Ane Margrethe Jensen, dim. Nørre Nissum Sem. 1914, Enelærer ved Tornby nordre Skole pr. Hjørring, $1/9$ 1916— $31/10$ 1921, Førstelærer i Lundby $9/11$ 1921, g. m. Bertha Nielsen $2/6$ 1917, Datter af tidligere Lærer i Frøderup pr. Frederikshavn, N. Nielsen.

Andenlærere ved Lundby Skole:

1. Hans Christian Hansen, f. $31/7$ 1875, dim. Skaarup 1905, er nu Andenlærer i Hvalsø, tillige polyteknisk Kandidat.
2. Hans Peter Hansen, f. $22/9$ 1871 i Kbhvn., Søn af Viktualiehandler Peder Hansen og Hustru Ane, f. Pedersen, dim. Jonstrup, Maj 1891, Vikar i Baarse, s. A., Hjælpe­lærer i Staunstrup og i L.-Værløse, Lærer i Lundby fra Okt. 1894—Sept. 1898, $1/10$ Enelærer i Lou. Gift $6/11$ 1898 med Dagmar Kirstine Andersen, f. i Kbhvn. $15/2$ 1874, Datter af Postbud Jørgen A. og Hustru Karen Marie Frederiksen, Kbhvn.
3. Fr. Hansen, f. $5/6$ 1877, Søn af fhv. Gaardejer C. Han­sen, Hagenskov, Hyllinge Sogn, dim. Vordingborg 1897, Lærer ved Føns private Realskole i Aarhus, Lærer i Lundby fra Novbr. 1898 til Aug. 1906. Kaldet herfra til Næs Skole.
4. J. P. Larsen. f. $1/2$ 1884 i Taastrup, dim. Jonstrup 1906, Lærer i Lundby fra April 1908—April 1913, Lærer i Skærbæk pr. Taulov.
5. Rasmus Oluf Olsen, f. $3/9$ 1889 i Emmebølle, Snøde Sogn, Søn af Møller R. Olsen, Præliminæreks. 1906, dim. Vor­dingborg 1910, Vikar i V. Flade, Mors, $1/7$ 10— $1/7$ 11, Vikar i Andenlæreremb. i Hvidbjerg, Mors til $1/9$ 1911, Lærer i Lundby fra $1/6$ 1913 til $1/10$ 1920. Førstelærer i Bæk, Nustrup Sogn i Sønderjylland. G. $29/9$ 1918 m. Inge­borg Frederikke Christoffersen fra Skovhuse pr. Lan­gebæk. Død 1929.

Lærerinder:

1. Astrid Sørensen, f. $7/8$ 1896, Datter af Møller S. Søren­sen, Lundby, dim. Vordingborg 1919, Lærerinde ved en Friskole paa Stevns, 1. Maj 1921 ved Lundby Skole, 1. Marts 1928 ved Rye Skole ved Roskilde.
2. Marie Kjærgaard, f. $2/8$ 1902 i Nørre Omme, Datter af Gaardejer Gravers K., N. Omme, dim. Silkeborg Sem. 1924, $1/8$ 1924 til $31/7$ 1925 Vamdrup private Skole, For-

skolelærerinde i Skjørring pr. Galten til $\frac{30}{4}$ 1928, Lundby Skole $\frac{1}{5}$ 1928 til $\frac{30}{4}$ 1929, Afsked uden Pension efter Ansøgning p. Gr. af Giftermaal med Andenlærer i Skuldelev i Horns Herred, Sjælland, Henry Petersen, som var Aarsvikar i Førstelærerembedet ved Lundby Skole $\frac{1}{9}$ 1927 til $\frac{30}{6}$ 1928.

3. Magda Kathrine Boyer Søgaard, f. $\frac{3}{10}$ 1904 i Rær (Thy), Datter af Købmand J. S. og Hustru, f. Boyer, Student Aalborg 1922. Dim. Ranum 1927, Vikar i Koldby, Thy, og Elsted ved Aarhus, Lærerinde ved Horslunde Realskole, Lolland, $\frac{1}{3}$ 1928 til $\frac{31}{7}$ 1929. — 1. August 1930 Lærerinde og Organist i Lundby.

Efter Uddrag af Lundby Skolekommissions og Sogneraads Protokoller skal følgende nævnes angaaende Skolevæsenets Udvikling i Lundby de sidste 50 Aar. Efter en Eksamen i Lundby Skole 1826 hedder det saaledes: „I første Klasse skrev nogle af Børnene i Sand, dog de fleste paa Tavle“. Et andet Sted: „Efter at Sogneraadet 1881 havde budt Hr. Collet, Lundbygaard, 1600 Kr. for Hans Pedersens gamle Gaardsplads, hvorpaa man tænkte opført en ny Skole for Lundby Sogn, vedtog Sogneraadet i et Møde $\frac{3}{1}$ 1882 at faa nedsat en Ekspropriationskommission for at faa Jord til at bygge en ny Skole paa, da Hr. Collet ikke godvilligt vilde afgive Jord til en saadan“. Kommissionen vedtog saa $\frac{10}{2}$ 1882 at lægge den ny Skole paa den Plads, hvor den nu ligger.

Den 9. Maj 1882 overdroges Opførelsen af den ny Skole til Murer Niels Jensen (senere Brygger Niels Jensen) i Lundby for 8890 Kr.

Den 14. Septbr. 1882 holdtes Auktion over den gamle Skole. Dyr læge K. Hansen bød 1180 Kr. og Murer Niels Jensen 1170; men begge Bud blev forkastede.

Indvielsen af den ny Skole fandt Sted 7. Oktober 1882. Samme Dag solgtes den gamle Skole til Stenhugger Kristian Hansen, Lundby, for 1570 Kr.

11. **Hr. Knud Christian Sevel.** (58 Aar). Født i Viborg 1. Jan. 1697, som Søn af Stiftsprovst i Viborg og senere i København, M. Søren Knudsen Sevel, d. 1720, og Hustru Marie

Lavritsdatter Trane, d. 1711. I Aaret 1716 dimitteredes han som Student af Rektor Johan Sneedorph fra Sorø Akademi. Som ung theologisk Kandidat fik han Lejlighed til at prædike for Kongen, Frederik IV, i Frederiksberg Slotskirke. Den 15. (el. 24.) Decbr. 1724 blev han udnævnt til Pastor Adjunctus hos Hr. Lars Judichær i Hammer, hvis Svigersøn han blev Aaret efter, og ved hvis Død i Decbr. 1739 han blev Sognepræst.

Et Vidnesbyrd om, hvorledes Forholdet i Kirke og Skole var i de Aar, har vi i en Indberetning fra 1740, som Hr. Sevel efter Opfordring af Biskop Hersleb indsendte til Kirkeinspektionskollegiet, der ønskede Oplysning om, hvorledes det stod til med Ungdommens Vejledning i Kristendomskundskab.

„Udi Hammer og Lundbye Meenigheder skeer Catechisation hver hellig dag om Sommeren i begge Kirkerne af mig og Degnen; men om Vinteren kand det ikke skee formedelst Kuldten, Dagens Korthed, vanskelig sognevei; efterat tienesten er til ende, bliver det læst for ungdommen; thi Meenigheden vil ikke blive tilstede; Degnen læser i Byerne om Vinteren, for dend confirmerede ungdom bliver der læst af mig 2 Gange om ugen paa de dage, Jeg veed, Jeg kand være frie for andre forretninger; Skolerne besøger Jeg det meeste, andre forretninger vil tillade mig det.“

Hammer, d. 18. Maj 1740.

K. C. Sevel.

Den 2. Marts 1753 holdt Biskop L. Harboe Visitats i Hammer, om hvilken han gav følgende Indberetning: „Hr. Knud Chr. Sevels Prædiken over Col. 1,20 skikkelig. Her var Ungdommen bunden til visse Ord og Spørgsmaal, hvilket gjorde, at de snart intet kunde svare, eller og vare ganske uvisse. Bøgerne ikke alle i Rigtighed“. Af denne Indberetning kan man forstaa, at de aandelige Forhold i disse Aar ikke har været særlig gode.

I Hr. Knud Sevels Tid hjemsøgte begge Sognene af den forfærdelige Kvægpest, der anrettede megen Ulykke. Sygdommen viste sig paa Sjælland først i Lundby Sogn; men skønt dette blev afspærret, lykkedes det dog ikke at hindre Landeplagens Udbredelse. Om et Barn fra Lundby, der 2. Søndag ef. Paaske 1745 blev døbt i Hammer Kirke, bemærkes i Kirke-

bogen: „Dette Barn blev døbt i Hammer Kirke paa Grund af, at Lundby formedelst Kvægsygen, som først der udbrød, var afspærret“.

1759 antog Hr. Sevel Hr. Peder Hjermin som Kapellan, for hvem han med kgl. Bevilling af 10. April 1761 oplod Kaldet, som det hed. Selv forblev han boende i Hammer Præstegaard indtil 1766, da han overlod den til Hr. Hjermin og flyttede til Annexgaarden i Lundby, som Kapellanen hidtil havde benyttet. I aarlig Pension af Kaldet fik han 300 Rdlr., der vel ikke var meget at leve af for ham selv, men sikkert har været meget at skulle give Afkald paa for den, der nu havde Embedet. Hr. Sevel oplevede at overleve Hr. Hjermin og følge ham til Graven, 1772. Ogsaa den næste Præst, Hr. Nestius, skulde han komme til at overleve. Selv døde han 1782 og blev begravet d. 10. Septbr., næsten 86 Aar gl.

Aaret efter sit Komme til Hammer havde han d. 3. Oktbr. 1725 ægtet sin Formand, Hr. Lars Judichærs Datter, Susanne Kirstine. I 45 Aar var de gift; men Ægteskabet var barnløst. Ogsaa sin Hustru overlevede han, idet hun døde, 70 Aar gl., 1770, og blev begravet d. 4. Septbr. Provst Jens Hersom i Rønnebæk talte over hende.

Gjessing, der regner Hr. Knud Sevel med blandt Jubel-lærerne, skrev i 1781 om ham: „Han har imidlertid været af saa gode Sinds og Legems Kræfter, at han i Nødsfald (endog i afvigte Aar) har i Kirken kunnet forrette nogle Ministerialia. Men nu sidste Aar har Sindets Kræfter kjendelig aftaget. Legemet er skrøbeligt, dog ikke sengeliggende“.

Denne Præst, der skulde komme til at virke i Hammer i 58 Aar, er den af alle Præsterne, der har været her længst. Hans lange Livsvej er det lærerigt at standse ved et Øjeblik her til Slutning. Ikke fordi der var noget særligt fremtrædende ved den; men fordi den egentlig saa gribende viser os Stadierne i Menneskelivet: Som ganske ung, 27-aarig Kandidat, var han rykket ind i Hammer Præstegaard; her traf han den unge Kvinde, der kun 24 Aar gl. i 45 Aar skulde blive hans Hustru, og da han 32 Aar gl. fik selve Sognekaldet, som før nævnt eet af Landets største, syntes Lykken for Menneskeøjne ikke at kunne blive større. Saa kom den lange Arbejdsdag, indtil den

Tid kom, hvor Ungdommen og ogsaa Samtiden var borte, een efter een var ikke mere. Som en ensom, svag Olding, der var taget til Side, gik han nu omkring i den gamle Præstegaard, hvor han engang var rykket ind som lykkelig og glad, og ventede paa det sidste Rejsebud. Kunde Stuerne her tale, hvad vilde de da ikke fortælle os!

12. Hr. Peder Hjermin. (13 Aar). Født den 12. Maj 1728 i Hillerød, hvor hans Fader, Anders Christensen Hjermin, g. m. Barbara Hansdatter, var Klokker ved Frederiksborg Slotskirke. Tolv Aar gammel kom han i Frederiksborg Skole, der dengang lededes af Rektor M. Joh. Schrøder, og herfra dimitteredes han 1748 til Universitetet i København. 1749 tog han den filosofiske og 1751 den theologiske Eksamen. Den 4. Marts 1757 kaldtes han til Kapellan i Lundforlund og Gjerlev hos Hr. Iver Boeslund (d. $11/1$ 1758); og den 12. Oktober 1759 udnævntes han til Kapellan i Hammer og Lundby, hvor han indsattes 1. Søndag i Advent s. A. Da han paa det Tidspunkt var gift, fik han Bolig i Annexgaarden i Lundby, hvor han blev boende til 1766, skønt Hr. Sevel, som tidligere omtalt, allerede 1761 havde afstaaet Sognepræsteembedet til ham. I disse Aar synes det dog, som den gamle Sognepræst nu og da har fungeret i Kirken. Mange Aar skulde Hr. Peder Hjermin dog ikke faa Lov til at virke i Præstegerningen, idet han kun 44 Aar gammel døde, 1772, efter 13 Aars Gerning i Hammer og Lundby. Han blev begravet d. 10. Juli, ved hvilken Lejlighed Provst Jens Hersom talte.

Hr. Peder Hjermin var gift med Hedvig Sondral (Wiberg har: Sandal), der overlevede ham i mange Aar og blev begravet 29. Maj 1811, 82 Aar gl. Indtil sin Død beboede hun et af hendes Mand paa Hammer Præstegaards Grund bygget Enkesæde. I Ægteskabet var der følgende Børn:

1. Iver Boeslund Hjermin, født og død 1760.
2. Barbara Hjermin, døbt 15. S. e. Trin. 1762. (Fadder: Jomfru Christiane Sophie Hjermin fra Frederiksborg); begr. $7/10$ 1762.
3. Anders Hjermin, døbt $19/10$ 1763.
4. Anne Marie Hjermin, døbt $17/4$ 1766. G. m. en Harboe. Hun var Moderens eneste Arving, da denne døde 1811, og det af hende beboede Hus solgtes.

5. Sophie Magdalene Hjermin, døbt $\frac{8}{2}$ 1771, begr. $\frac{14}{3}$ s.A.

Familien Hjermin blev haardt prøvet. Hr. Peder Hjermin maatte se i hvert Fald tre af sine Børn gaa bort, og i den gamle Præsteenkes Lod faldt det at lukke sin Mands og alle sine Børns Øjne — paa eet nær.

13. Hr. Frederik Christian Nestius. (10 Aar). Fødtes d. 9. Marts 1723 i Landet Præstegaard paa Lolland, hvor hans Fader, Hr. Michel Nestius, en født Tysker fra Rygen, var Præst i Landet, Ryde og Aageby, død 1747; Moderen hed Elisabeth Innis, død 1741. Tidligt mistede Hr. Nestius begge sine Forældre. I 1743 blev han Student fra Nakskov Skole, tog i Juni 1744 filosofisk, i 1746 theologisk Eksamen, og i 1747 holdt han sin Dimisprædiken. Det var rimeligvis paa et Tidspunkt, hvor vort Land havde rigelig af Præster og Kandidater, for i ikke mindre end 24 Aar maatte han taalmodigt vente paa Embede. Fra denne Tid er det rimeligvis, at det gamle Ord stammer: „En Kapellan kan gammel blive og holde sig ved Haab i Live“. Da han endelig opnaaede et saadant, idet han d. 12. Oktbr. 1770 blev kaldet til Kateket ved Sct. Nikolaj Kirke i København, var han 47 Aar gl. Den 3. Septbr. 1772 udnævntes han til Sognepræst i Hammer og Lundby, 49 Aar gl. Ligesom sin Formand i Embedet maatte han svare aarlig 300 Rdlr. til Hr. Sevel, som overlevede ogsaa ham.

I Hr. Nestius's Tid led Sognekaldet et ikke ringe Tab, idet han ifølge en kgl. Confirmats af 1775 for bestandig overlod de Præstekaldet tilhørende Annex- og Mensalgaarde og Huse til Ejeren af Lundbygaard, Generaladjutant, Major og Kammerherre Caspar Vilhelm Munthe af Morgenstjerne, og de fremtidige Ejere af denne Gaard, imod den Afgift, som af disse Gaarde og Huse hidtil var svaret til Præsten.

Hr. Nestius døde 1782, 59 Aar gl., og blev begravet den 5. August. Aaret efter, at han var kommen til Hammer, ægtede han, 50 Aar gl., den 9. Juni 1773, i Køge, Elisabeth Brasch, Datter af Forpagter Otto Christian Brasch paa Gl. Køgegaard og Hustru Charlotte Elisabeth Bartholdy. De havde ingen levende Børn, men en dødfødt Datter begravedes $\frac{12}{5}$ 1779. — Den $\frac{13}{11}$ 1775 begravedes Hr. Brasch's lille Søn paa Rønnebæksholm, død i Hammer Præstegaard, $1\frac{1}{2}$ Aar gl. — I 1777

nævnes som Fadder i Hammer: Jomfru Birgitte Brasch i Præstegaarden. — En Slægtning af Hr. Nestius eller hans Hustru var maaske den „Lieutenant Lange i Hammer Præstegaard“, der findes omtalt som begravet ^{17/9} 1782, 82 Aar gl.

14. **Hr. Peder Jakob Homann.** (44 Aar). Fødtes i Horsens den 15. Oktober 1753 som Søn af Handskemager Peder Homann og Hustru Anne Katrine Endelave. 1764 kom han i Horsens Latinskole, hvorfra han 1773 dimitteredes til Universitetet. Da han sad i smaa Kaar, maatte han, straks efter, at han havde taget Studentereksamen, tage Plads som Huslærer hos Hr. Holger Sehested til Bjerre i Aale Sogn ved Horsens, som Lærer for dennes to Sønner, Jens og Holger. Efter to Aars Forløb vendte han igen tilbage til Studierne i København, hvor han ogsaa maatte kæmpe for Udkommet, idet han maatte være Huslærer for den astronomiske Professor, Etatsraad Christian Horrebows Børn. I 1776 tog han den filosofiske Eksamen med Laud. 1777—80 var han Alumnus paa Valkendorfs Kollegium. Han studerede nu Teologi og var langt fra færdig, da han en Dag ganske uventet fik Brev fra Biskop Rottbøl i Viborg om, at en Præst, paa hvis Kald han havde faaet Løfte om Succession af Grev Scheel-Plessen, var død, saa han maatte skynde sig saa meget som muligt med at faa Embedseksamen, hvis dette Kald ikke skulde gaa fra ham. Han gik da op før Tiden og tog den teologiske Embedseksamen den 27. Juli 1779 med Non cont., altsaa en meget ringe Karakter. Embedet i Viborg Stift, for hvis Skyld han var gaaet for tidlig op, fik han imidlertid ikke, derimod kaldtes han den 13. December samme Aar af Kancelliraad Chr. Haaber til Sognepræst i Vallensbæk ved København, paa hvilket Kaldsbrev han den 26. Jan. 1780 fik kgl. Stadfæstelse. Samme Dag holdt han sin Dimisprædiken, for hvilken han opnaaede Karakteren Laud. Hans Ordination fandt dog først Sted den 16. Juni 1780, hvorfor han forblev boende paa Valkendorfs Kollegium indtil Maj s. A. Grunden til, at Ordinationen blev udsat, maa have været den, at det paa samme Tid har været paa Bane, at han skulde have været Præst i Vorning, Kvorning og Hammershøj i Viborg Stift, til hvilket Embede han endogsaa skal være kaldet den 12. April s. A., uden at han dog modtog det.

Kort Tid efter Ordinationen holdt Hr. Homann d. 27. Juni 1780 Bryllup i København med sin tidligere Elev, den 21-aarige Magnine Horrebøw, f. 22. Juni 1759, Datter af den før omtalte Etatsraad, Professor Mathes. & Philos. Mag. Christian Horrebøw (som var død d. 19. Septbr. 1776), og Hustru Anna Barbara Langhorn, der døde i Hammer Præstegaard d. 31. Aug. 1812, 78 Aar gl.

Efter knap to Aars Gerning i Vallensbæk kaldtes Homann d. 29. Maj 1782 til Præst i Glenstrup i Aarhus Stift. Dette Embede kan han imidlertid kun have været i nogle ganske faa Maaneder, for allerede den 2. Oktbr. s. A. beskikkedes han til Sognepræst for Hammer og Lundby. Han var paa det Tidspunkt kun 29 Aar gl. Hele denne hans hurtige Maade at komme frem paa er et talende Eksempel paa, hvad private Forbindelser og Bekendtskaber i de Tider formaaede at sætte igennem ved Besættelse af Embeder. Homann havde paa det Tidspunkt kun været Kandidat i tre Aar, han havde den ringeste Karakter, der kunde gives, og dog havde han altsaa nu faaet eet de største Embeder i Landet, efter at han endda forud havde haft ikke mindre end tre Udnævnelser til Sognekald, og det paa en Tid, hvor mange dygtige Kandidater maatte vente i Aaringer paa at faa Ansættelse (jfr. Forgængeren, Pastor Nestius).

I Embedsbogen i Hammer findes en Notits af Homann selv, der giver os et Indblik i, hvorledes hans økonomiske Forhold var:

„I mit Kaldsbrev blev mig i Betragtning af Kaldets Størrelse paalagt at svare 100 Rdlr. aarlig til en norsk personel Kapellan, nemlig Axel Storm, indtil han paa anden Maade blev befordret. Jeg modtog Præstegaarden i en saa yderlig forfalden Tilstand, at der ikke kunde findes slettere i Landet, hvorfor jeg straks baade med nye Bygninger og Reparationer maatte sætte mig i betydelig Gjæld. Jeg søgte med Grund i Aaret 1786 at blive befriet fra den trykkende Byrde af 100 Rdlr. ekstraordinær Pension; (thi jeg maa betale 50 Rdlr. aarlig til 2 Enker, sc. Mad. Hjermin og Nestius), men jeg maatte taalmodig bære Byrden, indtil Gud i Aaret 1793 d. 18. Okt. befordrede Storm til Evigheden, efter at jeg havde betalt 1105 Rdlr. til ham i Pension i 11 Aar og 16 Dage.“

En meget mærkelig og lærerig Tildragelse knytter der sig til Pastor Homanns Ophold i Hammer. Gennem sit Ægteskab var Homann bleven Svoger til den bekendte, højt begavede Otto Horrebow, hvis Lærer han ogsaa i sin Tid havde været. Efter at denne i 1793 havde taget teologisk Embedseksamen med Udmærkelse, blev han een af sin Samtids mest radikale Forfattere, der paa alle mulige Maader søgte at bruge sine gode Evner til at latterliggøre Bibel og Kristendom, ikke mindst ved sit kristendomsfjendske „Religionsblad“, „Jesus og Fornuften“, samt andre Skrifter og Artikler i forskellige Tidsskrifter. Pastor Homann, der undertiden fik Besøg af denne sin Svoger i Hammer, har sikkert følt sig pinlig berørt af sin Familieforbindelse her. Det synes endogsaa, som om Otto Horrebow har benyttet sine Ophold i Hammer til at gøre Propaganda for sine Anskuelser. Dr. phil., Sognepræst Holger Fr. Rørdam fortæller i hvert Fald, hvorledes der i hans Faders Tid hos en Bonde i Hammer blev fundet et Bind af det ovenfor nævnte „Religionsblad“. Man kan selv tænke sig, hvilken nedbrydende Gerning et saadant Blad kunde øve i en Befolkning, der i Forvejen ikke stod særlig højt i Oplysning og selvstændig Tænkning.

Gud har imidlertid mange Veje, ad hvilke han kan naa ind til de menneskelige Hjerter. Ogsaa ind til Otto Horrebows fandt han, men først i dennes ældre Aar, i hvilke der, ukendt hvorledes, maa være sket en gennemgribende Forandring med ham. Justitsraad, Godsforv. O. F. C. Rasmussen, der er kendt for sine udmærkede „Optegnelser om Gisselfeld“, har i Følge Holg. Fr. Rørdams Oplysninger fortalt, at han, der i sin Barn-dom selv ofte var kommet i Hammer Præstegaard hos Pastor Homann, flere Gange havde hørt af sin forlængst afdøde Stedfader, der var jævnaldrende med Homanns Børn og Omgangsven af disse, at Horrebow i Slutningen af sit Liv (han døde 1823), bittert fortrød sit fejlslagne Liv og tidligere Færd, og at han paa sit Forlangende en Søndag blev taget til Alters af Homann i Hammer Kirke sammen med Menigheden. Da Sakramentet var givet Altergæsterne ved det første Bord, i hvilket Horrebow deltog, blev han liggende paa Knæ for Alteret, skønt det blev betydet ham, at han kunde rejse sig, og saaledes

vedblev han at ligge knælende under hele den hellige Handling, indtil det sidste Bord med Altergæster havde fjernet sig. — Det var en angrende Synder, der her havde fundet sig selv og Gud. Underligt blot at tænke paa, hvor mange kostbare Aar der først skulde gaa tabt!

Et Vidnesbyrd om, hvorledes den aandelige Tilstand i Kirke og Skole var ved Aarhundredets Begyndelse, har vi fra Biskop N. E. Balles Visitatsbog fra Aarene 1799—1807.

1799, 15.—16. Oktober:

Hammer og Lundby Sogne: Sognepræsten Hr. Homann prædikede over Ps. 95,1 grundigt, opbyggeligt, klart og rørende. Han catechiserer meget vel og messer godt. Degnen Birchedal synger meget godt, men catechiserer maadelig. — Ungdommen svarede af Lærebog og Catechismus med god Forstand og Færdighed. Adskillige udmærkede sig. De vidste noget af den Bibelske Historie og havde lært Psalmer. Ogsaa læste de godt i Bog. — Der svarede, at intet var at klage. — Embedsbøgerne findes i behørig Orden. — Kirkerne er i Stand, og Præstegaarden ligesaa.

Ring Skole: Børnene svarede meget vel, med Forstand og Færdighed. Lærebogen (Balles) var bleven vel igiennemgaaet med dem. De forstod ligeledes Catechismus. Bøglæsning var god. Man havde lært Psalmer. 17 Bøger uddeltes. Mange skrive og regne. Skoleholder Bolandt er duelig og flittig. Han catechiserer godt. Et Eksempel af Rist er givet ham paategnet (en Anvisning for Lærere, som Biskoppen uddelte til saadanne Lærere, der formentes at kunne have Nytte af den).

Hammer Skole: En god Deel Børn havde læst Lærebogen, dog ikkun de første Capitler, og svarede vel. De gjorde ligeledes god Rede for Catechismus. Bøglæsning var meget god. Man havde lært Psalmer. 17 Bøger blev uddelte. Skoleholder Hammer er gammel og catechiserer saa maadelig, men lærer Børnene godt at læse i Bog.

Lundbye Skole: En Mængde Børn var forsamlet. Nogle svarede gandske vel af Lærebog og Catechismus. Bøglæsning var skikkelig hos nogle, hos andre maadelig. Man havde lært Psalmer. 20 Bøger blev uddelte. — Skoleholder Weis er gammel og svagelig, men catechiserer dog nogenlunde.

1805, 6.—7. Juli:

Hammer Kirke, hvor og Ungdommen fra Lundby. Sognepræsten Hr. Homann prædikede over Evang. paa 4. Sønd. ef. Trin. meget omhyggeligt i et populair og rent Foredrag, med indtrængende Kraft og Fynd paa Hjerterne. Han catechiserer fortrinlig godt og messer vel.

Degnen Msr. Birchedal synger godt og catechiserer skikkelig.

Den største Deel af Ungdommen udmærkede sig ved en fuldstændig og fortrinlig god Kundskab efter Lærebog og Catechismus, da man vidste at gjøre Rede for alt, ej alene med Færdighed, men ogsaa med klar Indsigt og sammenhængende Begreber, saa at jeg kunde spørge, hvad og hvorledes jeg vilde, og savnede aldrig bestemt og rigtigt Svar. Man kjendte ligeledes den Bibelske Historie, havde lært mange Psalmer og læste godt i Bog. Kirkens trofaste Lærer, den retskafne og altid virksomme Hr. Homann, har ved sin forstandige Undervisning, ledsaget med kraftfulde og passende Formaninger, forhvervet sig den priseligste Fortjeneste af disse Menigheders velgjørende Oplysning og Sædelighed. Herren velsigne, styrke og glæde ham med rige Frugter af sin utrættelige Flid til hæderfuld Oldings-Alder.

Der svarede, at ej noget var at klage.

Lundbye Skole: Skolelærer Carstens er ikke uskikket, beviser Flid og catechiserer nogenlunde vel. Adskillige Børn havde gjort skikkelig god Fremgang i Lærebogen og svarede deraf saavel som af Catechismus med Færdighed, ikke uden Begreb og Eftertanke. Den Bibelske Historie var ikke begyndt endnu. Men 4 lære at skrive. Man havde lært Psalmer. Med Boglæsningen kunde jeg hos de flittige være fornøjet, da de vidste at hjælpe sig skikkeligen frem i Bøger, som vare fremmede for dem, og nogle læste ret godt. Der maa idelig afvexles med Læsning i forskellige Bøger, og Stavning til øves, for at komme til fuld Fasthed og Færdighed i Læsning. Jeg tilønsker den velskikkede Skolelærer Carstens al Kraft og Velsignelse fra Gud i sit vigtige Kald.

Ring Skole: Skolelærer Bolandt er duelig og vel oplagt. Om han nu anvender al Flid, kan være tvivlsomt. Han catechi-

serer fermt, men ikkun noget for vidtløftig og udsvævende. Ej heller tilholder han Børnene at lære ret udenad. Han syn-ger godt. — Ikkun faa Børn havde gjort god Fremgang i Lærebogen, men disse vidste dog at svare deraf med rigtigt Begreb og nogenlunde Færdighed. Catechismus var ogsaa lært med Eftertanke. I den Bibelske Historie havde adskillige lært et og andet. Tre skriver og 1 regner. Man havde lært Psalmer. De flittige læste til Fornøjelse i Bøger, som ellers vare dem fremmede, hvilken Afvexling bliver ideligen at igjentage. Jeg tilønsker Skolens duelige og vel oplagte Lærer Bolandt ufor-trøden Taalmodighed i sit møjfulde Kald til mangefold Held og Velsignelse.

Hammer Skole: Skolelærer Hammer kan i sit 75. Aar ikke stort mere. Dog lærer han Børnene at læse vel i Bog og cate-chiserer ikke slet. Fire til fem Børn svarede ret godt af Lære-bogen, med klart Begreb og temmelig Færdighed. Men flere havde glemt, hvad de vidste. Nogle gjorde ogsaa god Rede for Catechismus. Bibelskhistorie var ikke begyndt. Fire til fem lærte at skrive. Man havde lært Psalmer. De flittige læste tem-melig godt i forskellige Bøger. Den troe Olding, Skolelærer Hammer, behøver og Lettelse, og fortjener den.

I Homanns Tid gennemførtes under Frederik VI. Forord-ningen af 29. Juli 1814, den store Skolelov, der i over Hundrede Aar i det væsentligste har dannet Grundlaget for den danske Folkeskole og dens rivende Udvikling, indtil den ny Tilsynslov af 20. Maj 1933 har afløst den og bragt ny Momenter ind, om hvis Betydning kun Fremtiden ved Besked.

I Hammer Embedsbog har Provst Lautrup skrevet en lille Karakteristik af Pastor Homann: „Han skal have været en kristelig-sindet, saare retskaffen, mild og venlig Mand, der, om end ikke særlig begavet, dog virkede til Held og Velsignelse i sine Menigheder, hvis Kærlighed og Agtelse han under sin lange Embedsvirksomhed vidste at erhverve sig.“

Trods alt godt, som der saaledes er bleven sagt om Pastor Homann, saa har dog den aandelige Tilstand i hans Tid i Hammer og Lundby Sogne sikkert været ringe. Homanns nær-meste Forgængere havde ikke været særlig betydelige Mænd, saa dér har der ikke været noget særligt at bygge paa. Dertil

kom, at Tiderne i alle disse Aar var onde for Land og Folk, ja, for hele Verden, og sidst, men ikke mindst, at det var den rationalistiske Aandsretning, der paa det Tidspunkt satte sit Præg paa Livet herhjemme og ligesom lagde en død og kold Haand over Evangeliets Ord. Det var jo saaledes i 1810, at Grundtvig holdt sin berømte Dimisprædiken over det alvorlige Spørgsmaal: „Hvi er Herrens Ord forsvundet af hans Hus“.

Pastor Homann døde den 22. Febr. 1827, 74 Aar gl., efter i 44 Aar at have været Præst i Hammer og Lundby. Hans Grav er forlængst sløjjfet; men Stedet, hvor den laa, vises endnu, ligesom Ligstenen over ham er bevaret og indmuret i det sydøstlige Hjørne af Hammer Kirkegaardsmur ind mod Skolehaven. Tidens Tand, Forvitren og Slid har gjort den gamle Ligsten meget medtaget, men endnu kan man dog, omend med Besvær, læse den indhuggede Indskrift:

Peder Jacob Homann.

Sognepræst til Hammer og Lundby Menigheder.

F. d. 25. Oktober 1753, død d. 22. Februar 1827.

„I Tro og Lære var han Christen.

Derfor var han sin Hustrus trofaste Ægtefælle,

Den kjærligste Fader for sine Børn og Menigheder.

Sine Venners hulde Ven og de nødlidendes Hjælper og Trøster.

Han nyder nu den Fred, som Jesus giver dem, der lever og dør i Herren.“

I de sidste Maaneder af sit Liv har Homann været svag og syg, hvorfor han maatte holde Kapellan. Denne, Hr. Niels Müller, der to Aar efter Homanns Død blev gift med hans yngste Datter, blev kaldet d. 8. Decbr. 1826.

Homanns Enke overlevede ham i 14 Aar og døde den 29. Juni 1841, 82 Aar gl. I mange Aar var hun syg og sengelig-gende; men ikke desto mindre var hun „en i høj Grad livlig og aandfuld Kvinde, der ved sin Sjæls Kraft hævede sig over Legemets Skrøbelighed“. Efter sin Mands Død maatte hun efter de mange Aars Ophold i Hammer Præstegaard, 44 Aar, bryde op herfra og flytte til Vordingborg, „hvor hun ved sin sjældne Aandskraft og sit gudhengivne Sind under et flereaarigt Sygeleje vandt almindelig Agtelse“.

I Hammer Præstegaard, i den østre Længe ud til Haven, findes endnu et lille, firkantet Rum med et højtsiddende Vin-due med Jernstænger for. Til dette Rum knytter der sig fra

Homanns Tid en ejendommelig, smertelig, vemodig Livsskæbne, som har gjort et saa stærkt Indtryk paa Befolkningen i Hammer, at skønt det nu er over Hundrede Aar siden, lever dog Mindet om det endnu herude, navnlig blandt ældre Folk. Fire Aar efter Homanns Komme til Hammer fødtes dem her en lille Dreng, der i Daaben fik Navnet Christian Ludvig Homann. Tyve Aar gammel blev denne Student fra Herlufsholm og otteogtyve Aar gl. teologisk Kandidat. Efter i nogle Aar at have været Kapellan i Hagested og Gislinge, blev han i 1817 udnævnt til Præst paa Østerø paa Færøerne. Han var paa det Tidspunkt gift med Johanne Margr. Kaas. I 1816, inden Opbrudet til Færøerne, fødtes der dem i Hammer Præstegaard en lille Pige, der fik Navnet Magnine Homann. Fra Færøerne kom C. L. Homann efter ganske faa Aars Forløb tilbage til sit Barndomshjem, hvor han døde 1824, kun 38 Aar gl. I sin sidste Tid, efter sin Hustrus Død, var han uheldelig sindssyg. Da man i de Tider endnu ikke kendte til Sindssygehospitaler herhjemme, maatte man beholde de syge i Hjemmene, og den ulykkelige unge Præst blev derfor spærret inde i det lille Rum, der rimeligvis er bleven indrettet til det samme, hvilket bl. a. kan ses af Vinduet, der er det eneste højtsiddende Vindue i hele Præstegaarden. Ved Siden af det lille Rum var der indtil for nogle ganske faa Aar siden et endnu mindre, til hvilket man kom ind ad en Dør for sig, og her inde i dette meget smalle, mørke, vindueløse Rum kunde man gennem en Tremmevæg se ind til den syge og vel ogsaa skubbe Maden ind til ham. Man kommer uvilkaarlig ved alt dette til at tænke paa Brorsons ulykkelige, sindssyge Søn i Ribe Bispegaard. I almindelig Folketale gaar Cellen, i hvilken den stakkels, sindssyge Præst maatte sidde, under Navnet „Fængslet“, vel sagtens fordi den i meget minder om en Fangecele. Den er bleven noget af et historisk Sted, og mange er de sære Sagn og Rygter, der i Tidens Løb er sat i Omløb om den. Nogle har fortalt, at det spøger derinde. Ingen i Præstegaarden er rigtig stolt af at gaa derind, efter at Mørket er faldet paa; kan det opsættes, til Dagslyset skinner ind gennem Jerngitteret, saa ses det gerne. Og de unge Piger i Præstegaarden faar aldrig noget at vide om, hvilken sørgelig Livsskæbne der knytter sig til det

lille Rum. Nu bruges det til Arkiv, under hvilket Navn det da ogsaa i Almindelighed gaar.

Man kan tænke sig, hvilken Prøvelse alt dette har været for Homanns, og hvilket tungt Kors det har været for Hjemmet. Mange Sukke har sikkert lydt her i disse Aar. Endnu kan man i Kirkebogen fra 1824 se den gamle Faders rystende Haandskrift dør, hvor han under Døde har maattet indføre sit eget Barn. — To andre Børn mistede Homanns i Hammer; begge blev døbt med det ejendommelige Navn: Jens Frygtgud Homann.

I Homanns Ægteskab var der tolv Børn, nemlig:

1. *Anne Barbara Homann*, f. $\frac{4}{4}$ 1781 i Vallensbæk, g. $\frac{15}{10}$ 1805 med Enkemanden Hr. Dionysius Windekilde, der var Præst i Køng og døde $\frac{5}{12}$ 1809. Et Digt i Anledning af Brylluppet findes i Berlingske Tidende 1805, Nr. 84. En Datter af dem: Johanne Dorthea Windekilde er døbt i Hammer $\frac{16}{4}$ 1809.
2. *Christian Horrebøw Homann*, f. $\frac{6}{7}$ 1782 i Vallensbæk, Student 1802 med Laud, Cand. medic. 1809, H. ill., Distriktslæge i Kragerø 1812. R. af Dnbg. $\frac{31}{1}$ 1813, død $\frac{10}{6}$ 1860. G. m. Boel Cathrine Bjørn. Hans Søn af samme Navn, der ogsaa blev Distriktslæge i Kragerø, blev Æresdoktor i København ved Universitetets Jubelfest 1879. En ældre Søn, Peder Jakob H., blev Højesteretsadvokat i Kristiania; efter ham har endnu et Kvarter af Byen Navnet Homannsby.
3. *Peder Homann*, f. $\frac{5}{11}$ 1783 i Hammer. Blev Kongens Foged i København og Etatsraad. G. m. Birgitte Ludvigsen. Deres eneste Barn var Digteren Just Ludvigsen H., der faldt som Premierløjtnant i Slaget ved Isted.
4. *Balthasar Gebhard Homann*, døbt $\frac{29}{12}$ 1784.
5. *Christian Ludvig Homann*, f. $\frac{27}{1}$ 1786, Student 1806 fra Herlufsholm. Cand. theol. $\frac{27}{10}$ 1814, H. ill., Kapellan p. p. i Hagedsted og Gislinge, og $\frac{11}{3}$ 1817 Præst paa Østerø blandt Færøerne, død i Hammer Præstegaard $\frac{21}{8}$ 1824 og begr. paa Hammer Kgd. $\frac{28}{8}$ 1824. I Brammers kirkelige Lejlighedstaler findes bevaret Præsten i Køng, Tage Müllers, Ligtale over ham. I sin sidste

- Tid, efter sin Hustru Johanne Margr. Kaas's Død, var han sindssyg. En Datter af dem, Magnine H., blev født i Hammer Præstegaard $15/4$ 1816.
6. *Agathe Johanne Homann*, døbt $21/6$ 1787. G. $2/3$ 1814 med Købmand Hans Staal i Vordingborg. Hun døde 1876.
 7. *Anne Katrine Homann*, døbt $30/12$ 1789. Død ugift $7/1$ 1871 i Albæk Prgd.
 8. *Niels Gottlob Ryberg Homann*, døbt $14/10$ 1792. Levede i mange Aar som Urtekræmmer paa Christianshavn. Hans Navn ses endnu indgraveret i en Rude i Brygger-set fra 1813.
 9. *Jens Frygtgud Homann*, døbt $13/7$ 1794, begr. $12/4$ 1795.
 10. *Nikoline Lovise Homann*, døbt $17/4$ 1796.
 11. *Jens Frygtgud Homann*, begr. $8/4$ 1797, 3 Dage gl.
 12. *Magnine Homann*, f. $21/12$ 1801. G. $3/7$ 1829 m. Hr. Niels Müller, der, efter en kort Tid at have været hendes Faders Kapellan i Hammer, 1828 blev Kateket i Hjør-ring, 1835 Præst i Øster-Brønderslev og Hallund, 1850 i Albæk og Voer, 1867 R. af Dnbrg., 1873 afsk. i Naade med Pension. Boede siden i Randers.

15. **Peter Rosenstand Wøldike.** (12 Aar). Blev født i Sorø d. 7. Decbr. 1781 som Søn af Mag. Jeremias Wøldike, der siden 1766 var Professor Mathes. & Philos. ved Akademiet her. 1787 forflyttedes han til København som Professor i Matematik ved Universitetet, og her døde han 1813. Moderen, Sabine Margrete Rosenstand Goiske, var en Datter af Professor theol. Dr. Peter Rosenstand Goiske. Baade paa Faderens og Moderens Side havde han altsaa rige Evner at slægte paa. Knap 15 Aar gl. blev han privat dimitteret Student $18/10$ 1796 med Udmærkelse. 1797 tog han filosofisk Eksamen og d. 30. April 1802 den teologiske Embedseksamen, begge Gange ogsaa med Udmærkelse. I sin Studenter- og Kandidattid beskæftigede han sig med fysiske Studier og Eksperimenter, bistaaet af sin Fader, ligesom han hjalp denne bl. a. med at indrette et Observatorium for Grev Raben paa Aalholm, „hvorved hans Haandfærdighed ofte kom ham til stor Nytte“. 1805 blev han Lærer ved Borgerdydskolen

i København og 1811 Skolens Medbestyrer. Under hans og den bekendte Skolemand, Michael Nielsens Samarbejde hævdedes denne Skole i den Grad, at den i en Aarrække var den mest ansete og besøgte i København. Ved Studenterkorpsets Genoprettelse i Bombardementsaaret 1807 indtraadte han i dette; ogsaa her viste han sin Dygtighed, idet han naaede at blive Premierløjtnant. D. 10. April 1811 tog han de praktiske Prøver i Prædiken og Katekisation, begge med Udmærkelse. D. 16. Juli 1813 udnævntes han til Sognepræst for Faaborg og Diernisse. Den 24. August s. A. holdt han Bryllup med Dorothea Elisabeth Holst, f. 12. Okt. 1782 i Sorø, Datter af tit. Professor, Provst Christen Møller Holst, der først var Præst i Sorø og senere i Randers (død 1803). Først d. 5. Novbr. s. A. fandt Ordinationen Sted.

I Faaborg-Diernisse virkede Wøldike i 13—14 Aar, indtil han d. 30. Maj 1827 kaldtes til Sognepræst for Hammer og Lundby. Et Vidnebyrd om, hvorledes Forholdene i Sognene var paa det Tidspunkt, har vi fra een af hans Sønner, der udtrykker sig saaledes, at Faderen „sled sig halvt op for at sprede det tykke Vankundigheds Mørke, som rugede over Befolkningen her“. — Wøldike var en dygtig Havemand og skal ikke blot have anlagt den gamle, sjældent hyggelige Præstegaardshave, men ogsaa en Del Haver til Bøndergaardene i Sognet. — I hans Tid indtraf der i Aarene omkring 1831 en meget ondartet Feberepidemi, der bortrev mange af Egnens Beboere. I denne for Befolkningen saa svære Tid var Præstegaarden noget af et Tilflugtssted, hvor man søgte Raad og Hjælp. Navnlig Fru Wøldike skal her have staaet som Sjælen i et velsignelsesrigt Arbejde for de lidende. — I disse Aar ramtes Familien selv af en meget tung Sorg og Prøvelse, idet begge Husets lovende, unge Døtre under Opvæksten blev vanføre. Da man paa det Tidspunkt ikke kendte til Vanførejem herhjemme, maatte man bære det tunge Offer at sende de to unge Piger til Lübeck, hvor det eneste bekendte orthopædiske Institut dengang fandtes. Man kan tænke sig, hvad det har kostet af Selvovertindelse for de stakkels Forældre at maatte undvære deres Børn og sende dem bort den lange Vej, netop paa en Tid, hvor Befordringsvanskelighederne var saa store, og Jernbaner ikke

kendtes. Til stor Glæde for de haardt prøvede Forældre lykkedes det dog for de unge Piger at genvinde deres Førlighed, den ene for hele Livet, den anden dog kun i adskillige Aar. Den meget store Udgift, som Opholdet i Lübeck forårsagede, var dog langt udover, hvad Embedet kunde bære, hvorfor da ogsaa Pastor Wøldike kom i en tyngende Gæld, der trykkede ham stærkt og fulgte ham, næsten saa længe han levede.

Den 18. Maj 1839 blev han, 58 Aar gl., kaldet til Sognepræst i Taarnby paa Amager, og her virkede han nu i de sidste 11 Aar af sit Liv. I disse Aar rantes han paany af en tung Prøvelse, idet han 1846 mistede sin næstældste Søn, en lovende ung Mand, der lige var blevet teologisk Kandidat og døde som Huslærer hos Pastor Peter Andreas Fenger i Slotsbjergby. Fenger, den senere saa kendte Præst ved Vor Frelzers Kirke, beskæftigede sig netop i de Aar med Udgivelsen af Kingos Salmer. Den unge Huslærer fik under sit Ophold i Præstegaarden en saa dyb Kærlighed til disse, at de blev ham til Trøst og Opmuntring i Døden. Ogsaa hans gamle Fader fandt paa samme Tid Trøst og Berigelse i Kingos Salmer, der blev ham dobbelt kære ved Tanken om, at de var som en Arv, hans Søn paa Dødslejet havde givet ham.

Den 15. Maj 1850 døde Pastor Wøldike selv i Taarnby Præstegaard, 69 Aar gl. Han var en ualmindelig rigt udstyret Begavelse, kundskabsrig og alsidig som faa. Trods sin Begavelse har han dog ingen Skrifter efterladt sig. Sin Interesse for Naturvidenskaben, som han havde allerede som ung, bevarede han op igennem Aarene. Alle Fremskridt og Opdagelser paa denne Videnskabs Omraade fulgte han med megen Opmærksomhed. Det samme gjaldt Teologien og Filosofien. Den sidste tabte dog i hans senere Aar hans Interesse, efterhaanden som han mærkede, hvorledes den mere og mere slog over i „den frie Tanke“, samtidig med, at han selv, ikke mindst gennem sine Prøvelser, fandt dybere og længere ind til Gud.

Pastor Wøldikes Eftermand baade i Hammer og senere i Taarnby, Provst Lautrup, har givet ham følgende smukke Vidnesbyrd: „Han var en ligesaa dygtig og nidkær som kristelig-sindet og elskelig Mand, udrustet med mange Kundskaber, men ydmyg og beskeden i Væsen, dog kraftig i Gerning, jævn i Sæder, men med fin Takt og Følelse.“

Ved hans Grav paa Taarnby Kirkegaard holdt hans Svo-ger, Pastor Chr. Møller Holst fra Magleby og Holtug, den 21. Maj 1850 en Tale, som sjældent smukt skildrer denne noble og af Gud velsignede Præsteskikkelse (findes som „Manuskript for Venner“ i H. F. Rørdam: Kirkeh. Saml. III Række).

Hans Enke overlevede ham i seks Aar og døde d. 19. Maj 1856 hos sin yngste Søn i Taarnby Skole. Deres Børn, der alle var født i Faaborg, var:

1. Sabine Margrethe Wøldike, f. $\frac{7}{9}$ 1815, i mange Aar Lærerinde i Sprog, levede som ugift hos sin Broder i Haagerup Prgd.
2. Sofie Amalie Wøldike, f. $\frac{29}{11}$ 1817, bestyrede i mange Aar sin ældste Broders Hus og boede hos denne i Kværndrup.
3. Jeremias Wøldike, f. $\frac{5}{6}$ 1819, Sognepræst i Kværndrup, bekendt som Pomolog (Dyrker af Frugtavl).
4. Christen Møller Wøldike, f. $\frac{16}{9}$ 1821, Student 1838 med Laud fra Vordingborg; udmærket ved 2. Ex. Cand. teol. $\frac{13}{1}$ 1845, Laud. Død som Huslærer i Slotsbjergby $\frac{27}{3}$ 1846.
5. Marcus Thomas Wøldike, f. 1826, Sognepræst i Brahetrolleborg og Krarup, Provst i Salling Herred.

16. **Jørgen Hjort Lautrup.** (11 Aar). Blev født i København den 28. Marts 1798 som Søn af Kancelliraad, Bogholder ved den kgl. Enkekasse Christian Nicolai Lautrup, død $\frac{12}{12}$ 1817, og Hustru Dorothea Katrine Knoph, død i Køng $\frac{28}{2}$ 1835. Lautrup var en stille, dyb, indadventt Natur med en fin lagttagelsesevne. I sit rige og selskabelige Barndomshjem, hvor flere af Datidens kendte Personligheder, deriblandt Digteren Jens Baggesen, færdedes, lærte han en betydelig Menneskekundskab, ligesom han tidligt tilegnede sig en Lethed og Utvungethed til at omgaas de forskelligste Mennesker. Han var meget velbegavet, og da han samtidig var lærelysten og samvittighedsfuld, ventede man tidlig noget ud over det almindelige af ham. Sammen med sine Brødre fik han som den velhavende Mands Søn Undervisning i Hjemmet og blev 1815 dimitteret til Universitetet af cand. theol. J. Ph. H. Beck, der senere blev Præst i Uby ved Kallundborg.

Efter at have taget Examen artium fik han Aaret efter 2. Eksamen med Udmærkelse og begyndte saa at studere Teologi. Paa det Tidspunkt indtraf imidlertid en meget stor Forandring i hans ydre Forhold, idet hans Fader ved fejlslagne Spekulationer mistede hele sin Formue og døde kort efter, hvorved Familien maatte indrette sig under meget smaa Kaar. Denne gennemgribende Oplevelse var dog ikke til Skade for Lautrup. Vel maatte han give Afkald paa det smukke Studereværelse i det fornemme Barndomshjem og flytte ind i et lille, beskedent Kammer paa Regensen; men sin Arbejdsglæde og sine Evner tog han med sig, og i de Aar, der nu fulgte, fandt han en stadig større og rigere Glæde i at fordybe sig i det teologiske Studium. I. P. Mynsters Prædikener, som han fulgte med samme Iver som Forelæsningerne paa Universitetet, fik særlig Betydning for ham med Hensyn til hans religiøse Udvikling og kirkelige Stade.

Lautrup blev en gammel Student, inden han indstillede sig til den teologiske Eksamen; men ogsaa heri sporer vi hans Samvittighedsfuldhed og noble Karakter. Det var ikke af Mangel paa Flid og langt mindre paa Kundskaber. Han var saaledes Manuduktør for flere af sine Medstuderende, deriblandt den senere saa kendte Professor, Dr. theol. C. E. Scharling. Det var derimod, fordi han stillede Fordringerne til sig selv saa højt, at han stadig betænkte sig paa at gaa op. Da det saa endelig skete, d. 20. Juli 1824, opnaaede han den meget sjældne Karakter: *Laudabilis et quidem inprimis egregie*, og selv Professorerne, siges der, kunde næsten ikke finde Ord nok til at udtrykke deres Anerkendelse af ham. Den 24. August 1827 tog han de praktiske Prædikeprøver, ligeledes med Karakteren *egregie*. Han kom nu til at bo paa Borchs Kollegium, hvor han opholdt sig i fem Aar, ivrigt optaget af Studier og Manuduktion af teologiske Studenter. I disse Aar begyndte han ogsaa paa sin Forfattervirksomhed med nogle latinske Disputatser over teologiske og filosofiske Emner.

Den 2. Juni 1830 blev de stille, ubemærkede Studieaar afbrudt, idet Lautrup den Dag kaldtes til Sognepræst i Køng i Hammer Herred, og Aaret efter, $23/6$ 1831, ægtede han sin Forlovede, Katrine Sofie Testmann (f. i København $3/2$ 1808),

Datter af Toldkasserer paa St. Croix, Kammerraad Johan Christoffer Testmann. Lautrup var paa det Tidspunkt 32 Aar og gik, som man kan tænke sig det, med megen Lyst og Forventning ind til Præstegerningen. At han har næret ikke ringe Forventning om, hvad hans Forkyndelse skulde udrette, synes at fremgaa af, at han allerede 1833 udgav en Samling trykte Prædikener og 1836 et Bind Lejlighedstaler. Det synes dog, som hans Prædikemaade ikke har egnet sig for en Landsbymenighed, og som om „flere har savnet det jævne og enfoldige i den, ligesom hans Foredrag ikke var heldigt, medens han derimod har været en god Kateket“. Hele hans Personlighed var imidlertid af en saa hjælpsom og uegennyttig Karakter, at han hurtigt og let vandt sine Sognebørns Kærlighed. — Den 11. Septbr. 1838 blev han udnævnt til Provst for Hammer og Tybjerg Herreder, en Gerning, der passede godt for ham og „laa godt for den flittige, humane og arbejdsdygtige Mand“.

Den 30. Juli 1839 kaldtes han, 41 Aar gl., til Sognepræst i Hammer og Lundby. I de Aar, som nu fulgte, modtog han en Række Tillidshverv, der førte ham højere og højere op paa Ærens Rangstige. Den 26. Marts 1842 blev han saaledes Medlem af Amsraadet for Præstø Amt; d. 18. Septbr. 1843 dekoreredes han med Ridderkorset; d. 30. Juli 1846 fik han Anmodning om at møde som gejstlig Deputeret ved Roskilde Stænderforsamling i Stedet for Biskop Mynster, der ved Sygdom var forhindret i at være til Stede. Og endelig fik han 1849 Tilbud om Bispestolen i Ribe, hvilket han dog afslog.

Alt syntes saaledes at forme sig saa straalende og lykkeligt for Lautrup i disse Aar. Men, „forunderlige er Forsynets Styrelser! Netop paa en Tid, hvor Lautrup følte sig lykkeligst ved en sjælden Forening af alt, hvad navnlig han efter sin Individualitet kunde finde glædeligt og opmuntrende, netop da sendte Gud ham en af de haardeste Prøver, og Slaget traf netop dèr, hvor Smerten føltes dybest af ham“. En meget tung Familiesorg kastede pludselig en Skygge over hans ellers saa lykkelige Liv i Hammer, idet han under meget sørgelige Forhold mistede sin eneste Datter, en lille Pige paa 6—7 Aar, Anna Emilie Thora, der, medens de ellers saa omhyggelige og kærlige Forældre var paa Besøg i Nabolaget, faldt i en Kedel med

kogende Vand, hvilket voldte det stakkels Barns Død efter svære Lidelser. Lautrup bar dog denne tunge Tilskikkelse paa en sjælden smuk Maade og med stor Gudhengivenhed. Han overvandt det dog aldrig, og til sin Død var han en stille, indadvendt Mand.

Af Lautrups Embedsbøger kan man se, hvor akkurat og samvittighedsfuld en Mand han var i Udførelsen af sin Gerning. Med Dygtighed og Indsigt ledede han sit Sogns Anliggender, ligesom han altid var rede med Raad og Daad, hvor man trængte til det. Den ny Tid paa det religiøse og politiske Omraade havde han derimod vanskeligt ved at forstaa, og den Opvækkelse, der mest ved Paavirkning fra troende Lægmænd fra andre Steder begyndte at komme frem i hans Tid i Hammer Sogn, og som til Tider kunde synes at arbejde imod Kirken, saa han ikke paa med gunstige Blikke.

I Aarene 1844—46 havde han sine Børns Huslærer, cand. theol. Hans Jacob Peter Dorph Paludan, der senere blev Sognepræst i Vestenskov, som ordineret Medhjælper i Præstegerningen.

Kun i 11 Aar skulde Lautrup komme til at virke i Hammer, idet han den 21. Juli 1850 blev kaldet til Sognepræst i Taarnby paa Amager, hvor han ligesom i Hammer efterfulgte sin Ven, Pastor Wøldike. Medens Lautrup var i Taarnby, indtraf i 1853 den sørgelige Koleraepidemi, der hjem søgte Taarnby Sogn paa det forfærdeligste. Den asiatiske Kolera, som i flere Aar havde hærget Europa, udbrød i Juni 1853 i København og forplantedes hurtigt til Amager, hvor den netop i Taarnby rasede voldsommere end noget andet Sted i Landet. Lautrup, der elskede det stille, contemplative Liv, blev nu pludselig revet ud af dette og udviste under de sørgelige Forhold en Opofrelse og Utrættelighed i at hjælpe, som var beundringsværdig. Ikke alene den svære Gerning i den store Menighed hvilte paa ham alene, men ogsaa Sognets Anliggender var betroet til hans Ledelse. I faa Uger begravede han 295 Lig. Skønt den frygtelige Katastrofe ikke kom helt uforberedt, viste det sig snart, hvor lidt de gjorde Anstalter forslog, og hvorledes alt gik langt ud over al Beregning. Selv skriver Lautrup i et Brev til Provst Mag. Becker i København den 2. Septbr. 1853: „Der er næppe een

Familie, uden at den har fjernere eller nærmere Slægtninge at begræde; stundom er 3 a 4 i samme Familie bortdøde, Børneskarer staaer tilbage uden Forældre o.s.v., og alt dette i faa Dage. Et Bryllup bestiltes en Dag hos mig af Brudgommen selv til næste Morgen, og om Morgenen berattedes mig, at han var død om Natten. En Vielse fuldbyrdedes om Formiddagen, om Eftermiddagen blev Bruden angreben af Cholera, og den næste Dags Aften kastede jeg Jord paa hende ... Alene til at grave Grave og skaffe Kister til Uformuende har jeg i 3 Uger udbetalt 230 Rdlr., og dette er intet imod Betalingen til Ekstralæger, til en Masse københavnske Vaagekoner, Colportører o.s.v. I disse Dage lægger vi Planen til et Hus til 2 a 3000 Rdlr. til Optagelse af Familier fra overfyldte Huse etc.“

Efter faa Dages Forløb var Ligkisterne opbrugte, Snedkerne kunde ikke tidsnok faa nye færdige, ingen var at faa i København, hvor man endda maatte forskrive dem fra Roskilde, Lighusene kunde ikke rumme alle Ligene, og Graverne kunde ikke faa det tilstrækkelige Antal Grave færdige. Daglig holdt der Vogne udenfor Præstegaarden med nøgne Lig, til hvilke Kister ikke var færdige. Lighusene var ganske fulde, og til sidst kunde Kirkegaarden ikke rumme flere Lig. Paa egen Risiko indviede Lautrup en lille Selvmorderkirkegaard, indtil den fornødne Bevilling nogle Dage efter kunde meddeles. Denne forslog dog kun i 8 Dage. Der maatte saa optages ny Underhandlinger om at faa et nyt Stykke Jord overladt. Og under alt dette færdedes Lautrup utrætteligt Dag og Nat blandt de ulykkelige syge og døende. Det stadige Syn af Ligkister og Jordpaakastelser sled dog paa ham. Det stod for ham om Natten. Naar han lagde Hovedet paa Pudren, var det ofte, som om han gik og strøede Kalk paa Kister, og dog var han lysesvaagen.

Det var svære Tider for dem alle. Ogsaa Familien i Præstegaarden blev angreben af den forfærdelige Sygdom, men efter 5—6 Dages Forløb var dog Krisen til alles Glæde overstaaet. Lautrup selv følte sig efter et Nattebesøg hos en Kolera-patient syg af Feber. Men ogsaa han kom sig, og han følte sig dybt taknemmelig over Guds store Naade, at ogsaa hans Liv var bleven skaanet. Hans Prøvelser var dog endnu ikke endt.

Hans ældste Søn, Johan Sophus, som med uforfærdet Mod havde hjulpet sin Fader, medens Koleraen rasede, havde trolig set til og passet Tyfuspatienter og rakt dem mangan Slags Hjælp, havde rimeligvis fra Koleratiden faaet Disposition til en ondartet Tyfus. Den 27. Septbr. 1853 følte den 20-aarige unge Mand sig syg og bad sin Fader om Nadverens Sakramente. Faa Dage efter sænkedes hans Lig i Graven. Det var en uendelig tung Prøvelse for de stakkels Forældre; men ogsaa denne Sorg tog Lautrup paa en smuk og værdig Maade. Hans Ven, Scharling, skriver saaledes om ham: „For ham opløste sig Sorg og Smerte i en stille Vemod, der følte sig tiltrukken af at dvæle paa de Steder, hvor med Erindringerne om det meget sørgelige og smertefulde, som han her havde oplevet, forbandt sig Glæden over Minder, ved hvilke hans Sjæl hang med al sin Inderlighed.“

Lautrups Helbred var i de følgende Aar af og til meget lidende, og selv ønskede han nu kun eet: Stilhed til Selvforydelse. Men Gud havde paa ny en Gerning til ham, der igen skulde kalde ham ud fra det stille Studerekammer og ud dør, hvor Bølgerne gik højt. Da Biskop Monrad under Ministeriet Ørsted af politiske Grunde var bleven afskediget fra Bispembedet for Lolland og Falster, blev Lautrup d. 6. Oktbr. 1854 udnævnt til hans Eftermand og ordineret 2. Juledag s. A. sammen med Biskop Laub i Viborg af Biskop Martensen i Frue Kirke i København. Ved Bispevielsen talte foruden Martensen ogsaa Stiftsprovst Tryde og Lautrup. Det var imidlertid ikke uden mange Betænkeligheder, han gik ind til det store, ansvarsfulde Hverv, da Stemningen overvejende havde været for den afgaaede Biskop, ja, en Del af Stiftets Præster gjorde endogsaa Forsøg paa at bevæge ham til at træde tilbage. Udnævnelsen forelaa dog imidlertid allerede dengang, saa dette var ugørligt. Aldrig saasnart var dog Lautrup begyndt at virke i sit Stift, før han vandt Indgang hos alle ved sit milde og elskværdige Væsen og ved den store Fordringsløshed og uegenlyttige Forekommenhed, der kendtes i al hans Færd. Selv følte han sig glad i sin nye Gerning, som han hurtigt gjorde sig fortrolig med; men hans Virksomhed i den skulde kun blive kort, idet han allerede d. 11. Juni 1856 efter et kort Sygeleje afgik ved Døden.

I sin sidste Levetid havde Biskop Lautrup arbejdet paa en Række „Betragtninger over Erindring, Genkendelse og Genforening efter Døden“, Tanker, der forøvrigt i mange Aar havde beskæftiget ham. Dette Skrift udkom dog først efter hans Død, ledsaget af en med stor Kærlighed og fin psykologisk Forstaaelse udarbejdet Levnedsskildring af den afdøde, forfattet af hans mangeaarige Ven og tidligere Elev, Professor, Dr. theol. C. E. Scharling.

Lautrup havde glædet sig til paa sin Sølvbryllupsdag, den 23. Juni 1856, at kunne overraske sin Hustru med de første trykte Ark af ovennævnte Skrift. Han ønskede nemlig ikke at overvære denne Dag i sit Hjem, hvor Erindringen om de to Børns Tab kun vilde give Forældrene en vemodig Fest. Men et Vidnesbyrd om, hvor højt han satte sin Hustru, der havde været hans Glæde og Trøst i de 25 Aars blide og ublide Dage, vilde han paa den forestaaende Bryllupsdag give hende ved at tilegne hende det Skrift, hvori han havde samlet de Tanker og Betragtninger, ved hvilke han havde trøstet sig og hende under deres tunge Oplevelser, og som han haabede maatte blive til Trøst og Opmuntring ogsaa for andre.

Men den Dag, som han havde imødeset med saa mange bevægede Tanker, skulde han dog ikke komme til at opleve. Det traf sig saa uheldigt, at Fru Lautrup ikke var til Stede ved hans Dødsleje, idet hun netop da var i København hos en syg Søster. Til Stede var derimod Pastor Paludan, Lautrups tidligere Kapellan og trofaste Ven fra Hammer, og Sønnen Christian Lautrup, der naaede tidsnok til at modtage et genkendende Blik fra den døende Fader. Først den næste Morgen kunde hans Hustru og hans ældste Broder indtræffe i Nykøbing.

Efter en Højtidelighed i Hjemmet og i Nykøbing Kirke førtes Liget til Taarnby Kirkegaard, hvor det blev jordfæstet, ikke langt fra den Kirke, hvortil saa mange af hans tungeste og dybest gaaende Minder var knyttet.

Endnu er hans Grav bevaret, enkel og prunkløs. Fader og Søn hviler ved hinandens Side. Paa Lautrups Gravsten staar nogle Ord, der nok kan give Anledning til Eftertanke: „Vi har tabt, Han har vundet“. Men den, der kender hans Livsskæbne, forstaar, hvad der skjuler sig netop bag ved de Ord.

I sit Ægteskab med Katrine Sofie Testmann, der flyttede som Enke til København, havde Lautrup følgende tre Børn:

1. Johan Sofus Lautrup, f. i Køng $^{22}/_4$ 1833. Forsøgte sig paa Studierne, men uden Held; kom paa et Kontor, døde i Taarnby efter Koleraepidemien $^{27}/_9$ 1853.
2. Christian Lautrup, kom 1851 i Skibsbyggerlære og blev senere Skibsbygmester i København.
3. Anna Emilie Thora Lautrup, f. $^{19}/_{10}$ 1837 i Køng, død $^{9}/_1$ 1844 i Hammer, begr. her $^{13}/_1$ 1844. „Død som Følge af en Forbrænding“ (Lautrups Tilføjelse i Kirkebogen).

17. **Hans Christian Rørdam.** (19 Aar). Var født $^{18}/_3$ 1803 som Søn af Thomas Schat Rørdam i Seerup (senere Provst i Tølløse-Aagerup), død 1831, og Hustru Cathrine Georgia Theilman. Han tilhørte en gammel sjællandsk Præsteslægt, der oprindelighed Brun; med omtrent 1700 skiftede den Navn, idet en Gren kaldte sig Rørdam (eller Rørby), en anden Lindam. H. C. Rørdam blev Student fra Roskilde 1820 og Kandidat $^{27}/_{10}$ 1824 med laud. Som Kandidat tilbragte R. nogle Aar paa Ehlers Kollegium og var i denne Tid Lærer paa von Westens Institut. Samtidig dyrkede han teologiske og eksegetiske Studier, der d. $^{6}/_{11}$ 1828 erhvervede ham den teologiske Licentiat-Grad for en latinsk Afhandling: Commentat. de autentia epist. Barnabæ, pars prior.

I disse Aar var han ligesom sin Broder, Peter Rørdam, den senere Præst i Mern og sidst i Lyngby, Medlem af en Vennekreds: „Fraternitas sodalistita“, til hvilken C. L. Heiberg, Casse, Kalkar o. fl. hørte.

Den $^{9}/_1$ 1829 blev R. kaldet til Sognepræst i Laastrup og Skals, og den $^{10}/_4$ s. A. fandt hans Ordination Sted, hvorefter han drog over til den fjernt liggende nordjydske Præstegaard.

Her boede han nu først nogle Maaneder som ugift, indtil han d. $^{7}/_8$ 1827 ægtede sin forlovede, Conradine Engelbreth, f. $^{22}/_3$ 1807, Datter af Dr. theol. Wolf Frederik Engelbreth til Lyderslev og Frøslev (død 1862) og Kirstine Marie Petersen. Det var ikke nogen hyggelig Bolig at flytte ind i for to unge, nygifte; den var gammel, forfalden og tarvelig og alt andet end netop indbydende. Det fortælles saaledes, at R. i Begyndelsen troede, at der var Lergulv i Dagligstuen; men da det

var meget ujævnt, tog han en Dag en Skovl og søgte at jævne det ud. Til hans Forbavselse viste det sig, at der var Brædder neden under; men disse var ganske overdækket af Jord. Denne blev nu hakket op og kørt bort; og flere Trillebøre blev fyldte; men det lønnede sig, for til sidst kom et Bræddegulv til Syne, der, selv om det var meget sort og medtaget, dog var et Bræddegulv, der, efter at det var blevet skuret og skrubbet flere Gange, omsider blev til et nogenlunde anstændigt Gulv, adskilligt bedre i hvert Fald end et Lergulv. Ret et typisk Eksempel paa, hvordan de gamle Præstegaarde dengang var og enkelte Steder maaske ogsaa endnu er. (Marie Rørdam: Tilbageblik paa et langt Liv). Den unge Præstefrue var imidlertid ikke uegnet til at gaa ind under saadanne Forhold. Med dygtig Haand fik hun sat Skik baade paa Bræddegulvet og paa meget andet, som trængte dertil. Et Aar efter Brylluppet blev deres første Søn, Holger, født. Den 11. Febr. 1832 fik de en lille Dreng, som blev kaldt Thomas Skat efter sin Farfar, der var død om Efteraaret 1831.

I Laastrup fortsatte R. sine Studier. Han skrev saaledes her en Fortolkning til Mathæus Evangeliet, 1838, og en Doktor-disputats, der omhandlede de patriotiske Vidnesbyrd om vore kanoniske Evangelier, især Mathæus Evangeliets Oprindelse. Forsvaret for Afhandlingen fandt Sted d. 30. Maj 1839. Det var dog ikke blot Studier, R. beskæftigede sig med. Han var samtidig praktisk Landmand, idet han selv drev Avlingen til Præstegaarden.

Den 3. Novbr. 1840 blev R. kaldet til Sognepræst ved Set. Michaelis Kirke i Fredericia med Erritsø som Anneks. Medens han var her, oplevede han de bevægede Krigsaar 1848—50. Da der 1848 skulde vælges et Medlem til den grundlovgivende Forsamling for Vejle Amts 1. Kreds, stillede han sig, men blev ikke valgt. Efter Byens Bombardement blev han Medlem af „Komiteen til Understøttelse af de i Fredericia ved Bombardementet betrængte Indvaanere“. Senere blev han ogsaa Medlem af den af Regeringen udnævnte Komité, der havde det samme Formaal for Øje. Den 17. Marts 1850 udnævntes han til Tak for sine Fortjenester til Ridder af Dannebrog. Medens han var i Fredericia, skrev han en Kirkehistorie og udgav Prædikener til Erindring om Krigstiden 1848 og 6. Juli 1849.

Ti Aar skulde R. faa Lov til at blive i Fredericia, hvor han kom til at opleve nogle af de mest bevægede og uforglemmelige Aar i sit Liv og i sit Lands Historie. Den 25. Septbr. 1850 blev R., 47 Aar gl., kaldet til Sognepræst for Hammer og Lundby, og her blev han i 19 Aar til sin Død Juleaftensdag 1869. Ogsaa i Hammer deltog han i det offentlige Liv. Han blev saaledes Medlem af Kommissionen til Kirkeforfatningens Ordning ¹⁷/₁₂ 1853, og ¹⁸/₆ 1868 Medlem af Kirkekommissionen. Her indbragte han Forslag om en teologisk Eksamenkommission, om en Reform med Hensyn til det kirkelige Skriftemaal, om en Revision af Kirkeritualet af 1685, om en Revision af de offentlige og de private Bønner, som findes bag i Salmebogen, om Salget af Salmebøger og Bibler og om Udvidelse af Valgmenighedsloven.

Rørdam hørte til de af Grundtvig vakte Præster, og hans Virksomhed satte dybe Spor saavel i Sognene som i Sydsjælland, hvor han ligesom sin Broder, Peter Rørdam i Mern, var en ofte brugt Taler ved de grundtvigske Møder. I Hammer og Lundby Sogne huskes han endnu af gamle Folk, ikke alene for sit respektindgydende Væsen, men som den dygtige og afholdte Præst. Nogle ganske enkelte af hans gamle Konfirmander fra de sidste Hold lever endnu, medens denne Bog skrives, og kan fortælle om den Kærlighed og Agtelse, hvormed de tænker tilbage paa ham.

Hans Svigerdatter, Marie Rørdam, f. Hauch, gift med Biskop Skat Rørdam, skriver om sine Svigerforældre i Hammer Præstegaard i Bogen „Tilbageblik paa et langt Liv“: Dagen efter Skat Rørdams teologiske Eksamen rejste han og hans Forlovede ud til Hammer Præstegaard. „Det var med et noget skælvende Hjerte, at jeg blev fremstillet som Svigerdatter. Over begge mine Svigerforældre var der noget meget respektindgydende; men lærte man dem først at kende, glemte man det. Hver for sig var de udprægede Mennesker, men baade af Natur og Karakter højst forskellige. Min Svigerfader var en Mand af den gamle Skole. Han holdt ikke af Modsigelse, var myndig og bestemt. Fra sin Moder havde han arvet et tungt Sind, og han kunde let blive heftig; men bag ved var der et baade kærligt og trofast Hjertelag. Han havde en rund Haand,

baade hvor det gjaldt om at hjælpe trængende, og hvor han kunde gøre nogen en Glæde, og det i lige Maade, enten det var hans Familie eller fjernere staaende. Mange var de, som hos ham fik Hjælp baade i Raad og Daad. Han var en kundskabsrig Mand, en god og dygtig Præst og Sjælesørger, og Sognefolkene saa med Højagtelse og Hengivenhed hen til ham. — Min Svigermoder var et livligt, virksomt og ivrigt Menneske, der med Dygtighed styrede sit store Hus med Brygning, Bagning og Mejeri. Der var stor Avling til Præstegaarden. For det meste var der liggende Gæster. Hun var en ualmindelig god Fortæller, humoristisk. Særlig kunde hun fortælle Eventyr for de mange Børn, der efterhaanden flokkedes i Præstegaarden. Hun havde mange Evner, men havde et heftigt Sind og kunde hurtigt bruse op; det gik dog snart over igen. Der var mange unge samlet i Hammer hver Ferie, og Dagene gik muntert og fornøjeligt. Der blev sunget meget, baade i Kor og enkeltvis“.

Rørdam havde to Sønner, der begge erhvervede sig et smukt Navn indenfor vor Kirke. 1) Holger Frederik R., f. i Laastrup $14/6$ 1830, 1860 Præst i Sønderjylland, hvorfra han fordreves 1864, 1869—76 Sognepræst i Kornerup, 1876—83 paa Fyn og derefter til sin Død, 1913, i Kongens Lyngby. — Fremragende Kirkehistoriker, Dr. phil. 1867, Æresdoktor i Teologi 1910. Har bl. a. skrevet „Hammer og Lundby Sognekalds Historie“ i Kirkehistoriske Samlinger.

2) Thomas Skat Rørdam, f. i Laastrup $1/4$ 1832, Dr. phil. og theol., Sognepræst i Sønderup—Nordrup i Sønderjylland, i Rønnebæk—Olstrup, ved Helligaandskirken og siden ved Holmens Kirke som Holmens Provst. Censor ved teologisk Embedseksamen, 1894 Sjællands Biskop til sin Død, 1909.

En Datter, Emilie Rørdam, døde, 23 Aar gl., $15/1$ 1867, og blev begravet paa Hammer Kirkegaard $22/1$ 1867.

Marie Rørdam fortæller i sine Erindringer om, hvorledes Skat Rørdam allerede som 6-aarig begyndte at læse Latin. Det var vel med et Suk, at Barnet gjorde det, og det kneb haardt for den lille Hjerne; men den strenge Fader vilde have det, ret et karakteristisk Træk for ham og for — Tiden dengang.

Den 19. Maj 1858 viedes Skat Rørdam og Marie Hauch i Frederiksberg Kirke af den gamle Doktor Rørdam i Hammer. Konsejlspræsident Hall var til Stede i Uniform. Dr. Rørdam var ved denne Lejlighed nær kommen for sent, og Peter Rørdam var allerede villig til at vie dem, da han omsider kom. Dr. Rørdam havde været i Besøg hos sin Søster, Fru Heiberg, i Helsingør og var kommet for sent til Skibet, og da der dengang ingen Jernbaner var, maatte han tage en Vogn og køre de 6 Mil. Man kan tænke sig, hvilken Spænding baade han selv, Brudeparret og det ventende Følge maa have været i.

I Hammer, hvor R. selv drev den store Avling, der hørte til Præstegaarden, over 100 Tdr. Land, hændte der engang den ellers saa præcise og korrekte Mand noget lignende. En Dag, da han var ude i Præstemarken, kom der pludselig Ilbud fra Lundby: „Der sidder et Brudepar i Kirken og venter.“ Rørdam havde glemt, at han havde aftalt et Bryllup, og der var da nu ikke andet at gøre end hurtigst muligt at lade spænde for og i Galop køre de 5 km over Galgebakkerne til Lundby. Men Begivenheden huskedes af Folk i Sognet, der ikke undlod at fortælle den videre ned gennem Aarene, tit med Eftertryk og rullende Øjne, dette med „Præsten, der glemte at vie Folk“ o. s. v.

I Aarenes Løb kom Rørdam til at betyde overmaade meget for Beboerne i Hammer og Lundby Sogne. Ja, hans Spor kan egentlig endnu mærkes. Han var noget af alt for dem. Han var en Slags Doktor for dem. Folk kom med deres Skader til ham, og næsten altid havde han Hjælp og Raad for dem. Han var ogsaa en Slags juridisk Konsulent og Sogneraadsformand. Det var jo endnu i de Dage, da det stod ret smaat til med Menigmands Oplysning, og hvor Præsten med sine mange Kundskaber for den almindelige Folkebevidsthed stod som noget af en Tusindkunstner. Det var saaledes ret almindeligt, at naar Folk blev uenige, eller naar en eller anden ondartet Sladderhistorie viste sig at være uheldelig, saa var Løsningen ofte den: „Vi gaar op til Rørdam og siger det“, og det skulde da aldrig slaa fejl, at der da kom Orden i Sagerne. Ikke saa underligt, at navnlig Lærerne i Sognene frygtede denne Præst, der kunde kontrollere dem, hvor tarveligt det mange Gange stod til bag

Kulisserne i Skolerne. Han kom gerne uanmeldt, ridende paa sin lille Islænder, som han saa bandt til Skoledøren. „Dér er Rørdam!“ kunde Børnene pludselig midt i en Time udbryde, naar de fra Vinduet fik Øje paa Islænderen. Og nu kunde det nok være, der blev travlt. Lærerens Stinkadurus forsvandt skyndsomst ned i Kathederskuffen (Lærer Floor, Ring), Vinduerne blev smækkede op, for at Røgen kunde sive ud, der var maaske ogsaa Tid til, at der kunde blive sat en Flip om Halsen, kort sagt, der blev ved en saadan Lejlighed forskrækkelig travlt, for at alt kunde tage sig saa fordelagtigt ud som vel muligt. Men, der er vist næppe nogen Tvivl om, at R. har været Mand for at kunne „se igennem“ og skønne, hvordan det egentlig „stod til“ inden for Skolens Vægge.

Hammer Præstegaard blev i Rørdams Tid et Samlingssted for mange kendte og aandfulde Mænd og Kvinder. Navnlig i Ferierne var der fuldt op af Gæster, ikke mindst af Børnene og Børnebørnene, der Aar for Aar vendte tilbage til det dejlige Fædrenejhem i Hammer, hvor der altid var Ungdom og Liv og med det store Folkehold altid rigelig af Afveksling.

Børnebørnene havde stor Respekt for Dr. R. „En Dag,“ fortæller Marie R., „mens vi boede i Hammer Præstegaard, kom Ragnhild, et af Børnene, løbende med blussende Kinder glædestraalende og raabte: „Mo'er, Farfar har kaldt mig et lille Lam.“ Hun kunde næsten ikke faa Ordene frem af Henrykkelse.“

Skat R. prædikede flere Gange under sine Ferieophold i Hammer og Lundby Kirker. Som Sjællands Biskop skulde han senere faa Lejlighed til at visitere begge disse sine Barndomssteder. I Præstegaardshaven er endnu Vedbenden, der slynger sig om det store, mærkelige, skæve Lærketræ midt paa Græsplænen, et Minde om Skat R., som er den, der har plantet den.

En morsom Oplevelse, som endnu huskes, knytter sig til eet af Skat R.s Ferieophold i Hammer. Han skulde ved den Lejlighed en Morgen over i Kirken og tage en kirkelig Handling. Gæsteværelset deroppe i den østre Gavl mod Haven, som han benyttede under sine Besøg, havde (og har) imidlertid kun een Dør, der førte (og fører) ind til Sidegæsteværelset, hvor der uheldigvis laa nogle kvindelige Gæster og sov. Da Tiden

for Kirketjenesten nærmede sig betænkelig, og han *maatte* derover, men ikke kunde gaa gennem Damernes Værelse, var der ikke andet at gøre, end at han maatte krybe ud af Vinduet — i fuldt Bispeskrud!

I 1866 søgte Dr. Rørdam Domprovsteembedet i Roskilde tilligemed Dr. Kalkar og Pastor Gude, men fik det altsaa ikke, Pastor Gude blev den foretrukne; han blev derimod Dannebrogsmænd $18/6$ 1866. I hele sin Præstetid paa Sjælland tog Rørdam ivrig Del i Roskilde Konvents Møder og var en Tid lang dettes Formand.

Den 21. Decbr. 1869, netop som Klokkerne skulde ringe den hellige Julehøjtid ind, døde Rørdam. Han kom syg hjem fra en Rejse, og det blev hans Endeligt. Hans Kiste stilledes i Havestuen, og her holdt hans Søn, Holger R., en gribende og dybt bevæget Tale til de sørgende Efterladte og Sognebørn.

Dr. R. havde været en streng Mand i sin Præstetid, og der var endog dem, der fortalte, at han ikke havde været bange for at bruge Ridepysken mod sine Sognefolk; men han havde samtidig været en retfærdig Mand, saa da han var død, kunde man fra alle Sider mødes ved hans Grav med oprigtig Sorg og Anerkendelse. Han blev begravet paa Hammer Kirkegaard $28/12$, tæt op til det Arboeske Kapel. Paa Sökkelen til det store Granitkors staar der:

Hans Christian Rørdam,
født 18. Marts 1803,
død 21. December 1869.

Herren er mit Lys og min Salighed,
for hvem skal jeg frygte? Salme 27,1.

Menigheden og hans Venner rejste ham af Kærlighed dette Minde.

I 15 Aar skulde Dr. R.s Hustru komme til at overleve sin Mand, idet hun først døde $24/6$ 1885 i København, 78 Aar gl. Hun blev bisat fra Helligaandskirken og begravet paa Hammer Kirkegaard $30/6$ 1885 ved Siden af sin Mand og sin Datter Emilie. Pastor Skat Rørdam og Pastor Brandt fra Vartov Kirke talte.

I Dr. R.s Tid fandt ca. 1860 den sidste Henrettelse Sted herhjemme. Skønt det nu er over Halvfjerdsindstyve Aar siden, og skønt Henrettelsen fandt Sted i Ugledige i Allerslev Sogn, lever dog Mindet om den endnu dybt og uudsletteligt i mange

ældres Erindring herude, idet adskillige fra Hammer var taget til Ugledige for at overvære det frygtelige Skue. — Denne sørgelige Begivenhed havde følgende Oprindelse: Der var en Søn, der gerne vilde have Gaarden fra sin gamle Moder, der var Aftægtskone paa Gaarden, og derfor lejede en daarlig Fyr, Balle-Lars, fra Byen Balle i Kallehave Sogn, til at skyde hende. En Dag, da den intetanende Kvinde stod og redte sit Haar, stak Balle-Lars en Bøssepibe ind gennem det aabentstaaende Vindue og skød hende. Den daarlige Søn kom i Fængsel; men Balle-Lars blev henrettet. En Mængde Mennesker, som ovenfor nævnt ogsaa fra Hammer, samledes fra nær og fjern for at være Vidne til det rystende Syn. Kisten stod paa Galgebakken ved Ugledige, da de kom med Forbryderen. Herredsfogden var til Stede. Præsten holdt en Formaningstale til den dødsdømte, hvorefter Skarpretteren gik til sin uhyggelige Gerning. Denne skal efter Sigende have været den tidligere Telefonbestyrer i Hammers Fader og skal have været en „dygtig“ Mand paa sit sørgelige Omraade. Til det sidste nægtede Balle-Lars at bekende. „Du farer lukt ind i Helvede,“ sagde Præsten. Fader Vor blev bedt, og midt under dette faldt paa et givet Tegn af Herredsfogden Øksen ned over Balle-Lars's Hoved. Da Henrettelsen havde fundet Sted, holdt Skarpretteren det afhuggede Hoved frem for Mængden. Det havde været Tanken, at det skulde have været sat paa Stejle. — Det var vitterligt, at Balle-Lars var en berygtet Person, der havde adskilligt daarligt paa sin Samvittighed; men dog mentes det, at han blev uskyldig henrettet. Paa Dødslejet bekendte nemlig en anden at have gjort det. — Paa Vordingborg-Museet findes endnu en lille Pjece med den betegnende Titel: „Spildte Guds Ord paa Balle-Lars“. Ingen kan dog sige, hvad der muligvis har rørt sig selv i en saadan ulykkelig, forreven Sjæl til sidst.

En anden Begivenhed, der knytter sig til Dr. R.s Embedstid, er Udgravningen af den smukt beliggende Jættestue paa Vejen mellem Hammer og Ring. Det var i de Aar, hvor Forstaaelsen for vore Oldtidsminder, ikke mindst ved Oldgranskeren Worsaaes betydningsfulde Indsats, var ved at komme frem herhjemme.

Hammer Herred hører til de tidligst befolkede Dele af

Landet. Ret spredtvis skal Bebyggelsen dog have været endnu ned gennem den yngre Stenalder, i hvert Fald regnet efter de jordfaste Oldtidsmindesmærker.

Om den interessante Udgravning af Jættestuen paa Hammer—Ring Vejen kan der i „Berlingske Tidende“ af 4. Juli 1863 læses følgende Beretning:

„Paa Vejen, som fører fra Hammer til Ring i Hammer Sogn, Præstø Amt, ligger en mægtig Langdysse, som i disse Dage er bleven undersøgt; det har vist sig, at der i dens østlige Ende ligger en Jættestue, som er 9 Alen lang og 2 Alen høj, og har mod Øst en usædvanlig lille Indgang, kun $2\frac{1}{2}$ Alen lang. Det egentlige Kammer, som bestaar af 12 Sidestene, og har været dækket med 5 Dækstene, var fyldt med Jord, og $\frac{1}{2}$ Alen fra Bunden forekom ubrændte Skeletter af Mennesker, der for Størstedelen var begravede i en siddende Stilling langs Sidestenenene; Ligene var iøvrigt tæt ompakkede med flækkede Stene og smaa, ildskjørnede Flintestene; mærkelig var den Uorden, hvori de forskellige Knokler forekom, hvilket dels maa hidrøre derfra, at Jorden i Tidernes Løb er sunken sammen, dels er en Følge af, at de i Gravkammeret senest indsatte Lig have været nedlagte, uden at der er blevet taget noget Hensyn til de forudindsatte Lig. Ved hvert Lig forekom Skaar af Lerkar, der var i den Grad ødelagte, at det trods alle Bestræbelser kun lykkedes at faa samlet Stykkerne til to nogenlunde hele Kar, der er forsynede med smaa Øren og prydede med de for Stenalderen karakteristiske, indridsede Ornamentter. Heldigere var man med Hensyn til Udbyttet af Flintredskaber; heraf maa fremhæves 6 smukke Smalmeisler, flere Kiler, og blandt disse sidste maa især mærkes en lille udhugget Flise af en smukt sleben Kile, som er blevet tilhugget i den ene Side som en Slags Skraber; endelig en Mængde Flintflækker af forskellig Størrelse og Form. Det skønneste Stykke var dog en Hammer af Serpentinsten med Hul i Midten og en ophævet Kam paa Banen. Omendskønt der forekom over hele Kammeret en stor Mængde Ravperler, lykkedes det dog kun at redde 6 saadanne, da de som oftest var i den Grad opløste, at der kun var en gul Stribe i Jorden tilbage af dem. Langdyssen var 54 Alen lang og 26 Alen bred og havde paa Midten fra Øst til

Vest en lang og smal Række Stene. Det er sjældent at støde paa Jættestuer i denne Slags Høje, der i Almindelighed omslutte eet eller flere mindre Gravkamre.“

Til den gamle Jættestue, der ligger, som en Gravhøj skal ligge, lige ved en befærdet Vej, højt, med pragtfuld Udsigt ud over Dybsø Fjord, knytter der sig i Befolkningen følgende gammel Overtro: Hver Julenat mellem Kl. 12—1 rejser Stenhøjen sig op paa 4 Ildsøjler. En sort Hund kommer saa løbende ud derfra og løber ned til Mejeriet, hvis Grund er bygget af Sten fra Stenhøjen, og tilbage igen. Denne gamle Overtro holder sig stadig i Befolkningen, ligesom Forestillinger om forskellige Spøgerier i og omkring Højen.

I Rørdams Tid var det ogsaa, at den alvorlige Krig 1864 udbrød. Alles Sind og Tanker var i de Dage optagne af denne store Folkesag. Flere fra Hammer Sogn var med i Krigen og faldt for deres Land. Et uudsletteligt Indtryk paa alle gjorde naturligvis Dannevirkes Rømning Natten mellem den 5. og 6. Februar, en Handling, der, sørgelig og nødvendig, som den var, gennemførtes heroisk af den fortvivlede Hær, men som paa det forfærdeligste brød baade Soldaternes og det danske Folks Tillid. I disse for vort Land saa skæbnesvangre Dage var Præstegaarden i Hammer et Samlingssted for Sognets Beboere. I de Dage, hvor Aviser og andre Meddelelsesmidler endnu var meget primitive, søgte man fra Lou og andre Steder op til Præstegaarden for at spørge Nyt. Gode, gamle, patriarkalske Tider, kan man sige! Fastelavns Mandag var ogsaa paa Rørdams Tid en gammel Fridag for Konfirmanderne; men i 1864 blev den det ikke. Gamle Konfirmander fra den Tid kan endnu huske, hvorledes Rørdam med dyb Alvor sagde til dem: „Lad os i denne alvorlige Tid komme.“ Og de maatte møde.

En Begivenhed, som endnu huskes af gamle Folk i Sognet, var det store Rykind i Præstegaarden den Dag, der betales Konge-, Kirke- og Præstetiende. Den Dag stod Kaffekedlen paa Snur i Køkkenet, og den Dag var der mange Hænder, der var i Virksomhed i Bryggers, i Stuer og paa Gaardsplads.

I Aaret 1863 byggedes Sognets anden Skole, Skolen i Faarup. Omkring 1800 har der dog allerede ligget en Skole her, rimeligvis Syd for den nuværende, dér, hvor Gymnastikpladsen nu er. Følgende Lærere kendes fra Faarup Skole:

1. Julius Henrik Schou, som efter en Indberetning til Bispearkivet kaldedes i Oktober 1813 til Skolelærer og Kirkesanger i Hammer, hvor han døde $17/6$ 1851.
2. Christen Madsen Glud, var Lærer her fra April 1814 til 1821, da han frasagde sig Embedet, som han ikke kunde leve af p. Gr. af den Andel, han skulde betale i Degnen Birchledals Pension. Kom derefter som Lærer til Pederstrup, hvor han døde $3/8$ 1837. Hans ældste Børn er døbt i Hammer Kirke. G. m. Ane Kirstine Jensdatter. Af Børnene nævnes: 1) Ane Elisabeth, f. $25/6$ 1823; 2) Peter Jacob, f. $16/6$ 1816; 3) Jensine, døbt $13/4$ 1819; 4) Martin, f. $18/5$ 1822, død $24/5$ s. A.
3. Lauritz Jensen, fra 1821—1830, kom saa til Lundby som Skolelærer og Kirkesanger, hvor han døde $5/11$ 1834, 31 Aar gl. G. m. Maria Thye, Søster til Eftermanden i Faarup; af Børn nævnes døbt i Hammer Kirke: Ludvig Jensenius Haydn Jensen, f. $17/6$ 1827, og Ida Mathilde Laura Jensen, f. $4/11$ 1829.
4. John Carl Kristian Thye, Broder til Lærer T. i Sværdborg, f. i Køge $25/6$ 1807, dim. Jonstrup 1828 med 3. Karakter, s. A. Hjælpelærer i Tømmerup ved Kallundborg, $1/5$ 1830 Lærer i Faarup, 1831 i Bregninge, 1854 i Hundie, hvorfra han entledigedes $1/10$ 1876 og flyttede til Frederiksberg, hvor han døde. G. $29/11$ 1833 m. Sofie Frederikke Stefansen, f. 1813.
5. Erik Engelbreth Jørgensen, tidligere Lærer i Bakkerup i Mørke Sogn, var Lærer her fra 1831—59. G. m. Henriette Laurine Lützhøfft. Af Børn nævnes døbt i Hammer Kirke: 1) Christian Nicolai Jørgensen, f. $26/6$ 1834; 2) Nicolaus Wilhelm Jørgensen, f. $6/7$ 1836; 3) Søren Niels Peter Jørgensen, f. $18/9$ 1841; 4) Hans Frederik Sofus Jørgensen, f. $30/12$ 1849. Jørgensen tog Afsked fra Nytaar 1859 og fraflyttede Sognet.
6. Christian Pedersen Houmaae, Søn af Gdr. Peter Christensen H., f. paa Gaarden Houmaae ved Ringkøbing, dim. 1844 med 1. Karakter, Lærer i Forballum ved Højer til 1849, Lærer og Kirkesanger i Ho ved Varde, Lærer i Faarup 1859, tog Afsked 1883 og flyttede til

- Næstved, hvor han døde i Efteraaret 1897. G. $14/9$ 1852 m. Bodil Metteline Brodersen, f. $17/2$ 1826, død i Foraaaret 1897, Datter af Gaardejer P. Brodersen i Forballum. H. havde 7 Børn, deriblandt 1) Peter Kristian H., f. $26/11$ 1858, Vognmand i Næstved, g. $29/10$ 1882 m. Mariane Hansen, Datter af Gmd. Hans Kristian Andersen, Herløv; 2) Maren H., f. $1/8$ 1868, g. m. Ekviperingshandler C. P. Raukjær, Falkonéralleen, Frederiksberg. — Kort efter H.s Forflyttelse til Faarup blev den ny Skole bygget, som saa har afløst den gamle fra 1800. Den 9. Novbr. 1863 er der i en af de gamle Skoleprotokoller en Optegnelse af H., saalydende: „om Eftermiddagen (Novbr. 9.) Flytning over i den nye Bellig“. Muremester Kallehave. Præstø, byggede Skolen.
7. Claus Peter Hansen Brix, Søn af Gaardejer Hans B. i Torrig, Birket Sogn, Lolland, og Hustru Rasmine Christiansen, f. $30/11$ 1844, dim. Gjedved 1869 med 1. Kar., Hjælpelærer forskellige Steder og Huslærer paa Damsbo ved Faaborg, i Efteraaret 1875 Lærer paa Brøderup Højskole i Snese Sogn, $8/12$ 1880 Lærer i Horskær, Vamdrup Sogn, $26/11$ 1883, Lærer i Faarup og Organist ved Hammer Kirke, efter Ansøgninge afsk. $1/5$ 1906, bosatte sig i Næstved, død $22/7$ 1913, begr. paa Skelskør Kgrd. $28/7$. G. m. Ane Kirstine Boesen, Datter af Gmd. Anders B. og Hustru Ane Sofie Frandsen i Horslunde, død $20/10$ 1933, begr. paa Skelskør Kgrd. $26/10$. I Ægteskabet var 6 Børn, 2 Sønner og 4 Døtre.
 8. Peter Povelsen, f. $27/5$ 1879 i Stenlille Skole, Søn af Førstelærer Christian Johannes Leonhardt P. og H. Ane Sofie Pedersen, dim. Jonstrup 1900, Hjælpelærer i Brokøb, Jyderup-Holmstrup Kom., Vikar i Sønnersted, Ondløse-Sønnersted Kom., $1/6$ 1901 Andenlærer i Ondløse og Kirkesanger ved Ondløse Kirke, $1/7$ 1906 Ene-lærer i Faarup og Organist ved Hammer Kirke. G. m. Andrea Larsen, Datter af Lærer L., Ugledige pr. Præstø. Den $1/11$ 1908 forflyttedes P. til Sandby ved Ringsted.
 9. Niels Pedersen Bjerre, f. i Ildved $16/1$ 1880, Søn af Gmd. Laurs Pedersen B. og H. Maren Nielsen Schousen, dim.

Gjedved 1902, Septb. 1902 — $20/4$ 1904 Vikar i Faarup, $20/4$ 1904— $23/7$ s. A. Vikar ved Borger- og Realskolen i Store Hedinge, Okt. 1904 Hjælpe lærer og Organist i Jyllinge ved Roskilde, $1/11$ s. A. konst. Lærer i Lihme og Organist ved Nørup Kirke, fast ansat $1/2$ 1905, g. $3/3$ 1905 m. Lærer Brix's Datter, Dagny, Faarup, forflyttedes $1/11$ 1907 til Lærer- og Organistembedet i Ny Jydstrup ved Ringsted; kaldedes d. $17/12$ 1908 til Lærer ved Faarup Skole og Organist ved Hammer Kirke fra $1/1$ 1909.

18. **Sophus Carl Viggo Hansen** (22 Aar). Var f. i Kbhvn. d. 23. December 1817, Søn af Overretsprokurator Carl Møller Hansen og Hustru Vibeke Margrethe Melbye af Middelfart — K. Student fra Metropolitanskolen 1835, Kandidat $22/4$ 1841 med laud., Huslærer hos Godsejer Tutein paa Marienborg og hos Godsforvalter Kirstein hos Grev Schimmelmann paa Lindenborg, residerende Kapellan i Tikjøb-Hornbæk $1/4$ 1848, hvortil Grev Schimmelmann havde Kaldsret, ordineret $10/5$ s. A., Sognepræst i Vejen-Læborg $24/3$ 1856, Sognepræst for Hammer og Lundby $7/5$ 1870 til sin Død $18/1$ 1892, 75 Aar gl. Han var paa det Tidspunkt „entlediget“ Sognepræst og døde paa Vodroffsvej 9 i Frederiksberg Sogn. Begravelsen fandt Sted paa Hammer Kgd. $25/1$ 1892. Afdødes Søn, Sognepræst J. I. Viggo Hansen i Østbirk, talte over sin Fader. — Gift første Gang $8/10$ 1848 i Blenstrup med Helene Marie Augusta Kirstein, f. $28/4$ 1829 paa Lindenborg, Blenstrup, død $12/1$ 1852 i Tikjøb, Datter af Kammerraad, Godsinspektør Ernst Andr. Kirstein og Hustru Cathr. Magd. Krenchel. — Gift 2. Gang $8/12$ 1854 i Olai Kirke, Helsingør, med Anna Nicoline Johanne Holm, f. dér $13/4$ 1834, Datter af Justitsraad, Folketingsmand, Kasserer ved Øresunds Toldkammer, Carl Fr. Holm og Hustru Aug. Anna Fr. Elisabeth Liebmann. — I „Budstikken“ findes en Prædiken trykt af Pastor Hansen. — 3 Børn: 1) August Carl Viggo Hansen, f. i Tikjøb $1/11$ 1855, død i Hammer $19/3$ 1877, begr. paa Hammer Kgrd. $26/3$ 1877, $21\frac{1}{2}$ Aar gl., ugift. — 2) Ida Marie Elisabeth Louise Hansen, f. i Vejen Præstegaard $23/7$ 1857, viet i Hammer Kirke $14/10$ 1881 til Sognepræst til Bølling og Sæding, Carl Ludvig Martin Scheel, død i Bølling Præstegaard

$\frac{1}{4}$ 1884, efter at have født en dødfødt Pige, begr. med sit Barn paa Hammer Kirkegaard $\frac{9}{4}$ 1884, 26 $\frac{1}{2}$ Aar gl. — 3) Johannes Immanuel Viggo Hansen Holm, f. i Vejen $\frac{28}{7}$ 1859, Kapellan i Hammer-Lundby $\frac{8}{5}$ 1885, $\frac{16}{4}$ 1891 Sognepræst i Østbirk-Yding, $\frac{29}{8}$ 1899— $\frac{13}{3}$ 1908 Sognepræst i Nordby paa Samsø, død som Forsikringsagent i Aalborg $\frac{18}{7}$ 1913, 54 Aar gl. — G. m. Johanne Louise Haase.

Pastor Viggo Hansen huskes endnu af de gamle i Sognet som en Præsteskikkelse af den gamle Skole, fornem, tilbagetrukken, præget af den Tid, hvor Ligtalerne rettede sig efter Betalingens Størrelse. Han kom ikke meget ud blandt Befolkningen og hans Hustru slet ikke. Navnlig mindes han fra Køreturene i sin lukkede Kaleshevogn, forspændt med to Heste og ført af sin Kusk i Liberi og fra den ene Gang om Aaret, hvor Bønderne samledes i Præstegaarden for at betale Tiende. Det var jo endnu i de Tider, hvor Præsterne sad som noget af mægtige Mænd rundt om i deres Sogne.

I Hansens Tid oprettedes der i Hammer-Lundby et Kapellani pro loco efter kgl. Resolution af 7. Maj 1871 med Kapellanbolig i Lundby. Den første Kapellan her var Pastor Poul Theodor Svejstrup.

1880 byggedes Sognets tredie Skole, **Skolen i Ring**. Før dette Aar har der ligesom i Hammer og Faarup været afholdt Skole i Ring. Den gamle, straatækte Skolebygning laa, hvor nu den grusbelagte Gaardsplads ligger. Følgende Lærere har virket her:

1. Bolandt, den første Lærer, vi kender, begr. $\frac{4}{12}$ 1813, 69 Aar gl.
2. Edvard Samuel Blichfeldt, død 37 Aar gl., ugift, d. $\frac{17}{4}$ 1819, begr. $\frac{22}{4}$ 1819 paa Hammer Krgd. I flere Aar var han aflægs og var indstillet til Afsked.
3. Knud Kirchhoff, Student, f. $\frac{27}{9}$ 1796, blev 1818 Hjælpe­lærer hos Blichfeldt og 1819 hans Eftermand. Maatte tvungen af Omstændighederne $\frac{11}{2}$ 1820 ægte en Bond­pige i Ring. Døde $\frac{9}{4}$ 1843, 74 $\frac{1}{2}$ Aar gl. Begr. paa Ham­mer Krgd. $\frac{15}{4}$ 1843. Af Kirkebogen fremgaar flg.: Stu­dent og Skolelærer Knud Kirchhoff, Ring, viet i Ham­mer Kirke $\frac{11}{2}$ 1820 til Pigen Maren Hans Datter, 24

Aar, tienende Gaardmand Jacob Hougaard, Ring. Forlovere: Gmd. Jacob Hougaard, Ring, og Gmd. Bertel Pedersen, Ring. — Barnet, der fødtes i Ring allerede $20/3$ 1820, hjemmedøbtes $23/3$ 1820 med Navnet: Ane Agathe Kirchhoff. Faddere: Jacob Hougaards Datter, Bodil, Jacob Hougaard, Bertel Pedersen, Hans Jensen, alle Gaardmænd i Ring. — Ane Agathe blev Lærerparrrets eneste Barn. — Hun blev gift med Eftermanden, Lærer Peter Christian Emanuel Floor.

4. Peter Chr. Emanuel Floor, f. i Kbhvn. $15/9$ 1818, dim. fra Jonstrup 1838, Hjælperlærer hos Kirchhoff $29/9$ s. A., Enelærer i Ring $22/5$ 1843, Afsked $1/1$ 1886 efter 48 Aars Lærergerning i Ring. G. i Hammer $5/6$ 1848 m. Formandens Datter Ane Agathe Kirchhoff. Allerede $6/10$ 1848 fik de deres første Barn, en Datter. Det viser, hvordan Moralen har været i de Dage. De fik ialt 11 Børn, 6 Dreng og 5 Piger; men kun 2 Dreng og 3 Piger blev voksne. F. havde nogle mærkelige Ideer. Saaledes skulde begge hans Sønner lære Skomagerhaandværket, for det gik aldrig af Brug at benytte Fodtøj; han havde jo ingen Anelse om Skotøjsfabrikker. Den ene af Sønnerne løb af Læren. Alle Pigerne lærte at sy. F. var dygtig i Skrivning og Regning. Der var paa den Tid ingen, der var særlig dygtige til at opsætte Skrivelser af forskellig Art. F. kunde, og han gjorde det gerne. Han var dygtig til at lære Børnene at læse, skrive og regne. Han brugte den saakaldte „indbyrdes Undervisning“ med „Bihjælper“, en Fremgangsmaade, han anvendte endnu saa sent som 1880. Det saa ud, som F. passede godt i Kredsen, hvor han kom til at virke. Han kom sammen med Gaardmændene, med hvem han spillede Kort. Selvfølgelig havde F. i de mange Aar, han var Lærer i Ring, Beboerne under Paavirkning, men ikke ret meget i aandelig Henseende. Denne Paavirkning maatte hentes fra Pastor Rørdam og Lærer Outzen i Hammer. Efterhaanden, som F. ældedes og blev ringere som Lærer, tabte han meget af sin Indflydelse. Selv følte han sig ikke glad i Gerningen eller gjorde

den med Lyst. Til sin Eftermand udtalte han saaledes, da denne skulde til at begynde sin Lærergerning: „Jeg vilde hellere være Gadefejer i København, end jeg vilde begynde forfra igen.“ — F. døde i København.

5. Niels Peder Andreasen, f. i Ring $7/4$ 1850, Søn af Gmd. Andreas Nielsen og Hustru Anne Elisabeth Jensdatter, der stammede fra Lundby, hvor de havde Fæstegaard. Omkring 1840 købte de en lille Gaard i Ring. 9 Aar gl. fik A. en Sygdom i det ene Knæ, der gjorde ham uskikket til at være Landmand. Efter Konfirmationen kom han i Skrædderlære i Præstø, hvor han samtidig af Mesters Søn lærte at spille. Da Læretiden var udstaaet, vendte han tilbage til Ring, hvor han boede hjemme og ernærede sig som Skomager og Spillemand, dog „uden synderlig Lyst“ til nogen af Delene. Den aandelige Paavirkning, der i de Aar udgik fra Hammer, og som lod de fleste af Ring'erne ret upaavirkede, faldt i god Jord hos A. Han sluttede sig levende til den grundtvigske Bevægelse, som han fulgte med Glæde hele sit Liv. I Vinteren 1876—77 meldte han sig som Elev paa Hindholm Højskole, og Aaret efter kom han paa Blaagaards Sem., hvorfra han dim. 1880 med Hovedkar. „Meget duelig“ .Efter forskellige Vikariater blev han Andenlærer i Vejlø 1882, Enelærer i Ring 1886, kaldet hertil efter Ønske af Provst Waage, Herlufmagle. Den $16/3$ 1882 blev A. i Hammer gift med Bodil Jensen, f. i Ring $15/6$ 1853, Datter af Sognefoged, Gmd. Jens Jacobsen og Hustru, Johanne Nielsdatter. „En Profet er ikke agtet i sit Fædreland“. Dette kom Lærer Andreasen og Hustru til at opleve i Ring, hvor de begge var i Slægt med en stor Del af Beboerne. Interessen for Skolen var blandt disse ikke særlig stor. De fleste af dem holdt paa den gamle Form, medens A. i sin Undervisning var præget af de Grundtvig-Koldske Skoletanker. Derfor søgte han ret tidlig Forflyttelse. 1890 fik han det bedre Embede i Fodby, hvor han virkede som Lærer og Kirkesanger i 30 Aar til sin Afsked 1920. Han døde i sit Hjem i Næst-

ved $3\frac{1}{8}$ 1934. Efter Ligbrændingen i Næstved blev hans Urne bisat paa Hammer Kirkegaard $\frac{4}{10}$ 1934, ejendommeligt nok i Barndomsvennen, Maleren RingsForældres Grav. Det blev den første og hidtil eneste Urnebegravelse paa Hammer Kirkegaard. aHn skildres som en dygtig, samvittighedsfuld Lærer og som en levende, frisk Fortæller. Hans Hustru lever endnu. Deres Børn er: 1) Holger Hovgaard A., Lærer i Pedersborg. 2) Johannes Hovgaard A., Købmand i Taastrup. 3) Aksel Hovgaard A., Repræsentant, København.

6. Jens Peter Christensen, f. i Elmue, Roholte Sogn, $10/8$ 1866, Søn af Vejmand, Husmand Ole Christensen og Hustru Johanne Marie Hansen, dim. Kbhvn. 1886, Vikar i Andenlærerembedet i Næstelsø Juli 1886, kaldet til Andenlærer i Næstelsø Aug. 1886, Enelærer i Ring $17/10$ 1890, Afsked Nytaar 1932, g. i Hammer $25/5$ 1893 med Hanne Marie Andersen, f. i Ring $16/3$ 1872, Datter af Gmd. af Ring Anders Pedersen og Hustru Karen Marie Hansen. Hustru død $15/2$ 1925, begr. paa Hammer Kirkegaard $20/2$ 1925. I Ægteskabet 2 Døtre, født i Ring: 1) Lydia, f. $14/5$ 1894, g. m. Gmd. Jens Hansen, Nørre Tvede. 2) Dagny, f. $12/1$ 1899, g. m. Vejmand Christian Pedersen, Klippinge. — Lærer C. flyttede efter sin Afsked til Hammer By, Villa „Arnen“.
7. Harry Hansen, f. $27/6$ 1898 i Haslev; Søn af Slagtermester Christoffer H. og Hustru Margrethe, f. Larsen, g. $20/2$ 1930 m. Karen, f. Witten, f. $18/11$ 1903 i Kbhvn. Dim. Haslev 1919; $1/9$ 1919 Vikar Køge Borger- og Realskole; $1/12$ 1919 Testrup; $15/10$ 1920 Andenlærer i Bodsø-Ballum, Sønderjylland; $1/11$ 1924 Andenlærer i Barse; $1/5$ 1932 Enelærer i Ring.

19. Theodor Petersen. (22 Aar). Var født $29/12$ 1845 i Vejrum i Aarhus Stift, Søn af Sognepræst Jens Christian Petersen til Gjerslev og Hustru Kirstine Jespersen, Student fra Horsens 1859, Kandidat $29/6$ 1866, Huslærer hos Provst Kampmann i Hjørring, personel Kapellan hos sin Fader i Gjerslev $4/4$ 1868, ordineret 6. Maj s. A., Kirke-Stillinge $11/2$ 1875, Sognepræst i Ørslevkloster-Ø. $5/7$ 1877, i Bælum-Solbjerg $17/2$ 1881, hvorfra

han $16/1$ 1891 forflyttedes til Hammer-Lundby. I Bælum-Solbjerg var Th. Petersen $8/11$ 1886 blevet Provst for Hellum-Hindsted Herreder, hvorfor han ogsaa i Hammer kaldtes Provst. Han blev gift i Hjørring $18/5$ 1870 med Hermine Marie Faye, f. $26/9$ 1845 i Hjørring, død af Tuberkulose i Bælum $9/8$ 1883, Datter af Kammerherre, konst. Branddirektør, Sandflugtskommisær, exam. jur. Carl Viggo Vexelsen Faye og Hustru Marie Elisabeth Ingwersen. — Hustrus Farfader Konfereensraad, Amtmand Gerhard Faye, Oldefader og Tipoldefader Sgpr. i Norge. Fra Hammer forflyttedes Provst Petersen $5/7$ 1897 til Stenløse-Viksø, hvor han døde $6/5$ 1902, 61 Aar gl. — I Hammer mindes han endnu som en flink og fornøjelig Mand. Han holdt meget af Naturen, og ofte var hans første Gang — hans Soveværelse laa, hvor nu Talerstolen i Menighedssalen staar — ganske tidlig om Morgenen ud i den store Præstegaardshave, hvor det var hans Lyst at arbejde. Den gamle Præstegaard var efterhaanden bleven meget forfalden og skrøbelig, og da Præsterne jo i den Tid selv skulde udrede, hvad Istandsættelserne, efter Synets Udsættelse, beløb sig til, kom Provst Petersen til at sidde i meget svære, økonomiske Kaar, hvilket sikkert ogsaa har været Grunden til, at han saa tidligt forlod det ellers saa gode Kald og flyttede til Stenløse. Her kom han dog aldrig til at føle sig hjemme, idet det i Modsætning til Hammer var en meget aandelig død Egn. Han „frøs her“, som hans Datter engang efter hans Død udtrykte det. Provst Petersens Eftermand i Stenløse var den bekendte kirkelige Forfatter, Morten Pontoppidan. — Børn:

1. Marie Petersen, f. i Gerslev 1872, d. i Kirke-Stillinge 1876.
2. Christian Petersen Heilskov, f. i Gerslev $6/4$ 1873, fhv. Bibliotekar, Forfatter, Aalborg. Navnet Heilskov antog Børnene efter deres Faders Død efter det Sted, hvor Faderen efter eget Udsagn havde haft sin lykkeligste Tid, inden hans Hustru blev syg.
3. Thora Petersen Heilskov, Massøse i Merano i Italien, f. i Gerslev $20/2$ 1875, ugift.
4. Helga Petersen Heilskov, f. i Kirke-Stillinge $23/8$ 1876, ugift, var svag af Tuberkulose, Bopæl i Merano, død $6/8$ 1934 i Steinach i Østrig.

5. Anna Petersen Heilskov, f. i Hjørring $\frac{8}{9}$ 1877, g. m. Bogtrykker, cand. phil. Thor Møller, Peder Hvidtfeldtsstræde 17, Kbhvn.

6. Gerda Petersen Heilskov, f. i Heilskov $\frac{28}{11}$ 1878, g. m. Boghandler Peter Wiene, Hellerup. Død.

20. **Knud Peter Lind** (22 Aar). Var født $\frac{29}{12}$ 1845 i Vejrum, Søn af Sognepræst Jens Lind til Hvidbjerg-L. og Hustru Sophie Charlotte Karite Krarup af Vejrum, Student fra Viborg 1863, Kandidat $\frac{23}{1}$ 1871, laudabilis, Huslærer i Maarslet Præstegaard 1871—74, paa Moutrup 1874—76, Sognepræst til Dollerup-Finderup-Raunstrup $\frac{4}{5}$ 1876, ordineret $\frac{12}{7}$ s. A., Sognepræst til Dallerup-Laasby $\frac{29}{4}$ 1884, hvorfra han $\frac{2}{9}$ 1897 kom til Hammer og indtil videre Lundby, da man tænkte paa en Adskillelse af Sognene. L. søgte i 1919, 74 Aar gl., sin Afsked og fik den fra $\frac{31}{12}$, hvorefter han flyttede til Birkerød, hvor han døde, $\frac{17}{11}$ 1932, 87 Aar gl., og blev begr. paa Birkerød Kgd. $\frac{21}{11}$ s. A. — L. blev gift i Birkerød $\frac{15}{8}$ 1876 med Frederikke Begtrup, f. i Flade $\frac{6}{8}$ 1853, Datter af Sognepræst Erik Worm Begtrup til Birkerød og Hustru Elisabeth Mathiesen af K.-Helsing-D., død i Birkerød kort Tid efter sin Mand, $\frac{24}{3}$ 1933, 80 Aar gl., begr. paa Birkerød Kgd. $\frac{29}{3}$ s. A. En Broder til Fru Lind er Højskoleforstander Holger Begtrup, Frederiksborg Højskole. Pastor Lind huskes stadig af mange i Hammer som den stilfærdige, venlige Præst, han var. Han var en kultiveret og retlinet Mand, der gerne vilde tjene og hjælpe, hvor han kunde komme til det i Menigheden. Adskillige af hans Forfædre, næsten lige op til Reformationen, havde været Præster.

I Pastor Linds Tid byggedes Sognets fjerde Skole, **Skolen i Gammel Lou**, 1898, med Lærer H. P. Hansen som Ene-lærer. Denne Lærer, der kom som Andenlærer fra Lundby (jfr. denne Skole) virker her endnu. Skolen kostede at opføre ca. 7000 Kr., Inventariet og Skolemateriellet kostede ca. 1000 Kr.

I 1919 oprettedes **Blangslev Friskole**, der ligger paa Hammer Sogns Grund. Om Vinteren forud var der blevet afholdt et Møde hos Sognefoged Ole Fr. Olsen, Blangslev, af en Del Forældre i Blangslev. Ved dette Møde vedtog følgende fem Familier at oprette Skolen: Gaardejerne Ole Fr. Olsen, Hans Larsen, Peder Christensen, H. Chr. Jensen og Niels Pedersen,

alle af Blangslev. Gaardejer Ole Fr. Olsen, kendt for sin Dygtighed og gennem sine mange Tillidshverv, bl. a. som Folketingsmand, blev Formand, en Post, han stadig beklæder. I 1931 afløste Gaardejer Anker Nielsen, Blangslev, Niels Pedersen i Bestyrelsen. Indvielsen af Skolen fandt Sted omkring den 1. April 1919, ved hvilken Lejlighed Pastor Lind, Hammer, og Pastor Borch, Næstelsø, talte, medens Forældre og Beboere var mødt frem, saa mange Skolen kunde rumme.

Af Læreriinder har der ved Skolen været følgende:

1. Frk. Anna Hansen, dim. Haslev, fik allerede fra Ferien i Sommeren 1919 Plads i København.
2. Frk. Anna Nielsen, dim. Vordingborg, Datter af fhv. Gaardejer Jacob H. Nielsen, St. Røttinge, blev først ansat som Vikar, senere som fast Læreriinde ved Blangslev Skole; her var hun til $14/9$ 1927, da hun kom til Lundby som Læreriinde.
3. Fru Sigrid Wendelbo Jacobsen, vikarierede her til $1/11$ 1927.
4. Frk. Karen Marie Meier, f. i Skærbæk, Tønder Amt, $1/1$ 1903, Datter af Husmand Jes Meier, Birkelev, Vodder Sogn, dim. Ribe $14/6$ 1926, Vinterlæreriinde ved Hvidding Skole $1/10$ 1926 til $1/4$ 1927, Vikar s. Sted $1/4$ 1927 til $15/5$ 1927, Blangslev til $1/11$ 1932, Læreriinde ved Høve Friskole pr. Dalmose.
5. Inger Sørensen, f. i Harridslev, Randers Amt, $21/3$ 1911, Datter af Lærer S. i Ormslev, dim. Ribe $18/6$ 1932, Blangslev Nov. 1932 til Jan. 1933.
6. Frk. Magda Jensen, Datter af Gaardejer J., Emborggaard pr. Haslev, nysproglig Student, dim. Haslev, Blangslev Febr. 1933 til Aug. 1933, fik Statens 1-aarige Kursus i København, er nu Timelæreriinde i Skelskør.
7. Frk. Marie Kirstine Jensen, f. i Tvillum, Skanderborg Amt, $20/1$ 1908, Plejed. af Pastor emer. Anders Poulsen og Hustru Ellen Fog, tidl. Baagø; dim. Ribe $18/6$ 1932, Vikar paa Baagø $1/7$ 1932 til $21/12$ 1932, i Blangslev $4/9$ 1933.

Børneantallet i Skolen har gennem Aarene været veksellende, gennemsnitlig fra 15—35. Børnene er væsentlig kommen

fra Blangslev, men ogsaa fra Lou, Torup, Mogenstrup, Bøgesø og Sønderby. Hammer Skolekommission har hvert Aar afholdt en Foraarseksamen. Ved den nye Tilsynslov af 20. Maj 1933 blev Præsten i Hammer valgt som Skolens tilsynsførende.

En anden større Begivenhed fra dette Tidsrum var Aarhundredskiftet, ved hvilken Lejlighed Kirkens Klokker ringede ved Midnat.

Men det, der mere end noget andet satte alles Sind i Bevægelse i disse Aar, var dog Verdenskrigen 1914—18, hvis Dønninger selvfølgelig ogsaa sporedes her i dette stille Landsogn. I den første Tid af Krigen holdtes der her som saa mange andre Steder i Landet under god Tilslutning særlige Gudstjenester; der var jo i de Dage, hvor Alarmklokkerne lød og kaldte til Alvor, megen Lydhørhed for Guds Ord hos mange Mennesker. Men efterhaanden, som Krigen trak i Langdrag, blev det desværre mindre med Lydhørheden, og de særlige Gudstjenester hørte til sidst op.

Ved kgl. Resolution af 10. Januar 1900 bifaldtes det, at Embedet som Kapellan pro loco i Hammer-Lundby foreløbig maatte henstaa ubesat. Ved kgl. Resolution af 26. Juni 1908 blev det nedlagt, at regne fra 1. Sept. s. A. Hammer og Lundby Sogne var fra nu af skilte og fik hver sin Præst.

I Ægteskabet var følgende Børn:

1. Knud Peter Lind, f. i Finderup $14/6$ 1877, Ingeniør, cand. polyt., Lyngby.
2. Jens Tyge Lind, f. i Finderup $5/6$ 1880, Politimester i Skelskør.
3. Elisabeth Karithe Lind, f. i Finderup $10/5$ 1882, g. $22/5$ 1907 med Pastor, nu Provst Kristian Marius Kristensen i Ulfborg, død i Ulfborg $7/4$ 1908.
4. Helga Charlotte Lind, f. i Dollerup $1/5$ 1886, hos Forældrene i Birkerød.
5. Frederik Frits Christian Begtrup Lind, f. i Dollerup $23/9$ 1889, Overassistent ved Telefonselskabet i Kbhvn. Bopæl: Birkerød.
6. Johannes Bygum Lind, f. i Dollerup $12/6$ 1895, Læge i Nykøbing S.

21. **Otto Wøldike Nielsen.** (8 Aar). Født $19/12$ 1886 paa Ølsøgaard, Sandby ved Ringsted, Søn af Gaardejer Anders Nielsen og Hustru Karen Margrethe Christiane, f. Hansen, Student fra Henrik Madsens Skole i København 1908, blev, efter Afbrydelse af Studiet ved Militærtjeneste i omtrent 2 Aar, Kandidat 1916, ordineret af Biskop Koch i Ribe 1917 i Velling Kirke ved Ringkøbing, for derefter $11/5$ 1919 at overtage Stillingen som ordineret Medhjælper hos Sognepræsten i Ringkøbing, Provst Petersen., blev $23/5$ 1920 Sognepræst i Hammer og $7/12$ 1928 Sognepræst i Karlebo og Nivaa. Gift $7/3$ 1919 med Ellen Amalie, f. Jensen, f. i København $8/3$ 1895, Datter af Fabrikant Vilhelm Jensen og Hustru Eleonora, f. Jensen, af København.

22. **Carl Philipp Borries.** Født $9/4$ 1894 i København, Søn af Landbrugskandidat, Fuldmægtig, tidligere Inspektør Christian Philip Borries og Hustru Maria, f. Hall, Præliminæksamen Juni/Juli 1911, nysproglig Student, København, Juni/Juli 1916, cand. phil. $12/6$ 1917, Eksamen i Græsk $26/1$ 1918, Eksamen i Hebraisk $31/1$ 1918, 1916—17—18 K. F. U. M. Soldatersekretær og Soldatermissionær paa Søforterne Charlottenlund, Trekroner og Middelgrunden, de homiletiske Prøver i Kateketik, Prædiken og Messesang 1919, Organisteksamen $21/5$ 1920, cand. theol. $11/6$ 1921, udnævnt til Kaldskapellan ved Vor Frelzers Kirke paa Christianshavn $15/7$ 1921, ordineret i Nazaret Kirken, København, af Biskop Harald Ostenfeld $11/9$ 1921, indsat i Vor Frelzers Kirke $18/9$ 1921, Forstander for samme Sogns Søndagsskole, i 1925 tillige konst-Sognepræst for Store Magleby og Dragør og i 1929 konst-Sognepræst for Zions Sogn, København. G. $17/11$ 1923 med Elly Stella Heinze, i Esajas Kirken, exam. Organist, f. i København $31/3$ 1898, Datter af Fabrikejer Frederik Vilhelm Librecht Heinze og Hustru Thora Bertine Krog; kaldet til Sognepræst for Hammer Menighed $11/5$ 1929, indsat i Kirken her $30/6$ 1929 af Provst H. P. Larsen, Lundby, 5. Søndag efter Trin.: Peters Fiskedræt; har i Aarenes Løb foretaget Rejser i Skandinavien, Finland, Estland, England, Holland, Belgien, Frankrig, Tyskland, Østrig, Tyrol, Chekoslovakiet, Schweiz, Spanien, Portugal, Italien, Montenegro, Tyrkiet, Grækenland, Cypern,

Rhodos, Malta, Marokko, Tunis, Carthago, Tripolis, Ægypten, Syrien og Palæstina.

Litterære Arbejder: „En Orientrejse“; „Guds Kald“; „Fra Kirke — Til Hjem“; „Omkring Landsbykirken“, Hammer og Lundby Sognes Historie; i Manuskript: „Fra Uleåelv til Marokko“, Strejftog i Nord og Syd; „Herren gav, Herren tog“, Blade fra Livet; „En gammel Eg“, Slægten von Borries; „Et Adelsvaaben“; „Da Alarmklokken lød“; „Paa Kirkesti“; forskellige Artikler.

I Ægteskabet 3 Børn:

1. Thora Gunver, f. i København, ^{26/9} 1927.
2. Ruth Elly, f. i Hammer, ^{19/7} 1930.
3. Solvejg Anna, f. i Hammer, ^{19/7} 1930.

Kapellaner i Hammer-Lundby.

1. **Poul Theodor Svejstrup.** (7 Aar). Den første Kapellan her, f. ^{1/3} 1843 i Nørup, Søn af Sognepræst til Vejen-Læborg Kr. Janus Nik. Baltasar Krarup S. og Ane Marie Thomsen, Student fra Horsens 1864, Kandidat ^{19/1} 1870, h, Huslærer for en Broder og flere Drengene i Hjemmet i Vejen 1870—71, Kapellan pro loco i Hammer-Lundby under Pastor Viggo Hansen ^{18/10} 1871, ord. ^{25/11}, boede, medens han var Kapellan her, i den endnu bevarede Bygning overfor Forsamlingshuset; efter 7 Aars Forløb kaldtes han ^{10/5} 1878 til Sognepræst for Harte-Bramdrup ved Kolding, hvor han var til sin Død ^{3/2} 1897. Han døde i Paaby efter flere Aars Svagelighed. „Pastor S. hørte efter hele sit Naturel til de Stille i Landet. Hans sunde og forstandige Omdømme og hans varme Sindelag skaffede ham mange Venner“. (Kolding Avis ^{4/2} 1897, se ogsaa ^{11/2}). — „Det var en Lungetæring, som langsomt, men ustandseligt tog hans Livskraft, og i de sidste Aar har han derfor maattet holde Medhjælper i sit Embede. Som Pastor S. i det Ydre havde stor Lighed med sin afdøde saa bekendte Fader, var han ogsaa som denne en mild og hjertelig Ordets Forkynder, en dygtig Prædikant, kjærlig og hjælpsom i al sin Færd, og en Mand med varmt Hjerte for Fædreland og Samfund“. (Kold. Folkebl. ^{4/2} 1897). Gift ^{5/9} 1872 i St. Johs. Kirke, Kbhvn., med Hilda Marcussen,

f. $15/7$ 1844 i Helsingør, Datter af Grosserer, belgisk Konsul Ulr. Chr. M. og Agnes Coleman Mac Gregor.

2. Carl Ludvig Martin Scheel. (3 Aar), f. $16/8$ 1845 i København, Søn af Apotheker F. H. E. Scheel, København, senere Ejer af Vilhelmsdal paa Falster, Exam. jur. 1864, Student 1869, maatte paa Grund af Sygdom i 3 aAr standse med sit teologiske Studium, Kandidat $9/7$ 1879, Kapellan i Hammer-Lundby $17/11$ s. A., ordineret $26/11$, Sognepræst til Bølling-Sædding, Ringkøbing Amt, $24/6$ 1882, til Aulum-Hodsager, Ringkøbing Amt, $4/6$ 1885, til Vivild-Vejlby, Randers Amt. — Gift 1) $14/10$ 1881 i Hammer med Ida Marie Elisabeth Louise Hansen, f. i Vejen $23/7$ 1857, Datter af Pastor Viggo Hansen, Hammer, død i Barselseng sammen med sit lille Barn i Præstegaarden i Bølling $1/4$ 1884, kun 27 Aar gl. Hun var en prægtig ung Kvinde, mild, hjælpsom og elskelig mod de fattige. Hendes gamle Fader var ovre ved hendes Dødsleje. Fader, Datter og Barnebarn hviler ved Siden af hinanden paa Hammer Kirkegaard. — 2) I Trinitatis Kirke, København, $20/10$ 1885, Mathilde Jensen, f. $22/3$ 1860 i Nykøbing F., Datter af Uhrmager Pet. Adam J. og Vilh. Amal. Rheinländer, med hvem han havde eet Barn, Sønnen Johannes Scheel. — Pastor Scheel var en dybt prøvet og mærket Mand. Som ung forlovet kom han i 1879 som Kapellan til Hammer. Hans Forlovede blev sindssyg. I Hammer blev han forlovet med Præstens Datter, Ida; men kun kort skulde deres Lykke blive. To Aar efter at han var kommen til Bølling-Sædding som Sognepræst, døde hans unge, udmærkede Hustru sammen med sin lille, dødfødte Datter. En stor Glæde var det for ham, da han med sin anden Hustru, Mathilde Jensen, fik Sønnen Johannes. — I Pastor Scheels senere Aar maatte han gennem „mange Trængsler“ ved mange Sygdomme. Først mistede han saa meget af sin Høreevne, at han havde svært ved at følge med og tale med andre. Saa maatte han under mange Lidelser og under et langt Hospitalsophold lade sin ene Fod amputere, saa han i de sidste Aar havde Træben. Og endelig kom det sværeste af alt, da han efter en Hjernelammelse mistede sin Forstand og midt i en Vækkelsesuge maatte sendes til Sindssygehospitalet ved Aarhus, hvor han siden døde, $31/3$ 1909. Paa mange Maader søgte man i Menighederne at mildne

den store Sorg hos de efterlevende, bl. a. ved at rejse et smukt Mindesmærke over den afdøde paa Vivild Kirkegaard. Han skildres som en sandfærdig Prædikant, ikke af mange store Ord, men jævn og vederhæftig i sit Vidnesbyrd. Han messede meget smukt. Da han paa Grund af sin tiltagende Tunghørighed maatte melde sig ud af den Indre Missions store Konvent i Randers, var dette tunge Skridt Genstand for almindelig Beklagelse. Baade han og hans Hustru efterlod et Savn. I sine senere Aar maatte han holde Kapellan. — Her i Hammer huskes han endnu, dels fra sin Konfirmandforberedelse, og dels fra de Møder, han nogle Aftener holdt i Kirken om Santalmissionen og Børresens og Skrefsruds Gerning, der netop i de Aar vakte saa stor Opmærksomhed herhjemme. Disse Aftenmøder var dengang noget ganske nyt og ukendt. — Hans Eftermand i Vivild-Vejlby var Immanuel Bang, nu Haslev.

3. **Frederik Christian Steenbuch Brandt.** (3 Aar), f. i Have-toft, Slesvig (Angel) $25/12$ 1857, Søn af Pastor Aug. Fr. Brandt og Hustru Augusta Charlotte Steenbuch, Student fra Nykøbing, Falster, 1875, Kandidat $23/6$ 1881, laud., Timelærer ved Bohr's Skole (v. Westen'ske Institut), ordineret $11/10$ 1882, $5/10$ 1882 Kapellan i Hammer-Lundby under Pastor Viggo Hansen, boede det første Aar som ugift i Hammer Præstegaard, i den østlige Fløj ud til Haven, de to Aar som gift boede han i Lundby Kapellanbolig. $5/3$ 1885 Sognepræst i Veggerløse paa Falster, hvor hans Fader havde været Præst fra 1866. Her var han til 1928, altsaa i 43 Aar. I 19 Aar var han tillige Provst for Falsters Søndre Herred, fra $12/11$ 1903 til 1922. 1915 udnævntes han til Ridder af Dannebrog. Gift i Stavanger Domkirke $19/5$ 1883 med Dorthea Kathrine Wandal Randulf Bull Kielland, f. $14/3$ 1857 i Stavanger, død $13/4$ 1917, Datter af Bogtrykker, Forlagsboghandler Laur. Chr. Kielland og Hustru Johanne Mette Colbjørnsen Bull, f. Munch. — Gift anden Gang $11/8$ 1922 med Marie Hansen, f. $23/2$ 1876 i Torkildstrup, Datter af Gaardmand. — B. var en alvorlig Præst, en af Indre Missions og Københavns Kirkesags trofaste Venner. Han var saaledes Medlem af Kirkesagens Bestyrelse, hvor han ofte tog Ordet i kraftige, positive Indlæg. I „Kristeligt Dagblad“ skrev en af hans Venner om ham ved hans Død: „Hans lange Præsteger-

ning satte dybe Spor baade i og uden for Sognet. Han var Prædikanten med den afgjorte Forkyndelse, de klare Toner om Synd og Naade, Frelse og Fortabelse. Utrættelig færdedes han rundt i Sognet paa Husbesøg, særlig hos syge og gamle; thi han var ikke blot Prædikant, men ogsaa Sjælesørger.“ — I 1928 søgte han sin Afsked og flyttede til Gilleleje. Han oplevede den Skuffelse, at en Præst af en helt anden kirkelig Retning ved et lille Flertal i Menighedsraadet blev Præst i det Sogn, hvortil han følte sig saa nøje knyttet. Skønt han i Gilleleje vandt sig mange Venner, var Længslen efter Veggerløse saa stærk, at han besluttede at bryde op og flytte tilbage. I April 1933 flyttede han ind i sit nyopførte Hus paa Hasselø; men Opholdet der blev kun kort. Han kom syg dertil, og en halv Snes Dage efter døde han, 20. April 1933, 75 Aar gl. Han havde lige aflagt et Vidnesbyrd om den Frelser, han saa trofast havde tjent. — Fra hans Haand foreligger der flere Artikler i Tidsskrifter og Blade.

4. **Johannes Immanuel Viggo Hansen Holm.** (6 Aar). Født $28/7$ 1859 i Vejen, Søn af Sognepræst S. C. V. Hansen, senere Hammer, og dennes anden Hustru, Anna Nicoline Johanne Holm, Student fra Herlufsholm 1877, Kandidat $21/1$ 1885, Kapellan i Hammer-Lundby $8/5$ 1885 hos sin Fader, ordineret $13/5$ s. A., Haven til Kapellanbygningen i Lundby anlagt i hans Tid med Præstegaardshaven i Hammer som Forbillede og med Aflæggere fra denne, $16/4$ 1891 Sognepræst i Østbirk-Yding, Sognepræst i Nordby paa Samsø $29/8$ 1899 til $13/3$ 1908, da han efter Ansøgning fik sin Afsked med Pension; fik $13/7$ 1908 tilagt Familienavnet Holm, flyttede $27/10$ s. A. til Vejle, drev Forsikrings- og Agenturvirksomhed (Forsikringsselskaberne „Danmark“ og „Vort Land“) m. m., døde $19/7$ 1913 paa Rejse til Aalborg, begr. i Middelfart, hvor han paa det Tidspunkt boede. — Gift $16/9$ 1885 med Johanne Louise, f. Haase, f. $5/8$ 1860, Datter af Baandhandler, senere Handelsagent i København, Peter Nic. Edv. Haase, og Caroline Antoinette Melbye, bor endnu i Nordby. I Ægteskabet var 9 Børn. — Pastor Hansen har udgivet Vejledning til Samtaler med Børn om Guds Rige (2. Oplag 1897) og Kortfattet Fremstilling for Skole og Hjem 1898. — Var, medens han virkede i Hammer-Lundby, en interesseret Landmand.

5. **Harald Geltzer Hornbeck.** (4 Aar). Født i København $5/_{12}$ 1864, Søn af Translatør og Tolk i Engelsk, Jul. Cecil. Hornbeck og Hustru Lauretta Augusta, f. Geltzer, Student 1883 fra Borgerdydskolen paa Christianshavn, stud. jur. 1883—84, Kandidat $18/_{6}$ 1889, laud., Lærer, Manuduktør, København, Kapellan i Hammer-Lundby $29/_{6}$ 1891, ordineret $23/_{9}$ s. A.; her var han under Pastor Hansen til 1892 og under Provst Petersen til 1895, i hvilket Aar han den $2/_{5}$ forflyttedes til det nyoprettede Sognekald i Testrup ved Haslev, 2. residerende Kapellan ved Holmens Kirke, København, $24/_{5}$ 1904, 1. residerende Kapellan smst. $14/_{5}$ 1915, Ridder af Dannebrog 1917, kgl. Konfessionarius $3/_{9}$ 1930, Holmens Provst og Sognepræst ved Holmens Kirke, København, 1930. — Gift $23/_{9}$ 1892 i Frederiksberg med Anna Emmy Mariane Voigt, f. i København $6/_{7}$ 1868, Datter af Grosserer Wiggo Voigt og Elisabeth Kirsten Wilhjelm. — I Ægteskabet en Datter, Karen Hornbeck, f. i Lundby Kapellanbolig $15/_{10}$ 1893, g. m. Overlærer ved det kgl. Døvstummeinstitut i København, Translatør, Pastor Ove I. Baastrup. — Den 20. Marts 1934 døde Provst Hornbeck efter nogle faa Dages forudgaaende Sygdom, 69 Aar gl., og blev den 27. Marts begravet paa Frederiksberg gl. Kirkegaard. Til Stede ved Sørgehøjtideligheden, der fandt Sted i Holmens Kirke, var Kongen og Prinserne Valdemar, Georg og Gustav. Schütz's Dødsmesse fra 1636 og „Her vil ties“ blev sunget. Der taltes af Præsterne Baastrup og Falck-Rønne. — Udenfor sin Embedsgering beklædte han en lang Række Hverv. Han var saaledes Formand for Skolekomitéen ved Frederik Barfods Mindeskole, Formand for Skoleforeningen af 28. Jan. 1866 (Valdemar Schiøtts Minde) og for Holmens Blaa Kors, et Arbejde, han omfattede med særlig Interesse. Tillige var han Medlem af Bestyrelsen for Juleuddelingen af 1867 og for Belønnings- og Forsørgelsesforeningen for faste Husmedhjælpere i København og Omegn, samt af Foreningsraadet for Københavns K. F. U. M. Indenfor Frimurerne indtog han en høj Stilling.

Provst Hornbeck ejede en ejendommelig Blanding af Friskhed og dyb Alvor, der vandt ham Venner over alt, fra de fattige Stuer til Kongens Sale, og ikke mindst blandt de mange unge, der fra nær og fjern kom for at gaa til Konfirmations-

forberedelse hos ham. Ikke tilfældigt var det Dickens, der var bleven hans Yndlingsforfatter. Hans Forkyndelse havde altid et klart Sigte, og Præstegerningen var for ham Livets Alvor. Hans Stilling knyttede ham til de rigeste Hjem og fornemste Huse, men derfor glemte han aldrig de fattige, syge og ensomme, dem, der i de smaa Hjem derinde mellem de høje Husrækker levede paa Skyggesiden. Altid var han rede til at lindre og lysne, hvor der var Nød til Huse.

Ogsaa i Hammer og Lundby Sogne er der endnu adskillige blandt de gamle, der mindes ham med Taknemlighed og Glæde.

Den $5/7$ 1922 var H. i Hammer og viede i Kirken her Grev Erik Frederik Adolf Joakim Holstein til Fuirendal og Polly Emilie Collet af Lundbygaard.

6. **Waldemar Wentzel Bagger.** (4 Aar). Født i Hamborg $2/10$ 1867, Søn af Grosserer David Gotschalch Bagger af Linaa og Hustru Dorette Marie Hedewig, f. Riesland, Student fra Schneekloths Skole, Frederiksberg, 1886, Kandidat $21/6$ 1892, laud., Manud. og Lærer ved Privatskole i Kbhvn., derefter Kapellan i Hammer-Lundby $12/7$ 1895 under Provst Petersen til 1897 og under Pastor Lind til 1899, ordineret $4/9$ s. A., Sognepræst i Linaa-Voel i Aarhus Stift $1/2$ 1899 til $26/7$ 1911 og siden Sognepræst i Asnæs i Sjællands Stift. Lever endnu. Gift i Frederiksberg $21/2$ 1900 med Martha Madsen, f. i Nyborg $13/1$ 1877, Datter af Handskemager Marius Madsen og Hustru Ingeborg Mariane, f. Smith.

Præster i Lundby.

Som før nævnt blev Hammer og Lundby Sogne $26/6$ 1908 skilte og havde fra nu af hver sin Præst. Allerede da Pastor Lind kaldtes til Præst i Hammer-Lundby, gjaldt Kaldelsen til Lundby kun midlertidigt. I 1908 blev kaldet til Præst i Lundby:

1. **Hans Peter Larsen**, f. i Gjødstrup, Toksværd Sogn, den $2/3$ 1870, Søn af Hjulmand Lars Larsen og Hustru Johanne Kirstine Hemmingsen, Student 1889, privat dim., Kandidat $17/6$ 1895, laud., Lærer ved Kandidat Jacobsens Realskole i Aalborg 1896, Sognepræst i Hjørdemaal $8/6$ 1903, Sognepræst i Lundby $12/9$ 1908, Provst for Hammer Herred $3/4$ 1916 og $20/8$ 1923, og-

saa for Tybjerg Herred, begge Steder efter Provst Bjerre, Herlufmagle. Gift i Aalborg $10/2$ 1904 med Dorthea Marie Nielsen, f. i Aalborg $3/7$ 1870, Datter af Toldassistent Hans Christian Nielsen. L. døde $22/5$ 1932 og begravedes $27/5$ paa Lundby Kirkegaard. Det var en Søndag Morgen, Provst Larsen efter længere Tids Hjertesygdom gik bort, netop som Klokkerne skulde ringe til Gudstjeneste. Hans Død vakte almindelig Sorg, idet han ved sin stilfærdige Færd, fri for Tragten efter Popularitet, ved sin klare, kloge, praktiske og medgørlige Maade at omgaas Mennesker paa havde gjort sig afholdt af alle, baade som Præst, Provst og Menneske. Han var en ydmyg og beskeden Kristen, der gerne vilde gøre det gode, og hans Død var et smukt Vidnesbyrd om, at hvad der var prædikeret i Livet, det holdt, ogsaa da det gjaldt. Aarsdagen for hans Død rejste Beboerne i taknemlig Erindring om den lange, trofaste Præstegerning et hvidt Marmorkors paa hans Grav med Indskriften:

„Han lover mig en evig Vaar
Trods Vinterstorm og Død.
Thi Livet frem af Graven gaar,
Som Kristus gennembrød.“

I Ægteskabet 2 Børn:

1. Edith Larsen, f. i Aalborg $13/11$ 1906, Lærerinde ved Lundby Realskole.
2. Herdis Larsen, f. i Hjørdemaal $23/11$ 1907, g. m. Sognepræst i Lindholm, Viggo Anton Sophus Jan Pade.
2. **Kristian Emanuel Krarup-Hansen**, f. i København $19/1$ 1906, Søn af Sognepræst Niels Christian Hansen og Hustru Mathilde Josepha Krarup, Bodilsker, Student 1924 fra Haslev, Kandidat 1931 (h₁), Hjælpepræst i Bodilsker 1931—32, kst. Sognepræst i Poulsker 1932, kst. Sognepræst i Vorning-Kvorning-Hammershøj 1932, Sognepræst i Lundby 1932. Ord. $13/9$ 1931, indsat i Lundby Kirke $16/10$ 1932 af kst. Provst Robert Glenthøj, Næstelsø, viet i Øster Marie $7/8$ 1931 til Edith Karoline Marie Jensen, f. $13/8$ 1905 i Øster Marie, Datter af Gaardejer Hans Jensen og Hustru Anna Jespersen, Øster Marie.

KIRKEGAARDEN

INTET STED gemmer saa mange dyrebare Minder som „De dødes Have“, hvis Historie er lige saa gammel som Menneskeslægtens, og hvis vidt forskellige Anlæg ned gennem Tiderne er gribende Vidnesbyrd om Menneskers Samfølelse i Døden og om deres Tanker om Livet paa den anden Side Graven.

Fra intet Sted taler Menneskeslægtens ældste, historiske Minder saa stærkt som fra dens Grave.

Vi behøver blot tænke paa Ægyptens Aartusinder gamle, gigantiske Pyramider, som har trodset Tidernes Angreb og endnu fortæller om et af Jordens ældste Kulturfolks dybe Ærbødighed for Døden og de bortdragne Slægter og om den evige Stræben og Udødelighedstrang, der som en Rest fra det tabte Paradis ligger paa Bunden af det menneskelige Hjerte. — Eller vi kan tænke paa de gamle Nordboeres Familiegravsteder, de saakaldte Kæmpehøje. Heller ikke vore Forfædre har kunnet tænke sig, at med Døden ophørte Livet. Herom vidner den Om-sorg, hvormed man allerede i den yngre Stenalder byggede de anselige, uforgængelige Boliger for den Døde, Stendysserne, Jættestuerne, svarende til, hvad man møder i den præmykenske Broncealders Stenkamre paa de græske Øer og de old-sicilianske Klippegrave. Hvilken Alvor, Højhed og Poesi ud-gaar der ikke endnu til os fra disse storladne, tavst talende Minder om en længst forsvunden Tid! — Her i Hammer Sogn, der hører til noget af det tidligst bebyggede af Danmark, kan vi glæde os over stadig at eje saadanne Minder i den velbeva-rede Jættestue i Hundstrup, i den i 1863 udgravede anselige Kæmpehøj paa Vejen mellem Hammer og Ring og i det smukke, fredlyste Dyssekammer med den store Dæksten paa Lundbys Grund, mellem Hammer og Lundby.

Kommer vi ned til den kristne Tid, kan vi tænke paa de mange Helgengrave, paa Katakomberne med deres uforglem-melige Gravfred og frem for alt paa Kristi Grav i Gravkirken

i Jerusalem, hvor Tusinder og atter Tusinder af bedende, suk-kende og takkende Mennesker i Aarhundreder har standset, lyttet og grundet. Hvad har ikke alle disse Grave betydet som hellige Minder?

Og endelig kan vi tænke paa, hvorledes fra de aller seneste Tider „Den ukendte Soldat“s Grav er bleven et samlende Midt-punkt for Mindet om de mange Tusinder af Faldne, der blødte for Fædrelandets Sag og aldrig fandt hjem til deres Kære, men hvis Grave beredtes paa Frankrigs og Flanderns Sletter, mellem Karpathernes Bjerge, ved Gallipolis blaanende Hav, i Sumpene mod Øst eller ude paa de gaadefulde Dybder, der luk-ker om saa mangan Hemmelighed.

Den, der har staaet ved den ukendte Soldats Grav i West-minster Abbedy eller under Triumfbuen i Paris, kan sikkert aldrig glemme de Øjeblikke, han oplevede dør, hvor det er, som al den Sorg og Lidelse, der er gaaet hen over Landene, symbolsk er samlet. Der staaar altid Mennesker ved den ukendte Soldats Grav, og rørende er de Scener, man kan blive Vidne til her. Der er ikke Tale om Stand eller Rang her, alle, baade rige og fattige, gamle og unge, kan mødes paa dette Sted. Her staaar den fattigt klædte gamle Mand med Hatten ærbødigt i Haanden. Det er maaske en elsket Søn, han i Tan-kerne ser hvile her. Ingen ved det. Og dør henne staaar den fine, ældre Dame. Store Taarer løber ned ad hendes Kinder, hun er som forstenet i sin tavse, lidende Sorg. Ingen kan ane, hvad nu hendes Hjerte har lidt. Der er noget her i Livet, som aldrig glemmes.

Paa en Orientrejse rejste jeg nogle Aar efter Verdenskri-gen sammen med en tysk Generalmajor fra Bayern. Maalet for hans Rejse var Oliebjerget, hvor en af hans Sønner, falden i Krigen, laa begravet. Paa Hjemvejen skulde han til Nord-frankrig, hvor en anden af hans Sønner havde faaet sin Grav, uvist hvor, som een af de mange ukendte, under de hvide eller sorte Kors. Jeg glemmer aldrig den gamle Mand og hans Be-vægelse. Det var en Pilgrimsrejse for ham, og han følte det som en Trøst blot at maatte dvæle paa de Steder, hvor der var Mulighed for, at hans dyrebare Værdier kunde være gemte.

Om Marskal Foch, Frankrigs berømte Feltherre, fortælles

det, at han hvert Aar i Maj rejste til Byen Gorcy ved Meuse. Paa en af de store Slagmarker her staar der blandt saa mange andre et simpelt Trækors med den enkle Indskrift: Germain Foch, Aspirant ved 131, 1. R., faldet ved Gorcy 22. August 1914. Foran dette Kors knælte den gamle Marskal med blottet Hoved, hensunken i Bøn. Hans eneste Søn, en ung, lovende Mand paa 25 Aar, som faldt under det store, blodige Drama, hviler her mellem sine Kammerater i en Jord, som Sorgen har gjort hellig.

Ja, der er Trøst i Minderne, Resignationens Trøst over det, der mistedes. Ikke saa underligt, at man ogsaa herhjemme trængte til et fast Samlingssted for Tankerne, naar disse søgte ned til de blodvædede Slagmarker i Nordfrankrig, hvor ikke mindre end 6000 Sønner af sønderjydske Hjem fandt deres Grave. I den idylliske, franske Landsby Braisne, Nord for Soissons, findes nu Mindekirkegaarden for de Sønderjyder, som blev derude paa de fjerne Slagmarker; det er her som ved den ensomme Grav ved Bøffelkoppel: „De vog dem, vi grov dem en Grav i vor Have, lagde dem ved Siden af den alfare Vej.“ Ak, det græder her; men netop i Graadens og Eftertankens Stilhed lever og vokser Minderne. — Enhver Kirkegaard, under hvad Breddegrad og i hvilket Folk, den end findes, er som en Verden for sig. Hvad fortæller ikke hver enkelt lille Gravtue om Menneskelivets Omskiftelighed, om Bølgeslag, der er stilnet af, og om Storme, der har lagt sig. Lige ved den alfare Vej ligger de mange Gange, og kun en Port, et Dige, en Mur skiller fra den travle, urolige Verden, hvor Livet haster afsted; nogle huskedes længe, andre kun kort.

Men af alle Kirkegaarde er der vel ingen, der afspejler saa megen Historie og fortæller saa meget om Fortidens Slægter som vore gamle Landsbykirkegaarde, mest for dem, der lever paa Stedet, for hvem de er som Sognehistorier og derfor betyder mere end for den Fremmede. Naar dertil saa kommer, at Kirkegaarden som Regel er Landsbyens eneste offentlige Anlæg, og at den i Modsætning til Udlandets i Anlæg, Mindesmærker og Beplantning forener en Hygge og Fred, der giver den dens rette Karakter af „De dødes Have“, er det ikke saa underligt, at Landsbybefolkningen holder af den og omslutter

den med den største Kærlighed, ja, at den egentlig er bleven noget af dens Sjæl.

Ligesom man antager, at de gamle Nordboere i den hedske Tid ofte lagde deres Begravelsespladser tæt op til deres Helligdom, Viet, saaledes blev det ogsaa i den første kristne Tid Skik og Brug, at Kirkerne omgaves af de Begravelsespladser, som ganske naturlig fik Navnet Kirkegaard. Baade ved disse rent praktiske Forhold og ved, at den katolske Kirke var Moder for de levende som for de døde, har der siden da været et inderligt Afhængighedsforhold mellem Kirkebygning og Kirkegaard, mellem Kirke og Begravelse. Kirken, der modtog Mennesket ved dets første Indtræden i Livet, og tegnede det med Korsets hellige Tegn, vilde ogsaa gerne følge det til dets sidste Hvilested og lyse Guds Fred over dets Støv. I Tusinde Aar har Slægt efter Slægt samlet deres Døde i og omkring Kirken, en anselig Skare i de mange Aar. Underligt nok er det sjældent, man hører Tale om Fund paa Kirkegaardene af gamle Sager, som ifølge Overtro og gamle Skikke medgaves de Døde. Maaske er Grunden den, at Jorden saa mange Gange er bleven gennemgravet.

Naar vi tænker paa, hvor gamle vore Landsbykirkegaard er, maa det forundre os, hvor faa Udvidelser og Tilføjelser der i Aarenes Løb er kommen til. Naar dertil kommer, at Kirkegaardene var smaa, forstaar man, at ved den stærke Belægning, der gennem Generationer er foregaaet ganske ureguleret, er det gaaet ud over de Gange, som muligvis har eksisteret, saaledes at der ofte, som her i Hammer paa den gamle Del af Kirkegaarden, ikke er andre tilbage end de, der fører fra og til Kirken, i Forbindelse med nogle enkelte smalle, ufuldkomne Stier mellem Gravene, et Forhold, der navnlig ved Begravelser er meget uheldigt, idet Ligtøget og Følget maa træde ind over de beplantede Grave og ofte ødelægge, hvad der er plantet.

Hvor den Døde fik sit Hvilested, var i Middelalderen til Dels afhængig af hans Stilling i Samfundet, dog maaske mest af hans „Sjælegave“ og den efterlevende Slægts Offervillighed. En Plads i Kirken var saaledes meget attraaværdig og i den ældre Middelalder kun forbeholdt Gejstligheden. Men ogsaa tæt uden for Kirkemuren, i Tagdryppet paa Syd- og Østsiden, var

det attraaværdigt at komme til at hvile, egentlig et naivt, men rørende Udslag af Trangen til at komme det hellige saa nær som mulig. Den „simple Mand“ maatte nøjes med en Grav i nogen Afstand fra det hellige Hus, mod Vest og Nord, mens Trællene og Strandvadskerne blev jordede ude langs Muren. Til Gengæld var baade Kirke og Kirkegaard i kærlige og omsorgsfulde Hænder i den katolske Tid. Det var saaledes Munkene, der satte de første Hegn og Diger omkring Kirkegaardene for at holde de løsgaaende Kreaturer borte og dermed skærme Gravfreden. En morsom Opfindelse var de saakaldte „Kirkeriste“, som nogle ganske enkelte Steder endnu er bevarede (Bregninge paa Taasinge). Sammen med Kirkerne tilhører de gamle Diger og hvide Kirkegaardsmure det danske Landskab og er en uløselig Del af den gamle, danske Landsby, og selv om mange Ting i Aarenes Løb kan forandre sig her, Kirken og Kirkegaardsmuren, de staar der da med alle deres Minder og med Bud fra gamle Dage, som et Baand mellem Fortid og Nutid.

I „Dagligt Liv i Norden i XVI. Aarh.“ skriver Troels Lund: „I Katolicismens Tid havde man været vant til, at Kirken tog sig af de døde. Den optog dem og undte dem Plads, efter Stand og Vilkaar naturligvis, men dog med fælles Goder for alle. Hvad enten man jordedes under Højalteret, ved et Sidealter, i Koret, i Kirkens Midterskib, i en af dens Omgange eller blot paa Kirkegaarden uden for, saa sørgede Kirken moderlig for hver især. Fra den strømmede Lyset, Tonerne, Røgelsesduften ud over hvert et Leje, dens talrige Betjening vaa-gede Nat og Dag over de slumrende, pyntede med kærlig Haand over alt, lige fra Altrets blomstersmykte Mariabillede til Kirkegaardens yderste buksbomhegnede Tue. Det kunde stundom næsten være tvivlsomt, om der ikke var smukkeste herude hos de fattigste, hvor Vorherre selv hjalp med. Her, bag den skærmende Kirkegaardsmur, lagdes Velsignelse i den kyndige Gartnerbroders Arbejde. Gud gav Vækst til de gule Paaskeliljer, de hvide Pinseliljer, Sankt Hans Dags Roserne. Han tændte efter Midsommer, naar Heden tog til og Dagene af, den skæreste af alle Liljer, den ranke, sølverhvide med Guld-kneblen, Himmellængslens Klokkeblomst. Han lod, naar Mor-

gendug og Aftendug mødtes, saa Græssets Kind var altid vaad, frempible de purpurrøde Kristi Bloddraaber. Og til Slut bredte Vorherres egen Haand Sneens hvide Alterdug over Gravene, naar Allesjæles Fest var inde, og Vintermessen læstes over Vaarens og Opstandelsens uudgrundelige Hemmelighed.“

Fra Middelalderen skriver sig de strenge Bestemmelser om, hvem der maatte have Ret til at hvile i indviet Jord. Vi kan derfor forstaa, hvor forfærdelig alvorlig Interdikt og Bandykning i de Dage maatte føles, og hvilken Katastrofe det var for dem, der rantes. For Forbryderne var der strenge Straffe. Deres Lig blev lagt paa Stejle og Hjul, og i indviet Jord maatte de ikke komme. Det sidste gjaldt ogsaa Selvmorderne. Ligenes Bortskaffelse har jo til alle Tider og hos alle Folkeslag været nøje forbundet med en vis Religiøsitet. De strenge Skikke mildnedes dog gennem Aarene noget. Men endnu kan her i Hammer gamle Folk huske, hvorledes Selvmordernes Lig ikke maatte bæres ind gennem Kirkegaardsporten, men om Aftenen blev løftet op over Kirkegaardsmuren for i Mørket og i dybeste Stilhed at blive begravet i det nordøstre Hjørne, op ad Kirkegaardsmuren ved den lille Laage fra Præstegaarden. At dette Hjørne i sin Tid var bestemt for Selvmordere, vides vel nu ikke af ret mange, men, underligt nok, er denne Del den Dag i Dag den mindst tiltalende Del af Kirkegaarden; uden at ret mange kender den historiske Baggrund, hviler der stadig noget særligt, noget uforklarligt, maa-ske ogsaa noget forsømt over denne Plet. At Minderne om Kirkens strenge Bestemmelser i gamle Dage endnu lever i Befolkningerne, er en Kendsgerning. Intet sætter saaledes Sindene i Sognet i en saadan Bevægelse, som naar et Selvmord har fundet Sted, og intet drøftes med en saadan Spænding som dette: Vil Præsten lade den Døde komme i Kirken eller ikke? Som Tider, Forhold og Tankegang har udviklet sig, er det første næsten altid Tilfældet, Kirken bliver aabnet, og de ulykkelige faar deres Plads blandt alle andre. Gud alene bliver Dommer her.

Hvorom alting nu end er, i Middelalderen var man egentlig kommen langt frem i Kirkegaardskultur. Men saa kom Reformationen. Hvad Katolicismen havde æret, følte Reforma-

torer sig forpligtede til at hade. Klostre og Kirker plyndredes, brændtes eller nedbrødes, Kirkegaardsmurene nedreves, og Gravminder sloges i Stykker. Ja, efter Reformationens Indførelse fulgte en Tid, hvor Despekten for det gamle, overleverede var saa stor, at Kirkegaardskulturen sank saa dybt, som den vel overhovedet kunde synke. Gravfreden respekteredes ikke, og man hører fra denne Tid om rædselsvækkende Tilstande rundt om, hvorledes Kirkegaardene f. Eks. stod aabne for almindelig Færdsel af Mennesker og Dyr og endog-saa brugtes som Øvelses- og Tumblepladser. I 1553 udsendtes Peder Palladius's bekendte Traktat, der siger, at Græsset skal afslaas om Sommeren, og at Kirkegaarden skal holdes ren for „Fæ, Æg, Svin etc.“, særlig ved Kirkeladen, og at disse meget beskedne Ordensregler begrundes med, at Kirkegaarden er „de kristnes Søgnehus til Dommedag“.

Vi kan af alt dette forstaa, hvor sørgelige Tilstandene i den Tid har været paa vore Landsbykirkegaarde, og hvor mørkt et Punkt i Kirkens og Menighedens Historie vi her rører ved. Efterhaanden ændredes dog disse Forhold, lykkeligvis til det Bedre. Man begyndte at forstaa, at Kirkegaardene maatte fremtræde i en Skikkelse, som var Pietetsfølelsen overfor vore afdøde værdig, og med den Trang til Gravkultus, der altid har boet i Mennesket, voksede man i Aarene, der kom, mere og mere i Forstaaelsen af at gøre Kirkegaardene til en Hymne og Hyldest til vore Døde og til et Udtryk for Taknemlighed og kærlig Erindring. I Dødens og Mindets Have maatte Freden og Stilheden herske. Derfor skulde Gravfreden respekteres. Og Kirkegaarden skulde have Lov til at tale, ikke blot om de Slægter, der var borte, men ogsaa til dem, der endnu levede. Ved lyse, venlige Partier, ved Opstilling af Mindesmærker og ved et spirende, eviggrønt Liv skulde den virke opløftende og opmuntrende paa Sind og Tanke, fortælle, at trods Døden gaar Livet dog sin vante Gang, og at det, der lægges i Mulde, engang skal opstaa i ny Skønhed og Skikkelse.

I vore Dage er Kirkegaardskulturen naaet langt frem herhjemme. Ikke desto mindre ligger dog vore Landsbykirkegaarde ret uforandrede fra gammel Tid uden særlig store Udvidelser. Hovedtypen paa dem er væsentlig den samme over-

alt. Og dog er der en iøjnefaldende Forskel paa de vestjydske, forpiskede Klitkirkegaarde med og uden Læbælter og nøgne Kampestensgærder, og de fynske og sjællandske Typer med deres lune, hyggelige Beplantninger og buksbomhegnede Grave.

I Middelalderen var en lille Tue over Graven og et ganske almindeligt Kors af Træ vistnok det almindelige paa Kirkegaardene; men ogsaa Gravsten af Granit blev anvendt og i forskellig Form. I Slutningen af det 13. Aarhundrede blev Begravelserne i Kirkerne mere almindelige, idet nu ogsaa andre end Gejstlige kunde komme til at hvile her, hvorfor Gravmælet ganske naturligt fik Stenflisens flade, firkantede Form. Allerede i Slutningen af det 12. Aarhundrede havde de strenge Cisterciensere, der ogsaa her hjemme vandt betydelig Anseelse, stillet et udtrykkeligt Krav om, at Gravmælerné ud fra Betragtningen om den rette Ydmyghed ikke maatte hæve sig op over Kirkens Gulv. Jævnfør de to Ligsten i Hammer Kirke over de to Præster Hr. Laurits Jørgensen og Hr. Rasmus Madsen Faaborg. Ifølge Danske Lov 1683 skulde Præsten nyde fri Begravelse i Kirken. Disse Begravelser i Kirkens Gulv medførte flere Steder i Aarenes Løb mange Kalamiteter, ikke mindst i sundhedsmæssig Henseende, hvorfor de da ogsaa ved Forordningen af 22. Februar 1805 blev forbudt. Da Loven siden hen ikke er bleven forandret, maa man vel antage, at ovennævnte Særret for Præsterne endnu eksisterer, men som en forringet Ret, gældende for Kirkegaarden.

Efter Middelalderens Slutning begyndte man af sundhedsmæssige Hensyn at anlægge Kirkegaardene uden for Byerne. Her paa Landet har Udviklingen derimod været ganske anderledes kontinuerlig end i Byerne. Her har der nemlig ingen Lov været, der forbød Brugen af Kirkegaarde inden for samlede Bebyggelser, og det skønt Sundhedsfaren paa Landet er langt større end i Byerne, idet en meget stor Del af Landsbyerne stadig har Brønde. Et nærliggende Eksempel her fra Hammer har vi fra Præstegaarden, hvor Brøndvandet fra Forpagterens Stald, der ligger tæt op ad Kirkegaarden, er ganske ubrugeligt som Drikkevand.

Vore Landsbykirkegaarde, og stadig tænker vi jo her paa vor kære, gamle Hammer Kirkegaard, har, hvad der ogsaa

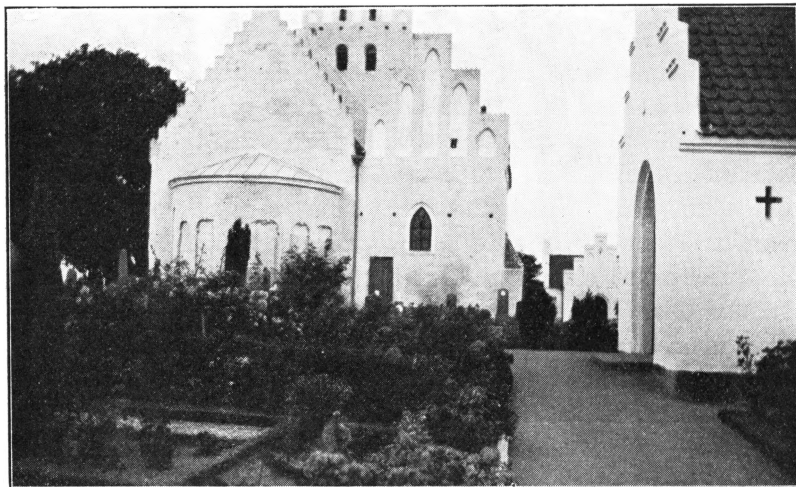
oven for er antydet, i Aarene efter Reformationen ofte henligget i meget forsømt Tilstand. Vildnis, Ukrudt og væltede Gravmæler har desværre mange Steder været det Syn, der mødte een, naar man i tidligere Tider færdedes her. Hertil kom, at Beplantning har der sikkert kun yderst sjældent været Tale om. De enkelte, store Træer, der hist og her kunde findes, har efter al Sandsynlighed alle været selvsaaede eller ogsaa komne ad tilfældig Vej.

Nu er Forholdene meget forandrede. Man mærker, hvorledes Kærligheden, Ærbødigheden og Pietetsfølelsen overfor de afdøde aander een i Møde for hvert Skridt, man gaar. Der er Poesi over den gamle Landsbykirkegaard. Her møder vi endnu Reminiscenser fra gamle Dage i de skæve Trækors, Smedejernskors, Tøjblomster og Perlekranse, der fortæller om svundne Tider og forladte Skikke. Brugen af tørrede Blomster og Perlekranse med Krucifikser, anbragt i Kasser eller Kapsler med Glas for, er af katolsk Oprindelse og med Sønderjylland, hvor de endnu ofte bruges, som Mellemed indført Syd fra. De faa, vi endnu har tilbage paa vor Kirkegaard, er op hængt paa simple Trækors, og man maa vel tænke sig, at det ikke har været katolske Motiver, der har faaet Almuen til at anvende dem, men ganske simpelt hen en bestemt Smag, samt en Mangel paa Tro paa, at levende Blomster vilde kunne trives godt og smykke bedre.

En opmærksom Iagttager vil paa vor Kirkegaard i de saakaldte „Kulturflygtninge“ finde andre Minder fra gamle Dage. Det er gammeldags Lægeurter, der her tænkes paa, f. Eks. Salvie og Rosmarin, indført fra Syden, dyrket og udbredt af Munkene i sin Tid, af hvem de brugtes som Lægeplanter i Klosterhaverne, og siden udbredt som Nytte- og Prydplanter til Herregaarde og Præstegaarde for derefter at vandre ud i Bøndernes Haver.

Hver Aarstid og Højtid sætter sit eget Præg og skaber sin egen Stemning over Kirkegaarden. Der gaar næppe mange Dage hen i Aaret, uden at den, der skriver disse Linjer, mindst een Gang maa en Tur op over den. Den er ligefrem bleven een kær og hjemlig, altid synes den skøn i sine mange vekslende Variationer, og altid er det, som har den noget at for-

tælle. Her har jo Sognebørnene i Aarhundreder set Livets Forkrænkelighed, her er de Slægt efter Slægt kommen bærende paa deres kære, og her har de vandret frem og tilbage under deres mange skiftende Kaar i Glæde og Sorg, i Lys og Skygge. Intet Sted vokser man sig saa nøje sammen med Kirkegaarden som paa Landet.

Absis med Draabemotivet og Sporene af det oprindelige Absistag. Sakristiet. Kvindernes Vaabenhus. Familien Collets Gravkapel. Menighedens Kapel. Den først indviede Grav paa Hammer nye Kirkegaard, længst t. H.

Smukt er der her ved Paasketid, naar Gravene er dækkede af de gule Paaskeliljer, der afløser Foraarsbebuderne Vintergæk, Eranthis og Krokus. I Løvspringstiden, hvor der er lysegrønt foroven og mangefarvet forneden, er Naturen ogsaa her som en Aabenbaring. Forglemmigejer, Primulaer, Stedmoder, Tulipaner og Hyacinter dækker Jorden, og de store, pragtfulde Kastanietræer, den skære, lyserøde Rødbøg og den vældige Ahorn derovre i Præstegaardshaven synes at gaa i eet med Kirkegaarden. Ved Pinsetid er Kirkegaarden dog maaske skønnest, naar Guldregn og Syren blomstrer, naar Ribes og Viburnum i Busketterne staar i Blomst, og naar der er Udsigt ind over Præstegaardshavens blomstrende Frugttræer og mod

Kastaniernes hvide Blomsterkærter, der stræber op ad og blusser som Alterets Kandelaberlys. Ved Højsommer er Haven som een eneste Rosenhave. Som ingen anden Blomst udtrykker Rosen, hvad der stærkest fylder et Menneskehjerte, og bærer Bud om den Kærlighed, der rækker ud over Graven. Men dette vidunderlige Udslag af, hvad Naturen kan give, ogsaa paa en Kirkegaard, bliver ogsaa det højeste, Sommeren kommer til at yde. Mere end Rosenvældet kan den ikke give. Det bliver Høst, og Efteraaret sætter ind, langsomt, men mærkbart fra Dag til Dag. De smukke, røde Hyben og Rønnebærrerne, Paradisæblerne i Busketterne, det broncefarvede Løv, hvor Livet for sidste Gang søger at yde sin Indsats, Georginerne, Asterserne og Chrysanthemerne paa Gravene, sætter een i en vemodig Efteraarstemning. Ingen Tid fortæller jo saa meget om Livets Forkrænkelse som Efteraarstiden. Og saa kommer Vinteren og iklæder Kirkegaarden sin Vinterdragt. Ved Juletid smykkes Gravene med Gran, en smuk Skik, der saa vidt vides er særegen for Danmark. Oprindeligt var det tænkt som en Beskyttelse af Gravens Planter, men efterhaanden udviklede det sig til at blive en Udsmykning og Kærlighedshandling mod de afdøde. Ogsaa ved Vintertid, naar Sneen lægger sit hvide Tæppe og Pudder over Grave og Grene, er Kirkegaarden skøn. Naar Lysene Juleaften straalere ud gennem Kirkens Vinduer, og naar Maanen i de lyse Aftener og Nætter ved Vintertid sender sit ejendommeligt, drømmende Skær ned over Grave, Buske og Træer, da er der en uforglemmelig Stemning over Kirkegaarden.

Med Ordene Poesi og Stemning har vi ikke faaet udtømt, hvad vi synes at finde paa vore gamle, danske Landsbykirkegaarde. Vi finder nemlig ogsaa noget andet her. Vi finder Symbolik, ikke mindst i den Blomster- og Planteverden, hvor man har søgt at udtrykke noget af det, man føler, men aldrig kan faa sagt. Allerede fra de ældste Tider og hos de ældste Kulturfolk stod Blomsten som Symbol paa Skønhed, Ynde, Renhed og Taknemmelighed og brugtes i Kransens Form til at udtrykke den højeste Æresbevisning i Liv og Død. Da Blomsten symboliserer Livet, kom det sig allerede tidligt, at den blev knyttet sammen med Livets Modsætning, Døden, og

at den, samtidig med, at den fortæller om det evige Liv, ogsaa taler om Livets Forkrænkelighed. Vi kan saaledes tænke paa de kendte Ord fra Salme 103,15: „Et Menneskes Dage er som Græs, som et Blomster paa Marken saa blomstrer han“. Eller paa Ordene hos Esajas 40,6: „Alt Kød er Hø, og al dets Ynde er som et Blomster paa Marken“. Og hvem husker ikke Kong Robert af Flanderns smukke Salme:

Lad for os, som paa Dig tro,
Livets Blomster overgro
Gravens mørke Tilje!
Og ved Kirkegaardens Port
Vift fra os hver Skygge sort
Med Din hvide Lilje!

Det er nemlig det ejendommelige ved Blomsterne, at ved dem kan vi udtrykke alt, Kærlighed, Taknemlighed, Glæde, Medfølelse, Hyldest, Lykønskning og Bøn om Tilgivelse, og altid paa en diskret Maade, uden at forpligte til Gengæld. Vore dybeste Følelser kan vi ved dem faa frem, ikke mindst Trangen til at bede om Tilgivelse for manglende Kærlighed, og for hvad vi maatte have forsømt eller forbrudt over for den afdøde, men ogsaa Trangen til at dække over og tilsløre Begravelsens og Dødens haarde Virkelighed.

Dertil kommer, at hver Blomst har sin særlige symbolske Betydning. Paaskeliljen symboliserer saaledes Opstandelsen; den hvide Lilje Livet, Renheden og Uskylden med Hentydning til de hvide Klæder, som engang skal gives de rene af Hjertet; Violen Ydmygheden; Stedmoder, at „her gik de under stor Foragt“; Vedbenden Uforgængeligheden og Fornyselsen; Rosen Kærligheden; de grønne Blomster Trofastheden; de blaa Haabet. Blomsterne i Kransens Form er Udtryk for den sidste Hilsen og Tak og for det levende Haab. I det nye Testamente omtales Retfærdighedens Krans, Ærens uvisnelige Krans og Livets Krans.

Den Blomst, der mere end nogen anden maa betragtes som Gravens og Symbolets Blomst, er dog Rosen, der lige fra sin første Opstaaen har været knyttet til Smerten og Døden og gennem hele Antiken har været ikke blot Livsglædens og

Livsfyldens Symbol, men ogsaa Forgængelighedens og Dødens. Over hele Tilværelsen spænder den, lige fra Elskovens, Livsglædens og Festrusens Jubel til Forgængelighedens og Dødens Klage. Saa rig er dens Symbolik.

Den smukke Skik at lægge Roser paa Gravene er af gammel Oprindelse. Allerede ved de saakaldte Rosalier, den aarlige Rosenfest i det antike Italien, der stod i Forbindelse med Dødekultusen, gjorde man dette. I Begyndelsen af den kristne Tid misbilligede de Kristne at rosensmykke Gravene, fordi man syntes, det mindede for meget om Hedenskabet; men over for de menneskelige Følelser har al Uvilje maattet komme tilkort; alene et Blik ved Højsommertid ud over Hammer Kirkegaard kan fortælle een, hvorledes Mennesker stadig elsker Rosen, fordi det var den Blomst, der finest og skønnest gav Udtryk for deres Trofasthed mod deres Minder.

Den røde Rose er Martyriets Symbol. I de tyske Folkeviser ønsker de Elskende at hvile under disse Blomster, der symboliserer deres trofaste Kærlighed.

Gaar vi fra Blomsterne til Træerne, finder vi ogsaa dèr Symboliken. Uden for Indgangen til Hammer Kirke, paa hver Side af Mændenes Vaabenhus, staar et vældigt Lindetræ. To Hundrede Aar mindst maa deres Alder være, saa mange er de Slægter, der i Aarenes Løb, i Glæde og i Sorg, er gaaet ind og ud under deres Kroner og har set Livets Forkrænkelighed. Af alle Træer er Lindetræet det, der herhjemme maa betegnes som det traditionelle Kirkegaardstræ, og i den første Tid, hvor man overhovedet beplantede de kristne Kirkegaarde, har det uden Tvivl været det eneste Træ, man kendte her. Fra Tyskland ved man, at Kejser Karl den Store udsendte en Forordning om at plante Lindetræer omkring Kirker og Markedspladser, hvorfor man da ogsaa den Dag i Dag mange Steder her finder ældgamle Lindetræer paa Kirkepladser og Markedspladser. Fra Tyskland er saa med Sønderjylland som Mellemled denne Tradition, saa vel som adskillige andre paa Kirkegaardsomraader, overført paa danske Forhold. Allerede omkring 1480 kaldes f. Eks. den finere Del af Ribe Kirkegaard for „Lindegaarden“. Vore gamle Landsbykirkegaarde fortæller endnu mange Steder, navnlig paa Øerne, om, at Lindetræet

gennem Hundreder af Aar har været omtrent det eneste Træ, der plantedes paa Kirkegaardene. Uden Tvivl har man tillagt Lindetræet visse Egenskaber, f. Eks. som Lynafledere og som et Slags Værn mod onde Aander og overtroiske Væsener som Lindorme, hvorfor dette Træ ofte blev det foretrukne. Dog ved man kun lidt med Bestemthed herom og har her egentlig kun Overleveringen at holde sig til.

Der er andre Træer, der er uløselig knyttede til Landsbykirkegaarden, og som ogsaa har deres at fortælle. Der er saaledes Asken (bag Apsisrundingen ved Indgangen til Sakristiet), Nordboens og selve Livets Træ, Hængepilen, der fortæller om saa mange bitre Taarer. Granen med dens højtidsfulde Ro, Taxen med dens mørke Alvor, Tujaen med dens Afstemthed og Selvbeherskelse og Kristtornen med dens bibelske Minder.

Fra gammel Tid har man lagt Kirkerne saadan, at Altrene vender mod Øst. Naar Præsten ved Gudstjenesten tjener paa Menighedens Vegne, er hans Ansigt vendt i denne Retning i Bøn. Paa samme Maade har man ladet de døde hvile i Gravene med Ansigterne vendt mod Øst, ikke for at „se Solen“ eller den Slags Naturdyrkelse, men for ligesom at lade Hvilen i Graven tegne sig som en stille Bøn. Maaske hentyder denne smukke Skik, der desværre nogle Steder ikke overholdes, — paa Hammer Kirkegaard overvaages den nøje, — til Mt. 24, 27: „Ligesom Lynet udgaar fra Østen og lyser indtil Vesten, saaledes skal Menneskesønnens Tilkommelse være.“

Underligt at tænke paa, hvor mange Mennesker og Slægter der hviler alene her paa vor gamle Kirkegaard, alle med Ansigterne vendt i samme Retning. Vi forstaar da, hvorfor Kirkegaarden maa være et fredeligt Sted. Til Graven knytter sig jo desuden en vældig Grundpille i det levende Opstandelsehaab, idet det var Apostlenes Tro og siden hen gennem Tiderne har været den kristne Kirkes Opfattelse, at der venter en baade sjælelig og legemlig Opstandelse, for hvis Uforklarlighed den troende kun kan bøje sig i den dybeste Ydmyghed og Forventning.

Der er een særlig Dag i Aaret, paa hvilken Kirkegaarden er i manges Tanker herude, det er Allehelgenssøndag. Paa den

Dag kan man se mange friske Blomster paa Gravene. Allehelgensdag har i tidligere Tid, indtil 1770, været en Minde- og Højtidsdag hos os, og den holdtes da 1. November, mens 2. November var Allesjælesdag. Disse Dage helligholdes endnu i de katolske Lande, hvor de spiller en stor Rolle ved Processioner og Folkevandringer ud paa Kirkegaardene. Allehelgensdag holdes nu altid hos os den første Søndag i November.

Her i Hammer findes den smukke Skik, at naar et Dødsfald er meddelt Præsten, ringes der tre Gange Kl. 12 med Kirkeklokkerne, dels for at meddele Sognebeboerne, at en iblandt dem er gaaet bort, og dels for at vise den afdøde den sidste Ære. Ringning over den Døde bruges endnu i nogle Sogne i det vestlige Sønderjylland og i Vejen og er uden Tvivl en Rest fra den katolske Tid. Til Hammer bragtes Skikken af Pastor Lind, der havde kendt den fra Jylland, hvor man brugte den i Dollerup. Interessant er det i denne Forbindelse at lægge Mærke til Pastor Feilbergs Beretning om, hvorledes man i Sønderjylland i forrige Aarhundrede endnu brugte den fra Kato­licismen stammende Sjæleringning, skønt Reformationen for­længst havde forbudt en saadan. .

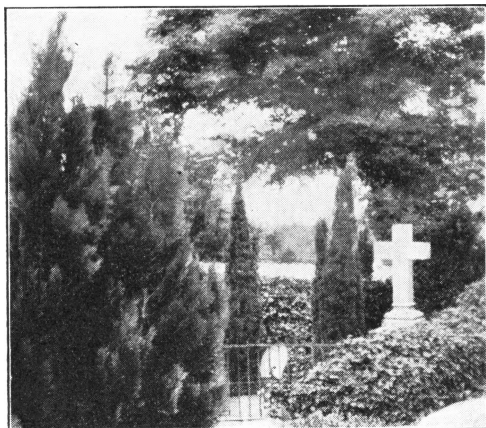
En anden smuk Skik, som ogsaa er bevaret her i Hammer, og som gør Begravelserne fra Landsbykirken saa uforglemmelige, er denne, at Præsten og Læreren gaar foran Baaren og Følget, der næsten altid er stort, ud til Graven.

Af Udvidelser har Hammer Kirkegaard i Mands Minde oplevet to. Den sidste fandt Sted i 1929, idet en Del af Præstegaardens Jord da blev taget ind til dette Brug. Den 1. April 1930 blev den ny Kirkegaard taget i Brug, idet den da indviedes af Sognepræsten ved Parcellist Christian Andersens Begravelse af Lou Sønderkov. Den samlede Udgift ved den ny Kirkegaards Anlæggelse beløb sig til ialt 4709 Kr. 80 Øre.

Paa den gamle Del af Hammer Kirkegaard findes ialt 1381 Gravsteder. Paa den nye Del er der Plads til ialt 326 Gravsteder.

I den søndre Kirkegaardsmur, lige dér, hvor den næstsidste Udvidelse begynder, er indsat Pastor Homanns Marmorligsten. Graven selv er desværre forlængst sløjjfet, paa Trods af Bestemmelsen om, at Præsternes og Lærernes Grave ikke maa

sløjfes, og om at Kirkebestyrelserne maa sørge for deres Bevarelse. Hvor Graven laa, ligger nu Parcellist Niels Jørgensens Familiegravsted fra Faarup. — I den vestre Del, ud mod Vejen og lige op ad Lundbygaards Gravkapel, ligger Familien Rørdams hyggelige og smukke Gravsted, omspændt af Vedbend og med den meget store, kraftige Tjørn hældende sig ud over Muren. Her hviler den gamle Pastor Rørdam med Hustru og

Pastor Rørdams Grav paa Hammer Kirkegaard.

Datteren Emilie. — Og endelig, blandt de mere kendte Gravsteder, kan nævnes Pastor Hansens Grav paa den næstsidsste Udvidelse. Ogsaa dette Gravsted er smukt, ikke mindst ved de to vældige Ahorntræer, der er en sjælden Pryd for Kirkegaarden. Foruden Præsten selv hviler hans Søn August Carl og hans Datter Ida Scheel med sit lille, nyfødte Barn her.

Paa Kirkegaardens vestlige Del, imellem Kyradshaven og Pastor Rørdams Gravsted, ligger Lundbygaards smukke Gravkapel, oprindelig kun bestaaende af den nuværende Forhal, prydet med to kamtakke Gavle mod Øst og Vest, med en Dobbeltjørn paa Vestsiden, men i 1894 udvidet og forskønnet af Kammerherre Peter Ferdinand Collet, hvis Navnetræk findes paa Østmuren, hvor den nuværende meget smukke Indgangsdør nu findes.

I Kapellet, der vedligeholdes af Lundbygaards Ejer, er hensat 9 Kister, hvis Historie i det følgende skal skildres:

1 og 2. Ægteparret Peter Nicolai Arboe og Anne Cathrine Arboe, f. Collet. — Peter Nicolai Arboe var f. paa Strømsø i Norge $6/_{11}$ 1768 som Søn af den rige Trælasthanhandler i Drammen Johannes Arboe og dennes anden Hustru Anne Cathrine Frisenberg. Den $5/_{10}$ 1788 holdt han, kun 20 Aar gl., paa Buske-

rud Bryllup med Anne Cathrine Collet, eneste Datter af Godsejer Peter Collet og Hustru Maren Kirstine Holmboe, f. paa Buskerud $19\frac{1}{2}$ 1768. Arboe var i mange Aar sin Faders Associé i Firmaet Johannes Arboe & Søn og overtog ved Faderens Død 1799 Firmaet, fra 1802 i eget Navn. I disse Aar boede han tæt ved Drammen paa den smukke Gaard Gulsbogen. I 1808 flyttede Arboe med sin Hustru til København, hvor han bosatte sig som Grosserer og drev store Trælastforretninger med Forbindelser i Norge. Mens han var her, boede han om Vinteren i sin statelige Gaard ved Holmens Kanal og om Sommeren paa sine Landsteder „Aldershvile“ i Gladsakse og „Sanssouci“ ved Frederiksberg Slot. I 1824 købte han Lundbygaard for 107,000 Rdlr. i Sølv og Aaret efter Oremandsgaard ved Præstø for 60,000 Rdlr. Da Ægteskabet var barnløst, oprettedes et reciprokt Testamente, hvorefter hele den store Formue skulde tilfalde den længstlevende, og da Arboe døde i København den $16\frac{1}{9}$ 1827, gik Boet som Følge heraf udelt over til hans Enke. Denne bosatte sig nu paa Lundbygaard, hvor hun førte et meget gæstfrit Hus, og hvor hun døde den $27\frac{1}{1}$ 1846, næsten 78 Aar gl. Hendes Mands Kiste stod oprindeligt paa Holmens Kirkegaard i København, herfra førtes den saa til Hammer, og begge Ægtefæller hviler nu ved hinandens Side i Kapellet her. Maleren Jens Juels skønne, lyse Kunst har bevaret begges Træk. Malerierne findes i det norske Nationalgalleri. Fru Arboe pristest for sin gode Forstand, sit barnlige Sind og sit varme Hjerte, som fik hende til at bevare sin ungdommelige Friskhed op gennem Aarene. Hun udøvede en stor Godgørelse og mindes endnu som Stifterinde af det Arboe'ske Hospital i Hammer med Plads til fire ældre, enligtstillede Damer (dette bestyres af Ejeren paa Lundbygaard og Sognepræsten i Hammer), samt af flere Legater, deriblandt Lundbygaards Skolelegat, der uddeles to Gange aarlig af Sognepræsten i Hammer til Lærerne i Hammer, Faarup, Lundby og Baarse. I den Tale, Pastor Lautrup holdt ved Fru Arboes Begravelse den $6\frac{1}{2}$ 1846, karakteriserer han hende som „den elskelige Gamle med det barnlige Sind og varme Hjerte, som under alt bevarede sin ungdommelige Friskhed. Hendes Livs Maal var at leve i Kærlighed, at virke i Kærlighed, at hæve sin Aand i Kærlighed til

Ham, fra hvem al Kærlighed har sin Udgang ... Barnløs synker hun i sin Grav, men alligevel har hun været Moder for saa Mangfoldige, Moder i Tanke, i Følelse, i Gerning ... Hun levede stedse under heldige, ydre Livsvilkaar, velsignet med jordisk Overflod; men hun kendte ikke Forskellen mellem Rig og Fattig, uden naar den Sidstes Kaar kunde frembyde hende Lejlighed til at øve sin rastløse Goddædighed. Og hvo af os Alle kjendte ikke denne? Hvo af os har ikke modtaget Prøver derpaa under forskellige Skikkelser? Og dog var der Een, der ikke kendte den, og dette var hende selv — hun fra hvem den udgik. Men naar dette Vidnesbyrd lyder over hendes Kiste, da skal det ikke være et søgt Spil med Ord, men et Udtryk for, hvad der hos hende havde sin fulde Sandhed og Tilstedeværelse; thi Ydmygheden var hos hende saa stor, at hun intet af Fortjenstligt kunde finde ved de Kærlighedens Gerninger, hun øvede ...“.

3 og 4. Ægtefællerne Bernt Anker Collet og Emilie Henriette Collet, f. Rørbye. — Bernt Anker Collet fødtes paa Ejendommen Økern i Aker ved Kristiania den $\frac{8}{8}$ 1803 som Søn af Højesteretsassessor Peter Collet og Hustru Eilertine Bendeke, blev 25 Aar gl. juridisk Kandidat, var derefter ansat i det norske Kirkedepartement, hvor han avancerede til Fuldmægtig og en Tid fungerede som konstitueret Bureauchef, og udnævntes 1834 til Kvæstor ved Universitetet i Kristiania. Den $\frac{25}{9}$ 1832 blev han i Drammen gift med Emilie Henriette Rørbye, som var født dør $\frac{1}{4}$ 1805, Datter af Magasinforvalter i Drammen, Overkrigskommissær Ferdinand Rørbye og Hustru Frederikke Eleonora Cathrine de Stockfleth og Søster til den bekendte Maler, Professor Rørbye. Ved Testamente af $\frac{20}{13}$ 1844 havde hans Faders Helsøster, Enkefru Anne Cathrine Arboe, bestemt, at Lundbygaard og Oremandsgaard med Besætning og Avlsinventarium skulde tilbydes hendes Brodersønner Bernt Anker Collet og Sekretær i Udenrigskabinetet i Stockholm, Peter Collet, for en Købesum af 134,000 Rdlr. hver. I 1849 søgte Bernt Anker Collet sin Afsked for at rejse til Danmark og tage Lundbygaard i Besiddelse. I Købet var indbefattet Konge- og Kirketienden af Hammer Sogn, samt Ejendomsretten til Hammer Kirke. I Maj 1850 drog han og hans Fa-

milie ind paa Lundbygaard, som han omfattede med megen Interesse. Han drev selv Gaarden, Markerne blev forbedrede, flere Avlsbygninger opførte, og Skovens Drift sat i System. I disse Aar steg Landejendommene betydeligt i Værdi. Mange Aar skulde han dog ikke faa at glæde sig over sit smukke Gods. Allerede fra Midten af 1850'erne var han en svagelig Mand, og kun noget over 53 Aar døde han den $\frac{2}{2}$ 1857 paa Lundbygaard og blev bisat i Kapellet paa Hammer Kirkegaard, som var opført af ham selv. Efter at have bosat sig her i Landet erhvervede han sig dansk Borgerskab. Dannebrogordenens Ridderkors havde han modtaget faa Maaneder efter at være bleven dansk Godsejer. Hans Hustru blev efter sin Mands Død boende paa Lundbygaard, hvor hun naaede at se begge sine Børn, Eilertine Eleonora (Elna) og Peter Ferdinand, som gifte. Hun døde dør den $\frac{17}{4}$ 1868 og bisattes ved sin Mands Side i Kapellet paa Hammer Kirkegaard.

5 og 6. Ægtefællerne Peter Ferdinand Collet og Haralda Judithe Collet, f. Toft. — P. F. Collet var Kvæstor Bernt Collets og Emilie Rørbyes eneste Søn. Han blev født i Kristiania den $\frac{7}{5}$ 1836 og kom 14 Aar gl. til Danmark. Efter at have gennemgaaet Borgerdydskolen paa Christianshavn tog han 1862 juridisk Eksamen. Den $\frac{17}{11}$ 1863 blev han paa Gammelkøgegaard gift med Haralda Judithe Margrethe Toft, der i Medgift bragte ham Rønnebæksholm ved Næstved, hvor de unge kom til at bo. Haralda Toft var født paa Rønnebæksholm den $\frac{17}{2}$ 1842 som Datter af Godsejer, cand. jur. Harald Peter Nicolai Toft og Anne Marie Elise de Carlsen paa Gammelkøgegaard. Toft havde i 1840 købt Rønnebæksholm af Kammerraad Grüner for 135,000 Rdlr., men døde allerede Aaret efter, før Datterens Fødsel. Hans Enke, der var en udmærket Kvinde, blev i 1851 gift med Biskop Grundtvig, men døde allerede i 1854, hvorefter Herregaarden tilfaldt Grundtvigs Steddatter, Haralda. Ved Moderens Død i 1868 arvede P. F. Collet Lundbygaard og flyttede dertil 1870. Han var en dygtig og økonomisk Mand, der selv overtog Driften, som i hans Tid blev mønstergyldig. Alle Jorder blev drænede, Avlsbygningerne moderniseredes, Besætningen gjordes til en Mønsterbesætning, Skovarealet forøgedes, Fæstegodset solgtes fra, Hovedbygningen

blev restaureret og forbundet med den vestlige Sidefløj, og Gravkapellet udvidet til dets nuværende Skikkelse. P. F. Collet, der udnævntes til Hofjægermester og Kammerherre, var i mange Aar Medlem af Præstø Amtsråd, ligesom han havde Sæde i Landmandsbankens Bankråd. Han var en meget interesseret Samler af Antikviteter og Kunst og gjorde Lundbygaard til noget af et Museum for gamle Kulturting. Om Vinteren opholdt Collet sig regelmæssig nogle Maaneder i sin Gaard i Amaliegade, hvor han efter flere Aars Svaghed afgik ved Døden d. $\frac{9}{6}$ 1909. Hans Hustru var allerede død d. $\frac{27}{7}$ 1892, 50 Aar gl., paa Lundbygaard. Under Mærket H. udgav hun i sin Tid en Samling Digte. Hun skildres som en smuk, elskværdig Dame og meget statelig Værtinde. Den $\frac{20}{9}$ 1898 ægtede Collet Frøken Palæmona Hilda Octavia von Geijer, som er født d. $\frac{22}{11}$ 1860 og Datter af Kabinetskammerherre hos Kong Carl XV., Ritmester ved det skaanske Dragonregiment Salomon Gottschalk von Geijer og dennes anden Hustru Palæmona Treschow. Brylluppet stod paa Geijers Gaard, Nydala Kloster ved Jönköping. Efter sin Mands Død flyttede Kammerherrende Palæmona Collet til Rønnebæksholm, hvor hun fremdeles bor. I sit Ægteskab med Harald Collet havde P. F. Collet 3 Børn, alle født paa Rønnebæksholm: 1) Hofjægermester, Kammerjunker Holger Peter Harald, g. m. Polly Hegermann-Lindencrone, nu Gammelkøgegaard; 2) Marie Emilie Jutta Francisca, g. m. Amtmand, Kammerherre Axel Vedel; 3) Emilie Harald Eleonora Emmy, Medstifter af „Kvindelige Missions Arbejdere“ i København, Forfatterinde til Sangen: „Engang leved jeg for Verden“.

7. Elna Lund, f. Collet. — Eilertine Eleonore, kaldet Elna, Kvæstor Collets og Emilie Rørbyes eneste Datter, Søster til P. F. Collet, fødtes i Christiania d. $\frac{11}{4}$ 1834. I sit 16. Aar kom hun med sine Forældre til Lundbygaard, og dér blev hun d. $\frac{10}{11}$ 1863 gift med daværende Premierløjtnant i den norske Marine, Thorvald Lund, Søn af Købmand i Frederikshald, Anders Lund og Anne Cathrine, f. Brandt. Efter et Par Aars Ophold i København flyttede Ægtefællerne 1865 til Christiania, hvor de bosatte sig, og her fødtes den $\frac{12}{1}$ 1866 deres eneste Barn, Datteren Elna, der døde i London den $\frac{12}{9}$ 1912 og var

gift med 1) teknisk Assistent i Bjergværkssager i Finansdepartementet, cand. min., Dr. filos. Emilius Looft (f. 1856, d. 1894) og 2) den svenskfødte Maler Ebbe Elden. En Uge efter Datterens Fødsel døde Fru Elna Lund i Christiania d. $19/1$ 1866. Hendes Lig blev ført til Familiebegravelsen paa Hammer Kirkegaard. — Hendes Mand, der var født i Frederikshald d. $19/3$ 1825, var en meget begavet og dygtig Søofficer, hvis Evner blev benyttet i flere Tillidshverv. Han var bl. a. Ridder af Dannebrog og af Æreslegionen. Efter en langvarig Sygdom døde han i Christiania d. $14/1$ 1898, hvor hans Grav findes.

8. Julie Haralda Collet, f. $13/10$ 1897, død $21/10$ 1897, Datter af Hofjægermester, Kammerjunker Holger Peter Harald Collet og Polly Hegermann-Lindencrone, Gammelkøgegaard.

9. Medens der paa de otte Kister findes en Sølvplade med Navn og Dataer paa Fødsel og Død, er der paa denne, der er en meget lille Barnekiste, ingen Oplysninger. Muligvis er det et nyfødt Barn, der ikke har modtaget Daaben. Elna Lund, ved hvis Kiste det er anbragt, menes at være Barnets Moder.

Foruden Lundbygaards Gravkapel findes der endnu et Kapel paa Hammer Kirkegaard, nemlig Menighedens, smukt beliggende paa den nordøstlige Del, mellem den gamle og den nye Kirkegaard, bygget i Stil med Kirken med to kamtakkede Gavle og symbolsk forsynet med Lufthuller i Korsform som Tegn paa, at det er indviet Jord, det hviler paa. Dette Kapel blev bygget og indviet under Pastor Lind i 1914. Før den Tid benyttedes Kvindernes Vaabenhus som Ligkapel.

Er der mange Minder knyttet til Lundbygaards Kapel, er der ikke færre knyttet til Menighedens. Mange er de Kister, der i Aarene, der svandt, har staaet her, og mange er de Mennesker, der bedrøvede har været samlede paa dette Sted den Aften, der tit var saa svær, hvor de for sidste Gang fulgte deres Kære bort fra Hjemmet, mens Klokkerne deroppe fra Taarnet ringede Solen ned og sendte sine Bedeslag ned over den stille Kirkegaard.

Kirkegaardsmuren er mod Syd og Nord delvis bæltemuret af Munkesten og Kridtkvadre. I den munketeglsdækkede Nordmur var der endnu i 1911 ind til Præstegaarden en fladbu

Dørportal, som senere er helt ommuret. Indkørslen fra Syd flankeres af to svære, rustikmurede Piller fra o. 1800.

Den store, dejlige, højtliggende Kirke med det imponerende Taarn og de kamtakke, himmelstræbende Tinder, i Forbindelse med det hvide Kapel med de to tindeprydede Gavle, og alt dette hegnet af den lange, kamtakketlignende Mur, et Udtryk for, at det er viet Grund, vi her er paa, — kan i maanelyse Nætter være af en ganske uforlignelig Skønhed, et dejligt Stykke ægte, dansk Landskab.

Biskop Monrad skal engang have sagt, at man kunde se paa Kirkegaardene, hvorledes det aandelige Liv var i et Sogn, og der er noget om det. Hvor kan det da glæde een at se, naar der navnlig om Lørdagen arbejdes paa Kirkegaarden, naar der skuffes og rives, plantes og vandes, og hvor smukt alt kan være Søndag Formiddag, naar Menigheden samles til Guds-tjeneste. Det fortæller saa meget om Kærlighed og om Forstaaelse for, at vore gamle Kirkegaarde er en Arv, man ikke blot skal værne om nu, men ogsaa føre videre til de kommende Slægter.

Vor Kirkegaard ligger ved den alfare Vej. Her hviler de da, de mange, unge og gamle, kendte og ukendte, Side om Side med hinanden. „En lagde hør, en anden dør sin Vandringsstav og drømmer nu den Drøm, som ingen kender.“ Kun en Port fører fra den travle Verden, hvor der kæmpes og haabes, elskes og lides, ind til den lille Gravlund, hvor saa mange sover den sidste Søvn. For ikke længe siden var de maaske selv med i det urolige Liv; men nu er Kampen forbi. Nogle huskes længe, andre kun saa kort. Vi vil ikke glemme dem; men vi vil mindes Charles Wesleys Ord:

„Sammen bo vi i Guds Haven
Skilte kun ved et lille Bælt.
Til at flyve over Graven,
Vinge laaner os vor Helt.“

PRÆSTEGAARDEN

DER findes vel næppe nogen enkelt Gaard eller noget enkelt Hjem i vort Land, til hvilke der knytter sig saa megen Romantik, saa megen Idyl og saa mange Minder fra Fortid og Nutid som til vore gamle, danske Præstegaarde. Der er bleven skrevet og talt, sunget og drømt om disse Gaarde, som det ikke er faldet i noget andet Hjems Lod i vort Land. Igennem flere Hundrede Aar har de været et Samlingssted for Kultur- og Aandslivet i vort Folk, og i den almindelige Folkebevidsthed har de staaet og staar da til Dels endnu som noget af et forjætted Land, som man har set hen til, ja, op til, med mange venlige og forventende Følelser og Tanker.

„Du stille, venlige Præstegaard, Dig bringer jeg min Hilsen! Som den blyssomme Martsviol skjuler sig mellem det yppigt voksende Græs, saaledes skjuler Du Dig bag de mægtige Bøges skyggende Bladehang, og Vandreren ser kun et Glimt af Dine hvide Vægge titte frem bag det grønne Løv. Flygtigt iler han Dig forbi, han véd ikke, hvilke Skatte Du bærer i Dit Skød. Men jeg véd det, og jeg kender Dig! Jeg kom til Dig i de hele Sommerdage, da Solens Straaler faldt brændende hen ad den støvede Landevej . . . Og jeg kom til Dig i de tunge, mørke Vinterdage . . . Inden for Dine Vægge fandt jeg Sommerfriskhed .og Sommerglæde, og som en kraftig Nordenvind forjog Præstemandens muntre Tale de tunge og døsiges Tanker. Derfor takker jeg Dig. Og derfor bringer jeg Dig min Hilsen . . . Stod jeg i Pharaonernes gamle Land, dog skulde det lave Straatag med de hvide Skorstene rage højere op for min Tanke end Ægyptens højeste Pyramider . . .“

Med disse Tanker drømte Henrik Scharling sig fjernt fra Danmark tilbage til den gamle, danske Præstegaard. Ikke saa underligt, at det skulde blive hans Søn, der ved en Præstesammenkomst i varme og inderlige Ord skulde komme til at ramme saa manges Tanker om den gamle Præstegaard og den gamle

Landsbykirke: Tænker man sig en Mand, der har sovet 2 eller 3 Aarhundreder under Kirkemurens Skygge, rejse sig af sin Grav for at se, hvorledes Verden ser ud nu, da vil han finde alt forandret. Fremmed og uforstaaende vil han se paa alle de moderne Foreteelser, Landbrug, Klædedragt, Redskaber, Boliger, Skole osv. — alt er forandret. Kun eet vil han nikke genkendende til: Præsten, som i sin sorte Kjole og med den hvide Pibekrave vandrer ud fra Laagen i Præstegaardshaven, hvor det mosgrønne Straatag titter frem mellem Bøgenes Løv, medens han gaar op til Kirken, hvor Klokkerne ringer over de samme lave Hvælvinger som for 200 Aar siden.

De gamle Præstegaarde er en Verden for sig. Der er gaaet Poesi i dem og i deres dejlige Haver. Og i en Tid, hvor Teknik, Organisation, Lønregulativer og Valgagitation er de prosaiske Magter, der præger Mennesker og Forhold, i en Tid, hvor Romantikken og Idealismen synes at blive kvalt af den moderne Realisme og Materialisme, hvor virker disse stille, fredfyldte Oaser velgørende paa mange af os. Her møder vi et haandgribeligt Bindeled mellem Fortid og Nutid. Her er det, som træder vi fra den travle Alfarvej med dens Uro, Strid og Kamp ind i Mindernes stille Rige. Faa, synes det mig, har udtrykt dette smukkere end Mads Nielsen i sin Bog: „De gamle Gaarde“:

Derude gaar lange Veje, der sejler de skinnende Skyer,
fortravlede Mennesker haster til store fortravlede Byer.
Alle de travle Veje gaar Præstegaardshaven forbi,
men op til hvide Laage fører en grøn, lille Sti.
En grøn, lille Sti og en Laage midt i et Kampestensdige,
saa er Du, travle Vandrer, traadt ind i et fremmed Rige,
fremmed maaske eller hjemligt, som Sindet stemmes derved,
saa er Du, Vandrer, kommen til Stilhedens dejlige Sted. . . .

Præster har grublet og grundet, Guds Portnere brede og bistre,
grønne Studenter har skaalet til Kamp imod graa Filistre,
og Jomfruer i Empire har svævet yndigt og let,
og sværmet i søde Romancer til Klang af spinkelt Spinet.
Brorsons og Ewalds og Guldalderdigternes Toner
har nynet og brust under Trærnes skyggende Kroner,
Salmer og Digte, der nu glider værdigt paa klassisk Ry,
har rørt ungt Sind som et Morgengry, den Gang de var tindrende ny.

Vækkelsens Vejr har stormet, nye Tanker har fænget,
og Sjæle har stridt den store Strid, hvor Himlens Port stod stænget,
ensomme Søgere vaaged' og bad, og Stridsmænd stødte i Lur,
og her er der trofast værnet en dødsdømt ædel Kultur.

— En grøn, lille Sti og en Laage igennem et ældgammelt Dige,
saa er Du, Vandrer, stille traadt ind i Mindernes stille Rige.
Igenem den hvide Laage har Vandrere før fundet ind,
støvede, bittert skuffede og unge søgende Sind.

Men af alle de mange, der har hyldet og lovprist den danske Præstegaard, er der vist ingen, der har overgaaet Valdemar Rørdam, der i „Den gamle Præstegaard“ saa sjældent smukt har skildret sit Barndomshjem, Fanebjerg Præstegaard paa Møen. Hvad har han saaledes ikke faaet tolket af manges Tanker i disse Vers:

Vuggen gynger, Hjertet slaar,
Aandestrød og Vuggegænge
fulgtes trofast, fulgtes længe
i de gamle Præsters Gaard.

Her i Folkets Midte stod,
ofte svag, men aldrig slukket,
Lyset af et helligt Mod,
her blev Daad og Tanke vugget.

Se, saa længe Danmark staar
gynges mellem Høst og Vaar,
hører vi de Vuggers Gang
i vort Sind og i vor Sang.

Eller hvad har han ikke faaet ud af Stentrappen med Trinnene, der fører op til Havestuen. „Alt, hvad Livets Haand har rørt ved, taler. Vi forstaar kun ikke“, siger han. Og saa skildrer han den unge Præst og Hustru, der glade gaar ned ad Trappen; den unge Mand, der her fra ser Præstens Datter; den unge Pige, der herfra stod og ventede maaske hele Livet paa det givne Ord; den unge Mand, der længtes ud i Verden og kom tilbage hertil og blev modtaget som den fortabte Søn, — „Dans og Leg og Lyst og Klage — Tonetegn til mange Viser stod af længst henfarne Fodtrin prentet i de gamle Fliser“.

Smaabørn havde rejst sig
her og følt sig store,
første Gang de kunde,
hvad de knap nok turde:
kravle ned ad disse Trappesten,
skrævende med korte, tykke Ben.

Selv Loftet under det mosgrønne Straatag bliver fyldt af
Poesi under hans Skildring af Børnenes Leg, Tagfat og Skjul
deroppe, af de musebidte Bøger og Skrammelet, af det legende
Støv, det sittrende Lys og den støvfylde Stribe af Solskæret:

Nej, hvor her er sært og stille !
Der er halvmørkt her ved højlys Dag.
Gulvet bukker sig med groft,
ujævnt, ormmædt Bræddelag
langs hen ad det lange Loft.
Og de siger, at her spøger
Aa, det er vel ingenting.

Ogsaa Naboskabet med den nære Kirkegaard faar han med:

„Broder Død var Livets Nabo, velkendt og fortrolig,
naar han kigged ind til Hyrden for et jordisk Sogn“.

„Alene Naboskabet med Dødens Have,
de sjunkne Slægters øde og stille Gaard,
gør til en tvøfold sælsom og dejlig Gave
hver sød og fyldig Time vort Hjerte faar“.

Og ude paa Gaardspladsen staar Brønden:

„Jernpumpen røber intet. Vandledningsrøret
veed intet. Men et vaagent, et voksent Barn
kan i det aabne Brøndspejl se bag om Sløret,
se Livet purt udvælde af Mulm og Skarn“.

„Den gamle Brønd var ældre end selve Huset,
ung med hver Slægtleds Ungdom. Den gav og gav.
Dens Visdom og dens Styrke blev kvalt i Gruset.
Vi træder paa dens Grav“.

I de gamle Præstegaarde har der frem for noget andet
været levet. Glæde og Sorg, Lys og Skygge har vekslet her i

saa rigt et Maal. Slægt har afløst Slægt, og Tid har afløst Tid. Som unge er man rykket ind, som gamle er man draget bort. Præstegaarden har været den store Kirkebog, ikke blot for Sognets Liv i Ve og Vel, men ogsaa for de skiftende Præsteslægter.

Saaledes skildrer Valdemar Rørdam saa smukt den ensomme, gamle Præst, der nu gaar alene omkring efter at have mistet saa meget:

„Før sang de Store, græd de Smaa,
og Livets Brænding bruste paa.“ —
„Men Vuggen standsed, Huset tømtes, og Tanken
blev lidt mindre travl.“
„En Dør. En Gang. Og endnu en. Sand
knuser mod de hule Sten.
Han tøver lidt. Saa staar han inde,
hvor Alt var fyldt med Liv af hende:
Syæsken, Bøgerne paa Bordet og Blomsterne,
der dufted' sødt
Nu ser han kun en gulnet Kaktus i Karmen.
Alt er stift og dødt.
Han gaar hen og rører let ved det tomme Kniplebrædt.
Aldrig mer faar hendes Fingre
de smaa Fingre til at klingre.
Intet luftigt Langschawl glemtes i den sorte Gyngestol.
Alle Bøgerne staar ordnet i den blanke Bogreol.“

I vore gamle, danske Landsbyer var Præstegaarden gerne den anseligste Bygning næst efter Kirken, ligesom dens Beliggenhed i Landsbyen som oftest var i Kirkens umiddelbare Nærhed. Til Tider laa Præstegaarden saa nær Kirken, at endogsaa Beboelseslængens Vinduer vendte ind mod Kirkegaarden, hvis Kors og Ligsten i maanelyse Aftener og Nætter tegnede deres Skygger paa Vinduer og Vægge. Ikke saa underligt, at mange besøgende har ømmet sig ved at gaa til Sengs i de gamle, lave Præstegaarde med det alvorlige Naboskab og er aandet lettet op, naar Dagslyset igen har kigget ind gennem de smaa Ruder. Men ikke mindre underligt, at Brøndvandet tit har været daarligt, ja, til Tider ligefrem skadeligt i saadanne Præstegaarde, og at man derfor saadanne Steder ligefrem har maattet hente Vandet andet Sted fra.

De gamle Præstegaarde med deres fire straatækte Længer har haft deres Oprindelse af Bondegaarden, idet de ligesom denne skulde tjene baade som Avlsgaard og Bolig; dog hævdede de sig betydeligt over denne saavel i Størrelse som i Ydre, ja, adskillige Præstegaardes Beboelselænge indeholdt undertiden en Bolig, der ikke stod tilbage for den mindre Herregaard eller for Proprietærgaarden. I det Indre, navnlig i Indretningen af Beboelsen, kunde der være en meget stor Forskel paa Præste- og Bondegaarden, idet Rummene i Præstegaardene ikke saa sjældent var baade flere og større. „Den gamle Præstegaard“, som der sværmedes for i Romaner og Digte, er egentlig ikke den rigtige ældgamle. Det er derimod den, der er præget af det 18. Aarhundredes Boligkultur med god Plads i mange og rummelige Værelser. De helt gamle har hverken været saa rummelige eller praktiske. I en enkelt, Vesterhæsing fra 1696, maatte Præstens Studerværelse saaledes tillige tjene som Dagligstue og — Sengekammer. Af Præsternes Indberetninger i 1690 til de saakaldte Stiftsbøger kan man endnu læse sig til, hvordan Forholdene i de Dage var i de gamle Gaarde.

Præstegaardene har med andre Ord eksisteret længe før Reformationen. Hver Kirke har saaledes været forsynet med sin Præstegaard. Hvor to Kirker blev lagt sammen, blev der altsaa to Præstegaarde; men den ene, Annexgaarden, skulde Præsten da fæste bort, og denne gik i Virkeligheden over til at blive almindelig Bondegaard. I den anden skulde han bo; men i den sidste Del af Middelalderen synes det, som der har været en Del Kamp om denne Præsternes „Residenspligt“. I de Sogne, der tilhørte Sorø Kloster f. Eks., havde Præsterne i den første Tid efter Reformationen ikke Bolig i hver sin Præstegaard; men alle boede de i Klostret, hvor de havde deres Værelse og Underhold. Kirkerne og Præstekaldene var Indtægtskilder for dette, og man gik endogsaa saa vidt her, at man bortfæstede Præstegaardene og lod Kirkerne betjene af præsteviede Munke, der red ud fra Klosteret. Disse Forhold, der syntes at være en Rest fra Forholdene i gamle Tider, vedblev at bestaa et godt Stykke frem i Tiden, indtil Christian den Fjerde ved sin Reces af 1643 bestemte, at „Ingen

Landsbye Præst maa sig udi Kjøbstedet nedsætte, Men sig hos sin Betroede Menighed opholde“. I Recessen tilføjes: „Er ikke anden Præstegaard, da skal den Gaard, som til Præsten eller Kirken sin Rettighed giffues, dertil brugis, er der paa Bonde Boendis, da giffues hannem sin Feste igien, oc nyde Præsten selff Gaarden til Ophold“.

Af denne meget interessante Bestemmelse fremgaar det, at der endnu i Begyndelsen af det 17. Aarhundrede kunde være Mangel paa Præstegaarde, og at Præsten i saadanne Tilfælde maatte tage til Takke med en almindelig Fæste-Bondegaard, som kunde være tillagt Kaldet eller Kirken. Præstegaarden er altsaa her udgaaet direkte af Bondegaarden. Et særligt afskrækkende Eksempel paa Præstegaardsmangel i Tiden efter Reformationen nævnes fra Sandager paa Fyn, hvor Præsten, Hr. Laurids Nielsen, i nogle Aar i Mangel af bedre maatte bo i en — Svinesti.

Af alt dette fremgaar det, at Præstegaardene i den katolske Tid har været meget spartanske og kun kan have afgivet en yderst ringe Bolig for Præsterne, der har levet her nøjsomt og ensomt med deres Husholdersker og Karlene til Jordens Drift. Det kulturspredende kom i de Dage fra Klostrene. Først med Reformationen blomstrede Præstegaardene op. Fra Klosterhaverne medbragte de første Præster, der oprindeligt var Munke, Blomsterfrø og Planter, og de anlagte Præstegaardshaver kom til at minde om de smukke, lune, lukkede Haver, der var saa uløseligt knyttede til de gamle Klostre.

Kom dertil saa, at de første Præstekoner, som Luthers Catharine, var tidligere Nonner, saa forstaar vi, at ikke alene Almuens Karte, Rok og Væv, men ogsaa Baand og Kunstvæv, Baldyreramme og senere Kniplepude holdt sit Indtog med hende. Præstegaardene byggedes større og rummeligere, Hygge, Velstand, Lærdom og Kultur florerede, Stuerne fyldtes af glade, syngende Børn, Præsterne blev Foregangsmænd i Landbruget, og Præstegaarden blev Sognets bedste Gaard. Gennem Tiende og Kapitelstakst, Offer og Accidenser var Præstefamilien materielt knyttet nøje til Befolkningen, al Nød og Dyrtid for den ene mærkedes ogsaa for den anden. Ikke

mindst de store Krige med „Svensken“ og „Engelskmanden“ greb dybt ind i mange Præstehjem. Præsterne boede jo nu midt i deres Folk. De læste selv med deres Sønner, mens Præstekonerne oplærte deres Døtre saavel i fint som groft, og i de lange Vinteraftener ved de hjemmelavede Tællelys spandt de den fineste Hør til „Brudespind“ for dem. Ikke saa underligt, at en Præstedatter i de Tider var et søgt Parti. Nøjsomhed og Taknemlighed overfor de smaa Glæder i Livet var de Kendemærker, der prægede Fortidens Præstegaarde.

Fra Reformationens Dage har Præstegaardene i Aarhundreder haft deres faste Plads i dansk Kulturhistorie, og fra Præsteslægter stammer paa en eller anden Maade de fleste danske Kulturslægter. Man kan da selv tænke sig til, hvilken tom Plads der vilde blive i dansk Aandslivs Historie, hvis vi manglede den gamle, danske Præstegaard med de mange rige Kulturværdier, der er udgaaet herfra.

I Præstegaardenes stille Studerekamre møder vi Kulturen i de forskellige Aandsperioder.

I Ortodoksiens og Rettroenhedens tørre Tid blev nogle af Periodens berømteste Værker til i eller udfra Præstegaardene. Vi behøver her blot at tænke paa Navne som Jesper Brochmand med hans Huspostille og Systema universæ, Jersin med hans Tractat om Miraclerne, Peder Syv med hans sproglige Studier og Ordsprogsamlinger, Anders Arrebo, Hans Christensen Sthen og sidst, men ikke mindst, Thomas Kingo, Salmisten i det danske Kirkekor. Fra denne Tid er det ogsaa, at Præsten Laurids Koks Sang: „Danmark, dejligst Vang og Vænge“ stammer, en Sang, der som faa er gaaet over danske Læber.

I Pietismens Tid er det navnlig Brorsons Navn, vi tænker paa, „det rare Trekløver“ fra Randrup, Enewold Ewald, Erik Pontoppidan, Præstesønnerne Langebek, Jørgen Sorterup, Christian Falster, for blot at nævne nogle enkelte blandt de mange fra denne Periode.

Rationalismen, Fornuftens og Dydens Aarhundrede, har ogsaa sine kendte Navne fra Præstehjemmene. Vi kan blot tænke paa Navne som Chr. Bastholm, Nicolai Edinger Balle, Johan Nordal Brun, eller Præstesønnerne Pram, Johannes Ewald og Johan Herman Wessel.

I Guldalder-tiden stod dansk Kulturliv i levende Forbindelse med dansk Præstegaardsliv. Hvad vilde dansk Aandsliv ikke have savnet, hvis Præstesønnen og Præsten Grundtvig manglede. I Digtet „Udby Have“ skildrer han i varme Ord den Præstegaard, hvor hele hans Liv egentlig havde Rod. Inge-mann glemte aldrig Torkildstrup og Hauch aldrig Malmager Præstegaard. Poul Martin Møller og Frederik Paludan-Müller var begge dybt prægede af Præstegaardskulturen. Steen Steensen Blicher var selv baade Præstesøn og Præst. Og Christian Winther, naar han skal føle sig rigtig lykkelig, søger han tilbage til Barndomsminderne fra „Fensmark, der hæver sit Kirketelt med røde Top imod Sky og smiler over til Gissel-feld og til Vester Egede By“.

Saa kom der en Tid, hvor Forbindelsen mellem Præste-gaardene og Aandslivet kun var ringe. Brandesianismen skyl-lede i de Dage hen over vort Land og tog saa mange gode, unge, ogsaa Præstesønner, som Karl Gjellerup, Herman Bang og Peter Nansen, med sig. Nogle enkelte Navne som Hostrup, Chr. Richardt, Jacob Paulli og Henrik Pontoppidan lyser dog igennem fra Præstegaardene i denne Tid.

Fra nyere Tid kan nævnes Navne som Jenny Blicher-Clausen, Valdemar Rørdam, Præsterne Jakob Knudsen, Otto Møller, Skat Rørdam, Vilhelm Beck, Vilhelm Birkedal, Morten Pontoppidan, H. F. Feilberg og mange andre.

En Mængde Præstesønner er gaaet ud i Livet for i ind-flydelsesrige Stillinger at gøre deres Land Ære, som Viden-skabsmænd, Jurister, Læger, Arkitekter, Officerer, Skolemænd, Forfattere, Kunstnere, Politikere, Polarforskere og meget andet.

Naar vi tænker paa de gamle Præstegaarde og deres Ind-sats i dansk Kulturliv, maa vi dog særlig standse ved, hvad de har betydet for den kristne Menighed som Samlingssteder for unge og gamle og for Præstekonventerne. Navne som Spjelle-rup, Ørslev og Gylling vil her blive mindede i umindelige Ti-der. Man kan vel nok sige, at Præstegaardene nu ikke mere som i tidligere Tid er de stille, afsondrede Studerekamre, men travle Arbejdscentre for mange forskellige aandelige og prak-tiske Arbejder; men det er dog ogsaa sandt, at der endnu

rundt omkring i vore Præstegaarde leves et stille Liv i Studier og i Dygtiggørelse til at kunne tjene ret i den himmelske Herres Tjeneste, og det er vel ogsaa mange Steder endnu saadan, at det passer, hvad Rørdam siger:

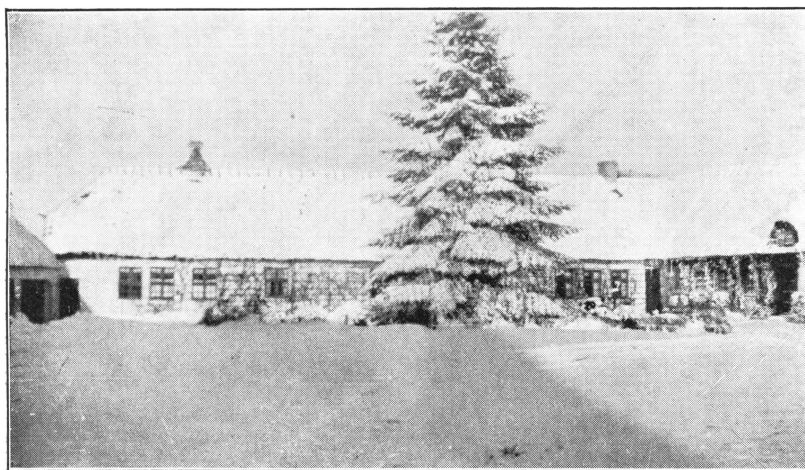
„Den gamle Provst gaar sent til Ro.
Er Klokken et, er Klokken to,
man ser det svage Lys derinde
i Gavlen bag de sorte Linde.“

Hvad jeg her i det foregaaende har søgt at skildre om de gamle Præstegaarde og om det Liv, der har været levet og stadig leves inden for deres Verdener, kunde for saa vidt godt altsammen anvendes om Hammer Præstegaard.

Denne Præstegaard er en af de rigtig gamle, saa uløselig sammenknyttet med sin Landsby, midt iblandt sit Folk er den lagt, omgivet af Gaarde og Huse, af Marker og Gadekær, af Kirke, Kirkegaard og Skole. Som alle gamle Byer ligger ogsaa Hammer By som Adelby eller Hovedby tæt sammenbygget, kredsende sig om Præstegaarden og den højtliggende fremragende Kirke, mens dens Aflæggere, Torperne, deriblandt Hammers Torp eller Torup, ligger længere ude. Paa en fremtrædende Plads i Landsbyerne, saa vidt muligt i deres Midte, laa i gamle Dage den saakaldte Majbænk med det hosstaaende Majtræ, der gerne var en Pil eller Ask. Ogsaa Hammer By har sikkert haft sin Majbænk og sit Majtræ, omtrent ud for Indkørslen til Præstegaarden, imellem denne og Lundbygaards Kapel. Meget gamle Folk kan endnu fortælle om Majtræet, der var en Pil, som stod her. Ved Valborg- eller Vaarfesten pynnedes dette Majtræ med Flag, Guirlander og Kranse, hvorefter Ungdommen i den lyse, nordiske Sommeraften dansede, rimeligvis en Rest af den gamle, hedenske Trædyrkelse. Majbænken selv var en stor, flad Sten, hvorved By- eller Gadestævnet holdtes. En mulig Forbindelse eller Tilknytning til denne gamle Skik kan vi maaske endnu finde i det, at Sognefogden nu opslaar offentlige Meddelelser paa Sprøjtehuset, der ligger ikke saa langt fra den gamle Majbænkens Plads, ved Indkørslen til Præstegaarden.

Til Højre ved Indkørslen til Præstegaarden ligger den saa-

kaldte Kyradshave med sine gamle, høje Træer. I den almindelige Folkebevidsthed gaar der sære Frasnagn og Opfattelser om denne lille Have. Nogle fortæller, at det var her, Spaniolerne i 1808—09 holdt til, og at Soldaterne paa denne Plads maatte løbe Spidsrod. Denne Opfattelse kan nu imidlertid ikke være rigtig, idet Spanierne i de Dage, grundet paa de engelske Krydsere, der laa i Store Bælt, overhovedet ikke kunde komme fra Fyn over paa Sjælland. Andre fortæller, at det var her i denne

Hammer Præstegaard.

Have, at Engelskmanden i 1807 holdt sine Øvelser, en Opfattelse, der for saa vidt kan have mere Sandsynlighed for sig. Atter andre fortæller, og det er vel nok det, der kommer Rigtigheden nærmest, at Kyradshaven i sin Tid var Øvelsesplads for Rytteriet i Vordingborg, — Hammer hørte nemlig ind under Vordingborg Rytterdistrikt —, og at Navnet altsaa skulde komme af Kyrads: Brynie, Brystpanser. Hvorom alting nu er: Kyradshaven har i mange Aar været benyttet som en Slags Tumbleplads for Byens Børn, den har været et Ingenmandsland, og nu i de sidste Aaringer har den været anvendt, desværre kan man vel nok sige, som almindelig — Affaldsplads.

Indkørslen til Præstegaarden, navnlig gennem den lave, skæve Port, er meget toppet og knudret, ret en „Benbrækker-

bro“, i dette Ords bogstaveligste Forstand. „Den er slem at komme ind ad“, „Pas nu paa, at Du klarer Skærene“ o. s. v. er blot nogle blandt de mange Udtryk, der uvilkaarlig undslipper een, naar man „hopper“ med sin Vogn ind gennem den „farlige“ Indkørsel. „Sikken en gammel Rønne“, er der vist mere end een, der har tænkt og maaske ogsaa sagt, naar han kørte ind. Men jeg tror, de fleste er blevne kendelig overraskede, naar de først er komne ind paa den store, fir-kantede Gaardsplads med Rotunden og det vældige Grantræ og har set den lange, smukke Hovedbygning med de fire hvidkalkede Skorstene, med Straataget og frem for noget andet med Vildvinen, der idyllisk og malerisk slynger sig op ad de hvide Mure og ind over Vinduer og Døre.

Hvor gammel Hammer Præstegaard er kan vel næppe afgøres med fuld Sikkerhed. To Gange i dens Historie ved vi, at den er brændt. Første Gang i Aaret 1595 under Pastor Jørgen Lavritsen, der ved den Lejlighed skal have lidt megen Skade. En Brand i de Dage var jo en frygtelig Begivenhed, der følte af alle, fordi den som oftest greb voldsomt om sig i de tæt bebyggede Landsbyer. Ikke sjældent var Bysmedien Arnestedet for indtrædende Ildsvaade. Vi kan vel ogsaa tænke os, at en Del af Hammer By ved Præstegaardens Brand 1595 er gaaet op i Luer. Anden Gang, vi hører om Gaardens Brand, er i Aaret 1639 under Pastor Lavrits Jonsen Haning. At det har været en gennemgribende Katastrofe, der her har ramt Præstegaarden, Præstefamilien og Befolkningen, fremgaar blandt andet af Christian IV.s Kongebrev af 13. Oktober 1641, i hvilket Præsterne i Københavns, Kronborg, Frederiksborg, Roskilde, Tryggevælde, Kallundborg, Dragsholm og Møens Len opfordres til at være Hr. Lavrits Jonsen „behjælpelig for den Skade, han haver lidt af Ildbrand Anno 1639“, ... „at enhver efter sin Formue giver hannem noget til Hjælp, paa det han kan komme noget til Rette igen“. Den Præstegaard, som derefter blev bygget, er rimeligvis med forskellige Forandringer og Ombygninger den samme, som staar endnu. I Tidens Løb forfaldt Præstegaarden, som Præsterne jo selv skulde holde ved Lige. Saaledes skriver Pastor Homann i Embedsbogen: „Jeg modtog Præstegaarden (1782) i en saa yderlig forfalden

Tilstand, at den ikke kunde findes slettere i Landet, hvorfor jeg straks baade med nye Bygninger og Reparationer maatte sætte mig i betydelig Gjæld“. Flere Gange har den været dømt til Nedrivning, særlig i Provst Petersens og Pastor Linds Tid; men hvergang, man stod overfor at skulle skride til Handling, har man ømmet sig ved at fjerne den gamle, idylliske Kulturværdi, og den har faaet Lov til at staa.

Ved Præsteskiftet 1919—20 var Præstegaarden i en meget daarlig Tilstand, og Diskussionen for eller imod Nedrivning var i de Dage meget stærk. Dog, ogsaa denne Gang blev der holdt Haand over den. Den oplevede derefter en meget gennemgribende Restaurering baade indvendig og udvendig, og siden da er den rykket op i en Slags Fredningsklasse, der har gjort, at den nu sikkert maa faa Lov til at staa som et Minde om gamle Tider, saalænge Gud da vil holde sin Haand over den og skaane den fra Ildsvaade. Over Indkørslen fra Gaardssiden er der i en Egetræsbjælke indridset Aarstallet 1788, og i Hønsehuset findes indsat en Bjælke med Aarstallet 1783. Nogle har tænkt sig, at disse Aar muligvis har været Byggeaarene for Præstegaarden; men et Aarstal i et Stykke Tømmer er som bekendt ikke altid nogen sikker Vejleder, da Bindingsværk jo kan sættes om i det uendelige. Hvorom alting nu er, taler meget for, at den nuværende Præstegaard er den, der blev bygget efter Branden 1639. Ved Opførelsen af Menighedssalen 1929 fandtes nogle forkullede Bjælkestykker, der rimeligvis skriver sig fra den brændte Præstegaard.

Præstegaarden var oprindelig firlænget og bygget i rigtig Bondegaardsstil med Straatag og fire store Længer, altsammen beregnet paa den betydelige Avling paa over 100 Tdr. Land og det store Folkehold, der i gamle Dage hørte her til. I Aaret 1898 under Pastor Lind blev den ene Længe ud mod Kirkegaarden revet ned. Den var lidet køn og bygget paa Kirkegaardsmuren, som i den Anledning maatte bygges om. Siden da har der været den skønneste Udsigt fra Hovedbygningen over mod den fritliggende og højtliggende Kirke, mod Kirkegaarden og Kapellet. Sjældent tydeligt ser vi det her, de Bestræbelser de gamle Slægter har gjort sig for at understrege Samhørigheden med den „højttaarnede Kirke og den ydmyge

Præstebolig“, som baade Steen Steensen Blicher og Chr. Wintther udtrykker sig. Men skønt der saaledes er noget „ydmygt“ over Præsteboligen, har den dog ved sin Størrelse og ved sit Ydre hævet sig højt op over Landsbyens almindelige Bøndergaard. Den har gennem Menneskealdre været noget af en Drøm og et Ideal for Sognets Beboere, og selv om Jordloven af 1919 tog Grunden bort fra det store „principale“ Kald, gjorde de vældige Længer besværlige at bevare og vedligeholde og kun efterlod et beskedent lille Landbrug paa ca. 16 Tdr. Land, der nu drives af en Forpagter, — er der dog endnu stadig noget fornemt over den gamle Gaard, og der er vist ingen Tvivl om, at den endnu for mange staar som noget af et forjætted Land, man ser hen til, ja, op til.

Som det var almindeligt op i det 16. og 17. Aarhundrede er Hammer Præstegaard opført af Bindingsværk. Et enkelt Sted paa Nordmuren er det saakaldte „Sildebensmynster“ bevaret i Bindingsværket. Tømmeret hvilte paa den bare Jord, uden at der var anbragt Grundstene, og endnu er der enkelte Stuer, hvis Gulvbrædder hviler paa denne Maade. Ikke saa underligt, at de gamle Præstegaarde var saa fugtige og usunde, som det tit var Tilfældet. Oprindeligt har Gulvene vel nok været Lergulve, der dog dengang slet ikke var en saa barbarisk Indretning, som den yngre Slægt tror. I to Hjem i Sognet har man endnu bevaret Lergulvet. Hvad der sikkert har knebet meget med i sin Tid, har været en rationel Opvarmning i de mange og store Rum. I den kolde Tid har man derfor maattet indskrænke sig og flytte saa tæt sammen som muligt. Ogsaa med Belysningsforholdene stod det dengang smaat til, og Tran, Tællelys og Petroleum var de Stadier, der afløste hinanden, indtil 1919—20, hvor det elektriske Lys installeredes i Præstegaarden, dog ikke i Forpagterboligen og Staldbygningen; det sidste Sted bruges endnu den primitive, „middelalderlige“ Blændlygte.

Som alle gamle Bygninger fra den Tid er ogsaa Hammer Præstegaard bygget længere, end den er bygget bred. Siderne vender mod Syd og Nord, Gavlene mod Øst og Vest, ganske som paa Kirken overfor. Det er ikke noget ringe Arbejde for en Husmoder at skulle igennem alle Præstegaardens mange Værelser med sin Rengøring. Der er saaledes i Øjeblikket ikke mindre

end 12 Værelser, foruden Rum, Gange og Korridorer, 34 Døre, 41 Fag Vinduer, et 63 Alen langt Loft, Brændehus, Bilgarage, Kirkestald, foruden en særlig Konfirmandstue og en stor, festlig, dobbelt Menighedssal med Plads til ca. 200 Mennesker. Ikke saa underligt, at der i et saadant Hjem daglig bliver gaaet adskillige Kilometer indendørs i de mange lavloftede Stuer.

Som før nævnt var de gamle Præstegaarde, altsaa ogsaa Hammer Præstegaard, præget af de stille Studerekamre, og for den store almene Folkebevidsthed var Præstegaarden et lukket Hjem. Nu er Forholdene anderledes. Hammer Præstegaard er nu en travl Arbejdscentral for mange Opgaver indenfor Guds Rige, og den er et aabent Hjem for Sognets Beboere. Mange lykkelige og velsignede Øjeblikke har vi oplevet her ved velbesøgte Børnegudstjenester, Ungdomsmøder, Konfirmandfester, Gamlefester og sidst, men ikke mindst, ved Menighedsmøder, til hvilke sidste der til Tider har været op imod 200 Mennesker samlede. Saadanne Aftener, der som Regel lægges, naar det er Fuldmaane, er vidunderlige Oplevelser. Hestevogn paa Hestevogn ruller, tæt bepakket, ind gennem Porten, Bil paa Bil kører ind, Cyklister og Fodgængere blander sig mellem hverandre og fylder Gaardspladsen med et myldrende, levende Liv, alle stiler de op imod den oplyste Menighedssal.

Hammer Præstegaard er trods Mus og Rotter og Fugtighed og besværlige Smaareparationer, der gaar jævnlig paa, een eneste stor vidunderlig Idyl, som jeg kun kan betragte det som en Lykke, ja, et Privilegium at maatte have levet nogle Aar af sit Liv i. Naar Folk stalder ind ved Kirketid, naar Soldaterne i Øvelsesperioden indkvarteres i Lade og Lo, og Officererne i Præstegaardens Stuer, naar Hestene samles paa Gaardspladsen til det aarlige Eftersyn, naar Ploven og Saa-maskinen gøres i Stand, Høstmaskinen med sit Trespand kører ud, og fyldte Høstlæs svinger op for Lade og Lo, da er der Røre og Liv i den gamle Nøddebo-Idyl. Hver Lørdag Eftermiddag rives der paa Rotundens Rosenbede og foran Huset. Ogsaa paa denne Maade vil man forberede sig til Søndagen.

„Nykalket skinner Væggen, saa hvid som Vaaren,
med glade, blanke Ruder ler Hus til Hus.
Hvor Præstens Børn har skuffet og revet Gaarden,
staar lette Fodtrin prentet i soltørt Grus“.

Lige udenfor Dagligstuens Vinduer staar endnu den gamle Jernpumpe med Stempelstangen. Nu er Vandet ledet ind i Bryggerset; men engang imellem maa den dybe Brønd renses. Ved saadanne Lejligheder kommer forskellige mindre hyggelige Aabenbarelses for Dagen, som nok kan faa det til at vende sig i en. Det er nemlig ikke Smaating, der kan forville sig ned i en Brønd med Drikkevand: Frøer, Skrubbusser, Mus, Rotter, Orme, Fluere, Myg, kort sagt: hyggelige Væsener! Naar dertil kommer 5—6 Trillebørene fulde af Dynd og Slam, saa forstaar man den nødvendige Brugsanvisning, der egentlig altid burde staa over enhver Brønd paa Landet: kog Vandet, inden Du drikker det! Naa, men det var nu den gamle Jernpumpe. Hvert Foraar kommer der en lille Bogfinke, dykker ned i Røret og bygger sin Rede paa Stempelbladet. Naar de fire til fem smaa Unger er ruget ud, flyver Moderen ud og ind med Mad til sine Børn. Rørende er det at se hendes Omsorg for dem. I et Øjeblik, mens hun er borte, kan man liste sig hen og staa paa Tæer og kigge ned. Der er straks intet at se, men siger man blot: Pip, Pip, aabner der sig øjeblikkelig fem smaa, gule Næb, der troskyldigt venter, det er deres Mor. En Dag er Ungerne saa store, at de kan flyve bort, ud i den store Verden, Spindelvævet lægger sig over Nedgangen til Pumpen, og Tiden gaar sin Gang. Saadan gentager den lille Naturscene sig fra Aar til Aar.

Oppe i det store Grantræ holder Uglen med sine mærkelige, uhyggelige Skrig til, og inde under Tagskægget paa Præstegaarden bygger en Mængde Spurve og Svaler deres Reder. Der er her, navnlig paa særlige Tider, en Kviddren og Pippen, der fortæller een om en Verden, hvis Hemmeligheder man egentlig kun kender saa lidt til. Ogsaa i Stalden er der Liv. Det er Svalerne, der her kliner deres Reder op og flyver ud og ind. Paa Fluere og Insekter er der jo her ingen Mangel.

Det kan have sine store Ulemper at bo i en saa gammel Præstegaard som Hammer Præstegaard, der bogstavelig talt

er bygget paa den bare Jord uden nogen Grund. Jeg tænker her først og fremmest paa Fugtigheden. Naar man blot een Gang har set, hvorledes Grundvandet til Tider kan staa en Alen op fra Gulvet, forstaar man, hvorfor saa mange Præster, der jo er bundne til deres Embedsboliger, her kan faa et Knæk for hele Livet. Jeg tænker ogsaa paa de Ulemper, som heftige Regnskyl kan forvolde, naar Regnen siler ned gennem Bygningen, navnlig langs de sodede Skorstene, eller gennem Utætheder og Sammenføjninger i Straataget, og derfra saa videre gennem Loftet, som ganske kan ødelægges. I een af de forrige Præsters Tid var Taget saaledes meget daarligt. Naar Præstefamilien rejste bort, maatte man derfor dække Møblerne godt til, hvis man ikke ved Tilbagekomsten skulde finde dem ødelagt af den nedsilende Regn. Det gik endogsaa her saa vidt, fortalte man, at Præsten maatte ligge med en Paraply slaaet op over sig om Natten, selvfølgelig et meget yndet Samtaleemne rundt om.

Hvad der kan være meget vanskeligt for den gamle Præstegaard at komme godt igennem, er de stærke Storme, som dog heldigvis sjældent gaar hen over vort Land. I Februar Maaned 1934 oplevede vi saaledes en voldsom Storm, der nær havde revet Taget af de gamle Længer og væltet Laden. De store, tunge Rygtræer, ogsaa kaldet Kragetæer, blæste ned, Rygningen spredtes for alle Vinde, det føg med Halm og Straa, og Taget selv bølgede bogstavelig talt op og ned som et Lagen. Hvert Øjeblik ventede vi at se Taget falde; men det holdt dog. Samtidig blev Ladens ene Ydermur helt forskubbet, og var der ikke tilfældigvis anbragt et Læs Hvede oppe under Spærrene, var den uden Tvivl faldet helt sammen. Navnlig, naar et saadant Uvejr indtræffer om Natten, kan det virke meget uhyggeligt.

Det, der imidlertid efterlader de dybeste Spor i Erindringen om Opholdet i den gamle Præstegaard, er dog sikkert Minderne om Tordenvejrsnætterne. Naar disse indtræffer, er alle i Huset oppe og fuldt paaklædte, der slukkes for de elektriske Ledninger, Stearinlysene i de gamle Lysestager bliver tændte, de vigtigste Papirer og Ting lægges frem, Ornatet og Kirkebøgerne anbringes ved Udgangen, alt er klar til hurtig Ud-

rykning, for i eet Nu kan de tre sammenbyggede Straalænger være omspændt af Flammerne, og Tagene skride. Faa Steder er der maaske, hvor man som i en gammel Præstegaard lærer at forstaa, hvcer usikkert alt her i Livet egentlig er, og hvor hurtigt man kan miste alt det, man holder af og sætter sin Lid til. En Sommernat i 1933 vaagnede vi ved et voldsomt Tordenbrag og ved at se et Ildskær bag Gardinet. Det var underlige Følelser, der greb os i disse bevægede Øjeblikke;

Den østlige Længe i Hammer Præstegaard. — Stauderækker. — Længst til Venstre „Fængslet“.

skulde vi virkelig nu opleve den tunge Prøvelse? I saadanne Minutter, hvor det egentlig er Sekunder om at gøre, er det forbavsende at opdage, hvor mange Tommelfingre man sidder inde med. Himlen var ildrød af Brandskæret. Det saa ud, som var det Laden ud til Haven, der brændte; dette viste sig dog hurtigt ikke at være Tilfældet, det var derimod Staldbygningerne paa Lundbygaard, ca. 5 km derfra, der var ramte. En vældig Ildsøjle steg i den mørke Nat op mod Himlen, og i det fjerne kunde vi høre Skud, det var de ulykkelige Dyr, der blev dræbte, for at de ikke skulde lide for meget.

Ja, der kan være Ulemper ved at bo i de gamle Gaarde. Men, vi vil her til Slutning tænke paa de lyse Sider. Hver

Aarstid sætter ligesom sit Præg paa Præstegaarden; men altid er der som noget levende over den. Om Efteraaret kæmper de sidste Livskræfter i de ildrøde Vildvinsblade, der hager sig fast i Espalieret paa de hvidkalkede Mure eller slynger sig i bedaarende Farvepragt ned over Vinduer og Døre, til Frostnætterne ribber dem af. Om Vinteren lægger Sneen sig paa Tage og i Gaard, mens den store Gran bliver pudret som et Juletræ, Kanerne kører lydløst ind ved Kirketid, det smælder med Piskene, og Bjælderne klinger. Her forstaaer man Grundtvigs Ord:

„Mens som Barn paa Landet jeg var hjemme,
Julemorgen var mit Himmerig“ ...

og man maa spørge: Hvad kan egentlig overgaa Julemorgen i en Præstegaard paa Landet?

Om Foraaret begynder Livet, det bryder og skyder overalt, der er Travlhed indendørs, for man skal igennem alle de mange Værelser og Rum; selv Straataget kommer der Liv i, det damper i Morgensolen, de grønne Mospuder svulmer paa det ujævne Straa, og de mange fjedrede Væsener rykker ind for at befolke det, under Tagskægget, i Vildvinen eller i Ferskentræet derhenne ved Dagligstuevinduet.

Om Sommeren opleves den vidunderlige Tid med de aabne Døre ud til Guds frie Natur, den Tid, hvor man gaar ind, og hvor man gaar ud, og hvor Hjemmet nok saa meget er uden for som inden for.

Den gamle Præstegaard har oplevet mangt og meget. Mange Tidsperioder har den gennemgaaet, og mange Slægter har den set. Kunde de smaa, firkantede, ældgamle Ruder med deres Indskrifter tale, hvad havde de saa ikke at fortælle? I Bryggerset er saaledes endnu bevaret en uigennemsigtig Rude fra 1813 med Indskriften Niels Ryberg Homann, 1813, Navnet paa en af Pastor Homanns Sønner. Men særlig Spisestuens Vinduer paa Nordsiden er rig paa Indskrifter, baade paa Dansk, Fransk, Engelsk, Latin og Græsk. Der er Hjerter med den Elskedes Navn i, og der er morsomme Rebusser, alt sammen Minder om Ungdom og glade Sommerferier. Der var vel Tider, hvor de unge Studenter i deres overstrømmende Glæde

gik for vidt i deres Trang til at udtrykke deres Følelser gennem Vinduetale, og da maatte den gamle Præst gribe ind og lade Vinduerne slaa ud og fjerne. Men nogle har altsaa faaet Lov at sidde endnu, og meget kan man læse og tænke sig til igennem dem.

„Vogt Dig, som forelsket er,
betænk Dig, før Du handler.“

Saadan staar der paa een af Ruderne. Og paa en anden, dateret 2. Pinsedag 1877, læses endnu tydeligt, udført med sjældnen smuk Haand:

„Naar først Dit Øje Du aabnet har
For Naturens dejlige Smykke,
Da bliver selv Verden et gyldent Kar,
I hvilket Du kaster hver Byrde svar
og henter evindelig Lykke.“

Der er blevet sunget og let, men ogsaa grædt og sukket her. Lys og Skygge har i rigt Maal vekslet paa dette Sted. Som unge er dens Beboere rykket ind, som gamle eller ved Døden er de igen engang flyttet bort. Mange tunge, men ogsaa mange lette, frejdige Trin er gaaet op imod den gamle Gaard, for i Aarhundreder har Præstegaarden været den store Kirkebog, hvor de samledes, de mange Glæder og Sorger i Sognebeboernes Liv. Der har lydt Barnegraad, men ogsaa Ungdomssang her, og i det stille Studereværelse har mangan en Jakobskamp fundet Sted. Gud give, at Lyset derinde aldrig maa slukkes.

PRÆSTEGAARDSHAVEN

DET er vist næppe for stærke Ord, naar vi siger, at ingen Haver i vort Land kan sammenlignes eller komme paa Højde med vore gamle, danske Præstegaardshaver, det være sig i Størrelse, Ælde, Kultur, Idyl, Romantik eller hjemlig Hygge. Den, der har haft den Lykke at have oplevet sin Barn- dom eller Ungdom, ja, ikke engang det, blot nogle faa Aar af sit Liv med en Præstegaardshave daglig for Øje, fulgt Livet, som det leves dør med dets uendelig mange Overraskelser i Aarets Løb, lige fra den første Foraarsbebuder dukker frem gennem Sneen, til den sidste haardføre Buketrose bukker under og segner for Frosten, vandret i dens Alleer og hvælvede Nøddegange, hvor det er, som det hvisker om Minderne fra gamle Dage, om Slægterne, der kom og gik, om Ungdom og Kærlighed, lyttet til Fuglesangen derinde fra de tætte Buskad- ser, leget med Ungdommen paa de store Græsplæner, klatret omkring i de gamle, krogede Træer, og sidst, men ikke mindst, lyttet ved Aftenstid, naar Solen ringedes ned, til Klokkernes dybe Malmklang, — han glemmer det ganske simpelthen al- drig nogensinde, hans halve Sjæl vil altid, som en Præstedat- ter engang udtrykte det, hvor han end kommer hen eller føres om i Verden, paa en eller anden Maade have sin Rod dør.

Hvor gammel den ældste Havedyrkning herhjemme i vort Land overhovedet er, vides ikke med Sikkerhed. Da vore før- ste nordiske Forfædre gik over til at blive Agerdyrkere, har de rimeligvis set deres Bopladser omgivet af adskillige Buske og Træer, der bar Frugter. Ganske naturligt har man saa fun- det det ønskeligt, ja, nødvendigt, at knytte disse Frugter og hvad der fandtes af vilde, næringsgivende og krydrede Urter, nærmere til Boligen, idet det nemlig ikke var uden Risiko og Besvær at bjerge disse hjem fra Skovene og Krattene, lige- som jo ogsaa Svin og andre omstrefjende Tamdyr let kunde

nedtrampe og ødelægge et og andet, som man havde glædet sig til at eje. Ved Boligen kunde man bedre værne om Ejendomsretten, omgjærde Planternes Grosted og passe dem. Paa denne Maade er uden Tvivl de første Haver i Danmark bleven til. Hvad der dyrkedes i disse Oldtidshaver, vides ikke med Bestemthed. De første Haveplanter har dog sikkert været Skovenes og Sletternes Syre og Løg. At Kvan ogsaa har været dyrket, ved vi af det oldnordiske Navn „Kvanhave“. Navnet Have havde i de Dage en anden Betydning end nu, idet man til Betegnelsen Have knyttede Tanken om et Gærde. Fra denne Betydning gik det over til at betegne det, der hegnedes, altsaa en indhegnet Plads (Hestehave o. lign.), og ved Reformations-tiden kommer den tredje Betydning til at trænge igennem, nemlig Have som den indhegnede Plads, hvori der dyrkes Planter.

Først længe efter Kristendommens Indførelse begynder vi at faa konkrete Oplysninger om Tilstedeværelsen af Haver. Dette er da navnlig i Forbindelse med Klostrene og senere med Adelsborgen, idet det nemlig var Munkenes Opgave at hjælpe Befolkningen med forskellige hjemlige Sysler, derunder ogsaa Havebrug og inden for dette igen navnlig med Dyrkningen af Lægeurter. I Valdemar Sejrs „Jydske Lov“ 1241 paabydes det, at enhver skal hegne sin Abildgaard, Kaalgaard og Toftegaard (Vænge). Disse gamle Bestemmelser viser hen til den Ælde, som Havedyrkningen har her i Landet. Og det, at Frugthaverne kaldes Abildgaarde, kunde maaske tyde paa, at blandt Frugterne var Æblet almindeligere dyrket end Pærer og Stenfrugt. Efter det gamle Lovbud skulde enhver selv frede sin Have for al Slags Fæ. I Aaret 1490 udsteder Kong Hans en Forordning om Plantning i Bondens Have. Først iblandt Nytteplanterne synes Humlen at have været.

Saa kom Reformationen. Det gamle Klosterliv forsvandt, men Klosterhavernes Betydning forsvandt ikke for det. Mens Klostrene omdannedes til Herregaarde, Hospitaler og milde Stiftelser, vedblev Klosterhaverne at fungere som før, og hvor Herremanden eller Kongen overtog Klostret, blev Haven ofte udvidet og betydelig forskønnet. I denne Tid fremstaar de mange Herregaardshaver, der faar den største Betydning for Havernes Udvikling i det Hele. Men de Haver, der oplever den stør-

ste Opblomstring med Reformationen, er dog — Præstegaardshaverne. Ikke for intet var de første Præster efter Reformationen tidligere Munke. Det var da ikke saa underligt, at disse fra Klosterhaverne medbragte Planter og Blomsterfrø, og at Præstegaardshaverne i deres hele Anlæg efterhaanden gav et Genskin af de skønne, lune, lukkede Klosterhaver, et Genskin, de har bevaret til vore Dage.

De gamle Klosterhaver har efter al Sandsynlighed været anlagt efter Firkantinddelingen, den saakaldte Kvadratur. Denne Anlægsform gaar igen i de ældste Planer fra vore Herregaardshaver, og vi har vel al rimelig Grund til at tænke os, at ogsaa Præstegaardshaverne fra Reformationstiden har været anlagt efter denne Form. I Renæssancetiden ændredes Firkantinddelingen, man plantede Alleer i Haverne, der gjordes til Genstand for en rigere Udsmykning, kort sagt, man begyndte at tage kunstneriske, arkitektoniske og perspektiviske Hensyn til Anlæggene. Disse Baroktidens Haver har vi i vore Herregaardshaver, hvor den saakaldte „franske Havestil“ med dens strengt gennemførte Symmetri, klippede Buske og Træer, Terrasser med Blomsterparterrer og Græsbund, inddelt i kunstige Ornamentter, brede Gange og smukke Alléer florerede. Planer af ældre Præstegaardshaver og Byhaver viser ogsaa dette. Saa kom Frihedstiden med dens demokratiske Ideer, med de ændrede sociale Forhold, Pengeforhold og etiske Synspunkter. Man længtes bort fra det tvungne og stive mod det frie, det romantiske og naturligt skønne. Den arkitektoniske Stil afløstes nu af den landskabelige eller „engelske Havestil“, hvis Hovedprincip var Plantningens naturlige Udfoldelse med Udeladelse af Tvang og kunstig Paavirkning. Linierne var tilfældige med uregelmæssige Gange og Plæner og med fritstaaende Træer. Naturlige Søer og Vandløb afløste de kunstige Kanaler og Fontæner. I denne romantiske Tid fremkom de saakaldte Stenningshaver, hvor kunstige Høje, Hytter, Ruiner, Grotter, Templer og Sørgepile skulde skabe Stemning. I vore Dage anvender man ofte den franske Stil i de Partier, der ligger umiddelbart ved Bygningen, for at skabe Harmoni med dennes Arkitektur, men gaar derefter, uden for bratte Overgange, over til den frie, engelske. Ligesom den franske blev ogsaa den en-

gelske Stil overført fra Herregaardshaverne til Præstegaardshaverne. Og her finder vi dem endnu begge, navnlig den sidste, den naturlige, landskabelig skønne, romantiske, stemningsfulde engelske Stil. At det skulde blive denne sidste, der navnlig kom til at præge Præstegaardshaverne, er ikke saa underligt, for det første, fordi Jordloven af 1919 med dens Udstykninger tog Grunden bort under de store, gamle Haver; der var jo nu ikke mere som før det store Folkehold i Præstegaardene og som Følge deraf heller ikke Raad til at holde den kostbare franske Stil vedlige, for det andet, fordi den naturlige, landskabelige og romantiske Stil med dens Skov- og Engbund, med dens hyggelige Nøddegange og naturlige, stemningsfulde Smaapartier saa ganske umiddelbart maatte være den Stil, der faldt bedst i Traad med det Liv, der levedes inden for de gamle Præstegaardes Mure.

Og hvad har saa ikke Præstegaardshaverne faaet Lov til at yde af Indsats i dansk Kulturliv! Hvad der skal flere Generationer til at bygge op, og Planer og Udførelser, der er for store til at spænde over for et enkelt kort Menneskeliv, det finder vi her. Her er Plads, Tradition og — Særpræg, som det vel nok ikke findes noget andet Sted. I Aarhundreder har Præstegaardshaverne været et Eksempel, hvorefter man kunde tage Lære, og Præsterne selv var ofte Foregangsmænd i Havedyrkningens Kunst. Blandt saadanne Præster var Pastor Wøldike i Hammer og hans Søn, som senere skal omtales.

Ligesom H. C. Andersen en Julidag 1838 ved at færdes i Nysø Have og høre den vidunderlige Fuglesang dør fik Inspiration til at skrive det udødelige Mesterværk „Nattergalen og Spilledaasen“, har sikkert de gamle Præstegaardshaver været til Inspiration for mangfoldige Præstegenerationer, gennem hvis Vidnesbyrd det udødelige Budskab om Guds Kærlighed i Aarhundreder er naaet ud til Mennesker.

Vi behøver blot at tænke paa en Præstegaardshave som Udby, hvor Grundtvig modtog de stærkeste Indtryk for hele Livet, og hvorom han sang saa smukt i Digtet „Udby Have“:

Have, Du som vildt Dig breder
rundt om gamle Præstegaard,
venligen Du mig hjemleder

i de skønne Barneaar.
Dette Vildnis, disse Gange
bleve tidlig for mig trange

Kære Have, vredes ej
for saa tit jeg gaar min Vej!

Slig er Have, slig en Gang,
som imellem Dine Bøge
jeg forgæves vilde søge
paa den lange, paa den brede,
vilde Hede

Have, jeg har mærket sent,
at jeg Dig jo glemmer rent

Eller vi kan tænke paa en Præstegaardshave som Thorkildstrup paa Falster, hvor Ingemann oplevede sin første Barndom, og som han aldrig siden hen kunde glemme. Naar det suste i Havens høje Pople, droges hans Sind mod det hemmelighedsfulde, baade det inde i ham og det uden om ham. Den dejlige Have blev rigtig Tumbleplads for Barnets Drømmerige. „Nu titte til hinanden de favre Blomster smaa“, det Syn saa han første Gang, da han en Sommerdag, mens Lysets Engel begyndte sin Vandring over Himmelbuen, stormede ud af Havestuen og undrende blev staaende midt i den brede Havegang, hvor Blomsterne nikkede til hinanden i Morgenvinden. Og „Nu vaagne alle Guds Fugle smaa“, det Syn har han set en anden tidlig Morgen, mens Morgenduggen endnu har ligget over Græsset og Blomsterne, og han har lyttet til den glade, sorgløse Fuglesang fra Buske og Træer. Ingemann voksede aldrig ud af de lykkelige Barndoms minder fra Thorkildstrup Præstegaard.

Eller vi kan tænke paa en Præstegaardshave som Fensmark. Hvad har ikke denne betydet for Christian Winther, der netop her, hvor Kirken hævede sit Kirketelt med røde Top imod Sky, og hvor Synet ud over Holmegaards Mose over mod Gisselfeld og Vester Egede By fyldte Digtertanken med uudslettelige Indtryk, fandt nogle af sit Livs skønneste Minder.

Vi kan tænke paa en Præstegaardshave som Hellested, hvor Peder Syv færdedes og arbejdede, og ud fra hvilken nogle af hans mange bevingede Ord næsten voksede frem.

Ja, der kunde jo egentlig tænkes paa alle de mange mere eller mindre kendte Præstegaardshaver i vort Land, hvor skiftende Præster gennem Aarhundreder har vandret, grublet og vel ogsaa kæmpet, og hvorfra der i det stille og skjulte er gaaet en Strøm af Velsignelse ud til de mange smaa og dog saa store Verdener af gamle og unge, af sørgende og glade.

Men til sidst, inden jeg gaar over til at fortælle om Hammer Præstegaardshave, kan jeg ikke andet end standse ved Valdemar Rørdams skønne Digt om Nøddegangen i „Den gamle Præstegaard“:

„Nøddegangen, Graastensdiget
og den lave Lindehøj —
hertil rakte Barndomsriget;
det var herfra Længslen higen,
alt som Havens Fugle fløj.“

Han skildrer derefter saa smukt Barnets Leg over Mark og Eng; Studenten, der kommer hjem i glade Sommerdage; Præsten og hans Hustru, der gaar i Nøddegangen; Ungdommen, der leger; Kirkeklokkerne, der ringer, „men i Haven under Linden er det, Barnevognen staar, — Her er Barnet, her er Riget; endnu higer det, som higen, — endnu flyver det, som fløj.“

Eller hans smukke Skildring af Kastanjetræerne med deres brede Kroner, der hvælver sig, „fyldt i Gaar af Stormens Dønning og i Dag af Fugletoner.“

„Se dem saa, de to Kastanjer, ved Sct. Hans en solvarm Dag,
hvor de breder deres Buer,
hvor de svulmer, kuplet-tykke!“

„Saadan er det, saadan var det mange Aar,
stille brænder her de hvide
Blomsterlys ved Pinsetide.“

Som Rørdam her har sunget om Præstegaardshaven, saaledes vil jeg altid kunne se Hammer gamle, idylliske, minderige Have for mig med dens mange uendelig skønne Partier, med dens Nøddegange og Lysthuse, med dens pragtfulde, vældige Træer, med dens Buskadser, Plæner, Blomstervæld, Fugletoner og — Barnesang.

Hvor gammel Hammer Præstegaardshave er, kan vel ikke

oplyses. Men om det kan siges noget Sted, saa tror jeg, det maa være her, at i denne Have finder man endnu Genskinnet af de gamle, skønne, lune, lukkede Klosterhaver med deres Poesi og Romantik, med deres Stilhed og velgørende Afsondretthed fra den travle, larmende Omverden, kun revet ud af sin Tornerosesøvn, naar Kirkeklokkerne sender deres tunge, dybe Malmtoner ned mellem Stammer og Buske, naar Fuglesangen, navnlig om Morgenen og Aftenen, kalder de Tusinder af Livskræfter frem, naar Leen hvæsses, inden den skal gaa hen over de store Græsplæner, og naar Børnenes og de voksnes Stemmer lyder paa Gange og Stier.

I sit nuværende Anlæg skriver den 1¼ Td. Land store Have sig fra Pastor Wøldike, der var Præst her fra 1827—39. Som de fleste af Datidens Præster interesserede denne Præst sig levende for Havebrug og navnlig for Frugtavl, med hvis Problemer han arbejdede flittigt. Sin store Kærlighed til Havebruget søgte han tidlig at indpode sine Børn, og navnlig en Søn, den senere Provst Jeremias Wøldike, fik Faderens Kærlighed til dette i Arv. Allerede medens Pastor Wøldike var Præst i Faaborg, havde Jeremias W., der dengang endnu var Barn, haft Lejlighed til at se, hvorledes Faderen efter alle Kunstens Regler podede sine Frugttræer, beskar dem og i det hele syslede med dem. Alt dette kaldte hans Kærlighed og Interesse for denne Sag saa stærkt frem, at han, efter at være bleven Præst, tillige blev en kendt og dygtig Pomolog, Frugtavler og Frugtkender.

Det er ikke uden Sandsynlighed, at Pastor Wøldike har søgt til Hammer, fordi han vidste, at der til dette Kald hørte den store Have med de mange Frugttræer. I hvert Fald skulde det imidlertid blive til den største Betydning for den lille Jeremias's Fremtid, at ogsaa han kom til denne Egn. Kort Tid efter, at Familien i 1827 var kommen til Hammer, væltede en meget stærk Aprilstorm ikke mindre end 7 af de største og ældste af Havens Frugttræer omkuld. For den gamle Pastor W. var denne Oplevelse en stor personlig Sorg, og paa Jeremias gjorde det skete et saa stærkt Indtryk, at han ganske stille besluttede at arbejde paa Opelskning af nye Frugttræer til Erstatning for de mistede. Hvad han her havde sat sig for, fortalte han dog

ikke straks Faderen; derimod gik han til Degnen, som han ikke alene fandt en god Forstaaelse hos, men ogsaa en god Læremester i Podning i. Denne lærte ham at pøde paa Vildstammer (Abilde) fra Skovene omkring Hammer, og kun 12 Aar gammel havde Jeremias W. den Glæde at kunne avle Æbler af Træer, han selv havde pødet.

„Paa sin Færden rundt omkring i Skovene gjorde Jeremias W. naturligvis Bekendtskab med Skovfogederne, og disse blev snart klar over Drengens Interesser. En af disse Skovfogeder viste ham engang et Træ paa Gærdet i en af Skovene, som bar nogle henrivende, røde og tidlige Frugter. Æblet, der blev kaldt Skovfogedæblet fra Lou, blev siden 1859 pødet af Wøldike paa Anmodning af Dr. theol. Rørdam, og siden er det bleven meget udbredt, anbefalet af W. som det tidligste, smukkeste og mest velmagende af de Sommerfrugter, han havde prøvet. Uden Tvivl var dette Æble gaaet i Forglemmelse, om ikke W. havde faaet sin Opmærksomhed henvendt paa det og Interessen vakt der overfor, og til sine sidste Dage regnede Jeremias W. Skovfogedæblet fra Lou til sine Yndlingsfrugter. Endnu i vore Dage dyrkes det og er meget yndet.“ I „Dansk Havetidende“ fra 1865 har W. beskrevet det.

Jeremias W., hvis Navn efter det foregaaende er knyttet saa nøje til Hammer Præstegaardshave, fødtes i Faaborg 5. Juni 1819, Under Opholdet i Hammer gik han i Vordingborg Latinskole, hvorfra han blev Student. I 1843 fik han teologisk Embedseksamen og blev derefter Huslærer paa Møen. Her tog han igen fat paa sin Barndoms Tanke at opelske nye Frugttræer, denne Gang ved at udsaa Kærner af nye Sorter, et Forsøg, han dog ikke syntes at have haft noget Held med. Den 17. Juni 1847 blev han personel Kapellan i Nysted, dernæst Aaret efter Hjælpepræst i Vester Ulsted for saa fra 20. Oktober 1849 til 24. Maj 1859 at virke som personel Kapellan i Skjelby-Geddesby. Tiden paa Lolland var den lykkeligste for ham. Ogsaa her fandt han nye Frugter, der har været af Betydning for vor Frugtavl. Barndoms minderne fra Hammer Præstegaardshave og Eventyraarene fra Skovene deromkring glemte han aldrig. Han skal have haft triste Familieforhold, hvilket sikkert har bidraget til, at han flyttede til Jylland og

senere til Fyn, hvor han i Kværndrup levede sine sidste Aar som Provst. I sin Alderdom oplevede han fuld Paaskønnelse af sit Arbejde som Pomolog. Han var med til at stifte den første S sammenslutning af Landets Gartnere og naaede den for en Præst saa enestaaende Ære at blive gjort til Æresmedlem af „Almindelig dansk Gartnerforening“.

Hammer Præstegaardshave.

Hammer Præstegaardshave, som den nu ligger omkring den gamle Præstegaard, er noget af en Aabenbaring, saa rig paa Afveksling, Overraskelser og Naturundere hele Aaret rundt, at man aldrig synes at kunne blive træt af at færdes og leve her. Naar man en Sommersøndag inden Kirketid gaar gennem Havens Gange og lytter til det tusindtallige Liv, der jubler og synger omkring een, eller naar man en Sommeraften staar stille derhenne ved Kristtornen og undrer sig over den dejlige Aftenrøde, der lyser ind mellem Trærnes Blade, da har jeg mange Gange syntes, at der ikke kunde findes nogen skønnere Plet i Verden end her, og at man vanskelig kunde tænke sig noget Sted her paa den faldne Jord, der kom Guds Paradis nærmere end dette Sted.

Alt, hvad der er skønt, synes at være samlet her: De le-

vende Hegn af Syrener ud mod Gadekæret og ud over Præstemarken; den lange Række af Ribsbuske ind til det lille, straa-tækte Nabohus, hvor i sin Tid Rørdams gamle Kusk boede, og den lille, morsomme Sti langs Stengærdet derind; det store, skyggefulde, blomstrende Mirabelletræ i Hønsegaarden; Buketroserne paa Hønsehusmuren, ofte de sidste haardføre Blomster, der ved Juletid bukker under for Frosten; Mirabellehækken ned til Hønsegaarden, altid noget af eens daarlige Samvittighed, fordi Havesaksen ret jævnlig skal gaa hen over den, for at den stadig kan holdes i den „franske“ Stil; den store, brede Hassel, under hvis Skygge Eftermiddagskaffen nydes, og Hjemmet paa varme Sommerdage bogstavelig talt flyttes ud; Havestuetrappen med den traditionelle Hyld, der i Blomstringstiden sender sin kendte Duft ind gennem den aabentstaaende Dør; den store, pragtfulde, velformede Rødtjørn, der i de desværre kun alt for faa Junidage er en Aabenbaring af Skønhed; det store, vældige Kirsebærtræ, som aldrig nogen tør gaa op i, og som velvillige Mennesker maaske netop derfor har anbragt en Stærekasse i, for at Bærrene dog kan komme nogen tilgode; den lange Bregnerække langs Nordsiden af Præstegaarden; Rosenbedene; Pyræusgrubben; Nasturciabedet; Æbleroserne derhenne ved Østgavlens Hjørne med deres fine, berusende Duft om Aftenen; den pragtfulde, 97 Skridt lange, overhævede Nøddeallé, hvor Minderne om Fortiden, om dem, der har vandret her i Sorg og Glæde, i særlig Grad synes at træde een i Møde, ikke mindst Minderne om unge, der Generation efter Generation har gaaet sammen her i de lune Sommeraftener og talt om Planerne for Fremtiden, jeg tænker i hvert Fald paa eet ungt Par, der en Sommer færdedes saa lykkeligt sammen her, nu sidder de forlængst som Præstefolkovre i Jylland; Længselshøjen, ogsaa kaldet „Blæsenborg“, der nødvendigvis hører med til en gammel Præstegaardshave, hvor Kærlighed, Længsel og Romantik hører hjemme, med den dejlige, vide Udsigt deroppe under det vældige Poppeltræ ud over Præstemarken mod Bakkerne i Torup og Lundby, mod „Sohullet“, som et af de fjerne, højtliggende Smaasteder mindre smukt bliver kaldet; Udsynet over mod Mosen, som, efter hvad gamle Folk fortæller, skal gemme Liget af en Mand, der for

mange Aar siden, forsynet med et Gevær, forsvandt her for aldrig at blive fundet; Kirsebærgangen med de gamle, krogede, Kirsebærtræer, som Solsorten, den Røver, er saa opsat paa at besøge; den 114 Skridt lange, smalle Nøddegang, hvor to ikke kan gaa ved Siden af hinanden, med Hassel paa den ene Side og Avnbøg ud mod Marken, ganske naturligt har man kaldt denne lange Allé for „Langelinie“; den store, idylliske, naturtro saakaldte „Tørreplads“ med den yndige Guldregn, med Skovfogedæblerne, de grønne Clauder og Spiseblommerne, hvor mange Gange har vi ikke efter Maaltiderne staaet under disse Træer og rystet ned eller siddet paa een af Grenene og glædet os over de dejlige Frugter, her paa denne Plads mellem Stikkelsbær og Solbær, mellem Skvalderkaal, Følfod og Rabarbergrupper, omgivet af Nøddegangens Hasselrække, af Frugttræer og Buskadser, et Eldorado for Fugle- og Dyrelivet, ja, for os levende Menneskevæsener, der her synes at finde noget af det ubetraadte, uberørte, som saa meget af det dybeste i os længes efter; det sjældne Kvædetræ med de store, lodne, pærelignende Frugter, der kalder Minder frem om Sydlands-sol og Sommervarme, om det dejlige Kvædebrød, der saa ofte glædede een dernede i Spanien og Portugal; Kanelbusken, der navnlig om Aftenen udsender sin stærke, skarpe Duft; Jasinernerne med deres berusende Lugt; Blodhasselen; den morsomme, klippede Gang ind gennem Buskadset til det hemmelige, runde Lysthus, omgivet af høje Lindetræer og fuldstændig skjult for Omverdenen, her er skyggefuldt og svalt, og mangan stille, hyggelig Time er oplevet her, vel at mærke indtil den Tid kommer, hvor Myggene begynder at tage fat, saa kommer man der af gode Grunde ikke; det arkitektonisk anlagte skønne Hjørnebed med Kristi Bloddraabe i Midten; den dejlige Staude-række ud for Østgavlen, hvor man fryder sig ved at møde Eftersommerens prægtigste Blomsterflor; Figentræet derhenne ved „Fængselet“s Vindu, hvor engang den unge, sindsyge Præst sad indespærret, vel ikke plantet uden Tanke, Figentræet er jo et bibelsk Træ, og i Palæstina, navnlig i Jerusalem, savnes det den Dag i Dag kun sjældent i Haverne, at „sidde under Figentræet“ var jo saa almindeligt, og at bevare det ansaas for en Dyd. Den store, vældige Græsplæne, der saa

ejendommeligt skifter Farve med Aarstiderne, gjort ujævn gennem mange Aars Muldvarpeskud og af Leen, der er gaaet hen over dens Flade; her findes den store, brede, traditionelle Kristtorn, der ikke kan undværes i en rigtig gammel Præstegaardshave, saa symbolsk har ved eet af Naturens Luner en Rosenbusk plantet sig inde mellem Kristtornens Blade og Grene; med Kristtornens stedsegrønne Blade og røde Bær smykkes ofte Kirkens Alter ved Vintertid; midt paa den store Græsplæne staar det høje, skæve Lærketræ, Havens store, mærkelige Seværdighed, mindst lige saa skævt, ja, vel mere, som det skæve Taarn i Pisa, i mange Aar har det truet med at falde, og det er ikke uden en vis Ængstelse, man tænker paa den Dag, hvor Kolossen styrter om, men stærke Rødder holder det fast og har indtil nu faaet det til at trodse Storm og Blæst, det er ompændt fra øverst til nederst af Efeu, som den senere Biskop Skat Rørdam i sin Tid skal have plantet; her i dette Træs Hulrum holder Natuglerne til, her lægger de deres Æg uden nogen egentlig Rede, morsomt er det at se Ungerne, der er af forskellig Størrelse, idet Uglerne begynder at rugge, saa snart det første Æg er lagt; at Træet er et Tilholdssted for Ugler, kan man ikke undgaa at blive klar over, naar man rundt omkring ved Foden af det faar Øje paa de opgyldede, ufordøjelige Rester i Form af Knogler, Haar og Fjer, som Uglerne efter hvert Maaltid viseligt giver fra sig igen; rundt omkring paa Græsplænen staar de gamle, krogede Æbletræer, deriblandt nogle ægte Gravenstenene, trods Alderen bærer de troligt Aar for Aar; maaske er det ikke mindst disse gamle, ærværdige Træer, der sætter Præget paa Haven og fortæller, hvor gammel den maa være. Hvad har ikke denne Plæne set af Liv i Aarenes Løb, her slaas Liggestolene op, naar Gæsterne kommer, her samles Sognets unge til Ungdomsmøde, og festligt er det at se de unge Karle og Piger lege og høre dem synge her en lys, dejlig, nordisk Sommeraften, her boltrer Søndagsskolebørnene sig glade og jublende en Søndag Eftermiddag, og her samles de gamle til Efteraarsfest. Paa den anden store Græsplæne staar to kæmpemæssige Træer, hver for sig vel nok en 150 Aar gamle, det ene er en Ahorn, det andet en Rødbøg; navnlig den sidste vækker om Foraaret i Ud-

springstiden ved sit pragtfulde, lyserøde Løv en enestaaende Beundring, ogsaa her kan man ligesom om Rødtjørnen bruge Udtrykket: en Aabenbaring; ikke langt herfra staar den store, brede Enebærbusk, ligesom Lærketræet og Kristtornen ved sit stedsegrønne Løv højt skattet om Vinteren, hvor den liver op i den ellers saa nøgne Have; de Træer, der dog syner mest, set

Søndagsskolebørnene i Hammer Præstegaardshave, 6. Maj 1934.

ude fra, er de to vældige Kastanjetræer, eet paa hver Side af den lille, maleriske Laage; set i Frastand ser de ud som eet eneste vældigt, kuplet Træ. Navnlig ved Pinsetid, naar de hvide Lys er sprungne ud, er Synet pragtfuldt:

„Saadan er det, saadan var det mange Aar,
stille brænder her de hvide
Blomsterlys ved Pinsetide.“

Ud mod Præstemarken ligger en lille, beskeden Naaleskov, her holder Skovduen til, og paa varme Sommerdage er der svalt og skyggefuldt her under de duftende Naalegrene; skjult mellem Buske og høje Træer, Birk, Gran, Elm, Bøg og Naur ligger den idylliske Tennisplads, der sikkert i Aarenes Løb har genlydt af mange glade, unge Stemmer, ikke mindst under Feriebesøg i de korte, lyse Somre.

Ja, egentlig kunde man blive ved med at fortælle om alle de mange skønne Naturundere, der findes i Hammer Præstegaardshave, om den nydelige, lille Stenhøj med Højfjældsplanterne, om Hindbærrækkerne derhenne paa „Trekanten“, om det store Valnøddetræ, hvis Nødder er saa eftertragtede op mod Juletid, om det hyggelige Lysthus af japansk Boghvede, Polygonum cuspidatum, klippet i fransk Stil, om den ægte Kastanje, der engang har saaet sig selv, den pragtfulde Spiræa, hvis korte Blomstringstid er som en vidunderlig Drøm, Snebærbusken, der holder standhaftig ud trods Kulde og Sne, Pæonbedet, der kappes med Rosenbedene i at være Havens skønneste Blomsterpryd, Valmuerækken, Kallabedet, Skovbunden og Engbunden med Foraarsbebuderne: Dorthaliljerne, Vintergækkerne og Anemonerne, — men til sidst vil jeg nævne de to dejlige Rækker af Pinseliljer og Paaskeliljer, der hører med, ja, er saa uløseligt knyttede til Præstegaardshaverne ved deres Symbolik, navnlig de sidste, der Aar for Aar kommer som et opmuntrende Bud om Livets Varme, der har sejret over Dødens Kulde, og derved finder dybe, beslægtede Toner i vore egne Hjerter, Toner om Sejr og Haab. Det var derfor ikke blot lykkelige Barndomsminder fra Udby Præstegaardshave, men det var Udtryk for det dybest menneskelige, der fik Grundtvig til at synge om Paaskeliljen:

„O, hvor est du mig dog kær,
Bondeblomst fra Landsbyhave!
Mer end Rosen est Du værd,
Paaskeblomst paa Fædres Grave!
Du forkynder mig en Vaar,
ja, et helligt Jubelaar,
som hver ædel Blomst af døde
skal forklaret igenføde.“

Mens alt dette skrives, er det Skærsommer, og ingen, der ikke har oplevet, hvad det vil sige at færdes saa at sige fra Morgen til Aften i saadan en stor, dejlig, gammel Præstegaardshave, kan egentlig tænke sig, hvilket Under der daglig aabner sig for eens Øjne her. Den skønneste Naturramme har denne Aarstid faaet, det er saaledes lige meget, hvor man i disse Dage vender sig hen, der er Grøde og Vækst over alt, der er Løfter og Sang, for det er jo Livets i Aartusinder gen-

tagne Under, vi er Vidne til i denne Tid, og vi maa sige med Brorson: „Hvad skal jeg sige, naar jeg gaar blandt Blomsterne i Enge, og Fuglesangen sammenslaar som tusind Harpestrengene.“

Saa snart vi er kommen over Solhverv, og Aaret vender, begynder egentlig Foraaret, og fra nu af er hver Dag en Oplevelse. Intet er tilfældigt, alt har en Plan, Naturen har saa velgørende en Ro og Orden, det er, som om den ved, at alt nok skal komme til sin Tid. Sneen dækker Plæner og Bede, og alt synes at ligge stille og uvirksomt hen, men under det lunende og skærmende Snetæppe arbejdes der af de Tusinder af Kræfter og Muligheder, hele Foraarets Fortrop ligger i Virkeligheden parat: Vintergæk, Eranthis, Dorthéalilje, Chionodoxa, Anemone, Følfoed, kort sagt Begyndelsen til hele det vældige Blomsterdrama, som snart skal udfolde sig. Trods Kulden har Syrenbuskene allerede i Januar Knopper, Rhabarberen stikker sine røde Stokke op over Jorden, den hvide Hestehov kryber forsigtigt frem, en Tøvejrdsdag og en Solskinsdag kan paa den Aarstid gøre Underværker, ja, selv Mospuderne paa Straataget synes at fortælle, at Foraaret er ved at nærme sig.

I Februar begynder Kapløbet mellem Foraarsblomsterne, trods Kulde er Ribes og Blodribs allerede grønne, og tager man de forkomne, for tidligt udfoldede Grene ind i de varme Stuer, kan man, samtidig med at Sneen lægger sig uden for, indendørs fryde sig over det herligste, grønne Løv. Mens Dagen længes, og Vinteren strenges, og Solen nu og da kommer frem, begynder Foraarslængslerne at melde sig, og de bliver stærkere fra Dag til Dag. Smukt er det at se, hvorledes de forskellige Aarstider er afspejlede i vore Salmer. I „Her vil ties, her vil bies“, har Brorson paa en sjælden uforglemmelig Maade ogsaa i dybeste Forstand udtrykt vor Foraarslængsel. I Februar Maanedes til Tider svære Dage at komme igenem er det virkelig Forsommerens Minde (Forvarsel), vi længes efter.

Saa kommer Marts Maaned med dens skiftende Vejr, ofte kun en noget mildere Fortsættelse af den barske Februar. Vinteren begynder at rinde i Grøft og i Grav, Græsplænerne

skifter Farve og grønnnes, det skyder i Stauderne og Bedene, og inden man egentlig ved noget af det, er man i April og Maj, inde i Foraaret med Løvspringet og Fuglesangen, med Foraarstravlheden og de mange Forjættelser og Løfter om Livet og dets Sejr, hver Morgen er en Overraskelse i Form af bristende Knopper, nyudsprungne Blomster og Farvesymfonier, Frugttræerne, der blomstrer, det er som eet eneste stort Sejrs-tog i de Dage, og man føler sig saa lykkelig og samtidig saa ydmyget ved at maatte være med i alt dette.

I Juni bliver Haven skønnere fra Dag til Dag, Syrenerne, Guldregnen og Rødtjørnen staar i Flor, Staudernes Tid er inde, Stenhøjen er som en farvet Naalepude, Luften er mættet af den vidunderligste Duft, det er de lyse Nætters Tid, der er en Afveksling og Mangfoldighed over alt, kort sagt: det er en Aabenbaring.

Naar vi er naaet frem til Juli Maaned, begynder Dagene at blive kortere, uden at man dog egentlig lægger Mærke til det. Syrenen og Guldregnen er afblomstret, til Gengæld tager nu Jasminen og Hylden fat, det dufter i Gangene, den første Friskhed er borte, uigenkaldelig borte, det voldsomme, stor-slaaede kunde ikke blive ved, Højdepunktet er naaet, men over Højsommeren er der noget mere roligt, Naturen kan nu ikke give mere, end den har givet. Det er Ferietid nu, og den gamle Præstegaardshave fyldes i denne Tid af glade Gæster, Slægt og Venner, der fra den lumre By og haarde Stenbro søger ud til den stille Præstegaardsidyl, som de synes er henrivende, skønt den egentlig pragtfulde Tid allerede er forbi.

Sommeren er kun saa kort, og snart er det August. Ude paa Præstemarken høres Selvbinderens Klappen, Trækfuglene begynder at drage mod Syd, Fuglesangen bliver mindre og mindre, Feriegæsterne drager bort, der er Opbrud i Luften. Regnbyger og høj, klar Luft veksler, Nætterne kommer hurtigt og er mørke. Dog eet Sted er der endnu Overraskelser, det er i Staudebedet, hvor navnlig Phloxgrupperne med deres hvide, røde, rosa og lilla Farver er Eftersommerens sidste pragtfulde Værk.

September regnes af nogle for Aarets skønneste Maaned. Da er Haven paa ny smuk, dennegang ved sit vidunderlige

Farvespil; der er noget vemodigt ved at se det falmende Løv, for det fortæller jo om Afsked og om Livets Gang; men der er ogsaa noget uendelig rigt ved at se det, for det fortæller om, hvordan Naturen netop ved sin Død endnu engang, gennem Farvetonerne, vil forherlige Guds Skaberkraft og derved endnu engang vil give det bedste. Der er i September en ejendommelig Stemning over Haven. Der er saa meget, der endnu minder om den Sommer, som nu er borte, og samtidig saa mange stærke Mindelser om det Efteraar, der er saa nær. Alt synes i disse Dage at være præget af Høst, Frugtmodning og Travlhed til Opbrud.

I Oktober er det Frugtplukningen, der staar for; man har allerede nu forsonet sig med Tanken om, hvad man skal miste, og at det ikke kan være anderledes, og med Iver og Lyst tager man fat paa det baade festlige og spændende at klatre op i Frugttræerne og pille ned, en Fornøjelse, man meget nødig vilde undvære, og som hører med, naar man tænker paa Livet ved Efteraarstid i en gammel Præstegaardshave. Hvem husker ikke med Glæde det fornøjelige Arbejde med at lægge Frugten: Gravenstener, Cox's Orange, Pigeoner, Skovfogedæbler, Cox's Pomona og Pærer i Kurvene og under Sang bære dem bort, op paa Loftet eller ned i Kælderen eller op paa et af Gæsteværelserne, hvor de maaske er bedre værnede mod Præstegaardens besværlige Stamgæster — Musene og Rotterne. Og saa er der Nøddeplukningen! At gaa Nøddetur med Børnene i Nøddealleen og samle Nødder er uforglemmeligt. Efteraarstormene, Regnen og Nattefrosten tager for hver Dag, der gaar, mere og mere af Sommerens Herlighed, det flammer og blusser og gnistrer i den ildrøde Vildvin, det døende Livs sidste Krampetrækninger, kun nogle ganske enkelte haardføre Blomster holder endnu ud, som Asters, Phlox, Stifmoderblomster og her og der en enlig Rose. De sidste Efteraar dage er paa ny travle Dage, hvor det gælder om at tage Tiden vel iagt. Køkkenhaven skal graves, der skal trilles Gødning paa her og paa Blomsterbedene, Urterne skal tages op, og Staudegrupper flyttes, der skal graves Plantehuller til de unge Frugttræer, og Stenhøjen skal dækkes forsvarligt til mod Kulden.

Frosten tager mere og mere til, Haven iklædes sin Vinterdragt, og det, der engang bar den ubeskrivelige Fylde af Skønhed, synes nu kun som Skeletter og tørre Pinde, Haven synes at ligge forfalden hen, der er endelig efter den voldsomme Arbejden og Kraftudfoldelse falden Hvile over den. Og dog, selv i November og December arbejdes der af Naturens mange Kræfter, for ingen Aarstid er uden Livstegn, det er Naaletræernes Maaneder, nu skønner man først rigtig paa dem, og nede i Jordsmonnet ligger allerede de næste Foraarstegn og glæder sig til at komme frem. Ved Solhvervstid er Krisen overstaaet, nu vender Aaret, Lyset og Dagen faar mere og mere Overhaand, og det samme Aartusinder gamle forunderlige Kredsløb gentager sig.

Min Skildring af Hammer Præstegaardshave, dens Historie og Aarets Liv og Kredsløb i den er for saa vidt nu endt; men det er dog umuligt at slutte her uden ogsaa at fortælle en lille Smule om det vidunderlige Fugleliv, der Aar for Aar har fundet sig et fredlyst Hjemsted i den store, gamle, løvrige Have, og uden hvilket vi vilde synes, der manglede saa meget her. Ikke een, men adskillige Gange har jeg betaget, ja, grebet, maattet udbryde: „Aa, tænk, hvor mange trygge, smaa Væsener har ikke trodset det utroligste og Aar for Aar svovet sig ud paa den store, farefulde, eventyrlige Rejse fra Sydens varme Lande for at komme her op til den danske Skærsommer og finde sig en lille Redeplads mellem Stammer og Grene, mellem Buske og Hegn, under Straatag og Træstubbe. Hvor befolket, ja, hvor rigt, hvilken Verden for sig!“

Fra Marts Maaned til midt i Maj er alt een eneste ubeskrivelig Gæringens og Brydningens Tid i Haven. De mange bundne Kræfter fra Vinteren skal løses, inden Plantespirene kan komme op til Lyset, og inden Knopskællene kan sprænges. Naar Plantelivet nu er kommen nogenlunde frem, vaagner den tusindtallige Insektverden af sin lange Vintersøvn, og først da vender Sangfuglene tilbage, nu er der Betingelser for dem til at vende hjem.

Førend nogen anden, inden nogen Blomst er vaagnet, og noget Insekt har begyndt at krybe frem, mens det endnu er Sne og Frost, og Naturen ligger bunden i sin Søvn, kommer

Aarets første Foraarsbebuder, Sanglærken. Allerede i Februar Maaned hører vi dens glade, frimodige Hilsen af Aarets store Morgengry derude paa Præstemarken. Trods Vinter har den straks sin Sang parat. Den aabne Mark og det umaalelige Lufthav er dens Hjem, og dens rørende Kærlighed til dens lille Bo, til dens Mage og dens Smaa, er den usynlige Hemmelighed, der faar den til at synge med samme inderlige Glæde og Tilfredshed fra den Dag, den kommer, til den Dag i August, hvor den drager bort til Sydeuropa.

Jeg stiger saa højt,
jeg skuer saa vidt;
bag Taagen deromme
jeg øjner det komme
med snare Skridt.

Saadan synger Hostrup saa smukt om den lille, altid velkomne Foraarsbebuder.

Ikke saa længe efter Lærken kommer den lystige, altid livsglade og tilfredse Stær, Hannerne først, efter Sangfuglenes almindelige Sædvane. Mens Lærken er den aabne Marks Hovedsanger, er Stæren Hovedsangeren paa de beboede Steder og med sine smukke Fløjtetoner og smittende Livsglæde uundværlig i Foraarstiden i Præstegaardshaven. Morsomt er det at se Stærene nogen Tid før deres Bortrejse om Efteraaret til Middelhavslandene, hvorledes de samler sig i Flokke paa Kirketaget eller i de høje Trætoppe under en ustandselig Rejsekvidden, og hvorledes de saa gaar ud paa den lange, farefulde Rejse med samme frejdige Humør, hvormed de ved Foraarstid havde hilst de nordiske Hjem.

Efterhaanden som Blomsterverdenen udfolder sig, vender de øvrige Sangfugle med kortere og kortere Mellemrum tilbage, nogle fra Afrika, andre fra Sydeuropa og Indien, hver Art til sin bestemte Tid, men trods den lange, besværlige Rejse altid fulde af Livslyst. Vi er nu naaet til Højdepunktet i Skærsommerens Herlighed, og mens Syrenerne dufter, Frugtræerne blomstrer, og Roserne er klædt i al deres Pragt, er den gamle Præstegaardshave et jublende, tonende Sangens Hjem, „hvor Fuglesangen sammenslaar som tusind Harpestreng.“

Det er Parrings- og Rugetiden, der nu staar for, og i denne

Elskovsrusens Tid er de af Naturen saa let bevægelige Sangfugle nogle af de lykkeligste Væsener under Solen. Mens Hunnerne er bundne til Rederne, plejer og mader Hannerne dem med en rørende Omhu, og Hviletiderne i denne Kærlighedsgerning udfyldes paa den skønneste Maade med Sang.

Fra Midten af Juli Maaned forstummer Fuglesangen næsten helt, hvilket har sin Grund i, at de smaa, flittige Arbejdere nu er ved at udføre den Gerning, som Millioner af Menneskehænder ikke vilde kunne udføre, idet baade Faderen og Moderen i den Tid er i uafbrudt Bevægelse for at hente deres Unger Orme, Biller, Larver og Sommerfugle.

Fuglenes glade Fællessang, der kun varede saa kort, er nu holdt op, det er Arbejdet og Alvoren, der staar for, og hvad der herefter høres i Haven, er kun ganske enkelte Stemmer. Mens Høsten staar paa, og Eftersommerens Blomster bliver færre og færre, drager een efter een af Sangfuglene stille og ubemærket bort, nogle om Dagen, andre om Natten, nogle i Flok med andre Fugle, men de fleste familievis.

Ak, mange af de smaa glade Musikanter vil aldrig vende tilbage mere.

Jo længere Syd paa Rejsen gaar, jo mere usikker er deres Tilværelse. Selv saa yndige Væsener som Sangfuglene har Fjender, og blandt disse er Menneskene de værste. Navnlig paa deres Rejser over Italien er deres Skæbne sørgelig. Mens vi her hjemme dog søger at frede dem og værne om de levende Hegn og Tjørnekraatterne, saa forfølger man dem dernede mod Syd med en ubarmhjertig Grusomhed ved Net, Fælde, Limpinde, Fuglefangerhytter og mere. Ikke saa underligt, at Tyskland og Italien langt oftere end Danmark hjemsøges af skadelige Insekter.

Og saa er vi inde i Aarets Nat. Nu er Sangen helt holdt op. Kun nogle ganske faa Standfugle som Finker, Mejser, Irisker og Gærdesmutter bliver tilbage; men Kulden har gjort dem forstemte og tavse; det er jo Kampen, den haarde Kamp for Tilværelsen, der nu staar for.

Ja, i en gammel Præstegaardshave kommer man til at elske de smaa vingede Væsener, der Aar efter Aar kommer med Foraaret og drager bort med Høsten og ejer saa megen

Livsglæde og dog saa megen dyb, vemodig Alvor, at Dr. Martin Luther vilde tage sin Hat af for dem og kalde dem „Doktorer“, fordi han syntes, de prædikede langt bedre end han selv. Højest forskellig er Fuglesangen i Indhold, Varighed og Udstrækning, afhængig af de forskellige Stemninger som Parrings-, Velbehags-, Lokke-, Advarsels-, Angst-, Vredes- og Rejsetoner, der strømmer saa umiddelbart fra de smaa livligt bankende Hjerter, lægger ind i Stemmerne.

Jeg skal nævne nogle af de mange smaa Venner. Der er *Sangdroslen*, egentlig Skovens Hovedsanger, med dens mesterlige, livlige, metalklare Fløjtesang, den, som Mozart sikkert har efterlignet i Rørfløjtespillet i Operaen „Tryllefløjten.“ *Solsorten* i Granpartiet med dens sværmeriske, alvorlige Fløjte-toner, navnlig i Morgen- og Aftentimerne, og med dens Redeplads deroppe under Stokroserne; enkelte af de gamle Solsorter holder ud om Vinteren, men Kulden har da gjort dem tavse. *Bastardnattergalen* eller Guldbugen, den nydelige, lille Fugl, der kun bliver saa kort Tid hos os, men til Gengæld bruger den kostbare Tid, inden den drager til Afrika, flittigere end maaske nogen anden Sangfugl, fra tidlig Morgen til Solnedgang lyder dens udtryksfulde Lokketoner, selv i den varme Middagstid, i Juli Maaned er den næsten den eneste Sanger i Haven. *Have-sangeren*, den gamle, løvrige Haves anden Hovedsanger, i Mod-sætning til Bastardnattergalen en stille, fredsommelig Fugl, der holder sig godt skjult mellem Løvet, hvorfra dens musikalske Jodlen næsten daglig høres, helt ned til Kaplandet, de 1400 Mil, har man fulgt dens Rejse. *Løvsangeren* eller Spurvekongen med dens sørgmodige, inderlige Melodi, den, der ikke sjældent maa udruge Gøgens Æg. *Musvitten* eller Savskærfuglen, den smidige, livlige Fugl, der i det uendelige kan blive ved med at „file Saven“ og om Vinteren kan prikke paa Ruderne for i Kittet at stille sin Sult. *Bogfinken*, der er alle Vegne med sit morsomme Lokkeraab: Fink, Fink, livlig, selvstændig og frihedselkende, rede til Kamp; sammen med Spurvene og Svalerne bygger den sin Rede under Tagskægget, en enkelt endogsaa Aar for Aar nede i den gamle Pumpe; om Vinteren drager Hunnerne mod Syd, mens Hannerne bliver tilbage. *Gøgemoderen* eller *Gærdesangeren*, af Tyskerne ogsaa kaldet „Den

lille Møller“, fordi dens Slag har Lighed med et Møllehjuls Klapren, lille og nydelig, een af Havens mest stiltfærdige Gæster, udvisende en rørende Kærlighed mod den Gøgeunge, den ofte maa opfostre. *Gulspurven*, een af vore smukkeste Smaafugle, yndet ikke mindst om Vinteren, hvor dens stiltfærdige Sang fra Snebærhækken er en Opmuntring og Forjættelse om lysere Tider. *Tornirirken* med dens livlige Sind og fortræffelige Sang. *Grønirirken* eller Svenskeren med sit tunge, ensomme, men tilidsfulde Væsen og beskedne Sang. *Spætmejsen*, der med sin lille, stumpede Hale som en Mus løber op og ned ad Træstammerne. *Træløberen* eller Træpikkeren med det lange, fint buede Næb, som den ustandselig hamrer ind mod Stammen for at pille Insekterne ud, samtidig med at den paa sin morsomme Maade stemmer Halen imod Barken. *Jernspurven*, den store Gærdesmutte eller Brunellen, der meget minder om Hunspurven. *Munken* med dens morsomme Hovedprydelse, med dens urolige, sky Væsen og længselsfulde Hornsignaler. *Rødhalsen* med dens vemodige, sørgmodige Sang; naar Bladene om Efteraaret er faldet af Træerne og Buskene, ja, selv efter at Sneen er faldet, kan man endnu se den hoppe omkring i Haven, kun meget nødig drager den bort, og om Foraaret er den een af de første, der vender tilbage. *Gærdesmutter* med de mange Navne: Nældekongen, Gærdekongen, Gærdevippen, Liden Thomas, Thomas Vinter, Tommeliden, Musebroderen, den morsomme lille Fugl med den stumpede Hale, om Efteraaret og Vinteren til Tider den eneste Oplivelse i den øde Have; morsomt er det at høre dens frejdige Sang, selv naar Kulden binder, gennem den kommer Sangen aldrig helt til at forstumme i Aarets Kredsløb, over hele Verden er den lille, flittige, altid tilfredse Sanger udbredt, rørende er dens Familiekærlighed, og dens lille, kugleformede, helt lukkede Rede, hvori Gøgen tit med Næbbet lægger eet af sine Æg ind, lægger den omhyggeligt mellem Træstubbe eller i hule Træer. Sidst, men ikke mindst har vi *Nattergalen*, Mestersangeren blandt dem alle, den lille, uanselige Fugl, stille og fredelig som faa; omkring den 8. Maj kommer den, Hannen nogle Dage før Hunnen, og fra nu af til Sankt Hans høres dens vidunderlige Sang med en Fylde, Kraft og Sikkerhed, saa man maa forbavses; i de stille Sommerafte-

ner høres de formfuldendte Toner, det er Vekselslag, Tvekamp og Vædekamp i skøn Sang for dens Mage, der ligger godt skjult mellem Løvet; altid er der Alvor i dens Sang, smeltende Vemod, inderlig Længsel, tillidsfuld Fortrøstning og stille Lykke. Allerede tidlig drager den bort, ned til Italiens Vinhaver, hvor den samler Kræfter til Rejsen over Middelhavet til Afrika. I de sidste Aar er dens Røst forstummet i Præstegaardshaven, vel nok paa Grund af det rige Fugleliv, der rører sig her, Nattergalen vil nemlig gerne have Lov til at leve i Fred med sin Kærlighed og Sang; men ikke langt herfra, nede i den saakaldte „Bæk“, hvor der er et krat- og buskrigt Skovparti, gennemstrømmet af en Bæk, kan man stadig i de dejlige, lune Skærsommeraftener høre dens klokkerene Toner i dens Kærlighedssang.

Det er dog ikke blot Sangfuglene, der har fundet et Hjemsted i Præstegaardshaven, ogsaa andre Fugle har aabenbart syntes, at der var godt at være her. Der er Gøgen med dens morsomme Kukken, og der er Skaden, som saa viselig bygger Rede dér, hvor den ikke slaar ned. I Granpartiet holder Skovduen til, og i det store, skæve, mystiske Lærketræ med dets mange Smuthuller gemmer Sangfuglenes ublide Venner, Natuglerne og Allikerne, sig. Ude paa Præstemarken, som Præsten endnu som en Rest fra gammel Tid har bevaret Jagtretten over og har ladet frede, forvilder nu og da en enlig Agerhøne eller Fasan sig; her holder ogsaa Haren til, og da Jordstykket, de 16½ Tdr. Land, er fredet, er der Mulighed for, at det stakkels, jagede Dyr, der ellers i Jagttiden om Efteraaret de fleste Steder jages saa ubarmhertigt, dog her kan faa Lov til at yngle. Præstegaardsjorderne burde i det Hele taget altid være fredede.

Meget andet kunde man egentlig godt have Lyst til at fortælle om den store, gamle Have, der huser saa mange Hemmeligheder; men jeg skal nu slutte. Naar man en Sommeraften staar ved den duftende Hyld derhenne ved Havestuetrappen og ser det tavse Pindsvin rulle hen over Havegangen, sikkert med sine Tanker, hører Fuglekvidderet derinde mellem Buskene og under Tagskægget, Klokkefrøens Kærlighedssang dernede i Gadekæret og Børnenes glade Leg ved Stengærdet, saa-

dan som det har gaaet for sig og gentaget sig i Aarhundre-
der, da forstaar man noget af, hvilke Minder og hvilke Kultur-
værdier, der ligger gemt i de gamle Præstegaardshaver. Jord-
loven af 1919 har ganske vist, som tidligere nævnt, paa nogle
Omraader taget Grunden bort fra dem, idet det er kostbart
og besværligt at holde de store Haver vedlige; men endnu gør
den gamle, traditionelle Havemand med Leen sin Runde i
mange af dem; vi har dem endnu, og vi ønsker, de stadig maa
blive bevarede som de Kulturrigdomme, de er.

HAMMER SOGN:

OPRINDELSE OG UDLEDNING

ORDET HAMMER, der baade ved dets Korthed og Klang er saa iørefaldende, betyder egentlig Klippe, saaledes som vi f. Eks. kender det fra Hammershus paa Bornholm. Navnet bruges meget i norske og svenske Stednavne. Her i Danmark synes det at betyde en høj, stenet Bakke, hvilket ogsaa passer paa Byen Hammers Beliggenhed, idet den ligger meget højt i et bakket Terræn og med sin hvide, tindeprydede Kirke syner viden om. Hammer, der ligger i een af Danmarks tidligst bebyggede Egne, er uden Tvivl een af vore aller ældste Landsbyer. Den er Herredsby og bærer Herredets Navn, hvilket sikkert ogsaa kan tilskrives dens Ælde. Dertil kommer, at Befolkningen herhjemme i ældgamle Dage drev Fiskeriet som et vigtigt Erhverv, og da Hammer netop ligger ud for Dybsø Fjord og altsaa har været et gammelt Færdselsknudepunkt, forstaar man Valget af denne By til Herredsting.

Medens Sogneinddelingen menes at være jævaldrende med Bygningen af vore Kirker, saa er Herredsdelingen ældgammel, ældre end Kristendommen. I gamle Dokumenter sporer vi en endnu ældre Inddeling af Herrederne, de saakaldte Fjerdinger eller Tredinger. Navnene paa Herrederne findes alle i Kong Valdemars Jordebog, deriblandt Hammer Herred, Hammarshæreth el. Hamærshereth, hvis Ting muligvis engang har været holdt omtrent paa Grænsen af Svinninge og Overvindinge Marker, idet der her findes flere Marknavne, som tyder derpaa. Efter den store Svenskekrig synes Tinget at have været husvild, — en Tid holdtes det saaledes i Ring By, — indtil det i 1690 rejstes mellem Lundby og Hammer, nær ved Galgebakken; Galgerne rejstes nemlig for det meste ved Tingstederne. Herom fortælles følgende:

„Ovre i Hammer Herred, hvor deres Tinghus var lagt gan-

ske øde i den store Svenskekrig, og hvor Retten derfor i en Række af Aar efter Fejdetiden havde været aldeles husvild og havde maattet søge baade hid og did om Husly, snart her, snart der, — en Stund holdtes saaledes Ting i Ring By, — der fik de sig endelig i 1690 rejst et noget aneligere Tinghus ude mellem Lundby og Hammer, nær ved Galgebakken. Det var et grundmuret, teglhængt Tinghus, de rejste, 21 Alen langt og 8 Alen i Dybden; men ellers sparedes der, hvor spares kunde; saaledes lagde de kun Loft over fire Væggerum, nøjedes med en Potte eller Lerkakkelovn til 1 Rdl., Lergulv overalt, hvortil brugtes 20 Læs Ler, som de fik leveret for 4 Skilling Læsset; Arbejdslønnen var ogsaa meget lav; saaledes fik af Haandværkerne, der alle arbejdede paa egen Kost, Tømmermanden kun 8 Rdl., Snedkeren 4 Rdl. og Mureren 11 Rdl. Særlig var Kørselen billig. Alt Tømmer, Brædder og Sten blev hentet fra Købstæderne og udgjorde tilsammen 95 Læs, der blev kørt for 20 Skilling Læsset. Kun Jernvarerne var dyre, saa 100 Søm kostede 28 Skilling og en Dørlaas 1 Rdl. — Det nye Tinghus i Hammer Herred kom ialt til at koste 191 Rdl. 1 Mark 8 Skilling, og det var ikke faa Penge i de Dage; men heldigvis var de mange om at betale Summen.“ (Efter Severin Kjær: „For To Hundrede Aar Siden.“)

I Lundby fandtes en Høj, Herrisbjerg Aas paa Vestermarken, der maaske ogsaa kunde pege hen paa et Tingsted.

Ved Herredstinget afgjordes Retstrætter og Retshandlinger, af hvilke der i gamle Dage altid var mange. I Oldtiden og Middelalderen holdtes Tinget altid under aaben Himmel, i daarligt Vejr søgte man Ly i en nærliggende Gaard eller Kirke. Ofte synes man at have valgt Tingstedet ved en Høj, for at Folk i Frastand kunde se, hvor det var, undertiden holdtes det dog ogsaa i en Lund og i Købstæderne vel i Reglen paa Torvet. Tinget bestod af 4 Tingstokke og nogle Sten, hvorpaa de hvilte, samt desuden en Sten, Tyvestenen, hvorpaa den anklagede sad. Paa de 4 Tingstokke sad Herredsfogden og de 12 Stokke- eller Tingmænd, der skulde repræsentere Herredets Befolkning, og desuden vidne om det, der foregik paa Tinget. Tinget skulde ifølge Eriks sjællandske Lov holdes paa det Sted, Kongen og Herredsmændene havde vedtaget, og det maatte ikke forandres

uden de sidstes Tilladelse. Senere fik eller tiltog Kongen sig Ret til at bestemme Stedet og den Dag, paa hvilken Tinget skulde holdes. Om de Steder, hvor Tinget i Middelalderen holdtes, ved man ikke stort andet end, hvad Marknavnene fortæller os; senere faar man undertiden nogen Oplysning om Tingstedet af de Breve, som Kongen udstedte, naar det skulde flyttes.

Kongens Gaard inden Herredet nævnes i de gamle sjællandske Love og kan endnu paavises i flere af de Byer, som Herrederne har faaet Navn efter. I Bjæverskov var en større Gaard, et Ornummebol, der kan have tilhørt Kongen; paa Byens Mark nævnes nemlig i Markbogen fra 1682 Kongschous Aas. — I Hammer var der ligeledes et Ornummebol; men dette tilhørte Roskildebispen.

I Middelalderen holdtes Herredstingene paa Sjælland som Regel om Torsdagen, en Skik man mener skulde stamme fra Oldtiden, idet Tingene nemlig stod under Tors Beskyttelse og derfor holdtes paa hans Dag. I det 16. og 17. Aarh. blev Tingdagen imidlertid forandret, maaske af Hensyn til, at Ridefogden kunde møde paa alle Tingene i de Herreder, han havde med at gøre, i samme Uge. Hammer Herredsting holdtes 1486 om Torsdagen, men 1527 og senere om Mandagen.

I Kong Valdemars Jordebog er Gavnø, der hører til Hammer Herred og har ejet saa megen Jord i Hammer Sogn, nævnet som: Gavnø, hus. ra., hvilket tyder paa Skov her, idet „hus“ betyder Jagthytte og „ra“ Raadyr.

Skoven ved Lou havde i 1643 425 Svins Olden, i 1662 248 og i 1682 26 Svins Olden. Af denne Opgørelse forstaar man, hvorledes Skoven foruden at have lidt under Svenskekrigen ogsaa har lidt meget efter denne Periode. I Markbøgerne fra denne Tid nævnes Østerskoven, Fugleskoven og Skovtykkerne, men samtidig nævnes ogsaa Kulmilestykkerne, hvilken Benævnelse viser, hvorledes Skovene er forsvundne, bl. a. ved Bøndernes Trækulsbrænding. Gavnø Tingbog angiver efter et Syn i 1694, at der var hugget 24 Bøge i Lou Østerskov, 30 i Sønderkoven og 56 i Pederstrupskoven, „de fleste rodhugne og alle ustemplede.“ Senere Syn viser, at Skoven stadig mishandlede, og at det først var efter 1750, at Skovene frededes ved Ansæt-

telse af Skovfogeder, der dog ikke alle behandlede Skovene lige hensynsfuldt. Bønderne fra Lou og omliggende Byer huggede saaledes slemt løs paa Skoven, maaske trøstende sig med, at de i Byens 36 Tdr. Land store Tørvemose, endnu kaldet „Søen“, nu brugt som Græsgang for Ungkreaturene, altid havde tilstrækkelig Ildebrændsel. — I Sønderskoven omtales „Skovhuset“ 1732.

Ved Gavnøs Fallit var Østerskoven den største, nemlig $\frac{1}{2}$ Mil i „Cirkumferents“, medens Sønderskoven kun var $\frac{3}{8}$ Mil. Ved Byens Udskiftning 1797 var Lou Sønderskov 37 ha ($67\frac{1}{2}$ Tdr. Land) og Østerskoven $62\frac{1}{2}$ Tdr. Land. Førstnævnte Skov har endnu samme Størrelse; men Østerskoven er kun 21 ha ($38\frac{1}{2}$ Tdr. Land).

En Skov ved Hundstrup og Tvedegaard vurderedes i 1682 til 8 Svins Olden.

En Skov til Blangslev var beliggende Sydvest for Byen op til Lou Østerskov; endnu minder enkelte Kratpartier om denne tidligere Skov.

Mange store og smaa Skove har bredt sig i Herredet, men den største Del er gaaet til Grunde i Tiden omkring Svenskekrigen.

Herredets mange Kirkeudvidelser tyder ogsaa paa stort Skovareal i ældre Tid, idet man mener, at en Hovedfaktor i de middelalderlige Kirkeudvidelser har været Nyryd i Skoven, hvorved gammelt Skovland er taget under Plov.

Interessant er Udledningen af de forskellige Bynavne. Hammer og Ring er nogle af de ældste endnu eksisterende Bebyggelser. Til de ældste Landsbynavne hører dem, der ender paa „inge“, f. Eks. *Ring* (Reynge). Disse inge-Byer ligger alle paa gammel Agerjord, der tidlig er taget i Brug. Hvor gamle Navnene er, ved vi ikke med Sikkerhed. Svenskeren Almquist mener, de stammer fra Folkevandringstiden, 400—500 e. Kr. H. V. Clausen mener derimod, de er langt ældre, nemlig fra Tiden før Cimbrernes Udvandring fra Jylland omkr. 150 f. Kr.

Navnene paa „lev“, f. Eks. *Blangslev*, henføres til 500—800 e. Kr., maaske endda endnu længere tilbage, i hvert Fald til Tiden før Vikingeperioden. Selve Ordet „lev“ betyder „det efterladte, overleverede“, og der er saaledes Tale om personlig

Ejendomsjord, rimeligvis Blangrslef: Hr. Blangrs Arvegods el. efterladte Gods.

Byen nævnes kun en enkelt Gang i de ældste Arkivregistraturer, nemlig 1446, da Claus Krumpens Datter til Serritslevgaard i Jylland, Karine Krumpen, Søster i Maribo Kloster, skænkede 2 Gaarde i Byen til dette Kloster. En Gaard, Botorp, nu Borupgaarden, skænkedes 1315 af den adelige Ejer Nicolaus Thyrbjørnson til Skovkloster for 2 Dages aarlig Messe for hans Sjæls Salighed. Ifølge gammel Folketradition var denne Gaard en Røverborg.

Ejendommeligt for Blangslev er dens Delthed baade i kommunal og kirkelig, retslig og politisk Henseende, idet Halvdelen af Byen hører til Hammer Sogn og Kirke, Vordingborg Retskreds og Præstø Opstillingskreds, medens den anden Halvdel hører til Mogenstrup Sogn og Kirke, Næstved Retskreds og Næstved Opstillingskreds. Det gode Forhold mellem Blangslev Bymænd indbyrdes har dette dog ikke gjort noget Skaar i.

Ordet „Tved“, som vi har bevaret i Navnet *Tvede*, betyder „et Stykke højereliggende Jord, som er afskaaret ved Vandløb.“ Tvedegaarden i Hammer skreves i 1688 „Kierlingtvedegaard“. Af gode og forstaaelige Grunde har man siden hen udeladt „Kællingen“ af Navnet.

Fra Vikingetiden stammer mange Navne, som ender paa „torp“, et gammelt Ord for en Udflytterby fra Adelbyen, f. Eks. Lundbytorp, Hammer Torup: Hammer Udflytterby.

Pederstrup, der, skønt hørende til Mogenstrup Sogn, har saa stærk Tilknytning til Lou, kan med sit Apostelnavn tidfæstes til Tiden efter Kristendommens Indførelse. Byen tilhørte i 1. Halvdel af det 14. Aarhundrede Fru Kristine af Lou, som 1348 afstod den med alt sit Gods i Danmark til Kong Valdemar. Senere erhvervedes den af Antvorskov Kloster, hvorunder den hørte til 1377, da den tilligemed mere Gods i Omegnen solgtes af Klostret til Cort Moltke, Lensmand paa Rønnebæksholm.

Faarup stammer som alle Byer med Endelserne: rup og strup fra det 13. Aarh. el. senere. Efter P. Lauridsen: „Den gl. danske Landsby“ udledes Navnet af „Fathær“ og „Torp“, Fatherstorp = Faders Torp. Efter al Sandsynlighed har dens

Tilliggende været et Overdrev el. en Græsgang for Adelsbyen Hammer, ligesom Tilfældet har været med Hammer Torup. Efter Navnet at dømme har den rimeligvis været en Enkeltmands Ejendom, nemlig Faderens til de Sønner el. Efterkommere, der senere fortsatte Opdyrkelsen og Bebyggelsen af denne Torp. Kort efter Reformationstiden hørte Faarup til Kronen og var henlagt under Vordingborg Len. Tilligemed flere omliggende Byer i den nordligste Del af Lenet blev Byen henlagt til Underhold for de Rytterregimenter, som Frederik III og Kristian VI havde oprettet, og hørte saaledes til Vordingborg Amts Ryttergods indtil $17/5$ 1762, da den med det omliggende Ryttergods i Snesere og Hammer Sogne solgtes af Frederik V til hans Finansminister, Otto Thott til Gavnø. — Allerede før Kristian V i 1670 oprettede Rytterregimenterne, havde Frederik III henlagt Resterne af det i Krigen 1657—60 hvervede Rytteri paa Kronens Gods i Sydsjælland. Saaledes vides 4 Gaarde i Blangslev, Faarup, Hundstrup og Tvedegaard, samt nogle Gaarde i Hammer By at være udlagt til Ryttergods 1662, da Oberst Städingh her havde sit Regiment liggende, og rimeligvis er Kronens Gods samtidig i Snesere, Everdrup, Baarse og Lundby Sogne ogsaa belagt med Rytteri, da dette oftere omtales i Hammer Herreds Tingbog i Slutningen af 1660'erne. At Faarup By hørte til Kronens Ryttergods vides af en Retssag fra Hammer Herredsting $4/4$ 1678, der beretter om en Rytter, Henrik Hansen Tinnborg, under Oberstløjtnant William Wytterichs Regiment, logerende hos Jens Hansen i Faarup, der var det, man kaldte for „Rytterbonde“ og havde „Ryttergaard“. Alle Ryttergaarde skulde være paa mindst 8 Tdr. Htkr.; disse var fri for alle Afgifter, undtagen Kirke-, Konge- og Præstetiende, samt Afgifter til Herredsfoged og Tingsvidner, mod at holde en Rytter fuldstændig udrustet og lønne ham i Fredstid. Derfor var Bonden paa en saadan „Ryttergaard“ alm. selv Rytter, eller ogsaa stillede han en Karl i sit Sted. — Den omtalte Rytter blev den $1/4$ 1678 overfaldet af Laurs Hansen i Faarup, rimeligvis Rytter, med blanke Vaaben og bibragt flere slemme Saar, fik sønderhugget sin „Roch“ (Uniformsfrakke) og frataget sin „Degen“ (Kaarde), som Laurs Hansen brækkede i 3 Stykker og henkastede i et

Morads. Rytternes Løjtnant, Georg Wilhelm Schrøder, klager paa Rytterens Vegne i en „Missive“ (Skrivelse) af $\frac{2}{4}$ s. A. til Hammer Herredsting over den Molest, der er overgaaet hans Rytter.

Lou, ogsaa skrevet Lov, Løuæ, Løge, Lauer og Lovby. Indtil Midten af det 14. Aarh. ejedes Byen af Familien Rud, og som sidste Ejer nævnes Fru Kirstinæ af Løuæ, Hr. Niels Axelsens (Rud) Efterleverske, som det dengang kaldtes. Paa Ringsted Landsting 1348 maatte hun afstaa alle sine Besiddelser i Landet, „for Brøde og Sager, som hendes Forældre sig mod Kongen og Kronen havde forsét“. Hvori hendes Forældres Brøde bestod, vides ikke. Der kan være en Mulighed for, at de har været med i S sammensværgelsen mod Erik Glipping og Mordet paa denne i Finderup Lade. Det kan ogsaa tænkes, at de i den saakaldte „kongeløse Tid“ har sluttet sig til Rigets Fjender. Det første er maaske det rigtigste, skønt Misfornøjelsen mod Kong Christoffers daarlige Regering ogsaa kan have været Grunden til Kong Valdemars haarde Fremgangsmaade mod den værgeløse Enke. Af ældre Arkivregistraturer faar vi at vide, at hun allerede 1331 pantsatte en Del af sit Gods paa Sjælland til Abbed Peder i Ringsted, 1336 tilskødede hun Halvdelen af alt sit Gods til Peder Nielszen af Roskilde, og nogle Aar efter pantsatte hun en Del Jordegods paa Sjælland til Brødrene Basse paa Batsnees, som Broderen, Torstein, paa samtlige Brødres Vegne 1356 oplod Kong Valdemar. Af disse hendes Forholdsregler synes det at fremgaa, at hun har været ængstelig for, at Hævnen over Forældrenes Brøde engang skulde gaa ud over hende, naar der kom ordnede Forhold i Landet. Det synes nemlig ikke at have været Penge trang, der fik hende til at foretage dette alvorlige Skridt, idet hun i Afstaaelsesbrevet til Kongen nævnes som Ejer af betydelige Besiddelser, selv i Halland. Fru Kirstine har efter al Sandsynlighed haft en Borg i Lou og boet her, rimeligvis paa en Bakke ned mod Byens Moser, som i sin Tid har været en Fjordarm fra Basnæsvig; men hvor denne Borg har ligget, kan ikke paavises, idet der ikke findes Spor eller Sagn efter den. Nogle har tænkt sig, at den har ligget paa Lundehøjen. Navnet Kongevangen kalder atter andre Gisninger frem.

Rimeligvis er den bleven nedbrudt af Kong Valdemar. Fru Kristine selv maa, efter at være berøvet alle sine Ejendomme i Danmark, være draget til Halland, hvilket Jordegods hun fik Lov til at beholde. Lou kom altsaa 1348 under Kronen, men skænkedes 1401 af Dronning Margrethe til Gavnø Kloster ved dettes Stiftelse og fulgte Gavnø Klostergods i Frederik den II's Skøde, 1584, til Hans Johansen Lindenow, og har siden saa godt som uafbrudt hørt under Gavnø, indtil de sidste Aar, da de fleste Gaarde i Byen er solgt til Arvefæste.

KORSHØJ OG FRÆNDESTÆVNE

PAA Gaardejer N. P. Madsens Mark i Faarup, mellem Faarup og Hammer, ligger under smukke og frie Omgivelser en Høj, ca. 6 Tdr. Land i Udstrækning, der fra gammel Tid har haft Navnet Korshøj. Paa de tre Sider af den ligger der en stor Lavning, den nu udtørrede Dødsholmsmose.

Denne Høj kan have baaret Kors som f. Eks. Hvilehøj ved Slagelse, og efter al Sandsynlighed har den i den katolske Tid været Udgangspunkt for den aarlige Korsbyrd.

Korsbyrd kaldtes her i Danmark Processionerne paa Rogationsdagene eller Gangdagene. Disse holdtes almindeligvis de tre Dage før Kr. Himmelfartsdag, paa Sjælland i Ugen efter 1. Søndag e. Trin., og bestod i Optog, hvor Præst, Degn og Almue gik Bymarken omkring med Kors, Kirkefaner, Vievand, Relikvier, Helgenbilleder og Salmesang. Højtideligheden endte med et stort Gilde. Hele denne Handling, der var af religiøs Art, fejredes som en Slags lustratio agrorum, Markernes Rensning, med Vielse af Vaarsæden. Bag ved denne gamle og oprindelig fromme Skik laa hedenske Riter for at sikre Markens Grøde mod de onde Uvætter. Kirken maatte jo i dens første Tid lempe sig efter de indgroede hedenske Skikke og Forestillinger og ved at præge dem med kristen Tankegang derved lidt efter lidt besejre dem.

Reformatorerne saa imidlertid ikke med Glæde paa den gamle Skik, ikke mindst paa Grund af det Gilde, der holdtes bagefter paa det saakaldte Føring, og de Udskejelser, som dette førte med sig. Peter Palladius kalder saaledes Optogs-sangen „Surgite sancti“: „Djævelens og alle hans Lemmers Credo“. Det lykkedes Reformatorerne at faa Skikken afskaffet, 1540, og erstattet med en Prædiken om Bøn, samt Litani og Kollekt. Derefter „bares Mad tilsammen til Præst, Degn og fattige Folk, dog foruden store Gilder og Overflødighed“.

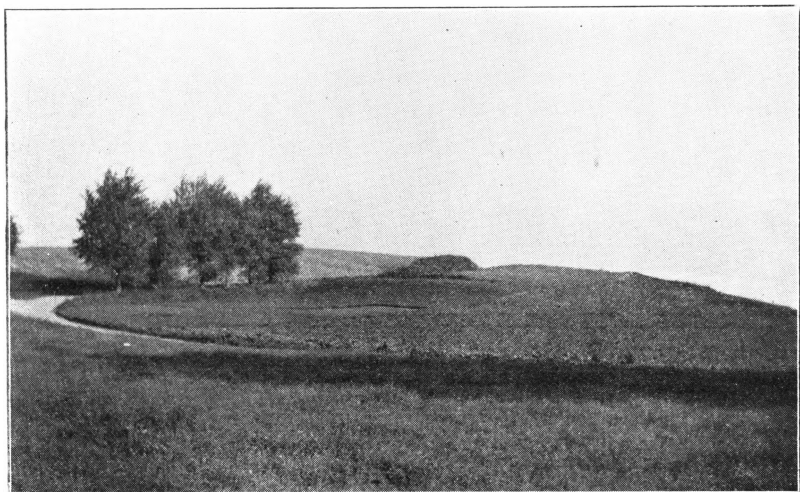
I Hans Tausens Postille er der tre Prædikener til Gangdagene. I Sjællands Stift bevaredes en „Vaarprædiken“ til langt ind i 19. Aarh.

Korshøjs Beliggenhed og Terrænforholdene omkring den tyder stærkt paa, at den i gamle Dage har været Udgangspunkt for Korsbyrdsprocessionerne.

I en Trekant paa samme Mark, imellem et Stenhegn, den gamle Kirkesti fra Faarup til Hammer og Korshøj, i Forbindelse med denne sidste, fandtes i 1907 en hel Del gamle Munkesten. Ved Undersøgelse af Arkiverne paa Gavnø, hvorunder Jorderne her hørte, indtil de gik over til Arvefæste, viste det sig, at dette Sted var benævnet ved Navnet „Frændestævne“. Her har altsaa efter al Sandsynlighed de gamle Slægtssammenkomster fundet Sted, og utænkeligt er det ikke, at Stedet netop er valgt dèr, hvor det er, fordi det paa en eller anden Maade har staaet i Forbindelse med den gamle Kirkesti og Processionerne fra Korshøj.

GALGEBAKKE OG FOLKEVANDRINGSGRAV

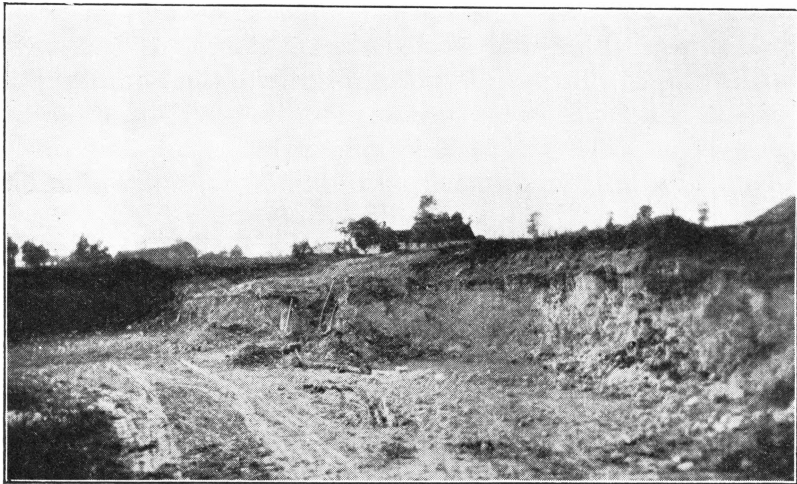
ET af de mest ejendommelige, fra Naturens Side stærkt særprægede, Steder i Hammer Sogn er Galgebakkerne paa Vejen mellem Hammer og Lundby. Paa venstre Side af Vejen, oppe paa den høje, stejle Bakke, stod i sin Tid Galgen, og her har i nu længst forsvundne Tider mangen gruopvækkende

Galgebakkerne mellem Hammer og Lundby.

Scene fundet Sted. Stejl og vanskelig, navnlig i Isslag, er Vejen derop, men Udbyttet, man faar ved at stige op til Toppen, er Umagen værd, idet der her oppe fra er den vidunderligste Udsigt ud over Landet og Dybsø Fjord. Vejen op over Bakkerne har i sin Tid gaaet anderledes end nu, nemlig ind over Hammerhusenes Marker. Gammel Overtro er nu i mange

Maader ved at forsvinde; men stadig er det dog saadan, at Tanken om Spøgeri og Genfærd knytter sig til disse Bakker, og navnlig naar det er mørkt, er der dem, der ikke er saa vildt begejstrede for at færdes her. Den lille Bro ved Bakkens Fod, der danner Skellet mellem Hammer og Lundby, kaldes endnu Galgebroen. Paa højre Side af Vejen, naar man kommer fra Hammer, laa for ca. 50 Aar siden et lille Hus,

Udgravet Folkevandringsgrav paa Hammerhus Mark.

der blandt Befolkningen i daglig Tale kaldtes for „Galgehuset“; det laa inde mellem Bakkerne og var straatækt. Om det i sin Tid har været benyttet af Bølden, eller om det egentlige Galgehus har ligget lidt længere nede paa Hammerhus Mark, kan ikke siges. I det omtalte Galgehus boede der i mange Aar en Stenhugger, der aldrig kaldtes for andet end Galge-Frederik. Han var født dør; af Skikkelse var han svær og kraftig med stort Skæg. Der skal have været noget afskrækkende over ham, og dette i Forbindelse med hans Tilnavn og Stedet, hvor han boede, har vel gjort, at Folk, navnlig Børn, var bange for ham. Siden flyttede han til Lundby, hvor han døde for ca. 12 Aar siden. Nogle Hyldetræer og lidt Buskads staaer endnu tilbage paa Stedet, hvor Huset laa, mu-

ligvis en Rest fra den tilhørende Have. Ligeledes er der en Kilde ved Stedet.

For ca. 10 Aar siden blev der paa Hammerhus Mark i Nærheden af Galgebakken fundet en Grav fra Folkevandrings-tiden. Konservator J. Walther, Lundby, der har foretaget adskillige Udgravninger i Sværdborg, Lundby og Omegn, foretog Udgravningen. Det viste sig at være et helt Kalkbrud; men da det ifølge Sagens Natur har været en Fattigbegravelse, hvor de begravede kun har faaet ganske lidt med sig, fandtes ikke ret meget, foruden Skeletdelene saaledes kun en Naal og et Armbaad af Bronze, et Skospænde af Messing, Dele af Halssmykker og ituslaaede Urner. Fundet findes paa Lundbygaards Museum, hvor Kammerherre Holger Collet har samlet en meget værdifuld Samling, omfattende Genstande fra alle Perioder fra den danske Oldtid og for en stor Del hidrørende fra Fund i Sydsjælland, navnlig fra den store Sværdborg Mose, hvor der fra Lagene under Tørvemassen er fremdraget en Mængde Rester og Redskaber af meget høj Alder, — Vidnesbyrd om Dyrelivet og om Urbefolkningens Liv og Færd i en fjern Tid, da Mosen vel var en Lagune i Havet.

VILDTBANEGRØFT OG VILDTBANEKRO

HELE Sydsjælland Syd for Vildtbanegrøften, der strækker sig fra Strand til Strand, fra Præstø Fjord til Dybsø Fjord, var Valdemar Atterdags Jagtomraade: Hertil er det mit! sagde han.

Vildtbanegrøften har oprindeligt bestaaet af et højt, bredt, beplantet Dige med en dyb, bred Grøft ved Siden. Flere Steder er enten den ene eller begge Dele sløjfede. Vildtbanegrøften gaar mod Øst fra Præstø Fjord ved Sydsiden af Smidstrupvejen, tæt forbi Vildtbanegaard og videre Syd om Tappernøje Stationsby. Mod Vest følger den Kylbæk eller Kyllebæk fra Dybsø Fjord en 5—600 Alen og Nord om Nyløkkegaard i Form af en bred Vandrende.

Der har gaaet Sagn om, hvordan Kong Volmer jagede og kørte langs Vildtbanegrøften. (Man tænke paa Lille Gurre i Øbjerggaards Have). I de Gaarde, som ligger tæt ved Vildtbanegrøften, har man kunnet høre ham om Natten jage med sin Vogn gennem Toftportene. For nogle Aar siden var Børnene ene hjemme her i Vildtbanegaarden. Pludselig hørte de en Vogn rulle frem for Døren; men da de gik ud, var der intet at se eller høre. Andre ældre Folk mener at have set Kong Volmer ride her ved Vildtbanegrøften. (Højskolelærer Kr. Taarup, 1911, efter Vildtbanegaardens Ejer og Gaardmandssøn Johannes Rasmussen, Ring: Aarbog f. hist. Samfund for Præstø Amt, 9. Aarg. 1920).

Ved Vildtbanegrøften ved Ring Strand laa i sin Tid med Gavlen ud mod Grøften og Vildtbanehegnet, som ligeledes strakte sig tværs over Sydsjælland til Tappernøje Kro ved Præstø Bugt, — den gamle Vildtbanekro. Resterne af denne Kro, som Folketraditionen mener skal være bygget af Svenskerne paa Svenskekrigens Tid, er endnu bevaret i det lille,

straatækte Hus ved Kylebæk, hvor de svære, pommerske Bjælker og Stolper endnu staar som Minder om den Tid, hvor Vildtbane Kroen havde sine Velmagtsdage. Det lille Hus kaldes af Beboerne stadig den Dag i Dag for Vildtbane Kroen eller Kylebæks Kroen. — I mange Aar var det

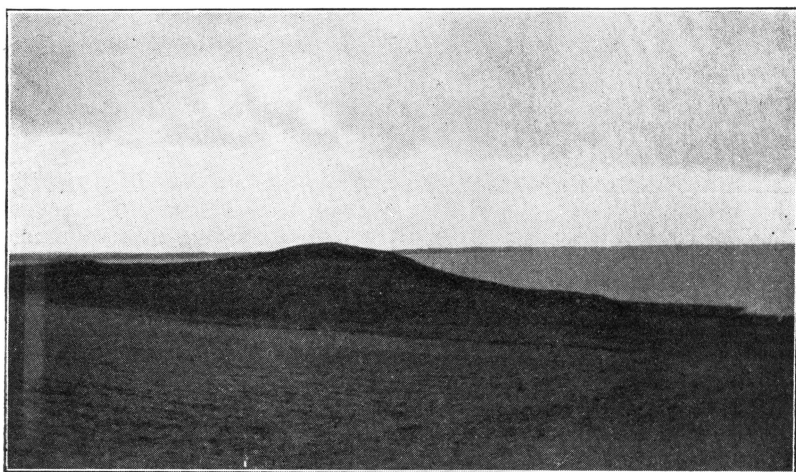

Vildtbanehuset, Vildtbane grøft og -Hegn, samt Skellet mellem Hammer og Vester Egesborg Sogne.

Poststed paa Ruten Næstved—Vordingborg, hvor Ring'erne kunde hente deres Post. En Del af det gamle Vildtbanehegn er endnu bevaret ved Gavlenden af Huset, som der ganske naturligt staar Tradition og Romantik om. I stormfuldt Vejr gaar Vandet fra Dybsø næsten helt op til Huset. Den nuværende Køng Kro er den gamle Vildtbane Kroens Arvtager og Afløser.

STEJLEHØJEN VED RING STRAND

NEDE ved Ring Strand, i Retning mod Vester Egesborg, nær ved Hovedlandevejen Vordingborg—Næstved, og omgivet af Vejlølandet, Hammerbakkedraget og Dybsø Fjord, ligger malerisk og smukt med pragtfuld Udsigt ud over Vandet en Galgebakke, Herredets gamle Rettersted, kaldet „Stejlehøjen“.

Stejlehøjen ved Ring Strand.

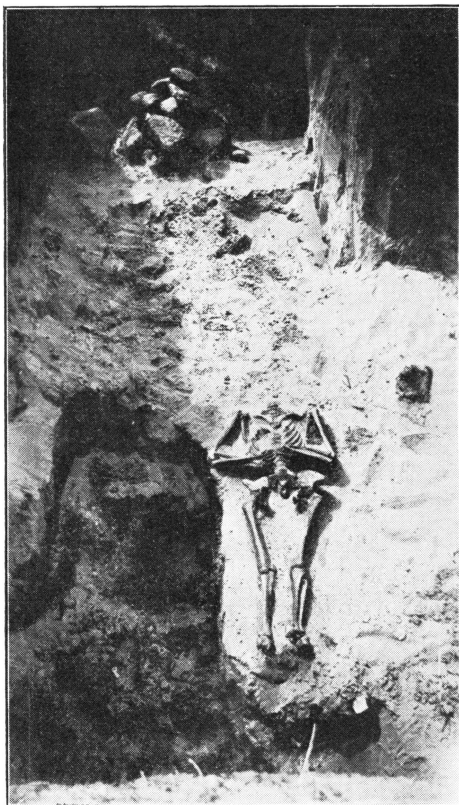
Gamle Folk paa Egnen omtaler endnu med Gru den sidste Henrettelse, der fandt Sted her for ca. 100 Aar siden. Det var en ung Pige, som havde myrdet sit Barn, og i Modsætning Del, var hendes Straf forfærdelig. Hun tjente paa Gaarden „Solvang“ i Vester Egesborg, hvor hun fødte Barnet. Faderen hører man som saa ofte ellers intet om. Selv var hun efter nogles Udsagn fra Ring, efter andres fra Svendstrup. Da hun havde født sit lille Barn, lagde hun dets Hoved paa Kanten

af den saakaldte Læddike, som fandtes i de store, gamle Dragkister, og trykkede Laaget ned, saa Barnet kvaltes. Hun dømtes til at have sit Liv forbrudt ved Øksen, og Henrettelsen fandt Sted paa Stejlehøjen, hvor Egnens Folk i Tusindvis var stimlet sammen. Det var streng Vinter, og før Henrettelsen blev den unge Pige, der var mere død end levende af Kulde og Angst, og ved Tanken om det grufulde, der forestod, i Slæde kørt rundt i Vester Egesborg og ud over Isen paa Gadekæret til Spot og Spe. Da Bøddelen havde skilt Hovedet fra Kroppen, greb Rakkerknægten Hovedet, holdt det op til Beskuelse og anbragte det derefter paa Stejlepælen, hvor det skulde sidde til Skræk og Advarsel for Befolkningen. — Rimeligvis har hun siddet fængslet paa Gavnø Tingstue.

En gammel Mand, Gaardejer Peder Nielsen fra Svinø, der døde 1933, ca. 90 Aar gl., fortalte, hvorledes han kunde huske som Barn at have set den unge Piges Hoved paa Stejlepælen, og hvilket uhyggeligt Indtryk det gjorde paa ham og de forbi-passerende at se det lange, sorte Haar flagre i Vinden. Folk turde ligefrem ikke gaa forbi, og da slet ikke efter Mørkets Frembrud, ligesom der selvfølgelig efterhaanden dannede sig forskellige Fortællinger om Spøgeri og Genfærd, knyttet til det saa sørgelige Sted.

I Aaret 1926 begyndte Konservator J. Walther, Lundby, nogle interessante arkæologiske Undersøgelser her. Paa Strækningen mellem Næstved og Vordingborg, og særlig i Egnen omkring Dybsø Fjord, har der nemlig i Stenalderen, Broncealderen og Vikingetiden været en ret betydelig Bebyggelse, og gennem Aarene er der da ogsaa her gjort flere betydningsfulde Oldtidsfund. Med Tilladelse af Lensbaron Otto Reedtz-Thott, Gavnø, foretog Konservator Walther i det nævnte Aar Udgravningen af Stejlehøjen. I Højens østlige Hjørne lykkedes det at afdække en stensat Grav. Heri fandtes, foruden Rester af forskellige Kar og Urner, en stor, rigt ornamenteret Urne, rimeligvis fra Broncealderen, muligvis fra Ligbrændingstiden. I den store Urne var der nedsat en mindre, der sandsynligvis har indeholdt Benrester; men disse er i de forløbne ca. 1000 Aar fuldstændigt hensmuldrede. Ved Udgravningen kom den

gamle Egetræs Stejlepæl, paa hvilken Misdædernes afhuggede Hoveder blev fastspigret, for Dagen. Den var firkantet, ca. 2

Øverst fra Venstre: Bronzealdergrav og Stejlepæl. Nederst fra Venstre: Bøddelens Blok og den unge Piges Skelet.

m høj og ca. 19 cm i Gennemsnit. Foroven havde den i sin Tid et rundt „Hoved“, som dog nu ved Fundet var borte. Pælen opbevares i Konservator Walthers Have. Hensigten er at faa den anbragt paa Vordingborg Museet, idet det er gaaet Stejlepælene som de gamle Træheste, at der saa godt som ikke er bevaret nogen af dem. Ved Siden af Stejlepælene fandtes det stensatte Fundament til Bøddelens Blok. Ligeledes fandtes den unge Piges Skelet, der viser, at hun har været en lille, spinkel Kvinde. Hovedet og Fødderne var afhuggede, Hænderne laa sammenbundne ind over Brystet. Ganske kort Tid efter, at Fundet var gjort, kom nogle unge, kaade Piger, der havde badet i Ring Strand, ved at kaste

Sten ned i Udgravningen til at knuse Skelettet. Kun de tre øverste Halshvirvler undgik at blive ramte. Disse opbevares nu som et Minde om hine Tidens ubarmhjertige Handlemaade og om en ualmindelig sørgelig og tragisk Menneskeskæbnes Lod i Liv og i — Død.

EN LANDSBYMALER

DEN 15. August 1854 fødtes i et lille Husmandshjem i Ring en lille Dreng, hvis Navn er bleven kendt ud over hele vort Land som een af vore største og betydeligste Kunstnere. Huset ligger endnu dernede i Ring, idyllisk gemt mellem den højtliggende Jernbanebro og Købmandsforretningen. Drengens Navn var Laurits Andersen. Sin Fødebys Navn fik han som voksen. Han var Søn af Husmand, Tømrer Anders Olsen og Hustru, Johanne Andersdatter. Den 29. Okt. 1854 døbtes han af Pastor Rørdam i Hammer Kirke. Som Faddere var indskrevet: Tjenestepige Karen Hansdatter i Baarse, Gmd. Andreas Nielsen, Gmd. Niels Sørensen og Sognefoged Jens Jacobsen, alle af Ring. Paa Faderens Tømrerværksted kom Byens Dreng for at „snitte“. Særlig Laurits var flink. „Han kan faa noget ud af Snittearbejdet“, sagde hans Fader flere Gange. I Skolen havde han imidlertid ingen Lejlighed til at opøve eller vise sin Tegnefærdighed. Han var stærkt interesseret i Læsning. Lærer Floor samlede forskellige Hæfter med god Læsning, lod dem indbinde og udlaante dem til Børnene. Og Laurits var en ivrig Laaner. Her modnedes uden Tvivl det i hans Sind, der skulde gøre den lille, beskedne og stilfærdige Tømrersøn fra Ring til en af vort Lands berømteste Kunstnere. Straks efter Konfirmationen kom han i Malerlære i Præstø, og under Læretiden her kom han til Klarhed over sit Livsmaal. 21 Aar gl. naaede han i 1875 ind paa Kunstakademiet, hvor han gennemgik en grundig Skole, saadan som det netop laa for hans Natur.

Grundig og redelig, som han var til de mindste smaa Enkeltheder, maatte han i Aarene, der kom, gaa meget igennem. Han mødte megen Modstand, og først efter mange Aars Forløb blev han anerkendt. Han lod sig imidlertid ikke kue af Modgangstiderne, var flittig og energisk og stillede store Krav

til sig selv og sin Kunst. I Kampen for at naa det bedste blev Maleren Ring til. Naar Mismodet og Tungsindet, som Modgang og Frygt for manglende Evner kunde kaste over ham og hans Færd, kom over hans lidt indesluttede Natur, saa søgte han ud i Naturen, hvor han kunde blive ude i Skov og Mark hele Dagen, eller ogsaa satte han sig til Staffellet.

Maleren L. A. Rings Barndomshjem i Ring By.

Men der kom lykkelige Aar for Ring, navnlig da han i Næstved lærte sin Hustru, Keramiker, Fabrikant Herm. A. Käblers ældste Datter, Sigrid, at kende. Hun forstod ham og havde en særlig Evne til at fjerne Mismodet fra hans Sind. De blev gift 1896 og bosatte sig i Karrebæksminde, hvor den huslige Lykke syntes at give ham et lysere Syn paa Tilværelsen. Saa begyndte Anerkendelsen at komme; der blev efterhaanden Priser paa hans Arbejder, og lidt efter lidt voksede han i Anseelse, indtil Tømrersønnen fra Ring var bleven den store, anerkendte Maler. Et Billede, der i 1884 var usælgeligt, koster saaledes i Dag 13,000 Kr.

Ring udstillede første Gang paa Charlottenborg i 1882. Han var da 28 Aar gl. I „Julestjernen“ for 1916 begynder Kunsthistorikeren, Magister Sigurd Müller sin Artikel om

Ring'ske Billeder, der har Tilknytning til Julen, saaledes: „Ikke saa faa lever der endnu af dem, som fra Aaret 1882 mindes det sjællandske Folkelivsbillede, hvormed den 28-aarige Husmandssøn Laurits Andersen Ring for første Gang gav Møde ved Kunstnernes Foraarsstævne paa Charlottenborg. Og blandt dem er der sikkert enkelte, paa hvem det virkede hyggeligt og hjemligt, som det uventede Møde med en kær, gammel Ven, da de en Del Aar senere overraskedes ved at gense Billedet i saa udsøgt Selskab, som det er, der bydes paa, i den Hirschsprungske Malerisamling. En enkelt, siger vi; thi det var ingenlunde nogen almindelig Opmærksomhed, Rings først udstillede Billede vakte. Flertallet af Publikum gik det ret ligegyldigt forbi, om de overhovedet havde et Blik tilovers for det. Nu regnes det af alle for et af den nyere Kunsts i Sandhed adelsbaarne Frembringelser.“

Endnu førend Ring havde fuldendt sine Studier ved Kunstakademiet, som han besøgte i Aarene 1875—85, havde han alt saa skabt et for ham saa dybt sjæleligt karakteristisk Billede, at hans Plads og Kurs som Kunstner ligesom med det samme var angivet.

Af hans mest kendte Arbejder kan nævnes: Julebesøg (1882, Hirschsprungs Samling); Roerne tages op (1891), En Gangsti i Skoven (1891, Kunstakademiet), Teglværksarbejdere (1893), Allé ved Ydernæs (1893, Hirschsprung), Foraar (1897, Hirschsprung), Bedsteforældrenes Søndag (1898, Kunstakademiet), Landsbyslagteren (1899), Moer fortæller (1901, Kunstmuseet), Paa Kirkegaarden (1906, Kunstmuseet), Det gamle Hus bliver pudset op (1909), det store Landskabsbillede fra 1899, der er bygget over Strofen „Nu skrider Dagen under, og Natten vælder frem“, de to store Billeder i Statens Museum for Kunst: Kunstnerens Hustru i Havedøren og De to unge Piger i en Havegang i Den Hirschsprungske Samling, Maleren i Landsbyen, Hønsekræmmere, Grøftegravere, Landsbybørn, Gadekær ved Baldersbrønde, Lirekassemanden, og sidst, men ikke mindst, hans Hovedværk: Høstmanden.

Fra de senere Aar skriver sig ogsaa en Række betydelige Arbejder med Motiver fra Roskildeegnen. Et stort Antal af Rings ældre Arbejder har hentet Motiver fra Fødebyen Ring

og iøvrigt fra Næstvedegnen, hvor han havde sit Hjem og sit Arbejdsfelt, til han flyttede ind til Baldersbrønne gamle Skole ved Hedehusene, hvor nu Maleren Find bor, og senere til St. Jørgensbjerg ved Roskilde, hvor han byggede sig en Villa, og hvor han døde 10. Septbr. 1933, 79 Aar gl.; begravet paa St. Ibs Kirkegaard i Roskilde. Hans Hustru døde 1923, 49 Aar gl.

I Aarene 1891—98 og igen i 1914—17 var Ring Medlem af Kunstforeningens Bestyrelse og i 1930 Medlem af Akademiet for den frie Kunst i Stockholm. Han vandt Guldmedaljen i Dresden i 1897 og i München 1901. I sin Næstvedtid arbejdede han Side om Side med en anden af vore ældre, bekendte Malere, H. A. Brendekilde. De var Ungdomsvenner, samt Venner af den Kählerske Familie og Medarbejdere ved den Kählerske Fabrik, hvor Ring traf sin Hustru.

I Ægteskabet var tre Børn, nemlig Maleren Ole Ring, Sølvsmeden Anders Ring og Malerinden Ghita, g. m. Maleren Hans Hempel; alle tre var til Stede ved Faderens Dødsleje.

Ved Rings Død skrev en af vore hjemlige Kunstkere, Museumsinspektør Th. Oppermann, i en Nekrolog i „Berlingske Tidende“ bl. a. følgende:

„L. A. Ring var det danske Kunstnersamfunds mest sympatiske Skikkelse. Han hørte til de stille og stærke i Landet. Aldrig stod der Gny om hans Navn, aldrig stormede han paa. Han var en Personlighed, hvis indre Renhed og Skønhed umiddelbart prægede hans Færd og hans Kunst. Hans Naturlighed saavel som hans Ligefremhed var urokkeligt forankret dybt i hans Væsen. Rings Billeder er ligetil. For en overfladisk Betragtning kan det synes, som om han i sin Kunst hverken lagde til eller trak fra. I Virkeligheden lagde han uhyre meget til. Hvert Penselstrøg er mættet af hans Personlighed, hvad der skabte Vidundere. Af Motiver, der for den almindelige Iagttagere kunde synes ganske dagligdags, nærmest kedsommelige, kunde han lokke Toner af betagende Skønhed. Tænk paa hans Skomager, der i en stille Nattetime har ladet Hænderne synke og ser drømmende ud mod den mørke Rude. Eller tænk paa „Guldsmedeværkstedet“, hvor Mester og Svend sidder ved samme Bord, ved samme Lampe og er helt optaget af deres Arbejde. Det unge Menneske behersker Billedet. Skikkelsen

tegner sig mørk paa de lyse Omgivelser, kun over det bløde Haar kaster Lampen et rigere Strejf. Paa ægte Ringsk Vis er der gjort Rede for Værkstedets mange Detaljer, alt er taget med, intet virker for stærkt, alt er stemt ind i Helheden. Eller tænk paa „De to gamle, der har faaet Brev“, og paa hans mange Skildringer fra Landsbygadens vekslende Liv. Det er dog ikke alene Landsbyens Beboere, Ring har gjort til Genstand for sin Kunst. I større og mindre Kredse har han fortalt om de Kredse, han færdedes i som moden Mand. To blandt disse skiller sig særligt ud. Foraarsbilledet med de to unge Piger, der staar under de blomstrende Frugttræer. Og det andet, ligeledes et Foraarsbillede, med den unge Pige i den aabentstaaende Havestuedør.

Ogsaa som Landskabsmaler hører Ring til de mest betydelige. Det tidlige Foraar og den vide Udsigt over det flade Land har han skildret som ingen anden; han havde Tag i dets straalende Lyshed. Blandt de mange af hans Landskaber, som dukker frem for Erindringen, er „Fra Vorsaa“, stemningsrigt og farvefyldt; endvidere „Aaløb ved Frederiksværk“ og „Lundbyes Bænk ved Arresø“.

Tiderne skifte, og meget af det, som i Øjeblikket hæves højt, er snart forglemt. Men Ring hører til de udvalgte, hvis bedste Arbejder vil trodse skiftende Tider, skiftende Moder.“

En bedre Karakteristik af Maleren og Mennesket L. A. Ring kan næppe gives.

Hjemstavnsfornemmelsen og Følelsen for det, der jævnt og ligefrem fortæller om Livet, som leves derude paa Landet i og omkring Huset, langs Marker og Grøfter og midt paa Landsbygaden, saadan som han havde set og oplevet det i sin lille Fødeby, blev bestemmende for hans Livsopfattelse. Han følte for Smaafolkens Liv i Landsbyen og for de Omgivelser, i hvilke de færdedes. Han forstod deres Glæder og Sorger, og han tolkede deres Liv og Livsvilkaar ved Vaar og Høst, ved Sommer og Vinter. Hans Kunst var den lille Kunst, Dagliglivets Kunst, og den kom til at spænde over alle dettes Tilsyneladelser. Til det sidste malede han, og der er dem, der vil mene, at han blev dygtigere, jo længere han levede. Det oprindelige i hans Karakteregenskaber forsvandt aldrig.

Rings sidste Rejse gik til Barndomshjemmet. Et Par Maaneder før sin Død besøgte han sin gamle Egn ved Næstved, Enø, hvorfra han havde hentet Motiverne til flere af sine Arbejder, og Fødehjemmet i Ring By.

Kort Tid efter hans Død aabnedes den 9. Novbr. 1933 paa Charlottenborg en Mindeudstilling af hans mange Arbejder.

Ved en Kunstudstilling i København i Oktober 1934 betales to af Rings mest kendte Ungdomsarbejder: „Tilfrosset Gadekær i Ring“ (1890) og „Gammel Kone paa Kirkegaarden“ (1893) med henholdsvis 2910 og 1210 Kr. De var vurderet til 4000 og 3000 Kr.

KULTUR- OG TIDSBILLEDER

TIL vore gamle Landsbyer fra Hedenold var der efterhaanden kommen mange nye, der opstod dels som Udflytterbyer paa Overdrev (-torp, -trup), dels paa Ryd i Skovene (-holt, -rød). Gaardmændene i en Landsby dyrkede Jorden i Fællesskab. Denne deltes ved Rebning efter sin Godhed i en Mængde Stykker. Hvert af disse deltes igen i saa mange Agre, som der var Gaarde. Den enkelte Gaard havde altsaa sin Mark liggende paa flere forskellige Steder, en Ordning, som endnu ikke er ualmindelig (Hammer Engpart). Hele Bymarken deltes i tre Vænger til Rug, Vaarsæd og Græsning; hvert Vænge hvilede hvert tredie Aar (Trevangsskifte) som „Fælled“. Udenfor den „rebede“ Bymark laa Overdrev, som ikke dyrkedes, og hvor Byens Kvæg græssede. Det siger sig selv, at denne Dyrkningsmaade maatte medføre hyppige Forviklinger og Forhandlinger mellem Bymændene, ligesom der udviklede sig et eget Landsbystyre, som til Dels holdt sig, indtil Fællesdyrkningen ophævedes i Slutningen af det 18. Aarh. Paa Valdemar Sejrs Tid var der taget dobbelt saa megen Jord under Ploven som ved Aar 1660.

Landet havde i gamle Dage et helt andet Udseende end nu. Landsbyerne var tæt sammenbyggede. Om Efteraaret, naar Sæden var høstet, blev „Ævred opgivet“, d. v. s. Risgårdene om de dyrkede Vange blev taget bort, og Kvæget fik Lov til at græsse paa hele Byens Omraade og paa de udstrakte Overdrev. „Sværme af løsgaaende Heste, Køer, Faar, Svin og Gæs trampede her forsultne om mellem hverandre for at søge Føde paa den knappe Græsning“.

Fællesskabet var oprindeligt af gavnlige Art, baade i Henseende til indbyrdes Støtte, Kontrol og billig Drift. Men ved den Opgang, der kom omkring 1750, blev Fællesskabet en Hindring for Landbrugets Fremskridt. Idet nemlig flere af de

store Hovedgaarde efterhaanden inddrog Overdrevene under Ploven og begyndte paa Kobbelbruget, hvorved Jorden deltes i flere Skifter, saa at den efter flere Aars Kornafgrøde og derefter Udlægning til Græs fik Hvile et Aar, samt indførte Brakpløjning og Kløver, saa maatte den enkelte driftige Bonde blive ved den gamle Dyrkningsmaade, som hans Byfæller holdt fast ved.

En anden Hindring for Bondens Fremdrift i de Aar var hans mange Afgifter i Penge, Produkter og Arbejde. Foruden en større eller mindre Indfæstning ved Overtagelse af Gaarden maatte han saaledes svare Landgilde, der paahvilede hver Bondegaard, og som en Skyld blev paalignet Gaardene i Forhold til Størrelse og Brugbarhed af Jorden. Dertil kom forskellige Skatter, samt Tiende. Ikke saa underligt, at det er fra denne Tid, det gamle Ordsprog skriver sig: „Du kan sagtens synge“, sagde Bonden til Lærken, „Du giver ingen Skat“.

Den tungeste Byrde for Bonden var imidlertid Hoveriet, der ydedes dels med Spanddage og dels med Gangdage, efter som Bonden mødte med eller uden Forspand. Der fandtes ingen Lovbestemmelser om Hoveriets Størrelse. Følgen var, at de fleste Herremænd misbrugte deres Ret til Hoveri og til sidst forlangte saa urimeligt meget Hoveriarbejde, at den forpinte Hovbonde intet kunde gøre ved sin egen Jord.

Endelig maa nævnes Vornedskabet med Fødestavnspigten og Stavnsbaandet, der hvilede som et overordentligt svært Tryk paa Øboen her i Øst-Danmark. Baade Hoveriet og Vornedskabet har efterladt sig dybe Spor i Øboens Liv og Færd, som den opmærksomme Iagttagelse endnu kan mærke. Efter Landmilitiets Oprettelse ved Forordningen af 22. Februar 1701 blev der endnu stærkere Brug for Vornedpligten, idet den Vornede nu ikke blot var bunden til Stavnen for at kunne tvinges til Gaard eller Hus, men tillige behøvedes i Lægdet til at fremstilles som Soldat. Og det er et stort Spørgsmaal, hvilket af de to Onder, Fæstestedet eller Soldatertrøjen, der fyldte den Vornede med størst Gru.

Det var svære Tider for Øboerne. Arbejdet havde de ingen Glæde af, for ingen vidste jo, om de selv kom til at nyde Frugterne af det. „Hellere sove sig arm end slide sig arm“, hed det.

Paa den anden Side vidste Bønderne, at Herremændene ikke kunde undvære dem. De blev derfor ofte dovne, drikkfældige, raa, mistænsomme, tyvagtige, snu og upaalidelige. De bedste iblandt dem søgte at rømme til Udlandet.

Drukkenskaben spillede en frygtelig Rolle i Stavnsbaandets Dage. Der bryggedes saaledes Brændevin rundt om paa Gaardene. Det var jo dennes Ilddraaber, der skulde slukke Bondens mange Sorger.

Skovtyverier og Vildttyverier var meget almindelige i 1700'erne, trods alle haarde Straffe, navnlig for det sidste.

Af de gamle Tingbøger fremgaar det, at Klammeri, Skænneri, Slagsmaal og Forbrydelser hørte til Dagens Orden i Stavnsbaandets Dage. Det var vanskeligt i de Tider at haandhæve Retsorden og Sikkerhed. For at indjage Skræk og derved afværge Forbrydelser indførte man de haarde, barbariske Straffe som Træhest, Halsjern og Kagstrygning, ligesom Gabe-stok og aabenbart Skriftemaal var almindelig. Man naaede dog med alt dette næppe, hvad der sigtedes til. I hvert Fald voksede Bøddelens og hans Medhjælper, Rakkerknægtens Arbejde. Bondestandens Rejsning maatte gaa frem ad ganske andre Veje.

Overtro hørte ogsaa med til Tidens svage Punkter. Dels skrev denne sig fra Hedenskabet og dels fra Munkevæsenet, navnlig fra St. Antoniebrødrene, der strejfede omkring med deres Relikvier og lægende Urter og øvede en Slags Kvaksalvergering. Disse afløstes af de mange kloge Mænd og Koner, der læste over alle Arter af Sygdomme hos Mennesker og Dyr. Man troede paa Nisser, Ellefolk, Lygtmænd, Trolde, Spøgelser, Genfærd, Varsler og Varulve. Det daglige Liv var præget heraf. Der var saaledes utallige Hensyn at tage, en Kendsgerning, der ikke kunde andet end virke lammende paa alt. Det bragte saaledes Uheld at begynde paa noget nyt Arbejde en Mandag. Denne Overtro holder sig endnu her i Sognet. Ingen begynder f. Eks. paa Høsten en Mandag. De første Skaar bliver taget allerede om Lørdagen, saa er der nemlig begyndt. Megen anden Overtro er ligeledes endnu bevaret. Navnet Ellemose og Ellemosegaard paa Torup Grund leder utvivlsomt Tanken hen paa Troen paa Ellefolkene. — Trods al Overtro ejede Bonden

dog i de Tider en enfoldig Barnetro, naiv, men fast. Han stode paa en forud bestemt Skæbne, hvor alt var Tilskikkelse. „Det skulde nu være saadan“. Og han havde Tillid til sin Præst, som han troede saa fuldt paa baade som den, der kunde mane Spøgelserne og Uvætterne bort, og som den, der kunde faa Ilden til at standse.

I Middelalderens og i Stavnsbaandets Dage skete al Fatigforsørgelse ad Frivillighedens Vej. Paa Kirkegaarden fandtes et særligt Jordstykke, der hed „de fattiges Jord“, hvor mange fattige blev begravede. I Kirkerne opfordrede Præsterne Menighederne til at vise Gavmildhed. I 1708 fik de endda Tilladelse til fra Prædikestolen at nævne deres Navne, der intet vilde give til de fattige, en Myndighed, de undertiden synes at have misbrugt. I det hele taget synes Prædikestolene at være blevne benyttede til langt mere i gamle Dage, end Tilfældet er nu.

Da Kaarene for Bønderne i de Aar med deres Møje og Slid var saa sørgelige, som de var, forstaaer vi deres Trang til Tider, hvor de kunde glemme Hovarbejdet og de mange Bekymringer og rigtig slaa Gækken løs. Nytaars-Aften og -Morgen skød man saaledes Nytaar ind for hvert Hus og Gaard i Byen, mens Karle og Piger løb om og „slog Potter paa Døre“ eller gjorde Støj med en „Rumlepotte“ eller med en „Mjavekat“. Endnu er det saadan her i Sognet, at Byens Ungdom Nytaarsaften gaar omkring og fjerner Laager, Døre, Trillebøre, og hvad de ellers kan faa fat paa, og anbringer dem paa de mest uheldige Steder, ofte langt borte. Nytaars Morgen er Folk ude for at „lede efter“ deres forsvundne Ting. Nogle Steder bruges den Skik, at naar man hører de unge rumstere derude, gaar man ud og indbyder dem til Kaffe og Æbleskiver. Maaske slipper man paa den Maade „lidt billigere“ fra dem. Om Fastelavnen sloges Gækken for Alvor løs. Det var Minderne om de katolske Karnevalsløjer, der endnu levede dybt i Almuens Bevidsthed. Og stadig lever disse Minder herude i Ungdommens Gaaen omkring med Masker og Raslebøsser, i deres Fastelavnssange og lystige Paahit. Tidens smukkeste Festlighed faldt i den tidlige Sommer i Majgilderne eller Pinsegilderne, der var smukke Folkefester med Sommerbystadsen

eller Riden Sommer i By. Valborg Aften tændtes Blus paa en Høj uden for Byen. Nu tændes Blussene St. Hans Aften ved Ring Strand, paa Højene eller paa Markerne. Kristian VI. forbød i Pietismens Dage at ride Sommer i By; men Frederik V. ophævede 1748 igen Forbudet til stor Glæde for Folket. I Nabosognet Mogenstrup, hvor den berømte St. Mogens Kilde, hvis Vand havde lægende Kraft, fandtes, afholdtes de aarlige Kildemarkeder, St. Hansaften, bl. a. omtalt i Forspillet til Chr. Winthers „Hjortens Flugt“. Disse blev efterhaanden til Folkedager for Omegnens Folk. Baade syge og raske kom her, Kræmmere opstillede deres Telte og Boder med Kramvarer, Gøglere optraadte, og Beværtningsfolk slog sig ned. Endnu er det saadan, at større Møder og Folkedager fra de omliggende Sogne ofte henlægges til Mogenstrup, hvor der er Kro, Skov og — Kirke, en idyllisk beliggende Skovkirke, i hvis Vaabenhus man endnu kan se den spinkle Pengeblok, der har været bestemt til Kildeofferet. Ude fra kan man se det lille, uregelmæssigt brudte Hul i Væggen, hvorigennem Haanden blev stukket ind. Uden for Vaabenhuset ligger en stor, flad Kampesten, som maaske har tjent til Sæde for Kilderejsende. Den lægende Kilde er nu bevaret som Springvand. — Naar der om Efteraaret var indhøstet, blev der holdt Mikkelsgilde, Skaargilde eller Høstgilde for alle, der havde været med til at bringe Sæden i Laderne. Og endelig kom Julen, netop paa den Aars-tid, hvor der var mindst Arbejde udendørs, som en Lysstraale midt i den mørke Tid, med Glæde og Leg.

Mod Slutningen af det 18. Aarh. forandredes Synet paa Bondestanden fuldstændig, og ved Forordningen af 20. Juni 1788 kom Lysningen ved Stavnsbaandets Løsning. Det var, som der nu aandedes op efter en lang, ond Drøm. En helt ny Verden aabnede sig for den før saa forkuede Stand, og Udviklingen tog fat.

Den 3. Novbr. 1798, altsaa lige efter Stavnsbaandets Løsning, solgte Ejeren af Øbjerggaard, Konferensraad Ryberg, der var ivrig Reformmand, samtlige Gaarde i Ring, med Undtagelse af Peter Andersens og Jens Lundbys Gaarde, der begge hørte til Lundbygaard, for 1400 Rdlr. pr. Gaard til Selveje. Gaardene i Lundbytorp, 2 ialt, der ligeledes hørte til Øbjerg-

gaard, solgtes samme Dato. Den 3. November 1898 fejredes i Ring Skole Hundredaarsdagen for denne Begivenhed ved en Bispisning. Kun Gaardenes Ejere deltog heri.

Lærer Andreasen, der var i Ring fra 1886—90, skrev nogle faa Dage før sin Død følgende Oplysning til denne Bog: „Paa den Tid, da Lærer Floor kom til Ring som Hjælpelærer for Lærer Kirchhoff, ca. 1839, var saavel Gaardmænd som Husmænd i Ring Selvejere. Ring og Køng havde hørt under Øbjerggaard. Dette gjorde, at de følte sig lidt selvsikre, og at de nok saa gerne sluttede sig til Køng, som til den øvrige Del af Sognet. Saaledes kan det bemærkes, at omkring 1870 hentedes 3 af Ring Gaardmænd deres Hustruer fra Køng. Forøvrigt var der i Ring enkelte Familier, der besatte flere af Gaardene. Saaledes havde 5 Søskende, 2 Mænd og 3 Kvinder, paa samme Tid Gaarde i Ring“. —

At Ring'erne allerede paa et tidligt Tidspunkt blev Selvejere, kan spores endnu. I de øvrige Distrikter, der først senere kom med, mærkes tydeligere Eftervirkningerne fra Hove-riets og Vornedskabets Dage.

Mange af de gamle Skikke fra hine Tider er nu forsvundne eller i hvert Fald forsvindende, og dog kan endnu for den opmærksomme Iagttager i mangt og meget de historiske Linjer følges og Eftervirkningerne fra de Dage spores.

Endnu for ca. 50 Aar siden var det almindeligt ogsaa her i Hammer Sogn at anvende Musikantere, 2 til 3 Stykker, ved Bryllupper og Barselgilder, 2 Violiner og 1 Fløjte eller Klarinet. Disse Spillemænd stod gerne i Gaarden og modtog hver nyankommen Gæst med et Musikstykke. Under Spisningen spillede de igen inde i Stuerne, først hvor Bruden var. Siden hen paa Aftenen gik der en Bakke rundt, og i denne blev der lagt Penge til Musikanterne, dette var deres Løn for Aftenen; saafremt der ikke var kommen tilstrækkeligt i Bakken, plejede saa Værten gerne selv at lægge det resterende i. Ogsaa Gaardmænd kunde optræde som Musikantere ved saadanne Lejligheder. Festen varede gerne 3 Dage. Denne Skik er nu helt forsvundet, ligesom de „Festligheder“, der fandt Sted med Bispisning i 2 Dage ved Begravelser.

Man har sagt om Jyden, at han murer sin store, mørke

Gaard op af dystre, røde Sten; den er imponerende stærk, men aldrig skøn. Fynboen maler sin Gaards mange Stolper; der er noget venligt, smilende over Sprinkelværket. Sjællænderen kalder sine fire Længer; de straalere stænkende i Solen og dukker sig i Drøm i Maanelys. Der er noget karakteristisk over denne Skildring, for netop i Gaardenes og Husenes Fremtræden finder vi Udtryk for vort Lands tre betydeligste Folketypers Særpræg og — Historie.

I gamle Dage blev Bygningerne opført af Bindingsværk med Lervægge, Lergulv og Straatag. Tømmeret hvilede paa den bare Jord uden Grundstene, og uden at Bygningerne var forsynede med Skorstene. Disse aabne, utætte Huse var fulde af Træk og krævede derfor gode, varme Sengklæder og solide Skinddyner. Fra denne Tid stammer Nathuerne. Et Minde fra den Tid, hvor Leret blev saa hyppigt anvendt, er den saakaldte „Lergrav“ i Ring, hvor Byens Folk i mange Aar hentede Ler til at kline deres Vægge og Gulve med. Endnu findes der i Hammer By to Huse, der har Lergulv.

Hammer Sogn har som saa mange andre gamle Sogne i Tidernes Løb været hærget af Ildebrande. I de tætbebyggede Smaabyer, hvor alle Gaarde og Huse var straatækte, kunde Ilden i gamle Dage rigtig gribe om sig. Navnlig synes Ring at have været hjemsøgt. Vendingen: „Det brænder nede i Ring“ synes en Tid ligefrem at have været staaende. I Tiden fra 1901 er der saaledes dør brændt ca. 15 Steder. En Begivenhed, som længe vil huskes, var, da Niels Nielsens, nu Jens Skovs, Gaard brændte i Ring By. Det var en Vinteraften ved Juletid 1916, medens en stor Del af Beboerne var til Juletræ i Skolen med Børnene, at Branden brød ud. Heldigvis var Folk da oppe og kunde tage Del i Slukningsarbejdet. Gaarden brændte ned til Grunden. I 1880'erne var der ved en Proces paalagt de Husmænd, ca. 12 ialt, hvis Huse laa paa Gadejordens Grund, at betale en vis Afgift til Bylauget. Ved ovennævnte Brand brændte alle Papirer, ogsaa Bykortet, der opbevaredes hos Niels Nielsen, Bylaugets Formand. Fra da af faldt Afgiften bort og har ikke været betalt siden.

En Nat i August 1931 brændte den gamle, maleriske Vindmølle i Hammer By, ved at en Aksel havde løbet sig varm. Den

Nat truedes Byen, ikke mindst den gamle Præstegaard, hvortil Gnisterne førtes af Vinden. Et betagende, uforglemmeligt Syn var det i den mørke Nat at se det brænde inde i Møllen og til sidst Luerne omspænde Vingerne.

Et interessant Indblik i, hvorledes Forholdene var i Hammer Sogn i gamle Dage i Vornedskabets Tider, faar vi gennem Severin Kjærs Bog: „Kulturbilleder“. Der fortælles her om de strenge Forbud i Kristian V's Danske Lov og i Kristian VI's Forordninger mod de gamle Skikke med Fastelavnsløben, Skærtorsdagsløjer og Majgilderne med deres Riden Sommer i By. Navnlig Ungdommen kunde ikke forstaa, at der var nogen Synd i disse gamle Skikke; den maatte have nogen Fornøjelse i den trælsomme Hoveritid, og saa slog den Gækken løs og tumlede sig paa de forskellige Aarstider efter gammel Sædvane, trods alle Forbud.

Baade den gejstlige og verdslige Øvrighed kom Aar for Aar med Advarsler og Paamindelser, men lige meget; saa snart Fastelavnen kom, tog Ungdommen igen fat paa sine Løjer og sin Løben. „I 1690 klager Ridefogden til Tinge over, at nu var det galt fat igen med Ungdommen; i hver en By i hele Hammer Herred var der løbet Fastelavn. Mændene skulde møde som Vidner; men de blev hjemme fra saa godt som alle Byerne, fordi de „ikke vilde vidne Ungdommen til Skade.“

Fra Lundby mødte dog enkelte, deriblandt Hans Svendsen, som vidner, at da han nu sidste Fastelavn kom hjemkørende med et Læs Tørv, saa han vel, at Hans Skovfogeds Pige løb og gantede efter en Hane paa Marken, og da han kom til Byen, løb Nikolajs Dreng der og gækkede at sanke Æg op, mens Pigen løb efter Hanen; hørte han og samme Tid, at de havde Tromme i den øverste Byende; men han fornåm intet Gildeshold med Øldrikken, som de pleje.

I Ring løb Karle og Piger om en halv Tønde Øl; og der stod Væddemaal saaledes, at to af Karlene skulde løbe til Skoven og tilbage igen, medens trede Piger sankede Æg op, der laa i Rad og Læg. Men Pigerne tabte. De fik deres Bødestraf. Alligevel løb de næste Aar igen, løb over det ganske Herred, endog i Baarse Herred med løb de, skønt Forbudet var forkyndt baade fra Prædikestolene og ved Sognestævne.

Ungdommen i Ring synes at have været særlig livlig, den var altid paa Spil. Ridefogden lod saaledes 1687 alle de unge Folk der i Byen kalde til Tinge for nogle ubesindige Øvelser, som de havde beganget Skærtorsdag Aften.

Bysmeden vidner, at forleden Onsdag Aften før Skærtorsdag, efter Sol var nedgangen, saa han, at Ole Gaard kom ridende ned ad Ringegade, baglæns, paa et sort Øg, og havde han noget hvidt Klæde paa det, en dragen Kaarde i Haanden, og raabte han og sagde: „Jo dut! over alle Troldkvinder, og forbandet skal den være, som ser ud af Glugevinduer, eller som fjæler sig i „Kølner“ (Malkølle) eller Bagerovne, og over alle dem, som have Tyveben i deres Øltønder.“ Bysmeden saa fremdeles, at Per Koks Per ledte samme Bæst, som Ole Gaard red paa, og førte han det frem i en Tømme, og tre Gange red de saaledes forbi Smedens Dør. Men bag efter Ole Gaard kom et stort Optog af Karle og Drengene ridende paa Træstager, idet nogle red paa „Grisler“ (en lang Træstang med Træblad, som bruges til at sætte Brød i Bagerovnen med), nogle paa Koste-skafter, andre igen paa Rager, og alle havde de det samme Mundhold som anført, idet de raabte: „Jo dut, over alle Troldkvinder! Vi ride paa vore Rager og Grisler.“

En Mand kom agende hjemad fra Skoven med et Læs Tjørn; han var straks bange for, at de skulde kyse hans Heste, der de saaledes tumlede og skabte sig; men han kom dog vel frem, endda de forfulgte ham lige til hans Hjem. Da han var sluppen vel inden for Porten, gav de sig til at stikke i hans Mødding med deres Kaarder, som de sagde var for, at ikke Uvæter og Troldpak skulde skamfere hans Gødning. Siden gik de og stak i hans Vægge, stødte og stak de ligedan i hans Gadeport, saa han frygtede ikke lidet for, at de skulde stikke igenem og ramme hannem, som han stod der og keg gennem en Revne. Ud turde han ikke gaa, ligesaa lidt som nogen af de andre Byfolk; thi Gøglerne havde forbudt dennem det og truet med, at kom de ud, skulde de blive til Troldpuslinger, alle til Hobe; de stod derfor alle inden Døre, gemte i Fremhuset eller bag Gluger og Porte, hvorfra de kunde titte ud gennem Revner og Sprækker. Hans Hovgaard, der var en stor Skælm, gik dog ud paa Gaden, men han bad og sagde til dem med Spøg: „O, kære ,forgør mig ikke!“

Dagen efter gik de omkring i Byen og bad om lidt, en lille Gave for det, som de havde bestilt om. Aftenen. De fik ogsaa paa hvert Sted noget, Penge eller Gildesmad, mere eller mindre, alt ligesom Evnen var, og som de undte de unge Folk det.

Mortens Kvinde vidner, at hun gav Ungdommen en Toskilling, som hendes Mand havde flyet hende at ofre dem for deres Galskaber.

Bag efter maatte alligevel alle møde paa Tinge; og her blev der spurgt dennem ad: „Haver I øvet dette Narrespil, ærlige Folk til Forklejnelse eller Gud Vorherre til Fortørnelse?“

Da svarede de alle til Hobe, baade Karle og Drengene: „Vi haver als intet gjort det i nogen ond Mening, ikke heller vide vi nogen af Ring Mænd, Kvinder, Tyende eller Børn i nogen Maade at beskyldte eller tilsige andet end det, som ærligt er og ærlige Folk anstaar. Ingen haver lokket eller tinget os dertil; mens vi haver hørt, at sligt altid haver været brugt den Aften efter gammel Sædvane, for at Troldkvinder ingen Magt skulde fange over noget i det kommende Aar. Er det en Forseelse, da er den af Uforstandighed øvet, og da bede vi ydmygeligst, at det denne Gang maa os tilgives, saa skulle vi aldrig tiere paa denne Maade lade os finde.“

Den 27. Juni maatte Ring Ungdom til Tinge paany. Atter bede de om Herskabets Naade og sige, at de ikke gjorde nogen Fortræd eller Ustyr, hvad og er bevist; men de bad ikkun paa sine Steder om Paaskeæg, og fik de derhos en Drik eller to.

Bonden Hans Hovgaard i Ring træder frem paa Tinge for de unge Folk og siger: „Vi Bymænd, de andre saavel som jeg selv, have vel ikke udtrykkelig givet vore Tjenere Lov til at øve dette ældgamle Gækkespil; men naar de arbejde for os hver evige Dag, Gud lader skabe, haver vi intet imod og kunne ikke se Synd i, at Ungdommen leger den Aften, som altid tilforn i Mands Minde og langt længere endnu, om nogen kunde ihukomme længere, haver været Skik overalt.“

Men Hans Hovgaards Forbøn nyttede intet.

Ring Karle fik alligevel for deres Optøjer Skærtorsdag Aften og deres Tiggergang den følgende Morgen deres Dom, lydende paa, at hver og een skulde bøde dobbelt Helligbrøde med 2×3 Lod Sølv. Men Ole Gaard skulde, fordi han havde

været Ophavsmanden, straffes paa sin Boslod og dertil oven i Købet endog forvises fra Hammer Herred.

Forbudet mod de gamle Skikke kunde alligevel ikke føres igennem eller vinde Hævd; thi Ungdommen vilde ikke aflægge Skikken, og Husbonder og Fædre gav deres Støtte til at hævde den nedarvede Sædvane. Før de unge Folk i Ring fik deres Dom, havde de allerede forbrudt sig igen. Valborg Aften gik nemlig Ring Piger og kvad Sommer i By, og Valborg Dag havde Karlene deres Sommerbystads og rede Gade op og ned med Blus og Trommer. De maatte igen til Tinge, hvor de fik en haard og streng Advarsel; dertil de alle dristede sig at svare: „Aldrig vide vi, at den Skik blev forbudt til Tinge, vi kunne als intet mindes det.“

Og paa lignende Vis gik det i de andre Byer, det hele Herred over gik det saaledes og i Naboherrederne med: de kvædede og rede Sommer i By, baade med og uden Trommer, holdt deres Pinsegilder og drak deres Øl; men paa Tinge lægge de Dølgmaal derover, og Bymændene staa de unge Folk bi.“ (Hammer Herreds Tingbog).

RELIGIØSE FORHOLD GENNEM TIDERNE

MANGE aandelige Strømninger og Bevægelser er i Tidernes Løb gaaet hen over Hammer og Lundby Sogne, og alle har de uden Undtagelse hver for sig efterladt Spor og Træk, som den opmærksomme Iagttager ikke kan undgaa endnu at lægge Mærke til. Efter Hedenskabet med dets Naturdyrkelse, Jætte- og Gudetro øvede den katolske Kirke i ca. 700 Aar sin stærke dybt prægende Gerning. Denne afløstes 1536 af Reformationen med dens Salmesang og evangeliske Forkyndelse. I det 17. Aarh. kom Ortodoksien. Varmen og Vækkelsen fra den første lutherske Tid var nu kølnet, og Forkyndelsen kredsede sig om Kampen for den „rette“ Tro. Denne saakaldte „Retroenhed“ afløstes i det 18. Aarh. af Pietismens Vækkelse og Fromhedsbevægelse, der kom som et friskt Fornylsens Pust oven paa den golde, aandelige Kamptid. Efter faa Aarstiers Forløb afløstes Pietismen af Rationalismen, der blev den dødeste Tid for det aandelige Liv herude. Vi behøver blot at tænke paa Grundtvigs Ord i sin Dimisprædiken: „Hvi er Herrens Ord forsvundet af Hans Hus“, for at forstaa noget af, hvorledes de aandelige Forhold i de Aar var. I 58 Aar virkede Pastor Sevel i Hammer og Lundby, Hjermin i 13, Nestius i 10 og Homann i 44 Aar. Disse Aar faldt i Rationalismens mest udprægede Tid. Da Pastor Wøldike i 1827 kom til Hammer, var de aandelige Forhold her ganske naturlig meget daarlige. En af hans Sønner skildrer saaledes sin Faders Gerning paa følgende Maade: Han „sled sig halvt op for at sprede det tykke Van-kundigheds Mørke, som rugede over Befolkningen her“. I Pastor Lautrups Tid 1839—50 begyndte en Opvækkelse i Hammer Sogn, mest ved Paavirkning fra troende Lægfolk fra andre Steder. Hvad der hidtil var ydet af aandelig Indsats og Initiativ, var i de mange Hundrede Aar udelukkende udgaaet fra Kirken. Ved de Vækkelser, der gik hen over Landet ved

Grundtvigs og senere ved Vilhelm Becks Forkyndelse, begyndte imidlertid det troende Lægfolk at tage fat, ikke altid i den bedste Forstaaelse med Kirken. Pastor Lautrup forstod dem ikke og saa ikke med gunstige Blikke paa deres Konventikelkristendom og mange Gange meget indskrænkede Syn. Det var jo som en „Stat i Staten“, en Modsætning til Kirken, der nu var fremstaaet. Alle Præsterne siden hen i Hammer efter Lautrup har maattet gaa en Del, nogle endda en hel Del igennem med de gamle Forsamlingsfolk og senere med de forskellige Indre Missions Samfund, der efterhaanden fremtraadte som en bestemmende, samlet Magt i Sognet, der følte sig bedre end alle andre og hævet op over alle andre. Selv en saa myndig og betydelig Personlighed som Pastor Rørdam maatte staa for Skud, skønt han stod som Forsamlingsfolkenes Ven og støttede dem ved at deltage i deres Samtalemøder i Hjemmene. Og dog, skønt den ny Opvækkelse med Konventikelkristendom og manglende Syn for Missionssindets praktiske Betydning, havde sine iøjnefaldende Skyggesider, een Ting var dog sikkert: Ilden var begyndt at brænde, og Gud brugte den, trods alt hvad der kunde siges, brugte den til Velsignelse, saa Hammer Sogn blev et Sogn, der gerne vilde høre og lytte til Guds Ord, naar det blev ført frem i Kirke eller Præstegaard, i Forsamlingshuset, Skolerne, Krosalen, rundt omkring i Hjemmene eller om Sommeren i Sognets to Skove: Lou Østerskov og Lou Sønderskov.

I Aarene, der fulgte efter 1850, har der efterhaanden, ved Missionsmøder, Missionsuger, Kirkeuger, Helliggørelsesmøder, Kirkekoncerter, Salmesangsgudstjenester, Fastegudstjenester, Skovmøder, Søndagsskole, Børnegudstjenester, Ungdomsmøder, Konfirmandfester, K. F. U. M. og K., Menighedsmøder, Gamle Fester, Ydre Missionsmøder, Blaa Kors Møder og Samtalemøder, været samlet et meget stort Procentantal af Befolkningen under Ordet. I 1889 byggedes Missionshuset i Lundby, der i flere Aar var Samlingsstedet for de omliggende Sognes Samfund, og den 27. December 1929 indviedes ved en Julefest for ca. 80 gamle den nuværende festlige Menighedssal i Hammer Præstegaard, der siden da har oplevet mange rige og godt besøgte Møder, navnlig Menighedsmøder, Ungdomsmøder og

Børnegudstjenester. Der har været mørke Vinteraftener, hvor der har kunnet være samlet op imod 200 Mennesker i Præstegaarden. Til Børnegudstjenesterne har der kunnet være samlet mellem 100 og 200 Børn og til Ungdomsmøderne mellem 80 og 100.

Naar det aandelige Liv i Hammer er naaet til det, det nu er naaet til, skyldes det forskellige Omstændigheder. Først kunde jeg nævne den stille, gode Gerning, som Præsterne Wøldike og Lautrup i 1830erne og 40erne øvede, uden selv at se noget Resultat. Dernæst den Opvækkelse af troende Lægfolk, der fandt Sted ved Paavirkning ude fra i den sidstes Præstetid, og som Gud trods alle Slagger dog vilde bruge. Og endelig den Indflydelse, nogle enkelte levende, troende Præster og Lægfolk ved Aarhundredets Midte, spredt rundt om, formaaede at øve.

Da Dr. H. C. Rørdam i 1850 kom til Hammer, var Guds Ord dyrt i vid Omkreds. Rørdam var vel omtrent den eneste Præst, som de troende Kristne helt og hjerteligt kunde slutte sig til, thi rundt omkring i Sognene hørte de fleste gamle Præster til den rationalistiske Skole; de havde kun faa Tilhørere i Kirkerne og tog ikke Del i det kristelige Menighedsliv. Senere kom den udmærkede Skolemand, Lærer Outzen, til Hammer. Sammen med Rørdam tog ogsaa han levende Del i den kristelige Livsbevægelse. Nede i Sydvestsjælland, paa Holsteinborgegnen, var der nogle Aar før brudt en kristelig Bevægelse frem. Her øvede en Kreds af nidkære og troende Præster saa stor en Indflydelse, at Biskop Mynster kaldte det for „det hellige Land“, en Benævnelse, det stadig har bevaret. Samtidig med den store kristelige Folkevækkelse i Sydvestsjælland fik den gamle rationalistiske Pastor Willemoes i Herfølge, en Broder til den berømte Søhelt Peter W., hvem han forøvrigt lignede meget, en gennemgribende aandelig Oplevelse, der skulde faa vidtrækkende Følger. Vækkelsen fra Holsteinborgegnen blev ved en Lægmand, Jakob Fisker fra Bisserup, bragt til Sydøstsjælland, bl. a. til Fakse og Omegn, hvor han holdt gudelige Forsamlinger, hvorved der atter blev vakt et Trosliv, der strakte sig helt op ad Køge til. En Skrædder ved Navn Møller, der tidligere havde boet i Menstrup, ikke langt

fra Holsteinborg, var bleven kristelig vækket og var flyttet til Vallø. Engang holdt Pastor Willemoes Forhør over ham, fordi han havde holdt Forsamling i hans Sogn. Ved dette blev han selv saa dybt greben af det Spørgsmaal: Er Du selv en troende Kristen?, at dette ledte til hans Omvendelse. Denne pludselige Forandring i Livsanskuelse hos den gamle Præst vakte en

Søndagsskolebørnene i Hammer Præstegaardshave, 6. Maj 1934,
under Afsyngelsen af Salmen „Dejlig er Jorden“.

uhyre Opsigt baade hos Venner og Modstandere. Han sluttede sig fra nu af helt til Forsamlingsfolkene, hvis trofaste Støtte og Leder han blev. Hans Kirker fyldtes af en stor Menighed, ogsaa af mange, der kom langvejs fra, og da Herfølge ligger ved Hovedlandevejen fra Vordingborg til Køge, og Bønderne fra Sydsjælland jævnlig kørte til København med Varer, overnattede de troende Bønder gerne i Præstegaarden, hvor de fik Opmuntring og gode Raad med hjem til deres forskellige Egne.

En af dem, Pastor W. kom til at betyde mest for, var den sjældne og udmærkede Enkefru Toft paa Rønnebæksholm, der blev Grundtvigs anden Hustru. Hun holdt daglig Andagt med sine Folk paa Herregaarden og lod afholde store Forsamlinger, hvor W. og flere bekendte Præster kom og talte. Blandt

disse var ogsaa Peter Rørdam, der i 1841 var bleven Præst i Mern og senere blev gift med Fru Tofts yngre Søster Jutta. Med Peter Rørdam kom der ligesom en frisk aandelig Strømning over Præstøegnen. Han var en alvorlig og kraftig Opvækkelsesprædikant, men med et skarpt Blik for de Skævheder, der fandtes hos Forsamlingsfolkene.

Af andre Præster, som i disse Aartier kom til at sætte aandelige Spor i Sydsjælland, kan nævnes den senere Biskop Fog i Næstelsø-Mogenstrup, Baumann i Vesteregede, Enkebølle i Toksværd, P. A. Fenger i Slotsbjergby, Brandt og Skat Rørdam i Rønnebæk, Leth i Ulsø—Østeregede og Zeuthen i Everdrup, alle sammen Mænd, hvis Navne man endnu stadig kan møde.

Paa det Arbejde, som disse levende og nidkære Prædikanter, bistaet af flere gode, troende Lægfolk, direkte og indirekte, har nedlagt i Forening med, hvad de stedlige Præster og Lægfolk har udrettet, samt den kristne Ungdomsbevægelse, der ved Aarhundredskiftet brød igennem her hjemme og lidt efter lidt trængte ud i Landsognene, er der i Aarene, der er fulgt efter, ganske stille arbejdet videre i Kirke og Menighed.

Nytaarsnat 1931 holdtes den første Midnatsgudstjeneste i Hammer Kirke under meget stor Tilslutning. Oplevelsen i Landsbykirken, naar Midnatsklokken lyder, er uforglemmelig. Den 1. Marts 1934 udsendtes til alle Sognets ca. 450 Hjem „Hammer Sogns Kirkeblad“, der udkommer hver Maaned og har som Formaal at være en Hilsen fra den gamle Kirke og et Bindeled mellem Kirke og Hjem. Den 7. Oktober 1934 sattes Kirkebilerne i Gang i Sognet for paa en let og billig Maade at hjælpe de fjernest boende til om Søndagen at samles i Kirken. I Vinteren 1933—34 holdtes under overvældende Tilslutning i Menighedssalen tre Menighedsmøder med Emnet: „Hammer Sogn: Kirken, Præsterne og Skolen“. Paa Grundlag af disse Foredrag og tilskyndet af den Førstaaelse, de mødte, foreligger nærværende Bog.

Endnu skal her omtales en særpræget Personlighed fra Hammer Sogn, hvis Skikkelse og Færd sikkert vil leve i adskilliges Erindring i mange Aar herude, nemlig Smedemester Jens Pedersen fra Blangslev, almindelig kendt under Navnet:

den gamle Smed fra Blangslev, en af de rigtig gode, gamle Forsamlingsfolk, et levende, ærligt og brændende Vidne om Guds uforskyldte Naade i Kristus. Som ung havde han været en selvretfærdig, haard Mand, slagfærdig og diskussionslysten. Læse kunde han ikke; men han kunde tale, navnlig ved politiske Møder, og nødig vilde Folk have en Dyst med ham; man var nærmest bange for ham. Da han var ca. 40 Aar gl., fik han en aandelig Oplevelse, der var af en saa gennemgribende Art, at han blev som et helt nyt Menneske. Denne Oplevelse kom for ham til at betyde et fuldstændigt Brud med Verden, klart og afgjort, og en inderlig Længsel efter at maatte vidne om Guds Kærlighed til Syndere, hvor og saa ofte han kunde faa Lejlighed til det, baade over for høj og lav. I Aarenes Løb blev han en kendt Mand i vide Kredse i Sydsjælland, baade af Navn og Skikkelse. Saaledes var han til sit 84. Aar en sikker Deltager ved Omegnens større kristne Møder, og saa godt som altid, ligegyldig hvor stor Forsamlingen var, stod han frem og aflagde frimodigt og uforfærdet sit Vidnesbyrd. Det brændte ligefrem i ham, fordi det med Sjæles Frelse var bleven saa magtpaaliggende en Hjertesag for ham. Ogsaa i Kirken havde han sin Plads, under Prædikestolen og ved Nadverbordet. Og hvor var han med, selv da den Tid kom, da han havde svært ved at høre. Hans Øjne, ja, hele hans Ansigt lyste af Helliggjorthed. Under Prædikenen og ved Nadverhandlingen kunde man pludselig høre hans „Ja“ som Bekræftelse paa det, der blev sagt. Ingen lod sig forstyrre deraf, fra ham kom det saa naturligt. Han var uforfærdet og kendte ikke til Personsanseelse, ligesom han sagde Du til alle. Som et Eksempel paa hans Trang til at vidne for Mennesker kan fortælles, hvorledes han en Dag paa Vejen standsede to tyske Vandrefugle for at give dem en Traktat. Da han opdagede det umulige i at blive forstaaet af dem, pegede han resolut op mod Himlen. Det Sprog og den Vej maatte de da kunne forstaa. Saadan var han. I den lille Gavlstue i det fattige Hjem ud mod Vejen i Blangslev brændte der, aandelig talt, altid Lys. Der var lavt til Loftet her, „hyttelavt i Verdens Øjne“, som der staar, men hvilken Rigdom og Fred havde ikke hjemme her! Det sidste halve Aar af hans Liv var for ham

een eeneste Venten og Forbereden sig paa Dødens Komme. Han var forberedt og glædede sig kun til at gaa bort. Efter at han havde faaet sin Omvendelse, havde han, for at kunne læse Biblen, selv lært sig at læse. Naar som helst man saa ind til ham eller kom forbi, kunde man se ham bøjet over Guds Ord. Han var som en Tjener, der blot ventede paa et Vink af sin Herres Haand. Og da saa Døden kom, og der blev kaldt, da holdt det, det, der gennem de mange Aar havde baaret i Livet. Han døde den 12. December 1933, 84 Aar gl., og ligger begravet lige uden for Korrundingen. Men aldrig gaar jeg forbi hans Grav eller den lille Gavlstue i Blangslev, uden at jeg tænker paa, hvad Gud kan faa ud af et Menneske, naar han først har faaet sit Greb i dets Hjerte. Og mine Tanker gaar videre, og de standser da gerne ved de Ord:

„Lær os ved hvert Klokkeslag,
At i Dig vi Styrke vinder,
Hjertet ej til Verden binder,
Spilder ingen Naadens Dag.“

Gudstjenesterne i Hammer Kirke i gamle Dage synes, trods alt, hvad der fandtes af aandelig Død og Ligegyldighed, at have været betydelig større, end man i al Almindelighed tænker sig. I Pastor Rørdams Tid var Kirkegangen endda meget stor. I de Dage, hvor Meddelelsesmidlerne var faa og ret ufuldkomne, betød Bekendtgørelserne fra Prædikestolen og ved Kirkestævnet umaadelig meget. Derfor var det en gammel Regel, at om Søndagen skulde gerne mindst een fra hvert Hjem til Kirke „for at høre, hvad der blev sagt“. Ja, det synes endogsaa, som om Kirkebesøget om Vinteren i den iskolde Kirke har været ret godt. Kirkegangen var vel dengang for manges Vedkommende mere for et Syns Skyld, det var noget, man nu engang skulde. Lærerne havde saaledes alle at møde ved Gudstjenesterne i Kirken. I den gamle, endnu bevarede Degnestol, var der Plads til tre, og her sad de ved Siden af hinanden. Under Gudstjenesten gik Læreren fra Faarup og Læreren fra Ring rundt med Tavlerne og samlede ind til de fattige. Under Sognefogdens Forfald maatte Kirkesangeren læse ved Kirkestævnet. Denne Skik med Læsning ved Kirkestævne

er nu næsten helt forsvundet. Kun ganske enkelte Gange kan det endnu ske. Et Minde om det har vi dog stadig i den sorte Tavle i Vaabenhuset, der meddeler, naar der er Kirkestævne. Altergangen synes i de Dage at have været ret stor, til Tider endogsaa flere Borde ved en Gudstjeneste. Senest Torsdag i hver Uge skulde Altergæsterne lade sig indtegne hos Kirkesangeren. Med 1919 ophørte Indtegningen.

Paa de store Offerdage: Juledag, Paaskedag og Pinsedag gik Menigheden op til Alteret og lagde deres Offer dør til Præsten. Samtidig ofredes der til Lærerne i Degnestolen, hver Beboer til sin Distriktslærer. Ved Barnedaab gik Gudmoderen og den, der bar Huen, samt alle Fadderne og undertiden Følget op til Alteret og ofrede; ligeledes ofredes der til den Lærer, til hvis Distrikt de hørte. I de Dage holdtes der store Barselgilder. Det samme gentog sig ved Brudevielser, idet Brudeparret og hele Følget efter Vielsen gik op og ofrede til Præst og Degn.

Endnu i Pastor Rørdams Tid var det almindeligt, at Præsten ved Eftermiddagsgudstjenesterne kaldte de unge frem paa Kirkegulvet til Katekisation. Det synes ikke at have været nogen Tvang, men frivilligt, hvem der vilde.

I ældre Tider var Personsanseelsen inden for Kirke og Menighed langt større end nu. Ikke saa underligt, at denne Skygge kom til at sætte saa dybe Spor og Mærker i Befolkningens Underbevidsthed, som Tilfældet har været. Endnu tales der om, hvorledes Folk i Pastor Hansens Tid maatte betale for Ligtalen efter deres Stand og Evne. Saaledes maatte en Gaardejer betale 20 Kr. og en Parcellist 15 Kr. For en Tale i Vaabenhuset, naar der ikke var Raad til at komme i Kirken, maatte der betales 8 Kr. og for en Tale ude ved Graven 4 Kr. Vi forstaar, hvorfor det rige Menighedsliv i Aposteltiden maatte sygne hen, da Personsanseelsen begyndte at melde sig, og hvorfor Livet siden hen saa mange Gange og saa mange Steder ikke naaede det, som var Guds Tanke, Han for hvem alle er lige værdifulde.

LUNDBY SOGN

LUNDBY i Hammer Herred, der i saa mange Hundrede Aar som Anneks sogn uløseligt har været knyttet til Hammer Sogn, nævnes 1360, medens Lundbytorp allerede nævnes 1335 og Lundbygaard 1355. Fra gammel Tid laa der i Lundby Sogn ganske som nu en Adelsgaard, Lundbygaard, og en Vejrmølle. 1355, da Valdemar Atterdag stræbte at samle en betydelig Del Krongods i Eggen om Vordingborg Slot, solgte og skødede Niels Olefsøn af Lundby til Arved Knap, Foged paa Vordingborg, til Kong Valdemars Haand og Kongedømmet alt sit Gods i Dyrlev; og Aaret efter, 1356, oplod Bo Lavrentsen, kaldet Svooger, til den nævnte Arved Knap paa Kong Valdemars Vegne en Gaard i Dyrlev i Baarse Herred og Vejrmøllen i Lundby. I et Dokument af 12. Novbr. 1423 omtales det, at Agnete Kloster i Roskilde ejede Gods i Lundby, som Væbneren Niels Galt havde i Leje. I Aaret 1484 forekommer „Per Sten i Lundbygaard“. Han nævnes i Gavebogen for Sct. Peders Kloster i Næstved, der ogsaa viser, at dette Kloster havde flere Ejendomme i Lundby.

Paa samme Tid som den nævnte Per Sten ejede Lundbygaard, levede der i Lundby en Bonde af ikke ringe Anseelse, nemlig Jep Smed, som var Herredsfoged i Hammer og Baarse Herreder. Paa Ringsted Landsting den 6. April 1468 optraadte han som Fører for den sjællandske Bondestand, da der skulde opkræves Vidner af alle Stænder angaaende Kong Kristian I's Regeringsførelse. Samme Aar, Tamperdag før Jul, finder vi ham igen paa Sjællandsfarernes Landsting, da han med mange andre Mænd af Adel, Borger- og Bondestand var med at vidne om, at Kong Kristian I var mødt paa Tinget og havde udstedt Forbud imod at binde, voldføre eller fængsle nogen, som ikke var overbevist om en Forbrydelse. Og den 12. Februar 1477 udstedte Jep Smed i Lundby i Forening med seks Adelsmænd,

deriblandt den ovennævnte Per Sten, sit Vidnesbyrd paa Ringsted Landsting. — Ifølge Rosenvinge: „Gamle danske Domme“ 1,6 anføres følgende af et af Jep Smed udstedt Dokument:

„Alle men som thette breff see æller høre læssis hilser jek Jep Smet aff Livnby, herresfoget i Hammer herrid. Gør ick viderlikt met thette mith opne breff, at welboren man Henning Olssen haffner ladet fordelt en man til herresting, som hedder Niels, Herre aff Bøghrsee for wedh han haffner stollet vdoff Stenskow i mørk ok i mulm, og forfwlt hannom effther Lowen. At saa er ganget ok foreth som for skreffnet staar, thet vidner jek met mith Inseyle tryckedt nedhen for thette mith opne breff. Datum, Livnby then Torsdag nest effther sanck Mikkelsdag. Anno Domine.“ (Originalen findes paa Rigsarkivet. Topografisk Samling Nr. 3).

Oppe paa et Højdedrag, i en stærkt kuperet og smuk Egn, ligger Lundbygaard, et af Landets yngre Herresæder. Det store Bygningskompleks og Parkens høje Træer ses viden om. Som arkitektonisk Værk er den monumentale, hvide Hovedbygning et typisk Udtryk for Nyklassicismen med dens fine Enkelthed og Ro. I landbrugsmæssig Henseende har Lundbygaard gennem mange Aar hørt til vore Mønstergaarde.

I 1355 ejedes den gamle Hovedgaard af Niels Olefsøn, 1360—95 af Niels Jensen, 1422—31 af Væbneren Peder Nielsen, rimeligvis Søn af Niels Jensen; 1484 skriver Per Sten sig til L., han skrev sig allerede 1461 til Havnelev og 1482—86 til Favrholt, døde 1493, tilhørte den Adelslægt, der senere blev kendt under Navnet Steensen. Derefter skrev hans Sønner Steen Pedersen 1494—1512 og Jørgen Pedersen Steen 1494—97 sig til L., hvorefter Steen Pedersens Sønner, Hans Steensen og Knud Steensen, død 1575, nævnes. Denne sidste har rimeligvis udvidet Gaarden ved at lægge mere Bøndergods til den, og denne Inddragelse af Bøndergodset under Hovedgaarden har ventelig foranlediget, at Lundby ophørte med at være et eget Pastorat, da det vanskelig mere kunde lønne en Præst. Hans Enke Anne Nielsdatter Lunge mageskiftede Gaarden 1577 til Kongen mod Krogagergaard paa Langeland, det senere Stensgaard, og den var nu i lange Tider i Kronens Eje. Den kaldtes undertiden „Hofgaarden“ og beboedes henimod Midten af det

17. Aarh. af Knud Paslick, som da havde solgt Rønnebæksholm. Paa denne Tid omtales den gamle Borgvold endnu.

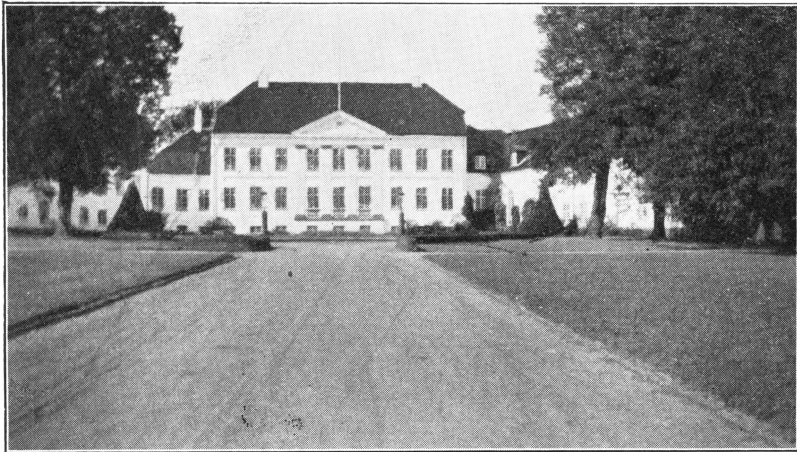
Efter den store Krig med Svenskerne 1658—60 fandtes der i Hammer Herred 110 øde Gaarde, deraf i Snertinge 9, i Køng 7 (foruden Kønggaard), i Sallerup 8 og et Gadehus, i Vester Egesborg 8, i Ring 5; men i Remkolde og Lundbytorp var alt afbrændt og øde. (Efter Vordingborg Slots Jordebog for 16. Novbr. 1660 i Rigsarkivet i København).

Kort Tid efter denne ødelæggende Krig dukker der en berømt Mand op i Lundby, først som Ejer af Lundbygaard, senere som Beboer af et Hus i Lundby. Det var Svend Poulsen Gønge, kendt ikke mindst fra Carit Etlars berømte Roman „Gøngehøvdingen“. Efter Krigens Ophør saa den danske Regering sig nødsaget til at stille sine mange Fordringshavere tilfreds ved at give dem Udlæg i Jordegods. Og saaledes gik det til, at Frederik III. 1661 som Belønning for tro Tjeneste overdrog Svend Poulsen Lundbygaard at nyde kvit og frit paa Livstid. Lundbygaard laa da ikke paa det Sted, hvor den nu ligger, men derimod ved den nordlige Udkant af Lundby By. Da der for flere Aar siden paa denne Plads blev anlagt et Teglværk, fandt man ved Udgravningen foruden flere Smaating som Murbrokker og Stykker af Porcelæn og Jern tillige en temmelig stor Messingfingerring med et indgraveret S. og P., hvilken Ring menes at have tilhørt Svend Poulsen og af ham er tabt her.

Den gamle Hugaf flyttede straks i 1661 ind paa Lundbygaard, der blev tilskødet ham for lidt over 1300 Rdlr.; men med den endelige Ordning af Overdragelsen trak det ud. Først i Begyndelsen af 1666 fik han den fulde Afregning for sit Tilgodehavende og derpaa den 12. Maj s. A. Skøde paa Lundbygaard, samt paa en Gaard i Snesere, der var beboet af Bonden Peder Hansen.

Ved Overtagelsen af Lundbygaard skal Bygningerne have været meget forfaldne, og Gaarden højt ansat i Hartkorn, nemlig 20 Tdr. Saaledes hedder det i en gammel Beretning fra de Dage: „Dens tilliggende Jorder vare meget af Stene og Grus bemængede og falder vidtløftige, men meget ringe frugtbar, som falder Beboerne til Ruin“.

Svend Poulsen skal have været en omgængelig Mand, der kom godt ud af det med sine Naboer. Det fortælles saaledes, at een af Bønderne i Lundby, Anders Bødker, hvis Gaard laa saa nær op til Lundbygaards Jorder, at han vanskeligt kunde faa Udkørsel paa sit eget, straks efter, at han havde gjort Begæring derom, fik Lov til af Svend Poulsen at faa en Ager

Lundbygaard.

af dennes Mark, „Tintere Toften“, der laa op til Anders Bødkers Gaard, imod at han til Gengæld gav en Ager paa Bøgebjerg, som stødte op til Lundbygaards Jorder.

Plyndringerne og Udsugelserne under Svenskekrigen havde bragt Danmark og ikke mindst Sydsjælland i en sørgelig Forfatning. Dette i Forening med den gamle Kaptajns Ukendskab til Landbruget gjorde, at hans Pengesager kom til at staa daarligere og daarligere. Efter et Tingsvidne, udstedt paa Baarse Herredsting 8. Marts 1669, havde han allerede da maattet sælge sin Gaard i Snese, som paa den Tid var beboet af Anders Hven, til Ejeren af Rønnebæksholm.

Da hans Skatterestancer til sidst voksede ham over Hovedet, maatte han, rimeligvis samme Aar, 1669, overdrage Lundbygaard til sin Datter, Gjertrud, for derved at redde sig fra sine Kreditorer. I et Tingsvidne fra Hammer Herredsting

den 6. Oktober 1673 hedder det nemlig, at Svend Poulsen paa Lundby Gadestævne for omtrent fire Aar siden bød fire af Mændene om at gaa med og se, hvad Overgreb der var gjort paa Lundbygaards Jorder, og da de fire Mænd kom ud i Vestermarken paa Hjørtesøle, befandtes der paa en Ager af Lundbygaards Grund at være frapløjet ind til Mads Jensens Ejendomsgaards Grund ungefær et Harvebed. Og da lovede den jordegne Bonde at ville lægge samme frapløjede Jord tilbage igen. Og vilde han derfor være i Svend Poulsens Datters Minde, som Ageren da tilhørte.

Svend Poulsens Datter syntes dog heller ikke at have kunnet magte Forholdene, for allerede 1672 maatte hun med sin gamle Fader forlade Lundbygaard og flytte ind i et Hus paa Lundby Gade, det gamle Gildehus mellem den gamle Kapellanbolig og Vejen, der fører til Neble, op til Landevejen, over for Kirken.

I Gildehuset, Datidens Forsamlingshus, med dets Gildeskraa, holdt man i de Tider sine Sammenkomster med Trætter og Slagsmaal, med Fredsdrikken i Øl og Brændevin. Den sidste brændtes, trods de mange strenge Forbud, ofte rundt om i Hjemmene. For ikke saa mange Aar siden fandtes, da Vejen til Neble Torp blev anlagt, paa det Sted, hvor Gildehuset havde ligget, en glaseret Sten med Indskriften „Denis 1637“.

Da Svend Poulsen her ikke havde noget at tage sig til, gik han nu og vogtede Datterens Gæs. Det synes dog ikke, som han har været særlig flink til at passe disse; i hvert Fald er det sikkert, at Gæssene adskillige Gange fløj fra ham ud i Kornet i Byvænget, indtil en skønne Dag Lundbys Oldemand og Foldsmand, ogsaa kaldet Foldegemmeren, med sine Medfølgere kom og pantede Gjertrud Svendsdatter for den Skade, hendes Gæs havde øvet, og da der rimeligvis ikke har været meget at vælge imellem ved Pantningen, tog de, hvad der laa først for, nemlig fire Pund Humle. Og dermed gik Bymændene.

Men da blev den gamle Kriger vred og lod alle Mænd, der havde pantet hans Datter, kalde til Tinge, hvor han fo'r op og holdt en Forsvarstale for sin Datter. Men Dagen derefter dømte Tinget, at „da Gjertrud Svendsdatters Gæs haver næsten hele den udslagne Sommer og Høst indfløjet i Byens

Vænge og Korn, bør Svend Poulsens Datter bøde — efter Bylov og Vedtægt — to Mark Danske“. Svend Poulsen gav en Rigsmark, som han betalte til Oldermændene, og denne lovede saa at forskaffe Gjertrud hendes frapantede Humle igen.

Den 26. April 1673 fik Svend Poulsen af kongelig Naade Tilsagn om, at der aarlig af den kongelige Kasse skulde udbetales ham 30 Rdlr., og samme Sommer fik han udvirket, at hans Svigersøn, Hans Svendsen, der var gift med hans Datter Maren, blev sikret Ret til at bo paa Prins Jørgens Gaard i Lundby, som Hans Svendsen havde faaet i Fæste, men som Rasmus Mønbo før havde beboet, men forsiddet, saa den lille Gaard var kommen i Fald for 12 Rdl. Kyndelmissedag 1679 var der om Aftenen stort Gilde hos Hans Svendsen i Lundby, hvor næsten alle Bymændene var forsamlede og drak 1 Td. Øl, som den gamle Svend Poulsen havde givet til Mændene i Fæste af det gamle Gildehus i Lundby. (I Gildehuset samledes i ældre Tid Bylavet til sine Sammenkomster). Her vilde den gamle Major hvile ud, naar de urolige Dage (den skaanske Krig) var afsluttet.

Ret længe havde Svend Poulsens Svigersøn ikke den Gaard i Lundby. Han var bedre til at være Stokkemand, Synsmand, Oldermænd og Tingskriver end til at være Bonde. Han skrev nemlig en udmærket Haand og havde let ved at tale for sig. Som Landmand gik det ikke godt for ham. Lige efter det store Kyndelmissegilde løb han fra hele „Redeligheden“ og ind paa Ryttergodset i L. Røttinge; men da han ikke kunde bjerge sig dér, kom han tilbage og blev tvunget til at overtage Ole Pedersens øde Gaard i Lundby, som Manden var død fra i stor Armod for over Aar og Dag siden. Hans Svendsen skulde være fri for at svare Afgifter af Gaarden i 2½ Aar, og saa længe klarede han sig; men da den Tid var omme, løb han ogsaa fra denne Gaard. Han blev nu, midt i den haardeste Vinter-tid, dømt, pantet og frataget alt, hvad han ejede. Saa sad han i et Lejehus i Lundby, hvor den aarlige Leje var 6 Sletdaler; men heller ikke her kunde han klare Udgifterne. For tredje Gang løb han fra det hele og tyede nu ind under Prins Jørgens milde Styre, og da han var en af Gøngerne, en af Svend Poulsens Mænd, fik han i 1686 af Ridefogden en øde Halv-

gaard i Lundby i Fæste med fuld Frihed for alle Afgifter. Paa denne lille Halvgaard, „som Lars Lante i Armod var frakommen“, synes det, som Hans Svendsen klarede sig bedre, idet han her igen blev en betroet Mand, baade Foged og Oldermænd. Da der i 1689 blev opkrævet en Slags Formueskat, som i Hammer Herred var paalignet af Herredsfogden med 8 Medhjælpere, var Lundby Husmænd: Jep Skaaning sat til 6 Sk., Clement Hansen til 8 Sk. og Ole Tyst til 6 Sk.; men Hans Svendsen var sat til 2 Mark og 4 Sk., saa han var altsaa ikke blandt de daarligst stillede, til sidst var han endda fri for løs Gæld.

Da hans Svigerfader og hans Hustru var døde, fik han det igen smaat; selv maatte han til sin Død gaa og pusle ene om i Lantens Halvgaard i Lundby. St. Hansdag 1713 blev han begravet paa Lundby Kirkegaard.

Men vi vender tilbage til Lundbygaard. 1672 nævnes en Løjtnant Christian Sivertsen som Ejer af Lundbygaard. Nogle Aar senere var Stedet beboet af Knud Gregersen. 1685 overdroges Lundbygaard paa Grund af Skatterestance til Ritmester Johan Henrik Schmidt. 1705 tilskøder dennes Enke, Maren Pedersdatter, Lundbygaard til Professor i Teologi, Dr. Hector Gottfried Masius til Ravnstrup. Senere inddroges den under Ryttergodset, efter hvis Salg 1774 Lundbygaard genoprettedes som en af de 12 Hovedgaarde, hvori det Vordingborske Distrikt deltes. Den købtes 1774 for 34,000 Rdl. af Generaladjutant og Major, Kammerherre Caspar Vilhelm von Munthe af Morgenstjerne. Godset laa i Risby, Torup, Hammer, Ring og Lundby. Hammer Sogns Kirke- og Kongetiende paa henholdsvis 50 og 51 Tdr. Hartkorn hørte med. Paa Godset boede nogle faa Aar efter 52 Bønder og 73 Husmænd. Torup Bys Marker viste „Spor af betydelige Skoves Ødelæggelse“, ligesom der paa Hammer Bys Grund var „Tegn nok til forhen Skove“. En stor Strækning af Lundby Bys Jorder havde ogsaa i sin Tid været Skov.

Kammerherre Morgenstjerne havde indlagt sig megen Berømmelse som tapper Officer. Han havde saaledes en Tid staaet i den russiske Hærs Tjeneste. Her avancerede han til Premiermajor, men forlod 1772 den fremmede Krigstjeneste,

haardt saaret under Stormen paa Bender 1770 og hædret med St. Georgsordenens Ridderkors. Efter sin Hjemkomst traadte han atter ind i den danske Hær, blev dog allerede 1774 sat à la suite og kastede sig saa med Iver over Landvæsenet. Han opførte Lundbygaards første Avlsbygninger. Den endnu staaende, anselige Lade, i de seneste Aar omdannet til Ridehus, bærer over Porten Aarstallet 1777, Mottoet Auspice deo, samt hans og hans Hustrus, Anna Petra Cathrine Flindts, Vaabner. Endvidere byggede han et Teglværk, plantede engelsk Humle og anlagde endelig en syv Tdr. Land stor Have i fransk Stil. Den omtales 1803 i Prams Rejsejournal som „yderst fortræffelig“. 1786 solgte Morgenstjerne Lundbygaard for 66,000 Rdlr. til Kammerherre Adam Gottlob Wümh, og købte i Stedet for Gammelgaard paa Lolland, hvor han døde 1811. Fra 1795 havde han igen staaet i Statstjenesten, som Amtmand og Stiftamtmand, sidst paa Lolland-Falster, en Gerning, der forskaffede ham Storkorset. Morgenstjerne tog levende Del i Kampen om Landboreformerne, paa konservativ Side, trods varm Interesse for Bondestanden.

Den nye Ejer af Lundbygaard var en ivrig Landmand, der bl. a. foretog større Indhegningsarbejder og var Forfatter af „Den practiserende Landmands Haandbog“ (3. Udg.). — 1805 solgte Wümh Lundbygaard til Generalkommissær Ulrik Christian von Schmidten for 158,000 Rdlr. — Denne solgte den 1819 for 200,000 Rdlr. til tidligere Regeringsraad i Vestindien, Kaptajn Jobst Gerhard von Scholten. — 1823 gik den paa Grund af Skatterestance ved Auktion over til Statskassen, som 1824 solgte den for 107,000 Rdlr. til Grosserer Peter Nicolai Arboe, død 1827, efter hvem den ejedes af Enken Anne Cathrine, f. Collet, død 1846. Ved Testamente og Skøde af 1848 gik Lundbygaard over til Kvæstor ved Kristiania Universitet, Bernt Anker Collet, død 1857. Dennes eneste Søn, Peter Ferdinand Collet, overtog dernæst Lundbygaard. Ved sin Død 1909 blev hans Søn, Hofjægermester, Kammerherre Holger Peter Harald Collet, nu Gammelkøgegaard, Ejer. Den nuværende Ejer er dennes Søn igen, Godsejer Harald Collet.

Hovedbygningen, der opførtes af Schmidten 1815, gennemgik, efter at være bleven restaureret af de senere Ejere og

efter Udbygningernes Brand i December 1909, — i 1910 en gennemgribende Istandsættelse og Ombygning og fremtræder nu som et sammenbygget, trefløjet Bygningskompleks. — I Østfløjen er 1921 aabnet Lundbygaards Museum, en stor Sal med flere Tusinde danske Oldsager fra Sten-, Bronze- og Jernalderen, deriblandt det værdifulde Sværdborg Mosefund fra 1919. — Lundbygaards Areal er paa ca. 720 Tdr. Land.

Som Minder fra gamle Dage, endogsaa fra Danmarks ældste Bebyggelse, ligger endnu Øst for Lundby et meget smukt Dyssekammer (fredl.) med anselig Dæksten, og Sydvest for Lundbygaard en Jættestue. Paa Hønebjerggaards Mark er der i de senere Aar foretaget Udgravninger. Ogsaa her er der fundet Minder fra Oldtiden. Jættestuerne opfattedes i gamle Dage som Altre for Hedenskabets Guder og Dysserne som Tingsteder (jfr. Øhlenschlägers „Morgenvandring“).

For ca. 90 Aar siden var Landsbyerne Kundby i Holbæk Amt og Lundby i Præstø Amt lige bekendte og berygtede for det Bonderøre, der samlede sig om disse. En fremtrædende Skikkelse i dette Røre var Fæstehusmanden Peder Hansen i Lundby, der som omrejsende Agitator gjorde sig til Talsmand for en Forbedring af Smaafolkenes Kaar, navnlig Husmændenes. Hans Artikler i „Den Frisindede“, „Sjællandsposten“ og især i „Almuevennen“ vakte megen Opmærksomhed. Disse i Forening med hans Rejser i Holbæk og Præstø Amter gjorde selve det danske Kancelli (Orla Lehmann 1845) betænkelig. Den 27. November 1843 overrakte der Kristian den VIII et Andragende, forfattet af Peder Hansen og underskrevet af 874 Mænd af Bondestanden. Det indeholdt Klager over det Afhængighedsforhold, Bondestanden stod i til Godsejerne, men blev pure afvist.

Peder Hansen var i det Hele taget en mærkelig Mand. Han var en Smedesøn fra Sallerup i Køng Sogn, f. 8/12 1801. I 1828 blev han gift med Dorthe Jørgensdatter og boede fra da af og til sin Død 19/5 1854 i Lundby. Med sin Hustru og deres mange Børn kom han til at sidde i trange Kaar. Ikke desto mindre arbejdede han for andre smaatstillede, for deres Oplysning,

Kundskab og Sammenhold. Han var saaledes med til at oprette Præstø Amts Landkommunalforening 1843, hvis Sekretær han blev. 1848 var han Repræsentant eller Udsending for „Bondevennernes Selskab“.

Peder Hansen kendte mange gamle Kærneord og Fyndord fra Salomons Ordsprog og fra Peder Syvs Samlinger og andre gamle Skrifter, og han forstod baade i Tale og Skrift at anvende disse Ord, saa de netop traf det, han vilde lægge Folk paa Sinde.

Hans lille, gamle, straatækte Hus, der nu er revet ned (1927—28) laa i Vænget bag Sognefoged Jeppe Hansens Villa. Det var Fæstehus under Lundbygaard indtil 1914. Til Stedet hørte 3 Tdr. Land; denne Jordlod laa dog et Stykke fra Byen. I det lille, fattige Hjem, hvor saa mange af Peder Hansens Planer og Tanker, der gjorde ham til noget af „en landskendt og frygtet Mand“, blev til, boede han fra 1832—54. Hans Grav paa Lundby Kirkegaard er forlængst jævnet og gjort ukendelig. En Mindesten over ham er rejst 1903 ved Kærhave i Nærheden af Ringsted.

Den gamle Rytterskole fra Frederik IV's Tid, som nedlagdes i 1882, er bevaret endnu og staar stadig sammen med Kirken som Minder fra svundne Tider. Den ejes af Gaardejer Hans Hansen, Lundby, og beboes af to Privatfamilier.

Fra d. 7/11 1693 til Foraaret 1696 boede den kendte Tretingsfoged og Skovfoged Peder Klim, rimeligvis Præstesøn fra Ølands Præstegaard, med sin Hustru, den fornemme Adelsdatter fra Bækkeskov ved Præstø, Dorete Urne, i Lundby. Herfra flyttede de til en Bondegaard i Baarse, midt i Byen, lige over for Præstegaarden, hvor de boede til deres Død. Dorete Urne døde, 40 Aar gl., under den Pest, der i 1710 hærgede Baarse Sogn, og blev den 29. Maj jordet i Baarse Kirke. Peder Klim døde samme Aar, 55 Aar gl., og blev jordet 12. Decbr. 1710. I Ægteskabet var 8 Børn, der dog alle døde som smaa paa een nær, den lille Pige Else Katrine, som Sognedegnen Hans Linde til Baarse og Beldringe ved Forældrenes tidlige Død blev Værge for. Dorete Urnes og Peder Klims bevægede og romantiske

Kærlighedsforhold er skildret af Severin Kjær i Kulturbilleder fra Vornedskabets Tider I. Endnu bliver man mindet om de to unges ejendommelige Livsskæbne gennem den skaanedede gamle Stolestadeindskrift i Baarse Kirke:

„Gud støder de Hofmodige af Stoelen og ophøyer de Ydmyge. Jeg vil love Herren altiid, og i Forsamlingen vil jeg takke hannem.

Dorthe Urhne. 1698.

Svend Poulsen Gønge, hvis ejendommelige Livsskæbne blev saa nøje knyttet til Lundby og Omegn, har, som man kan tænke sig det, efterladt sig dybe Spor i Befolkningens Bevidsthed her-nede. Der har saaledes dannet sig en hel Myte om hans Navn, og ikke faa er de Fortællinger, Sagn og Frasagn, der verserer om hans mange eventyrlige Bedrifter. Da han maatte forlade Lundbygaard, holdt han saaledes et stort Afskedsgilde. Dette maa have efterladt et dybt Indtryk hos Befolkningen, for i mange Aar derefter regnede man ligefrem Tidsregningen efter denne Begivenhed og talte om, at det og det var sket saa og saa mange Aar efter Gøngegildet. Ogsaa efter sin Død har han omgivet sit Navn med Mystik. Nogle mener, han ligger begravet i Lundby Kirke under Sakristiet, andre, at han hviler paa Lundby Kirkegaard, og atter andre, at hans Lig er ført til Skaane. Med Bestemthed kan dog intet siges. Han menes at være død i det gamle Gildehus. At Efterkommere af ham endnu er i Live, er der derimod meget, der kan tale for.

Lundby Sogns Kirkebog haves først fra 1710. Lundby Kirkes Regnskabsbog er ganske vist bevaret fra Philippi Jacobi Dag 1679; men i de her gjorte Indførsler om betalte Begravel-sespenge 1680—89 er Svend Poulsens Navn ikke fundet. For-modentlig er han da død i Tiden Febr.—April 1679 (jfr. Ham-mer Herreds Tingbog 1678—85, Fol. 98 b, samt Severin Kjær: „Svend Gønge efter Svenskekrigen“, hvor det siges, at Svend Poulsen endnu levede 1679).

Adskillige Minder fra gamle Dage knytter der sig til Lundby. Paa Svendsbjerg stod saaledes i sin Tid Bysvendene og iagttog, naar Fjenden kom, saa de kunde advare Byfolkene

og Folkene paa Herregaarden. — Paa Bavnehøjsbakken tændtes Bavnen i Krigstid. — Paa Bøgebjerg har der rimeligvis engang fundet en Kamp Sted, idet der her ved Udgravning er fundet ikke saa faa Skeletter, bl. a. en afhugget Fod. Til denne Høj, der nu er beplantet, knytter der sig en Del gamle Sagn, bl. a. at det spøger her, at der holder Troldtøj til inde i Højen, og at den ved Midnatstid rejser sig og staar paa gloende Pæle, en Opfattelse, der forøvrigt ikke er ukendt andre Steder, jfr. Gravhøjen paa Hammer—Ring-Vejen. — Ved den saakaldte „Kilde“ paa Lundby Gade vadskede Byens Folk i gamle Dage i Fællesskab deres Tøj.

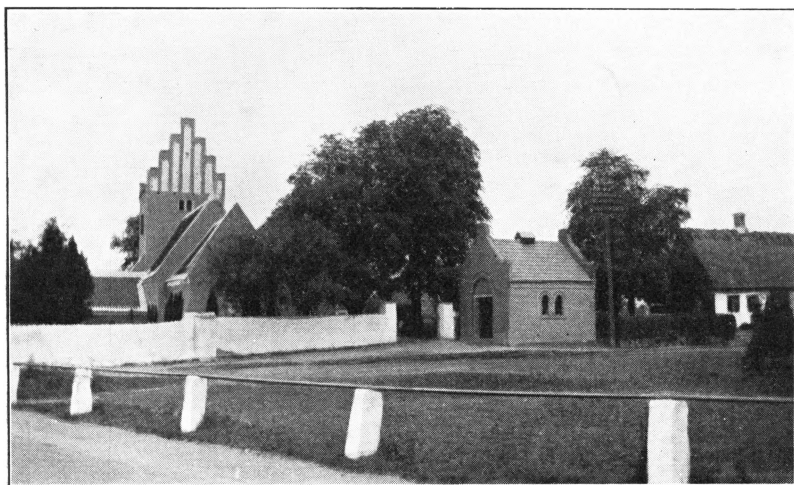
LUNDBY KIRKE

I EN SMUK, ægte sydsjællandsk Egn, omgivet af Hammer, Køng, Sværdborg, Udby og Baarse Sogne, ligger den gamle Lundby Kirke, der, som omtalt i Præstebioграфierne, i flere Hundrede Aar som Annekskirke har hørt til Hammer Sogn. Den lille, beskedne, rødkalkede Kirke med de hvide Blændinger ligger ret højt ved Bygaden og Gadekæret, over for den gamle Kapellanbolig og det Sted ved Nøblevejen, hvor Gildehuset, Svend Poulsen Gønges sidste Hjem, i sin Tid laa. At Kirken har været brugt som Annekskirke og i sin Tid kun været beregnet paa Gammel Lundby, idet Stationsbyen først kom til omkring 1870, viser dens Uanselighed, baade i det Ydre og i det Indre. I dens ca. 25 Stole, 11 paa Mands- og 14 paa Kvindesiden, er der Plads til ca. 125 Mennesker. Trods Kirkens Lidened rummer den dog adskilligt meget værdifuldt, navnlig Træsnitværk fra Middelalderen og Renæssance-tiden, ligesom der paa Triumfbuens Underside er bevaret to Cirkelkors, der efter Traditionen skal være Indvielsestegn, hvormed Biskoppen eller Erkebiskoppen skal have indviet Kirken. Der er noget hyggeligt over den lille Kirke, ja, der er endda dem, der vil paastaa, at de kender ingen hyggeligere.

Kirken er en romansk Kampestenskirke, hvilket endnu tydeligt kan spores. I den senere Middelalder blev den ligesom Hammer Kirke overhælvvet og udvidet ved Tilbygning af Taarn i Vest, Vaabenhus i Syd og Sakristi i Nord, alt af Munkesten. Fra Taarnet, der ikke er ret højt, er der den skønneste og videste Udsigt ud over Udbyskovene, Hammerbakkerne, Vordingborg, Nordfalster og Smaalandsbugten. Vaabenhuset er usædvanlig lille og lavloftet og minder een uvilkaarlig ganske stille straks ved eens Indtræden om den Egenskab, der er saa sjælden at finde, men som er Indgangen til Guds Rige: Ydmyghed. Gennem to ganske smaa Glughuller falder det sparsomme Lys ude fra ind. Ligesom Vaabenhuset er Sa-

kristiet ogsaa kun ganske lille. Det er skummelt og minder ved sit lille, højtsiddende, stærkt tilgitrede Vindu om en Fange-celle. Loftet har ligesom Skibet Krydshvælvning. Under Sakristiet skal efter Traditionen Svend Gønge ligge begravet.

Den udskaarne Altertavle med Maleri, forestillende Stefanus's Stening, skal være skænket af Skovrider Melchior Fol-

Lundby Kirke.

sach, død 1739. Over ham og hans Hustru Valborg Sophie Melbuhrn, død 1727, staar der Ligstene i Vaabehuset. Disse var oprindeligt anbragt inde i Kirken i Gulvet under Triumfbuen, og først for forholdsvis faa Aar siden er de bleven taget op og anbragt i Vaabehuset. Navnlig Indskriften paa Melchior Folsachs Ligsten er i Aarenes Løb ved de mange Trin, der er gaaet hen over den, næsten helt udvisket. Paa Alteret er anbragt to store Messinglysestager samt en syvarmet Lysestage. Den sidste er skænket til Kirken af Provst Larsen og blev efter dennes Død overgivet til Menigheden ved Guds-tjenesten den 29. Maj 1932. Til Alteret hører endvidere en gammel Alterkalk samt en sjælden smuk Æske til Oblaterne. Den sidste er 1702 skænket af Skovrider Melchior Folsach som et Sonoffer, idet han engang ved et Vaadeskud kom til at

skyde en Klapper ude i Skoven. Paa Undersiden staar som Minde om den sørgelige Begivenhed: „For et Stakit Verk at oprette“. Motivet fremstiller Nadverhandlingen.

Døbefonten, der er en romansk Granitfont og meget gammel, bærer Indskriften: „Bondo Friso me fecit“ (jfr. Præstebioграфierne).

Triumfbuen, der adskiller Koret fra Skibet, er meget lille. Usandsynligt er det ikke, at der paa dens Underside findes Kalkmalerier.

Prædikestolen, der skriver sig fra 1606, er smukt udskaaret, men uden Himmel. I fire Felter er anbragt de fire Evangelister, hver med sit Evangelistsymbol. Felterne omrammes af 3 Kvindeskikkelser, Hermer. Paa Prædikestolens Underdel staar Ordene: Verbum Domini Manetui Æternu: Guds Ord forbliver evindeligt. En almindelig firkantet Stolpe bærer Stolen.

I den katolske Tid var Prædikenen ikke noget fast Led i Gudstjenesten, der bestod i, at Præsterne læste deres „Tider“ eller „Messer“, og alt dette paa Latin. Paa de store Festdage og Helligdage skulde der dog prædikes, hvilket imidlertid ikke alle Præster formaaede. Man kan derfor tænke sig, hvilken vældig Forandring der kom med Reformationen, hvor „Messen“ afskaffedes, og hvor Prædikenen og Salmesangen fik en langt større Betydning end før. At Ordet med Reformationen fik en saa fremtrædende Plads inden for Gudstjenesten, som Tilfældet var, kan vi bl. a. se af den Omhu og Kunstfærdighed, hvormed man i de følgende Aar udsmykkede Prædikestolene, hvorfra jo Ordet skulde bæres frem. Selv en saa lille, uanselig Annekskirke som Lundby Kirke er bleven forsynet med en smuk, rigt udskaaren Prædikestol, der blev sat op her under Provst Jørgen Lauritsen, netop i de Aar, da Træskæreriet i Danmark, beaanded af den kirkelige Fornylse, blomstrede som maaske aldrig før. Det var den fanatiske Fjernelse af alt, hvad der kunde minde om den katolske Fortid, der nu var afløst af Offervilligheden og Glæden ved at skabe et værdigt Gudshus med Ordet om Guds frelsende Kærlighed til Syndere som Midtpunkt.

I den katolske Tid bestod Prædikestolen rimeligvis kun af en transportabel Forhøjning med Læsepult. Reformationen

maatte nødvendigvis kræve en faststaaende Prædikestol, anbragt i Kirkens Midtskib, der nu var Menighedens Opholdssted, og hævet op over denne. Herom skriver Peder Palladius bl. a. flg., som giver ren Besked: „Det er beskikket af gammel Arilds Tid for drabelige Sagers Skyld, at Prædikestolen skal være opbygget ved den søndre Side i Kirken over alle andre Stole, Guds salige Ord til Hæder og Ære, op til et Vindue, Sognepræsten til Gode om Vinteren, og besynderlig, naar hans Øjne de falme og dummes.“ — Her fik da Prædikestolen sit blivende Sted. — Videre skriver han: „Prædikestolen skal ikke være en Bogstol eller „Hivgippe“ (lav Kagebod). Den skal være dejlig opbygget hos den søndre Side af Kirken. Alle skal vende den imod Prædikestolen og ikke saa skendeligen sidde og vende deres Rygge (med Forlov sagt) til deres Sognepræst, som somme grove og ufornumstige Bønder pleje at gøre. Kan en Almue hver især forsørge sig og sine med Stolestader udi Kirken, da maa de jo alle tænke til at lade Vor Herre Jesus ogsaa faa sin Stol vel opbygget eller opmuret af de ødelagte Altre, som saa mange nu findes allevegne i Kirker, der ikke kunde skikkes til anden eller bedre Brug.“

I Koret er den brede, udskaarne Degnestol anbragt med Aarstallet 1578. Lige overfor ved Siden af Døbefonten staar den højryggede, skindbetrukne Præstestol.

Stolestaderne, der er smukt udskaarne, bl. a. med skællagt Sildebensmønster, skriver sig fra Renæssancetiden. I Skønhed staar de dog tilbage for Stolestaderne i Hammer.

Vaabenhusets Yderdør er ganske almindelig. Den bærer Aarstallet 1712. Døren fra Vaabenhuset ind i Kirken er derimod meget smuk. Den svære, massive Dør med de omhyggelige Udskæringer og den vældige Laas bærer Aarstallet 1520 og er altsaa bleven sat ind netop i det berømte Aar, da Paven i Rom udstedte sin Bandbulle mod Luther, og da denne sammen med Studenterne uforfærdet brændte Bullen i Wittenberg. Hvor mange Gange er ikke denne Dør siden da gaaet op og i og under Glæde og Sorg knirket i sine rustne Hængsler. Hvilke Minder!

Lige ved Indgangen er anbragt en af de rigtig gamle, massive Pengeblokke, opstillet paa en konsolformet Opsats.

Over Indgangsdøren hænger der et gotisk Krucifiks med Maria og Johannes paa hver Side og over Indgangen til Sakristiet fire smaa, gotiske Helgenindefigurer. Krucifikset er udskaaret af den bekendte Store Fuglede Mester.

Af Vinduer er der 1 i Koret paa Sydsiden, 1 i Skibet paa Sydsiden, 2 paa Nordsiden, samt 1 i Taarnet. Oprindelig var Vinduerne i Rundbuestil, men er saa senere, da Gotiken kom, bleven omdannet til de nuværende større, spidsbuede Vinduer. I Taarnet er der baade paa Syd- og Nordsiden i Murværket afsat Plads til to store spidsbuede Vinduer.

I Taarnet er anbragt et Pulpitur*). Maaske har dette været den tidligere Ejer, Herremanden paa Engelholms, private Kirkestol. I hvert Fald angiver en lille Plade paa Pulpituret følgende: Benjamin Wolff, 1840. Kirkeejerens egentlige Stol var dèr, hvor Centralvarmeapparatet nu er anbragt. Udskaaringerne paa denne Kirkestol er smukkere end paa de øvrige. — Etatsraad, Godsejer Benjamin Wolff, Herre til Engelholm Gods, der døde 1866, er forøvrigt bisat i et stensat Gravkammer paa Lundby Kirkegaard. Paa Pulpituret blev ca. 1910 Kirkens første Harmonium anbragt. Dette var i Brug til Advent 1933, hvor det nuværende store og udmærkede Harmonium med 7 gennemgaaende Stemmer og 2 Manualer fra Andreasens Orgelfabrik i Ringkøbing blev indviet. Ved Indsamling i alle Hjem hele Sognet rundt skaffedes ved smaa og store Bidrag Harmoniets Købesum tilveje: 1760 Kr.

At Lundby Kirke i Middelalderen har haft Begravelser under Kirkegulvet, fik man i 1929 konstateret, da den gamle upraktiske Kakkelovn blev fjernet, og det nye Centralvarmeanlæg blev installeret. Ved denne Lejlighed kom nemlig adskillige Knogler og Ben til Syne.

Indskrifterne paa de to før omtalte Ligsten i Vaabenhuset over Skovrider Folsach og Hustru er som tidligere nævnt nu næsten udviskede. Paa Fru Folsachs Ligsten kan endnu læses følgende: „Her under hviler den hæderbaarne Dyd og Gud

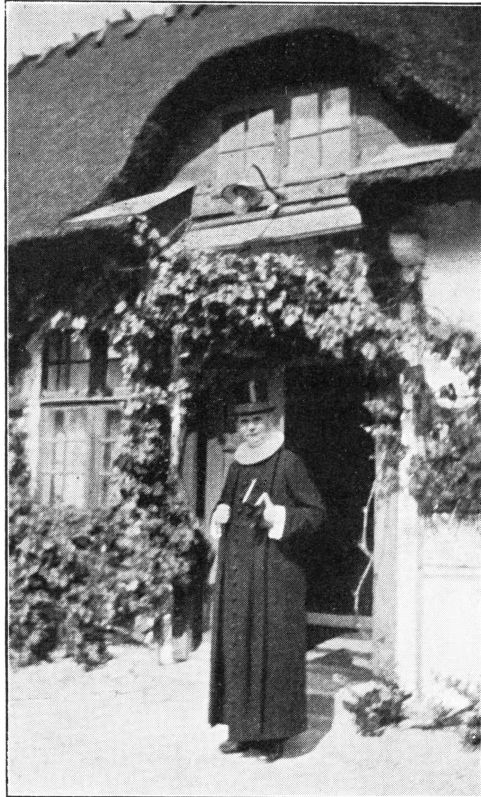
*) I Oktober 1934 blev med Ministeriets Tilladelse dette Pulpitur taget ned, hvilket har forskønnet Kirken og gjort den større, lysere og festligere.

elskende Matrone Waldborg Sophia Melbuhrn, som var født til Verden 1667 den 10 Jan. udi Holstein. Blev gift med kgl. Skovrider paa Vordingborg Amt Seigr Melchior Folsach og i 35 Aars kierlig Egteskab tilsammen blev Moder til 5 Sønner og 1 Daater. Døde Anno 1727 den 7. Jan., da hun hafde opnaaet 60 Aar 14 Dage. Stat Vandringsmand, læs“

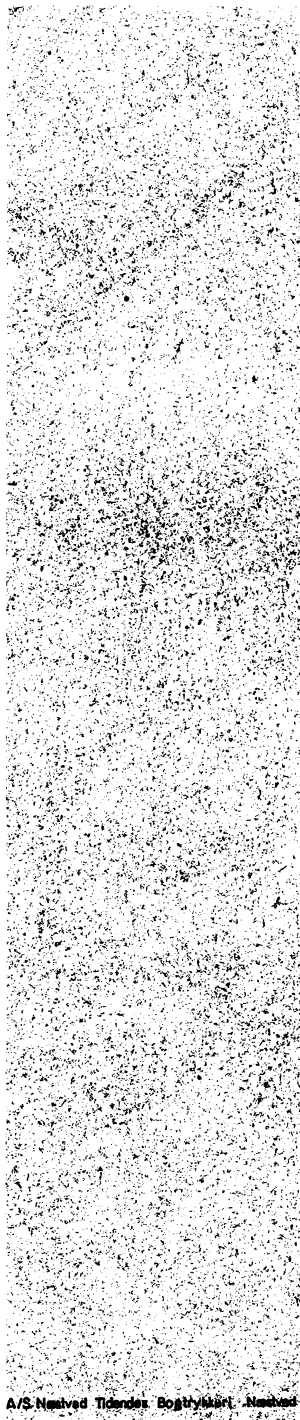
Paa Skovrider Folsachs Ligsten kan endnu kun skimtes følgende talende Ord, der viser, hvor dybt og smerteligt et Indtryk det ulykkelige Vaadeskud har gjort paa ham og hans Hustru: „Guds Vrede gaar over, Esajas, 26. Kapitel, Vers 20“ („Gak, mit Folk! gak ind i Dine inderste Kamre, og luk Dine Døre efter Dig; skjul Dig et lidet Øjeblik, indtil Vreden gaar over“.)

Da den gamle Kirkegaard i flere Aar havde truet med at være for lille, blev der i 1932 taget ca. 3 Skæpper Land ind til Udvidelse. Denne ny Del blev indviet den 9. Maj 1932 ved den første Begravelse her af Provst Larsen, dennes sidste kirkelige Tjeneste før sin Død.

„Give da Gud, at hvor vi bo,
Altid, naar Klokkerne ringe,
Folket forsamles i Jesu Tro
Der, hvor det plejed' at klinge:
Verden vel ej, men I mig ser,
Alt, hvad jeg siger, se, det sker!
Fred være med Eder alle!“

Søndag Morgen.

A/S. Næstved Tidendes Bogtrykkeri. Næstved